

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

В. ГОРОВИЙ

**СОЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ
КОМУНІКАЦІЇ,
ЇХ НАПОВНЕННЯ І РЕСУРС**

Київ 2010

УДК 316.77:303.436.2
ББК С5*333.4+Ч730.002
Г–70

Науковий редактор
Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф.

Рецензенти
В. В. Крутов, д-р юрид. наук, проф., віце-президент УСПП
Л. Й. Костенко, канд. техн. наук, лауреат Державної премії України
Р. Н. Жангожа, д-р іст. наук

У монографії розглядаються соціальні інформаційні комунікації, їх зміст, особливості розвитку в процесі еволюції суспільства. Досліджується джерельна база їх функціонування, як система соціальних інформаційних баз та інфотворчих структур українського суспільства. Розглядаються перспективи розвитку даної соціальної інформаційної системи.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, що цікавляться даною проблемою.

В монографии рассматриваются социальные информационные коммуникации, их содержание, особенности развития в процессе эволюции общества. Исследуется база источников их функционирования, как система социальных информационных баз и инфосоздающих структур украинского общества. Рассматриваются перспективы развития данной социальной информационной системы.

Ориентирована на научных работников, практиков в сфере информатизации, широкий круг читателей, интересующихся данной проблемой.

Social informational communications, their contents, peculiarities of their development in a process of society evolution are under consideration in the monograph. Resources base of guarantee for social informational communications functioning as a system of social informational base and infofounding structures of a society is under investigation. Perspectives of development for present social informational system are regarded.

The monograph is oriented to researches, practical workers in the field of informatization. It also may be useful for readers interested in the above mentioned problem.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

© Горовий В., 2010
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2010

ISBN 978-966-02-5689-7

ПЕРЕДМОВА

Проблеми розвитку соціальних інформаційних комунікацій, підвищення ефективності їх функціонування в загально-суспільному вимірі набули особливого значення протягом останніх десятиріч. Це обумовлюється зростаючими впливами загальноцивілізаційних тенденцій до світової інтеграції, формуванням загальноцивілізаційних механізмів вирішення глобальних проблем, що постають перед людством, по-перше. І, по-друге, – ускладненням соціальної структури суспільства в процесі його еволюції, що зумовлює як розвиток самої структури соціальних комунікацій, необхідних для обов'язкових при цьому внутрісуспільних обмінів, у тому числі і насамперед – інформаційних, так і їх якісного вдосконалення. Швидкість, точність, вичерпність в інформаційних обмінах і якісні параметри цих обмінів стають дедалі більш важливими показниками життєздатності суспільства на сучасному етапі його розвитку.

У контексті розгляду інформаційної сфери суспільства соціальні інформаційні комунікації є необхідним елементом механізму забезпечення функціонування усіх складових інформаційного процесу, необхідного для сучасного інформаційного виробництва, збагачення базових масивів інформації загальносуспільного значення та соціальних інформаційних баз усіх складових соціальної його структури новими ресурсами. Ці комунікації є інструментом задоволення інформаційних запитів усієї системи користувачів національними інформаційними ресурсами та ресурсами глобально інформаційного простору, забезпечення якісного доступу до інформації всім категоріям населення, а також – сприяння можливості інфотворення, самовираження в інформаційній сфері діяльності всім громадянам в процесі становлення демократичного суспільства.

Дана обставина загострює увагу дослідників саме на комунікаційній складовій сучасного інформаційного процесу, в уявленні

деяких дослідників вона навіть абсолютизується з огляду на зростаючу його важливість у житті суспільства. Увага до цього виду комунікацій пов'язана також з тим, що інформаційна сфера життя суспільства в останні десятиріччя зазнає дедалі відчутніших впливів комп'ютеризації, поширення електронних інформаційних технологій, що набувають першорядного значення в інформаційному суспільстві.

Прояв глобальної тенденції, пов'язаної з інформатизацією, упровадженням електронних інформаційних технологій в українському суспільстві збігся з періодом корінної внутрішньої реконструкції, перебудовою суспільних відносин на ринкових засадах, розбудовою нової української держави, із процесом, що супроводжувався економічною кризою, масовим зубожінням, слабкою суспільною затребуваністю найбільш підготовленої в освітньому плані до освоєння нових технологій частиною населення України. Це обумовило повільні темпи комп'ютеризації у 90-ті роки минулого століття. І процес активного освоєння електронних інформаційних технологій у нашій країні, упровадження їх у практику суспільного життя фактично набуває свого розвитку лише з певною економічною стабілізацією на межі тисячоліть.

Нові інформаційні технології зумовили необхідність розгляду питань про зміст, призначення, особливості функціонування соціальних інформаційних комунікацій у сучасних умовах не лише у зв'язку з їх технологічною відмінністю від уже існуючих і об'єктивною потребою гармонізації синтезу їх в єдину систему. Сучасна техніко-технологічна основа інформатизації зумовлює необхідність вироблення нових підходів до осмислення можливостей виробництва нової, використання наявної суспільнозначущої інформації на якісно новому рівні ефективності. На рівні, що не декларативно, а на практиці забезпечить використання інформаційних ресурсів як визначального фактора розвитку, оновлення продуктивних сил сучасного суспільства на нинішньому етапі його розвитку. Дуже важливим у процесі цього осмислення є розвиток уявлень про систему сучасних інформаційних комунікацій, її зростаючі можливості в суспільній консолідації, ефективному поділі праці, синтезі творчого потенціалу, спрямуванні його на реалізацію актуальних завдань суспільного розвитку.

У пропонованій монографії йдеться також і про зростаюче значення інформаційних центрів збереження напрацьованої минулими поколіннями інформації, знання, що витримало перевірку практикою і є основним національним скарбом нашого народу, центрів, що акумулюють сьогодні необхідну суспільству для його розвитку інформацію, яка продукується в Україні і за кордоном. Такі центри в процесі інформатизації дедалі більшою мірою відіграють роль своєрідних банківських установ системи суспільного інформаційного обігу. В Українській державі таку роль, поряд із системою галузевих та інших спеціальних інформаційних баз, дедалі впевненіше відіграють бібліотечні установи. Їх помітне відставання від темпів сучасної інформатизації було зумовлене насамперед ослабленням соціального попиту на бібліотечне обслуговування в дуже складний період економічних і політичних негараздів, відповідно, дуже низького рівня фінансування, що тривалий час не давало можливості для ефективної комп'ютеризації, упровадження нових інформаційних технологій. І лише певне поліпшення ситуації з фінансуванням в останні роки дає можливість бібліотечним установам відновлювати свою роль в якості необхідних суспільству інформаційних центрів, входити в систему сучасних інформаційних комунікацій зі своїм ресурсом, зі своїми інформаційно-аналітичними продуктами, призначеними для дистантного обслуговування користувачів. Розпочатий у багатьох бібліотечних установах процес оцифрування фондів на традиційних носіях дає їм можливість для введення в суспільний обіг значних обсягів раніше маловикористовуваних, хоча й потрібних ресурсів.

Популяризація фондів бібліотек на сучасному технологічному рівні стає можливим фактором орієнтації для національного інформаційного виробництва, у підтримці традицій вітчизняної науки, культури, має можливість відігравати необхідну стабілізаційну роль у системі соціальних інформаційних комунікацій, процесі насичення їх новою інформацією, процесі входження через систему цих інформаційних каналів інформації глобального інформаційного простору.

Таким чином, розгляд проблем, пов'язаних з особливостями, змістом, тенденціями розвитку соціальних інформаційних комунікацій сучасності, ув'язується фактично з проблемою розгляду всієї

інформаційної системи сучасного суспільства і є базовою основою для з'ясування її сучасного змісту і, що найважливіше в наш динамічний час, уявлень про особливості і тенденції її розвитку.

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ І СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Соціальні комунікації як засіб соціального інформування

Щодалі у своїй історії людство відходить від умов, які були характерними для його формування, то більш значущі виклики перед ним постають. Спочатку джерелом цих викликів для протолюдини, на самому початку її історії, були лише зміни в навколишньому середовищі. І лише пізніше, у процесі її соціалізації, розвитку здібностей і особливостей почали розвиватися, набувати дедалі більшого значення також і виклики соціальні.

Людина, як соціально-біологічна істота, постійно вдосконалюється в різних напрямках, реагуючи на ці виклики. Як представник певного біологічного виду, вона має характерні можливості для пристосування власного організму до умов навколишнього світу, що з тією чи іншою швидкістю змінюється. Використовуючи свої фізичні й розумові можливості, вона також намагається пристосувати навколишнє середовище до своїх потреб. У реальній практиці, тією чи іншою мірою, обидва шляхи підвищення життєздатності людини поєднуються. Людина також намагалася уникати непереборних загроз для свого життя зміною території існування. В історії відомі періоди міграції народів під впливом кліматичних та інших катаклізмів. І це ще одна можливість для збереження людської життєздатності.

Перед людиною, як соціальною істотою, у процесі її розвитку виникають і набувають дедалі більшого значення певні проблеми, обумовлені і її соціалізацією. Обов'язки перед спільнотою, до якої

вона належить, не завжди можуть відповідати власним інтересам конкретної особи. Вони пов'язані з виконанням певних вимог, певної ролі, що має сприяти успішному функціонуванню конкретного людського об'єднання. І в ширшому вимірі – мають бути спрямовані на збереження даного виду як такого.

Біологічне пристосування людини до навколишнього середовища регламентується наявними біологічними можливостями. Тривалий час в історії протолюдей його реалізація відбувалася на рівні введення в дію генного механізму, спадкового вдосконалення необхідних якостей від покоління до покоління, розвитку інстинктів. Ця форма еволюції людини забезпечується приведенням у дію складних біоенергетичних, біохімічних процесів з використанням відповідних комунікацій, біологічних каналів здійснення обмінних процесів. В організмі протолюдини такі процеси відбувалися при превалюванні біологічного начала, удосконалення відбувалося лише шляхом природного відбору. І лише з розвитком соціалізації за порогом тваринного стану відбувається поступове і дедалі більш сміливе, свідоме втручання людини у свою еволюцію, формування своєї власної системи самовдосконалення.

Етап біологічного пристосування людини до навколишньої дійсності, очевидно, тривалий час був досить ефективним і основним у забезпеченні її життєздатності. Про це, зокрема, свідчать дані історичних наук, здобуті протягом останніх десятиріч. Вони відтермінують час появи протолюдей до хронологічної відстані в кілька мільйонів років. Оскільки археологічні знахідки знарядь праці та інших виготовлених нашими дуже далекими пращурами предметів датуються значно ближчим часовим періодом до сучасності, із цього можна зробити висновки про тривалий час благодетного, досить сприятливого клімату для існування протолюдини, що не потребував фізичних надзусиль, матеріалізованих у знаряддях праці. І водночас такого, що сприяв успішному біологічному розвитку, зі змінами, за якими встигав розвиток людського організму.

Побічним підтвердженням сказаного вище є також дуже важливий для розуміння тенденцій подальшого розвитку висновок. Він полягає в тому, що в цей сприятливий період для розвитку кліматичні зміни очевидно були дуже сприятливо урізноманітнені. І в процесі

адаптації до них протолюдinin вдалося, змінюючись, сконцентрувати в собі біоенергетичні ресурси для здійснення виходу на якісно вищий порівняно з тваринним світом рівень – рівень первісної людини в сучасному її розумінні. Цей якісний стрибок був більш ефективною реакцією на посилення негативних викликів навколишнього середовища, ніж у багатьох тварин, що жили поряд з людиною. Біологічно організм протолюдinin виявився більш підготовленим до засвоєння необхідних умов існування в умовах середовища з дедалі більш швидкоплинними змінами, ніж численні види тваринного світу, що змушені були зникнути назавжди. Цей організм мав і має до цього часу ресурс для розвитку в нових умовах, спираючись при цьому дедалі більшою мірою на можливості, пов'язані з пристосуванням навколишнього середовища до своїх потреб. Найширші зачини ефективного впливу на навколишній світ первісна людина також здійснювала з вдосконаленням досвіду соціалізації, характерному для протолудей і тваринного світу. Для високорозвинутих представників тваринного світу спосіб спільного протистояння зовнішнім загрозам є характерним і досить ефективним. Спільне протистояння є дієвим навіть у разі простого об'єднання зусиль живих істот невисокого рівня організації під час наближення ворога (така поведінка є характерною для багатьох видів птахів чи комах при спробах вторгнення в місця їхнього проживання). Соціалізація серед ссавців, до яких належить і людина, за даними досліджень, є більш складною, із визначенням і закріпленням певних функцій у групі тварин у процесі співжиття й боротьби з ворогами.

Уже на ранніх етапах свого існування людина успадкувала переваги стадного способу життя: колективне добування їжі, спільну боротьбу з небезпеками й внутривидову систему передавання інформації, первісні форми навчання тощо.

Тривалий час протолюди у своїй поведінці мало відрізнялися від інших біологічних видів, що виникали, певний час були успішними й могли домінувати у тваринному світі, а пізніше, під впливом дедалі більш несприятливого середовища проживання все ж зникали, поступаючись в оновленій екосистемі новим видам. Така доля, очевидно, могла чекати б і на протолюдinin, коли б вона не використала нагромаджений досвід адаптації до змін навколишнього середовища, поведінки в період цих змін, пристосування нового у

своїх проявах середовища до своїх потреб. Таким чином, пристосування середовища до своїх потреб і виділило людину в її соціалізації з тваринного світу.

Через збагачення системи умовних рефлексів протолюди дедалі частіше, а потім і постійно стали в повсякденному житті використовувати різні підручні матеріали. Поступово в їх свідомості стало закріплюватись, що удар каменем є сильнішим, ніж просто удар передньою кінцівкою, що рука з палицею значно довша, ніж без неї, що уламок розтрощеної кістки може бути гострішим від власних кігтів. Не будучи ні їжею, ні ворогом, корисні предмети почали привертати до себе увагу, певним чином порівнювались і оцінювались. Як говорив великий китайський мислитель Ян Чжу ще в період між 440–360 рр. до н. е., «людина – найрозумніша із всіх живих істот. Але в людини нігті й зуби не досить (міцні) для самозахисту, шкіра не досить (товста) для оборони, рухається вона не досить (швидко), щоб уникнути небезпеки. Немає ні шерсті, ні пір'я, щоб захиститись від холоду й спеки. (Їй) доводиться користуватись (інколи) речами. За своєю природою покладається на розум, а не сподівається на силу. Тому цінують розум – те, що зберігає (людину)»¹. З часом, коли первісні люди стали докладати силу і кмітливість для вдосконалення корисних предметів відповідно до своїх потреб, ці предмети стали дедалі частіше виконувати раніше невідому в житті людей роль знарядь.

За всім відомим висловлюванням Ф. Енгельса, якраз із виготовлення знарядь праці і розпочиналася праця, і вона створила людину. Праця стала першою основною умовою життя людини, тією основною ознакою, що виділила первісну людину з числа протолюдей, відділила від тваринного світу, надала порівняно з ним могутності, що при ближчому спогляданні обертається новими викликами й відповідальністю.

При цьому дуже важливим було також те, що «... розвиток праці у разі потреби сприяв більш тісному згуртуванню членів суспільства, оскільки, дякуючи йому, стали частішими випадки взаємної підтримки, спільної діяльності, і стало зрозумілішим усвідомлення корисності цієї спільної діяльності для кожного окремого члена. Коротше кажучи, у процесі свого формування люди прийшли до того, що в них з'явилася потреба щось сказати один одному»².

Таким чином, можна говорити про те, що процес біологічної соціалізації, характерний для тваринного світу, у результаті цього якісного стрибка в розвитку протолюдини перетворився в процес соціально-біологічний на якісно новому рівні свого вираження. Новий рівень зразків поведінки, навчання й трудової діяльності, засвоєння кожним членом людської спільності притаманних їй установок, ціннісних орієнтирів, що в сукупності забезпечує становлення повноцінного її члена, базується на тривалому досвіді тваринної соціалізації. Однак, разом з тим цей рівень різко відмінний від останньої за своєю ефективністю перетворювальної діяльності, постійним ускладненням системи внутрішньосупільних зв'язків, розвитком здібностей членів суспільства, пов'язаних з освоєнням навколишньої дійсності, здатності передбачати її зміни. Це, у свою чергу, стало важливим стимулом розвитку, з іншого боку підтримуваного також видовим інстинктом самозбереження на рівні формування й розвитку соціальної спільності людей.

Вивчаючи зміст явищ первісного періоду в житті суспільства, абстрагуючись від біологічних факторів впливу, К. Маркс розглядав сутність людини як «сукупність усіх суспільних відносин»³. У соціалізації людини ця сукупність виявляється через різноманітні види соціальної діяльності в економічній, політичній, культурній та інших сферах. Вони, ці види діяльності, є механізмом включення людини в систему суспільних відносин і засвоєння, дальшого розвитку соціально-культурного досвіду. Засобами передачі цього досвіду вважається мова та опредмечені результати людської діяльності. Дане твердження в принципі є вірним. І в межах дослідження останніх десятиріч потребує лише уточнення. Для періоду розвитку тваринної соціалізації також характерні певні засоби передавання досвіду, біологічних і психологічних якостей, вироблення певних форм координації зусиль при добуванні їжі, захисті від небезпеки, продовженні роду. Хоча для сучасних наукових досліджень характерний надмірний прагматизм (що обіцяє значні проблеми в пізнавальній діяльності людства в майбутньому), все ж протягом останніх десятиріч робота деяких учених-ентузіастів дає уявлення про досить складну соціальну ієрархію в середовищі різних видів тварин: складну систему спілкування й орієнтації, колективних дій серед комах, наприклад мурах, дуже

складну і ще маловивчену систему поведінки й спілкування на верхніх сходинках ієрархії розвитку у тваринному світі, наприклад, серед дельфінів і китоподібних, гієн, слонів і т. ін. Це спілкування здійснюється з допомогою звукових сигналів, інколи дуже складних за своєю організацією, крім доступного людині звукового, також в інфра- і ультразвуковому діапазоні. У ньому використовуються запахи, певні пози, імітації певних дій.

У середовищі тварин, що нас оточують, ми спостерігаємо навчання звірят з допомогою рухонаслідування, ігор, в яких набуваються навички, що необхідні для виживання дорослим тваринам, відкриваються біологічно закладені інстинкти. У тваринній ієрархії молодняк набуває досвіду раціональних дій, що будуть необхідними у відповідальні для стада чи загрози життя періоди (наприклад, заганняння здобичі найсильнішими вовками на зграю, що таїться в засідці, захист самок із приплодом дорослими буйволами і т. ін.).

Людина працююча значно розвинула ці можливості. Під впливом трудової діяльності розвинулась її рука, і стала значно багатшою жестикуляція – важливий засіб комунікації. Змінюючи навколишню дійсність з допомогою знарядь, у предметах, що її оточують, вона відкривала дедалі новіші, раніше незнані властивості. При цьому люди внаслідок різних фізичних особливостей, у різних ситуаціях робили нові відкриття. І зацікавлені в покращенні результатів спільної праці, намагалися постійно повідомляти про ці свої відкриття іншим членам общини, постійно узгоджувати свою діяльність з іншими. Як зауважує Ф. Енгельс, «люди дійшли до того, що у них з'явилася потреба щось сказати одне одному. Потреба створила собі свій орган: нерозвинута гортань мавпи повільно, але неухильно перетворювалася шляхом модуляції для дедалі більш розвинутої модуляції, а органи рота поступово навчилися вимовляти один членороздільний звук за іншим» ⁴. Говорячи далі також про те, що праця, а разом з нею і мова були основними стимулами, під впливом яких мозок первісної людини поступово перетворювався у власне людський мозок, Ф. Енгельс, таким чином, власне, обрисовує процес удосконалення біологічних механізмів комунікації соціалізованих тварин, сконцентрованих у протолюдини в первинні механізми соціальної комунікації людей.

Біологічні механізми соціальної комунікації людей, зовні маючи невеликі відмінності від тваринних, у той же час вже на самому початку людської історії набули цілого ряду суттєвих змін, що стали важливим фактором процесу, який забезпечив у кінцевому підсумку істотну перевагу людини над тваринним світом.

По-перше, мозок людини, розкриваючи свої ресурси у дедалі більш складній трудовій діяльності, краще від тваринного фіксував необхідну реакцію організму на швидкоплинні зміни в повсякденному житті, у навколишньому середовищі. Колективна пам'ять людей була ефективнішою, ніж суто тваринна інстинктивна, забезпечуючи більшу видову життєздатність. Водночас відповідні біологічні механізми у тварин удосконалюються під впливом розвитку насамперед системи рефлексів. Їх закріплення в поведінці тварин потребує значно більшого часу і не може відображати з потрібною точністю ускладнені уявлення про предмети й процеси навколишнього світу. Тваринне спілкування з допомогою звукових сигналів, змін у поведінці і т. ін. також не дає такої можливості.

По-друге, мозок людини в процесі свого вдосконалення розвинув можливість тривалого запам'ятовування дедалі більшого обсягу того, що обумовлене потребою «щось сказати» іншим людям. Ця властивість має велике значення під час навчання нових поколінь людей, яким доводилось, для того, щоб відповідати новим, дедалі складнішим умовам життя, опановувати досвід попередніх поколінь, досвід, який уже неможливо було зафіксувати через використання біологічних механізмів спадковості. Зміцнення пам'яті, потреба в передаванні всього відомого людині своїм нащадкам сприяло також, до речі, продовженню віку суспільно корисного життя людей навіть після того, як вони втрачали оптимальні вікові фізичні кондиції. Такі люди могли залишатися корисними людській спільності як хранителі пам'яті, учителі, і ця соціальна затребуваність продовжувала суспільно значущий вік людини.

По-третє, розвинутий мозок людини сприяє її самовдосконаленню. Вона починає осмислено вдосконалюватись у колективних діях, характерних для життєво важливих ситуацій (полювання на велику здобич, захист від ворогів), поза такими ситуаціями, у вільний час, уявляючи їх та імітуючи відповідні дії. Такі повторювані колективні дії стають набутком досвіду і передаються в

покоління, поступово набуваючи символізму, перетворюються у святково-обрядові дієства, зачатки різних мистецтв, що збуджують і вдосконалюють емоційну сферу, викликають колективні емоції і стають певною школою соціального емоційного самовиховання, у той час як відштовхуючись від наявного досвіду, люди продовжують удосконалюватись у різних видах діяльності.

Розглядаючи звукову складову сучасної системи соціальних комунікацій, варто зазначити, що людина й понині свідомо вдосконалює в цьому напрямі свої біологічні властивості. У результаті усвідомлених тренувань вона розширює спектр своїх голосових можливостей. Удосконалюється також і корекція тіла, м'язової системи (згадаймо при цьому здобутки, наприклад, спортсменів, артистів, загальноновизнану хоча б теоретично орієнтацію на здоровий спосіб життя і т. ін.).

Водночас тварини не можуть суттєво вдосконалювати себе свідомо, покращуючи свої фізичні дані протягом свого життя. Не може допомогти в цьому табун чи зграя. Тварина може вдосконалювати свою поведінку лише на рівні реалізації безумовних і зашквалених умовних рефлексів, діючи щоразу відповідно до конкретної ситуації, що повторюється.

По-четверте, у своєму самовдосконаленні, у навчанні людина успішно абстрагується від конкретної дійсності, поринаючи в потрібну для покращення своїх навичок ситуацію з допомогою наочності. Спочатку для людини це були зразки знарядь праці, черепи та шкіри тварин, пізніше – їх символічні зображення з каменю чи намальовані на стінах печер. Такі символи підштовхували уяву, виховували психічну готовність до справжньої діяльності. Пізніше на їх основі виникає письмо.

Тварина не може користуватись абстрагованою наочністю, предметами, що умовно мають означати щось більш значуще, ніж їх пряме призначення. Найвищий рівень наочності може забезпечити хіба що кішка, приносячи кошенят для набуття ними мисливських навичок напівпридурку мишу чи пташеня.

У той же час наочність на високому рівні абстрагування від прямого призначення предметів широко використовується людиною для самовдосконалення. При підготовці спеціалістів з різних, особливо найбільш відповідальних, небезпечних професій сього-

дні використовуються складні, багатофункціональні тренажери, у яких моделюються ситуації, максимально наближені до дійсності.

Ще один напрям розвитку наочності розвивається у сфері розробки різних видів символіки: предметів, зображень, звукових форм, кольорових рішень та ін., що означають значущі для людей поняття, мають викликати певний емоційний настрій, спонукати до певних дій.

При переході від тваринного світу до рівня *Homo sapiens* можна говорити про ефективне функціонування двох основних комунікаційних систем, що забезпечують життя й розвиток людини: біологічну і соціально-біологічну. З розвитком людського суспільства набуває дедалі більшого значення для нього, як для певним чином орієнтованої сукупності людей і для кожного з людей, що його складають, система соціальних інформаційних комунікацій – створення відповідних можливостей для вдосконалення обміну в цій сукупності певною інформацією з допомогою жестів, голосу, письма тощо. Зафіксована на письмі інформація набула можливості передаватися між поколіннями в часі і просторі.

Удосконалення знарядь праці та оптимізації її організації, у порівняно короткі терміни, зважаючи на попередній період розвитку людини, як біологічної істоти, однак, мало і має також і певні негативні впливи на її еволюцію. Негативними ці впливи можна назвати у зв'язку з тим, що їх дія на певному проміжку людської історії послаблює або ж і повністю віднімає корисні властивості людини біологічної, що в процесі розвитку можуть знову стати потрібними в перспективі.

Цей процес обумовлений тією обставиною, що науково-технічний прогрес забезпечує можливість розширеного одержання життєво важливої, якісної інформації для сучасної людини, з якою дедалі меншою мірою може конкурувати інформація, одержана безпосередньо за допомогою зору, прямого міжособистісного голосового спілкування, рухонаслідування та ін. Програючи більш ефективним на сьогодні джерелам інформування, певні органи людини з поступовою втратою свого значення відповідно до законів природної доцільності починають зазнавати певного атрофування. Під впливом цього процесу в ряді поколінь відповідні зміни через систему дуже складних біологічних механізмів вносять відповідні

зміни в генну систему людини, закріплюючи набуття (чи в даному випадку – втрату) певної властивості уже як закономірність.

Таким чином відбувається поступова втрата певних біологічних особливостей людини, наданих їй природою. Цей процес на невеликому проміжку часу в еволюції людства не має якогось особливо помітного негативного значення і навіть сприяє певній економії біоенергетичних ресурсів конкретної людини. Однак, зважаючи на тривалий період людського розвитку, можна говорити про поступову втрату людиною як біологічною істотою важливих біологічних функцій, що можуть стати дуже необхідними на нових етапах утвердження людини в протистоянні з плінними змінами навколишнього середовища.

Підвищуючи ефективність праці, перетворюючи навколишній світ і створюючи дедалі більш комфортні умови для свого існування, людина щораз більше віддалялась і віддаляється від природи як різностороннього біокомплексу, природного ареалу свого існування. У зв'язку з цим, її організм реагує на зміни послабленням певних функцій і посиленням деяких інших

Людина відповідно до потреби продовжує розвивати необхідні функції пізнавальної діяльності, удосконалює систему рухових вправ, стійкість нервової системи до певних груп подразників, навчаючись, працюючи, виконуючи певні соціальні обов'язки. Водночас вона поступово втрачає імунітет, що раніше надійно захищав її від чималої кількості хвороб, у неї знижується гострота зору, тонкість слуху й запаху тощо. До людини поки що дуже повільно приходить усвідомлення того, що наявний життєвий комфорт людині, насамперед як біологічній істоті, дуже шкідливо використовувати для перенасичення, задоволення тваринних інстинктів, тваринної запасливості. У результаті, виробляючи достатню кількість продуктів харчування, люди донині борються без особливого успіху з проблемою переїдання. Людина шкодить собі (алкоголь, тютюн та ін.) виробництвом і вживанням наркотичних речовин, що в природі у нешкідливих дозах є заспокійливими чи підбадьорливими засобами. Задовольняючись комфортними умовами життя, людина дедалі більш страждає від гіпотонії, втрачає гостроту слуху й запаху. Водночас нові виклики, що постають перед людським суспільством, вимагають інтенсифікації його діяльності. Очевидно,

що одним з важливих резервів забезпечення ефективності людства в майбутньому має стати і мобілізація біологічного ресурсу людини, розвиток наявних і відкриття поки що невідомих, або ж маловідомих властивостей, що базуються на біологічній основі, на можливостях людського організму, усвідомлене відновлення всіх тих з них, корисних, що сьогодні втрачаються.

Соціально-біологічна система комунікацій забезпечує інформаційні обміни людини, пов'язані з забезпеченням її ефективного біологічного функціонування, виходячи з особистісних і суспільних інтересів. Мова таким чином іде про комунікації, що забезпечують власний розвиток людини, власне вдосконалення з огляду на потреби власної соціалізації.

Людина, одержуючи необхідну інформацію від суспільства, виконує у свою чергу свої обов'язки перед ним у різних сферах його життєдіяльності.

Так, суспільство зацікавлене у своєму відтворенні в нових поколіннях. Характерною особливістю при цьому при найменших сприятливих можливостях протягом століть було розширене відтворення. Воно підтримується різними засобами переважною більшістю держав. У генній пам'яті людей лишаються багатовіковий досвід переваг чисельної більшості як запоруки сили й успіху. Відповідна мотивація почала знижуватись у ряді розвинутих країн, витісняючись іншими, більш переконливими в нинішніх умовах мотиваціями, про що буде далі.

Людське суспільство завжди було зацікавлене в продовженні й розвитку кваліфікованої праці. І таким чином, перед батьками, а пізніше, з розвитком соціальної структури суспільства, також і перед певними соціальними інститутами, насамперед школою, було закріплено функцію навчання підростаючого покоління. Разом з обов'язковим мінімумом загальноосвітніх знань, професійною підготовкою через відповідні комунікативні канали представники нових поколінь тією чи іншою мірою одержували загальнокультурні уявлення, інформацію, що сприяла національній самоідентифікації.

Через систему соціально-біологічних комунікацій людина одержує певні уявлення про санітарію та гігієну, прийнятну в людському суспільстві, що є важливим для тривалого й ефективного функціонування її в суспільстві.

Урешті, готуючи себе до того чи іншого виду діяльності, людина свідомо добивається певних біологічних і фізіологічних змін у своєму організмі: тренує мускульну систему для спорту, розумову діяльність для заняття наукою, систему рефлексів для керування транспортом тощо.

До того ж слід зазначити, що, починаючи з минулого століття, через не досить велику складність, необхідні знання й навички, потрібні для діяльності в більшості професій, унаслідок демократизації в суспільному житті більшість людей мала можливість вільно вибирати для себе заняття, без чіткого уявлення про свої здібності й можливості. Однак, з ускладненням виробничої та іншої діяльності, зі зростанням вартості й збільшенням часу для професійної підготовки, із зростанням значення діяльності людини в інтересах суспільства (сьогодні це, скажімо, оператори ядерних реакторів, авіадиспетчери, представники ряду військових професій та ін.), професійна орієнтація представників нових поколінь стане дуже відповідальною суспільною справою, дуже відповідальним вибором для кожної людини.

Соціальні комунікації забезпечують функціонування людини як складової суспільного організму. Вони забезпечують функціонування її трудової, громадської та культурної діяльності. У центрі уваги при цьому – інтереси суспільства, що можуть і не завжди відповідати інтересам конкретної людини і підпорядковують їх собі. Система соціальних комунікацій розширюється, ускладнюється з відповідним удосконаленням структури суспільства. На вищих етапах свого розвитку вона зазнає дедалі більшого свідомого впливу членів суспільства, заснованого на розвитку наукових уявлень про суспільний розвиток.

Отже, людина, як біологічна істота, послуговується біологічними комунікаціями, що вдосконалюються з її природних можливостей, як соціально-біологічна – вона використовує біологічні системи комунікацій, а також штучні, матеріальною основою яких є мова, надання символічного значення предметам і певним діям, малювання, письмова фіксація інформації. І, нарешті, матеріальною основою соціальних комунікацій є виготовлені людиною матеріальні носії інформації та засоби керування наявними інформаційними ресурсами.

Тривалий час необхідність збереження набутих знань між поколіннями здійснювалася через освоєння традицій, святково-обрядової сфери життя суспільства, через народну творчість: билини, історичні пісні тощо, що передаються з покоління в покоління. З розвитком технологій фіксації інформації (письма, друку та ін.) розвивались та оновлювались і системи інформаційних комунікацій.

Слід зазначити, що уявлення про соціальні комунікації до постановки даної проблеми як такої певними фрагментами входили до складу інших, суміжних наукових розвідок, що розглядалися дослідниками на різних етапах наукового осмислення соціальних проблем.

Варто також наголосити на тому, що частиною авторів було заплутано уявлення про соціальні комунікації у зв'язку зі змішуванням уявлень про функціональне значення цих каналів внутрішньосупільного спілкування зі змістом інформації, що розповсюджується з їх допомогою. Характерним прикладом такого підходу до проблеми є позиція А. В. Соколова, який, здійснюючи історичний екскурс у минуле, доходить висновку про «обожнювання слова» і на базі цього висновку стверджує, що «обожнювання слова означало обожнювання комунікації»⁵.

Однак перше твердження не є підставою для другого, хоча дослідник для надання вагомості своєму висновку посилається на вірш М. С. Гумільова «Слово»:

«В иной миг, когда над миром новым
Бог склонял лицо свое, тогда
Солнце останавливали словом,
Словом разрушали города...»⁶.

У даному випадку, проте, під словом розуміється не звукове оформлення знання, здобутого на базі практичного людського досвіду. У цьому випадку, очевидно, ідеться про сакральне значення даного поняття на рівні біблійського «ибо три свидетельствуют на небе: Отец, Слово и Святой Дух и ему три суть едино» (1.Іоан С. 5–7). Власне, ця думка підтверджується далі в продовженні вірша. Слово виступає там саме в розумінні найвищого релігійного символу дійсності, що практично не співвідноситься з поняттями, пов'язаними з відображенням його в соціальних комунікаціях.

Очевидно, більш вдалі приклади уявлень про значення соціальних комунікацій так званого дофілософського періоду можуть дати

давніокитайські пам'ятки народної пісенної творчості «Ші цзин» («Книга пісень»):

«Доблестью духа был наш Чжун Шань-фу одарен,
Мягко, прекрасен, всегда почитан он закон,
Видом достойный и всем выраженьем лица,
Был осторожен, внимателен был до конца.
Древних реченья, как правила жизни любил» ⁷.

Таким чином, відпрацьована у віках традиція використання народної пісенної творчості як соціальної комунікації між поколіннями, донесення її до свідомості якомога більшої кількості представників нових поколінь, значення для успішного функціонування суспільства усвідомлювалося його лідерами (в даному випадку – царським наставником) вже в період від XI до VII ст. до н. е. І це зрозуміло, адже згідно з традицією давньої народної пісні передавались відпрацьовані у віках уявлення про певні норми поведінки, свосерідний закон, що сприяв соціальній згуртованості й керованості внутрішньосуспільними процесами, що й обумовлювало цінність даного виду соціальних комунікацій. Про це ж, зокрема, ідеться і в бесіді з Конфуцієм (VI–V ст. до н. е.) одного з його найближчих учнів Ю Жо (Ю-цзи):

«Ю-цзи сказав: “Использование ритуала ценно потому, что оно приводит людей к согласию. Путь древних правителей был прекрасен. Свои большие и малые дела они совершали с ритуалом. Совершать то, что нельзя делать, и при этом в интересах согласия стремиться к нему, не прибегая к ритуалу для ограничения этого поступка – так поступать нельзя”» ⁸.

Таким чином, протягом тривалого періоду дописемної історії людства наявність і розвиток системи соціальних комунікацій сприймалися як невіддільна складова відповідної традиції, пов'язаної з передаванням духовних цінностей насамперед між носіями закону співжиття людей, визнаними ними й підготовленими для такої місії людьми. У процесі чисельного збільшення людських співтовариств і зростання у зв'язку з цим потреби в ефективній соціальній скоординованості, передача системи духовних цінностей, а також найбільш загальної інформації, пов'язаної з трудовою діяльністю, боротьбою з небезпеками зовнішнього світу, стала поширюватись по лінії горизонтальних міжособистісних зв'язків, також

освячених традицією, досвідом попередніх поколінь. У цей самий час досвід у сфері праці, трудові навички передавалися між людьми на рівні вдосконалення точності рухонаслідування. Однак при цьому з ускладненням трудових процесів даний спосіб спілкування стикався з дедалі більшими проблемами.

Поступово зміни в навколишньому середовищі, відповідні ускладнення суспільного життя зумовили необхідність оперування такими обсягами суспільно значущої інформації, які ставало дедалі важче, а потім і неможливо утримувати в пам'яті окремих людей. Це зумовило розвиток писемної традиції фіксації інформації, пізніше – у систематизації найдостовірніших, необхідних знань, зосередження їх (навіть залишаючи поза межами предмету розгляду територіальні, племінно родові та інші відмінності) навколо певних напрямів використання в трудовій і пізнавальній діяльності, в інтересах певних наук, певних соціальних груп, у структурі суспільства. У кожній з них розроблялася своя комунікаційна специфіка, образно кажучи – мова, як засіб донесення інформації адресату. У літературі – це мова художнього слова, у математиці – мова цифр, у хімії – мова формул, у балеті – мова танцю тощо. Крім мови різноманітних наук, мови мистецтва ми сьогодні спостерігаємо особливості спілкування, пов'язані з використанням професійної термінології, умовних скорочень, переосмислення значення нових слів, виразів у професійному середовищі, не завжди зрозумілих непосвяченому. Згадаймо з найновішого в цьому плані жаргон комп'ютерників, сучасних політтехнологів чи навіть учасників професійних рейдерських захоплень в економіці. Словник останніх теж друкується в періодиці.

Розвиток цього процесу насамперед виконує функцію, пов'язану з удосконаленням комунікаційних можливостей усередині певних соціальних груп, і водночас сприяє забезпеченню вдосконалення системи обмінів інформацією в загальносуспільному вимірі.

Що ж стосується теоретичної розробки питань, пов'язаних з осмисленням явища соціальної комунікації, то протягом тривалого часу в історії людства вони не набували самостійного значення. Можна погодитися з тими авторами, які стверджують, що частково цього питання торкалися мислителі античності,

звертаючи увагу на мову – логос. Пізніше комунікаційні можливості ув'язувалися з здобутками логіки, лінгвістики, мовознавства, соціології, соціальної психології ХХ ст., документалістики, історичних наук та мистецтвознавства.

І хоча здобутки всіх цих наук і збагачували уявлення про соціальні комунікації, вони були підпорядковані завданням власних галузевих досліджень. Крім того, фактично до середини ХХ ст. не сформувався відповідний суспільний запит, що міг би підштовхнути дослідницьку роботу в даному напрямі. Це обумовлено тим фактом, що до цього рубежу в суспільному обігу не існувало таких обсягів інформації, які були потрібні для усвідомлення, як дуже важливих, проблем, пов'язаних саме з технологіями суспільного інформаційного обігу.

В уявленнях на підході до старту нового інформаційного етапу розвитку суспільства комунікація – це можливість зв'язку, обмінів, невід'ємна складова освоєння навколишнього середовища біологічними об'єктами. Як продукт утворення складних систем, будучи призначеними для обслуговування окремих, і в той же час із певними спільними ознаками, елементів цілого, комунікації, згідно зі складністю цілого, функціонують у множині й становлять певну мережу.

Основною характерною рисою комунікацій є забезпечення здатності передачі в її структурі ресурсу, необхідного для існування системи та її розвитку.

Важливою особливістю комунікації є стабільність, достатня для функціонування надійність, можливість удосконалення й розвитку. І навпаки – збій у роботі комунікацій, зниження їх надійності, згорання системи в процесі соціальної еволюції – все це стає причиною і свідченням припинення розвитку, занепаду системи, яку вони обслуговують.

Таким чином, комунікація (від лат. communication – повідомлення, передача) у найбільш загальному вигляді є процесом усталених обмінів у складних системах і між однотипними системами, що забезпечує існування й розвиток даних систем.

Сказане вище повністю узгоджується з уявленням про сучасні соціальні комунікації О. Холода, який справедливо зауважує, що «комунікація – це процес»⁹.

Характерною особливістю комунікацій у складних системах є також те, що вони орієнтовані на передавання конкретного виду матеріального ресурсу всередині даної системи, необхідного для неї в її функціонуванні, і не можуть використовуватись за межами свого призначення. При застосуванні поняття «інформаційні комунікації» до людини, як соціально-біологічної, а в процесі суспільного розвитку – соціальної істоти, під об'єктом передачі в даних механізмах виступає інформація. Поступово, протягом століть вона стає дедалі важливішим фактором суспільного життя і в системі соціальних комунікацій набуває самостійності, особливої значущості як комунікацій соціально-інформаційних.

Інформаційні комунікації за способом своєї реалізації можна поділити на символічні (в усіх формах вираження символіки), звукові, рукописні (на всіх видах носіїв), виражені в друкованій формі на паперових носіях, у кіно- фотодокументах, у магнітозаписі, а також комунікації, пов'язані з використанням електронних інформаційних технологій. Ефективність реалізації комунікативних процесів значною мірою залежить також від якості оформлення інформації, що передається, якості, що має забезпечувати ефективне сприйняття повідомленого адресатом.

З розвитком людини як соціальної істоти і суспільства як соціальної системи структура соціальних інформаційних комунікацій удосконалюється, стає дедалі ефективнішою. У часі й просторі порівняльні характеристики цієї ефективності постійно змінюються від початку людської історії.

У зв'язку з цим із беззаперечною об'єктивністю процесу соціалізації людини, самоусвідомленням її як соціальної істоти, що підтверджується всією історією розвитку людського суспільства, видається дещо дивним твердження В. А. Ільганаєвої про те, що формування системи соціальних комунікацій «припадає на другу половину XX ст. і обумовлене масштабною інформатизацією суспільства»¹⁰, а також про те, що навіть у сучасних умовах «при міждисциплінарних дослідженнях на підсистемному рівні СК пізнання (агрегаційного за характером) універсальна суть комунікацій не досягається...»¹¹. Незважаючи

на пом'якшену далі категоричність даного твердження зробленими застереженнями про те, що в процесі осмислення одержується «ключ до інтеграції нового знання», в інтерпретації В. А. Ільганаєвої зневіра в пізнавальних можливостях дослідників сучасності все ж видається невиправданою. Вона входить у суперечність із історичною практикою розвитку самосвідомості людини соціальної, що в процесі свого розвитку дедалі більшою мірою ставиться до зовнішнього світу й суспільства як усвідомлююча себе особа, відповідальна за соціальні відносини¹². Ці відносини, як і нерозривно пов'язані з ними комунікації, були предметом осмислення на всіх етапах суспільного розвитку.

Пропоноване розрізнення систем комунікацій, через які здійснюються інформаційне забезпечення існування й розвитку суспільної людини, є досить умовним і здійснюється для забезпечення більш чіткого уявлення про механізми впливу зовнішнього світу на її організм і внутрішній світ. У цьому процесі механізми взаємодії, взаємопроникнення постійно ускладнюються і коригуються дійсністю.

Для глибокого вивчення цих впливів на людину як соціально-біологічну істоту, впливів, що обумовлюються зовнішнім для неї світом, дані комунікаційні системи можуть диференціюватися на складові.

Можна також прогнозувати, що предметом серйозного вивчення в недалекому майбутньому крім нині існуючих стане ще одна комунікаційна система, що обслуговуватиме всю множину глобальних соціально-інформаційних впливів на людину як елемент загальноцивілізаційної спільності.

Дослідження впливу системи соціальних комунікацій як провідних у забезпеченні соціального прогресу людства сприятиме створенню умов для більшої ефективності людини в боротьбі за цей прогрес, у протистоянні викликам сучасності.

1.2. Розвиток соціальної структури суспільства як умова його прогресу

Із розвитком працездатності людини процес її соціалізації постійно вдосконалюється. Він базується на факторі зростання ефективності спільних дій, що на відміну від спільних зусиль представників інших відомих сучасній науці видів біологічних істот, перетворилися в усвідомлену працю. Ця праця ефективністю свого впливу на навколишню дійсність дедалі більше обганяє впливи, пов'язані з реакцією біологічної еволюції людини на навколишнє середовище.

У своїх впливах на навколишній світ, таким чином, людина працююча не лише швидко подолала біологічне відставання своєї еволюції від змін навколишнього середовища, що до цього були визначальними в еволюційних процесах усього живого. Розвиваючись у праці, людина випереджає зміни в середовищі існування, успішно пристосовуючи дедалі більшою мірою до власних потреб ті зміни, що раніше могли загрожувати існуванню біологічного виду Номо. Про що й свідчить стрімке, чисельне зростання даного біологічного виду, що досягає нині майже 7 млрд осіб.

Праця, таким чином, як це й демонструє крилатий вислів Ф. Енгельса, стала запорукою розвитку успішного і, на жаль, досить агресивного утвердження людства в середовищі існування з усіма його змінами, що поступово ставали істотною причиною зникнення з поверхні Землі багатьох інших видів біологічних істот. Удосконалюючись, як у засобах пізнання й переотворення дійсності, так і в розвитку внутрішньої системи соціальних комунікацій, стаючи дедалі більш продуктивною, людська діяльність в ускладнених формах своєї конкретної реалізації, у сферах свого суспільного розподілу виражає зростаючий соціальний потенціал людського суспільства і є основою подальшого розвитку соціальних відносин.

Якщо спробувати проаналізувати процес соціалізації людини з позиції її самоусвідомлення, власного сприйняття, адаптації і засвоєння суспільної інформації, відібраної з наявних комунікацій, то можна стверджувати, що протягом усього періоду її розвитку як соціальної істоти даний процес розвивався в напрямі зміцнення двох протилежних, діалектично пов'язаних тенденцій. З одного

боку, цей процес скерований на об'єднання людей для вдосконалення дієвого впливу на навколишній світ, на забезпечення адекватної відповіді викликам навколишнього середовища шляхом підвищення ефективності суспільно значущої праці, що базується на певній інформаційній основі. Ця основа формується на базі результатів пізнавальної діяльності та розвитку системи соціальних комунікацій для її використання. Уже на самому початку людської історії, на етапі використання лише мовного спілкування в ідеалі така система мала значні потенційні можливості. Як зауважує Б. Ф. Поршнєв, «робота мозку має бути приведена до величезного ступеня, помножена на роботу попередніх і тих, що оточують людину мозків»¹³. І хоча на практиці такий потенціал ніколи не реалізовувався повністю, із розвитком системи соціальних комунікацій, інфраструктури для збереження й ефективного використання інформаційних ресурсів і теоретична, і практичні можливості для продуктивної діяльності людини збільшуються.

З іншого боку, із розвитком соціальний організм, як організована певним чином сукупність соціальних істот, тяжіє до посилення контролю над своїми соціальними складовими, добиваючись за допомогою наявної системи комунікацій певної координації дій загальносоціального значення, цим самим, певною мірою, обмежуючи свободу членів суспільства.

Оскільки людина як соціальна істота пов'язана системою соціальних комунікацій зі спільністю, до якої вона належить, ці комунікації використовуються як важливий інструмент соціального контролю на всіх етапах розвитку людини. Через них інформація про наслідки трудової діяльності особи, про взаємовідносини з іншими людьми співставляється з відповідними масивами в інформаційній основі, що забезпечує визначення суспільної значущості даної діяльності, якості її і перспективності. Таким чином певна соціальна спільність у структурі будь-якої складової суспільства чи суспільство в цілому через свої інститути, через громадську думку (або ж ширше – через громадське усвідомлення, що також формується за допомогою використання соціальних комунікацій) або ж схвалює поведінку й трудову діяльність людини, стимулює її, сприяє вдосконаленню в разі, коли це корисно спільності, або ж просто не заважає в разі невеликої заінтересованості в даних

діях. У протилежній ситуації спільність намагається поінформувати свого члена про недоцільність, шкідливість його дій для суспільства, вживаючи різні форми переконання, виховання, у першу чергу знову ж таки за допомогою системи соціальних комунікацій. У випадку, коли ці дії становлять загрозу розвитку чи можливості існування даної людської спільності, вона, використовуючи наявні можливості самозахисту, намагається припинити таку діяльність.

Зміни в навколишній дійсності, зміни у світосприйманні людини, що постійно розвивається, удосконалення системи інформаційних комунікацій та дані, що входять до інформаційної бази даної спільності як ознаки неповнстю усвідомлених явищ, стимулюють розвиток пізнавальної діяльності людини, системи соціальних структур, у які об'єднуються люди за напрямками свого самовиявлення в соціальному середовищі. Це забезпечує поступове вдосконалення суспільства в цілому. Діяльність суспільства, таким чином, регламентується постійно збагачуваною інформаційною основою даної соціальної спільності, об'єднаної в єдине ціле наявною системою соціальних комунікацій. В історичній практиці дана система забезпечує розширення можливостей доступу до суспільно значущих інформаційних ресурсів дедалі більшої кількості людей, що об'єднуються згідно зі своїми інтересами в різноманітні соціальні спільності, до соціального взаємовпливу з різними об'єднаннями інших людей. У сучасному світі такі контакти набувають дедалі більшого поширення незалежно від релігійних, класових, кастових, майнових та інших обмежень, характерних для всіх минулих суспільно-економічних формацій. При цьому якісні зміни, що відбуваються в процесі розвитку членів будь-якої людської спільності, впливають на розвиток її інформаційної основи, на зміни в самоідентифікації та ідентифікації в середовищі, що її оточує, а отже – і на систему соціальних, і насамперед інформаційних зв'язків. Спільність сприймає середовище свого існування відповідно до свого якісного складу, оцінює його і ставить перед собою відповідні цілі згідно з рівнем свого розвитку. І це є умовою соціального прогресу.

З іншого боку, у будь-якої людини на кожному етапі її розвитку існує потяг до якомога більш успішного задоволення власних потреб і як соціально-біологічної, і як соціальної істоти. Це виявляється в можливості у межах наявної системи соціальних

зв'язків задовольнити потреби в підтримці на належному рівні власної життєдіяльності, відтворення себе в нових поколіннях, у формуванні й підтримці системи взаємовідносин (із близькими людьми, друзями, партнерами по колективних захопленнях мистецтвом, спортом та ін.), по ефективному відпочинку й емоційній стабілізації. У людини дедалі більшою мірою виявляється бажання до самовираження, реалізації власних здібностей до максимально можливого вільного вибору професії, сфери діяльності. Для людини як соціально-біологічної і соціальної істоти важливою є орієнтація на певні контрольні функції, пов'язані з ходом реалізації її прагнень: рівень самопочуття, факт визнання успіху в середовищі близьких людей, допомоги колег по роботі, офіційне визнання заслуг державними чи галузевими нагородами, званнями і т. ін. Реалізація всіх цих прагнень кожного з представників суспільства сприяє процесу поглиблення його структуризації.

І навпаки, якщо наміри й конкретні дії особи суперечать інтересам суспільного розвитку, є антисоціальними, суспільство реагує на них через систему соціальних комунікацій, через створення за допомогою даної системи відповідної громадської думки, громадського осуду, що, як правило, передує крокам, спрямованим на припинення антисоціальних дій. Таким чином людина як соціальна істота одержує можливість вибору своєї подальшої поведінки. Водночас процес структуризації суспільства регламентується певною мірою механізмами його внутрішнього самоконтролю.

Варто також зауважити, що, тяжіючи до максимально можливого вільного самовираження в умовах соціальної спільності, людина завжди у своєму розвитку залежна від інформаційної основи цієї спільності, від наявної системи соціальних комунікацій, якими вона послуговується. Удосконалюючи себе на вибраних напрямках діяльності, спеціалізуючись, поглиблюючи знання, ефективність пізнавального процесу, повідомляючи про наслідки своєї діяльності, відповідні соціальні структури, людина об'єктивно сприяє розвитку соціальної спільності, до якої вона належить, розвитку суспільства в цілому. Досягаючи певного рівня свого розвитку, людина починає осягати свою соціальну суть, намагається свідомо впливати на ті чи інші аспекти суспільного розвитку, працювати на спільне благо, вносити певний внесок у розбудову соці-

ального організму. При цьому чим більша кількість членів суспільства активізує свою свідому участь у суспільно корисній праці, пізнавальних, творчих процесах, у соціальному самоусвідомленні й вдосконаленні суспільної структури, тим більш життєздатною є дана людська спільність.

Як уже йшлося вище, людина, працюючи, соціально проявляючись, має можливість не лише нейтралізувати негативні для себе зміни в навколишньому середовищі, а й випереджати плинні за геологічними, кліматичними та іншими вимірами процеси змін, поліпшуючи умови свого існування. Це, у свою чергу, створює умови для реалізації потенційних можливостей подальшого розвитку людини й людського суспільства. Наявні на сьогодні факти страждань цілих народів від кліматичних змін (посухи, ерозії ґрунтів, зменшення площ лісів, нестачі питної води і т. ін.), голодування й навіть голодної смерті значної кількості людей є не фактами, що свідчать про протилежне, а прямим наслідком нерівномірності суспільного розвитку в різних регіонах планети, нераціонального використання природних ресурсів, бездарної суспільної організації, низького рівня культури, неучтвa й провокованого ним неконтрольованого прояву агресивних інстинктів, що обертається війнами, екологічними, економічними злочинами проти людяності й людства.

На всіх етапах своєї історії людське суспільство розвивалось, зростаючи чисельно. Для людини як соціально-біологічної і соціальної істоти мотивацією для цього є цілий ряд причин. Серед них і наявні біологічні інстинкти, пов'язані з відтворенням у нових поколіннях, і соціально-біологічні, соціальні, пов'язані з природними потребами й можливостями організації своєї безпеки, добробуту й прийнятної старості в умовах великої патріархальної сім'ї, консолідованого, численного, а отже – і сильного роду. Серед них – забезпечення життєздатності всіх інших складових соціальних систем до нації і держави включно. Спочатку – це виявляється через збільшення кількості членів соціальних об'єднань і невисокий рівень структурної організації суспільства. Могутність правителів при цьому забезпечувана насамперед чисельністю підданих. Із підвищенням ефективності суспільної праці, підвищенням загального рівня розвитку суспільства кількісні показники

життєздатності соціальних структур, чисельність людей стають важливою умовою якісного розвитку структури суспільства, зростання на цій основі його творчого потенціалу.

Сьогодні, очевидно, можна стверджувати, що, ставши найчисленнішим серед біологічних видів, людина добилася суттєвих результатів у сфері екстенсивного розвитку, в основному, ліквідувала (за винятком хіба що мікробіологічних) потенційні загрози своєму існуванню в історичній перспективі від тваринного світу.

Поряд із цим можна припустити, що й надалі процес пізнання навколишнього світу, зростаюча й дедалі глибше усвідомлена кількість і складність завдань, що постають перед людством і поставатимуть у майбутньому, продовжуватиме бути фактором зростання чисельності людства поряд із зростанням суспільних вимог до вдосконалення кожної людини, а також – до вибудовування оптимальної структури суспільства.

Інтенсивний розвиток пов'язаний, по-перше, із об'єднанням наявного, насамперед розумового, а також і будь-якого іншого потенціалу людей у системі ефективних соціальних структур, що мають успішно протистояти викликам сучасної дійсності й гармонійно поєднуватись у суспільстві як єдиному цілому. І, по-друге, із удосконаленням потенціалу кожної людини як складової структури і єдиного цілого. І в першому, і в другому випадках ефективність процесу пов'язана з необхідним, постійним удосконаленням системи соціальних комунікацій, у структурі яких зростаючого значення набувають комунікації інформаційні.

Суспільно корисна праця, створюючи сприятливі умови для існування людини, зумовлює в процесі свого вдосконалення постійне ускладнення структури суспільства. До того ж зростаюча кількість людей зі зростаючим рівнем розвитку є лише одним з факторів у даному процесі. Ускладнення соціальних зв'язків, пов'язаних з якісними змінами у сфері праці, спричиняє ускладнення соціальних відносин в усіх інших сферах соціального життя. Сам цей процес стає дедалі більш важливим предметом вивчення й осмислення в суспільстві.

Ускладнення структури суспільства обумовлюється при дедалі більшій віддаленості від періоду його виникнення, більшими змінами в навколишньому середовищі, що виявляються у щораз

складніших викликах для людства й потребі адекватного реагування на них. Удосконалення самої людини при цьому є фактично вдосконаленням потенційних можливостей соціального організму адекватно сприймати зміни в навколишньому середовищі.

Таким чином, у соціальному розвитку сучасного суспільства можна визначити три основні напрями:

- структурне вдосконалення, пов'язане з необхідністю адекватного реагування на зміни в зовнішньому світі;
- пов'язане з потребою відповідної внутрішньої організації соціальної системи для вирішення цих завдань;
- обумовлене еволюцією людини як соціальної істоти.

Складність визначення структури сучасного суспільства пов'язана не лише з необхідністю адекватного реагування суспільства на виклики, що постають перед ним у наш час. Вона пов'язана також з наявністю в його організації структурних утворень, пов'язаних з минулим функціонуванням, а також з елементами майбутньої реструктуризації, оновленням суспільства.

У нинішньому суспільстві розвиваються, прискорюються процеси виробництва матеріальних і духовних благ, відбувається еволюція самої людини, розвиток її можливостей і здібностей, що є причиною творення нових соціальних спільностей... Ці процеси розвиваються також і в позавиробничій сфері, у громадській діяльності, сімейно-шлюбних стосунках, навчанні, організації дозвілля та ін. Одним словом, життя кожної людини вплетене в густу мережу найрізноманітніших соціальних зв'язків і дій. Кожен суспільний індивід стає і учасником і одночасно їх творцем. І в цій постійно ускладнюваній суспільній організації, що розвивається на постійно збагачуваній інформаційній основі, кожен дієздатний її член бере участь у наповненні такої кількості інформаційних баз, як основи всякої діяльності, що відповідає кількості виконуваних ним соціальних функцій.

Особливості соціальних утворень у процесі їх трансформації мають властивість ділитися на спеціалізовані елементи, що набувають якостей самостійних соціальних структур, або ж розмиватись, втрачати чіткість і зникати за відсутністю потреби. На характер формування сучасної соціальної структури суспільства впливає також рівень розвитку технічного забезпечення засобів

соціальної комунікації, що використовуються для взаємодії цих структур. Якісним стрибком у розвитку цих засобів стала комп'ютеризація основних видів діяльності сучасного суспільства, розвиток електронних інформаційних технологій. Цим самим в інформаційній сфері було практично знято:

- фактор відстаней, вплив кордонів, географічного місцезнаходження;

- удосконалено оперативне керування інформаційними ресурсами: комплектування, структуризації, організації обслуговування користувачів, створено додаткові можливості для кооперації інформаційних ресурсів по горизонталі аж до формування єдиної загальнонаціональної бази інформації;

- організовано ефективне інформування про наявні інформаційні ресурси;

- забезпечено ефективний доступ до сучасної інформації практично всім категоріям членів суспільства;

- на базі розвитку суспільних інформаційних комунікацій розширено доступ, у зв'язку з цим, до всіх видів носіїв, створено умови для продукування нової інформації представникам усіх соціальних структур суспільства, що сприяє розвитку цих структур;

- розроблено методики розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій і методики ефективного застосування наявних інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку аж до їх творчого використання для підтримки й розвитку творчого потенціалу сучасної людини.

На етапі зростаючого самоусвідомлення соціальних структур ці засоби також стають предметом глибшого вивчення й удосконалення в суспільстві.

Оскільки соціальні інформаційні комунікації є каналами використання суспільно значущої інформації, як основи організації будь-якої діяльності в суспільстві, вони забезпечують циркуляцію, відповідні обмінні процеси в його соціальній сфері. Видова різноманітність і якість цих комунікацій, характеристика мережі і є одним з найважливіших показників рівня розвитку суспільства та динаміки його розвитку в співставленні з процесами змін навколишньої дійсності.

Якщо розглядати наявну нині соціальну структуру суспільства з позиції сучасної соціальної людини, то за систему координат, очеви-

дно, доцільно брати насамперед її соціально-біологічні та соціальні запити й виміри. Однак стрімкий розвиток глобальних процесів, посилення тиску глобальних факторів на життя людей дає підставу для висновків про поступове набуття людиною ще однієї якості, пов'язаної зі зростаючим значенням членства в глобальному (планетарному) співтоваристві. Оскільки прояв даної тенденції поки що лише певною мірою торкається життя хоча й значної частини, але не всіх людей, буде перебільшенням сьогодні людину соціальну називати людиною глобальною. Однак вплив даної тенденції на людський розвиток хоча й не є визначальним, але стрімко набуває відчутного значення. Насамперед у сфері інформаційній, а також у сферах економічній, культурній та ін. І цього не можна вже не враховувати.

Дана тенденція виявляється в наявній системі сучасних наддержавних (глобальних) організацій, що виникли на базі об'єктивно зростаючої потреби координації суспільних зусиль на противагу непродуктивному локальному використанню соціальної енергії, ресурсів, необхідних для ефективного реагування на проблеми, що постають перед людством. Мова йде про проблеми, що не можуть бути вирішені зусиллями окремих, навіть найпотужніших держав, потребують міжнародного об'єднання зусиль і співпраці.

Оглядаючи даний процес із початку минулого століття, не важко виявити тенденцію до поглиблення об'єднуючого начала, інтегративної складової, що приводить до зростання ефективності об'єднаної праці. Наслідки такого об'єднання, однак, на сьогодні виявляються по-різному. Здобутки, отримані під керівництвом міжнародних організацій, більш ефективно, адресно використовуються народами світу і міжнародною спільнотою в цілому. Однак ця категорія проектів на сьогодні має насамперед гуманітарний характер і не занурена глибоко в економіку, у сферу здобуття економічних результатів. Найбільш відчутні економічні результати глобальної співпраці в розвитку масштабного міжнародного економічного співробітництва мають на сьогодні транснаціональні компанії (ТНК) – глобально об'єднуючі економічні структури. Проте вони контролюються й розподіляються власниками цих економічних структур. І тому про позитивні наслідки їх діяльності, про наслідки для соціального розвитку народів світу можна говорити лише з певним застереженням.

В останні десятиріччя набувають ефективності різні форми регіональної структуризації на базі реалізації міждержавних економічних, політичних та інших проектів. Одержані результати при цьому використовуються державами в інтересах суспільства більш ефективно. Зростаюча ефективність порівняно з практикою створення міждержавних союзів у минулій історії таких міжнародних об'єднань держав нині заснована на усвідомленні певних глобальних загроз і, відповідно, об'єднання зусиль для їх нейтралізації.

Очевидно, у глобалізованому світі будуть знайдені й інші ефективні форми міжнародної співпраці, що будуть забезпечені необхідною системою інформаційних комунікацій. Ефективної з точки зору кожного члена суспільства зокрема і суспільства в цілому. При цьому, однак, навіть для майбутнього глобалізованого суспільства без кордонів, зникнення держави є перспективою зовсім невмотивованою. У зв'язку з цим можна погодитись із Дж. Соросом¹⁴, який підкреслював, що державні механізми в певних формах свого розвитку будуть і в майбутньому необхідними для упорядкування фінансової та іншої діяльності, для відображення регіональних інтересів у суспільному виробництві.

У цілому ж, сьогодні можна говорити про те, що об'єднувальні процеси під впливом глобалізації відповідно до досягнутого рівня суспільного розвитку стали найбільш рельєфно проявлятися у ХХ ст., коли розпочалося інтенсивне формування глобальних структур нашої цивілізації, коли набула сучасного розвитку система соціальних, у т. ч. інформаційних комунікацій, набуло достатньої виразності становлення глобального інформаційного простору, що стимулює розвиток соціальної структуризації на всю глибину суспільства. Утім, особливо наочно ці процеси розвиваються на макрорівні. Їх прискорили спустошливі війни, що виснажували національні ресурси багатьох країн, принесли смерть, знедолення, непоправимі втрати мільйонам людей.

Тому налагодження цивілізованих, мирних відносин між державами на базі переговорного процесу зміцнення міжнародних інформаційних комунікацій стало основним предметом нормального життєзабезпечення через створення спеціальної, постійно діючої міжнародної організації після Першої світової війни. У 1919 р. була створена Ліга Націй. Її статутом було передбачено

сприяння розвитку співробітництва між народами, забезпечення гарантій миру й міжнародної безпеки. На жаль, на практиці дана організація виявилася малоефективною. Під прикриттям проголошених гасел фактично утверджувалася політика держав-переможців у війні, що не влаштовувало переможених. Ліга Націй не змогла вплинути на розвиток настроїв реваншу в Європі, не змогла протистояти підготовці до нової світової війни, не могла вплинути на її хід і була розпущена в 1946 р. Це – з одного боку. З іншого – досягненню взаєморозуміння, поваги до прийнятих рішень, контролю за їх виконанням і забезпечення їх виконання було мало-ефективним у зв'язку зі слабким розвитком системи комунікацій, що забезпечували виконання міжнародних домовленостей, доступ до неї соціально активної частини населення, що забезпечували формування громадської думки. Супутня система соціальних зв'язків при цьому, у т. ч. інформаційних, є важливою умовою забезпечення дієвості міжнародних, як і будь-яких інших соціальних структур.

Після Другої світової війни суспільство об'єктивно визріло до рівня більш ефективного внутріцивілізаційного регулювання й самовдосконалення, у тому числі й на технічному рівні.

У 1945 р. розпочала свою офіційну діяльність Організація Об'єднаних Націй (ООН). Ця організація до сьогодні є суспільною структурою планетарного масштабу, до якої входять практично всі країни світу. Сферами постійного впливу ООН є підтримка й зміцнення миру, безпеки, розвитку співробітництва між державами та захисту прав людини. Для швидкого реагування на події у світі організація має Раду Безпеки, Економічну і Соціальну раду, Раду з питань опіки, Міжнародний суд і Секретаріат. Інструментом оперативного впливу на складно вирішувані конфліктні ситуації між державами, так і всередині держав, що втрачають контроль над подіями в різних регіонах світу, що обертаються серйозними жертвами, гуманітарними проблемними, стали використання організацією власних багатонаціональних збройних сил, впливи через систему порівняно більш розвинутих, ефективних комунікацій, у системі яких дедалі більшу роль стали відігравати комунікації інформаційні.

Крім основних органів ООН до її складу входять численні агентства і спеціалізовані установи: ЮНЕСКО – Організація

Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація (бюро) праці, Організація з продовольства та сільського господарства, Організація з питань освіти, науки та культури, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк відродження і розвитку та ін.

Використовуючи умови для переговорного процесу, створені ООН, під її егідою розвивається ряд міжурядових проєктів, не обов'язкових для всіх членів організації: Міжнародне агентство з атомної енергії, Генеральна угода про тарифи та торгівлю (ГАТТ) та ін.

Таким чином ООН робить спробу налагодження співробітництва держав у різних сферах суспільного життя на рівні реагування на виклики загальноцивілізаційного масштабу, послуговуючись дедалі більш розвинутою системою комунікацій глобального значення. Характерною особливістю даної організації є не лише вироблення й надання рекомендаційних послуг, а й вироблення та застосування конкретних механізмів впливу на кризові ситуації: інститут офіційних спостерігачів, економічні санкції до держав-порушників міжнародних домовленостей, введення в місця виникнення серйозних конфліктів, гуманітарних катастроф для забезпечення порядку й дотримання домовленостей між ворогуючими сторонами збройних підрозділів – «голубих касок» ООН. Така діяльність потребувала сталих інформаційних зв'язків, зворотної інформації, розвитку механізмів її аналізу й реагування.

У період після Другої світової війни відповідно до зростаючих потреб співробітництва на глобальному й регіональному рівнях швидко створюється значна кількість різноманітних міжнародних організацій, що, власне, є відповідною реакцією на розвиток глобальних процесів із спробами упереджувати негативні процеси, узяти їх під певний контроль на наднаціональному рівні. Оскільки, перша половина ХХ ст. на міжнародному рівні характеризувалася насамперед міждержавними відносинами, більша частина створюваних організацій була міжурядовою. Серед них – Рух неприєднання, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), Рада Європи та Європейський Союз, НАТО, Ліга арабських держав, Організація африканської єдності, Варшавський договір, пізніше – СНД, ЄврАзес та ін.

Поряд із цим, зі зростанням суспільного значення на глобальному рівні впливу соціальних структур наддержавного рівня організації дедалі більш активно виникають неурядові міжнародні організації. До цієї групи належать Всесвітня Рада Миру, Всесвітня федерація демократичної молоді, Грінпіс, Міжнародна амністія (Amnesty international), міжнародні галузеві, зокрема спортивні організації та ін. Рішення цих організацій на мають обов'язкового значення для виконання державними структурами, але їх невиконання нерідко обумовлює для керівництва держав санкції морально-політичного та фінансово-економічного характеру.

З розвитком економічної діяльності зміцнюються, розвиваються відповідні міжнародні зв'язки на неурядовому рівні або ж за сприяння тих чи інших урядів. Після Другої світової війни одержали дальше поширення транснаціональні корпорації (ТНК), міжнародні монополії, трести і концерни з активами в різних кінцях земної кулі. Транснаціоналізація економік на сьогодні стала однією з основних складових світового процесу глобалізації і дала активний поштовх розвитку всієї системи соціальних комунікацій, чітко сформульований запит на їх постійне вдосконалення та забезпечила відповідні ресурси для розвитку технічного, технологічного прогресу в цьому напрямі. Оскільки даний процес розпочався з відповідної трансформації економік найбільш розвинутих країн, тривалий час у другій половині ХХ ст. найпопулярнішою теорією, спрямованою на його осмислення, була теорія світової системи з економічним господарством із трьох частин: ядра, напівпериферії та периферії¹⁵. Така організація дуже нагадує теоретичні розробки, засновані на базі відомого постулату «як зверху, так і знизу», що викликає певні аналогії з теорією клітинної будови біологічних об'єктів. Ця теорія знаходила своє підтвердження в економічній історії кількох попередніх століть, однак, до кінця ХХ ст. уже потребувала певних уточнень у зв'язку з розвитком суспільних процесів та поглиблення їх розуміння в соціальній свідомості. Разом з розвитком економічних процесів глобального масштабу, глобальною структуризацією суспільства створювалися й нові теорії для пояснення перебігу економічних, політичних, соціальних перетворень. Теорія «золотого мільярда» змінювалася теоріями багатополосного світу тощо. Поступово знаходить теоретичне обґрунтування

процес формування глобальних, наддержавних структур у суспільстві, що активізують подальший розвиток глобальних процесів. В. Ф. Анурін правомірно у зв'язку з цим зауважує, що «сучасні міжнародні співтовариства і наднаціональні об'єднання, на відміну від конфедерацій, не просто беруть на себе частину управлінських функцій держав, що до них входять. Вони виступають як представники не окремих держав, що делегують їм свої функції, а як представники цілісного співтовариства, цілісної суперсистеми і виражають, перш за все, інтереси цієї цілісності»¹⁶. З даною думкою можна погодитись, оскільки далі автор говорить про «конвергенцію – процес, що в період інформаційної революції може не просто посилюватися, а й в чомусь набувати якісно нових обрисів»¹⁷.

Що ж стосується конкретної людини, нашого сучасника, то вона є центром впливу всієї системи соціальних зв'язків, на всіх рівнях, аж до глобального включно, що проявляється через весь комплекс соціальних комунікацій, в який вона тією чи іншою мірою включена.

Якщо, скажімо, говорити про реальний вплив на конкретну людину з боку наддержавних суспільних структур, то він здійснюється перш за все на базі відповідного уточнення нормативних актів конкретних країн, а також видання й розповсюдження документів міжнародних організацій у конкретних країнах і співробітництво з впливовими ЗМІ. Взяти участь у їх роботі мають змогу лише відповідні урядові працівники від імені своїх держав. Що ж стосується неурядових міжнародних організацій, то вони широко використовують у своїй роботі всі доступні можливості впливу на громадську думку, особливо – ЗМІ. В їх роботі, у відповідній пропагандистській кампанії при бажанні в тій чи іншій формі може взяти участь громадянин кожної із країн. Такі організації є початковою формою в процесі розвитку громадського контролю й управління на рівні глобальних соціальних структур. Продукована людством система соціальних комунікацій, що дедалі більше зосереджується на індивіді, конкретній особі, має також й інше дуже важливе значення. Воно пов'язане з прискореними темпами відповідно до зростаючої ефективності праці, а якщо поглянути глибше – відповідно до викликів середовища існування сучасної людини – відбуваються зміни і в традиційно звичних сферах організації людського суспільства на всіх напрямках людської діяльності. П. Со-

років умовно зводив їх до економічної, політичної та професійної диференціації¹⁸. Він вводить поняття соціальної стратифікації як диференціації «певної даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі» і стверджує, «якщо економічний статус членів будь-якого суспільства неоднаковий, якщо серед них є як імущі так і неімущі, то таке суспільство характеризується наявністю економічного розшарування незалежно від того, чи організоване воно на комуністичних, чи капіталістичних принципах, чи визначено воно конституційно як суспільство рівних, чи ні»¹⁹.

Теорія конвергенції була суттєвим кроком уперед у самоусвідомленні суспільством процесів соціальної еволюції у XX ст. З урахуванням прояву більш урізноманітнено порівняно з класовою соціальною диференціацією суспільства, вона на новому етапі розвитку гнучкіше відображала можливості реагування суспільства на актуальні виклики, пов'язані з його еволюцією. Практичне значення даної теорії порівняно з класовою могло б бути більш відчутним, коли б на етапі її входження в колективну свідомість вона могла спиратися на ефективну систему соціальних інформаційних комунікацій, у практичному своєму відображенні знайшла розуміння в суспільно активній частині населення. Можна стверджувати, що певною мірою вона випереджала нагальні суспільні можливості.

Слід зазначити, що розвиток соціальних інформаційних комунікацій сприяє не лише оновленню суспільства, засвоєння ним, елементами його структури передових ідей, передової організації суспільної діяльності. Він забезпечує також і вдосконалення внутрішнього самоконтролю, внутрішньої безпеки на гуманітарних засадах. Це особливо важливо з погляду на зростаючу ефективність суспільної праці, можливостей впливу окремої людини на навколишнє середовище і навіть на цивілізацію в цілому. Так, наприклад, командир атомного підводного човна з ядерними боеголовками за певних умов уже сьогодні може власним рішенням здійснити бойові стрільби і розв'язати глобальну термоядерну війну. Подібне можна сказати і про мікробіологів, і про хіміків, і представників інших професій на відповідальних ділянках функціонування загальносуспільного механізму. На порядку денному зростає значення питання про рівень загальнокультурного, морального розвитку членів суспільства, як основної умови існування та розвитку цивілізації.

Виникнення у ХХ ст. двох антагоністичних суспільно-економічних систем – соціалізму і капіталізму – і наступне їх більш як 70-річне співіснування стало базою для створення цілого ряду нових теорій суспільного розвитку. Тією чи іншою мірою вони відображали особливості розвитку соціальних процесів, удосконалення соціальної структури суспільства.

Зростаюча кількість соціальних теорій протягом століття вже сама по собі була свідченням зростаючого творчого потенціалу суспільства, спрямованого на свою внутрішню організацію, на самовдосконалення. Даний процес є похідним від зростаючої складності зовнішніх завдань, що поставали і постають перед людством. У даному випадку діє принцип: «лише складне може адекватно реагувати на складне». Лише складна соціальна організація суспільства може успішно долати проблеми зростаючої складності, що ставить перед людством навколишній світ.

Зростаюча структурна складність суспільства зумовлює необхідність відповідної організації саме управління соціального організму як єдиного цілого та управління його складовими відповідно до сфери їх функціонування. Реалізація управлінських функцій на всіх рівнях діяльності зумовлює постійне вдосконалення, ускладнення системи соціальних зв'язків. Задоволення відповідної соціальної потреби здійснюється людством шляхом впровадження здобутків науково-технічного прогресу. При цьому зростання ефективності функціонування соціальних комунікацій залежить як від удосконалення якості роботи відповідних інформаційних каналів, так і від якості виробництва й використання наявних інформаційних ресурсів.

Таким чином, соціальні інформаційні комунікації є однією з найважливіших ознак соціальності. Їх розгалуженість є основним показником рівня соціалізації суспільства, а різноманітність демонструє суспільну затребуваність різних форм інформації в процесі внутрішніх інформаційних обмінів, що, у свою чергу, характеризує рівень його розвитку, включеності в процеси світової еволюції.

Розгалуженість системи соціальних інформаційних комунікацій об'єктивно відображає потреби суспільства в задоволенні необхідного доступу до інформаційних ресурсів усіх його членів для підтримки функціонування існуючих соціальних структур і най-

більш соціально активної частини населення, яка має здійснювати виробництво нових і ефективне використання наявних інформаційних ресурсів, чим обумовлюється, значною мірою, забезпечення необхідного суспільного розвитку.

1.3. Сучасні соціальні інформаційні комунікації

Нинішня цивілізація, пройшовши певний шлях у своєму історичному розвитку, являє собою складну систему людських співтовариств, що в процесі своєї еволюції набуває дедалі більше характерних рис цілісного соціального організму. Внутрішня єдність цього організму забезпечується розвитком системи відповідних соціальних комунікацій, що постійно вдосконалюються згідно зі зростаючими соціальними потребами на базі розвитку науково-технічного процесу, стимульованого, у свою чергу, суспільно корисною працею.

Інформаційний етап розвитку цивілізації – якісно новий етап її становлення, пов'язаний, про що вже йшлося вище, із розвитком електронних інформаційних технологій, створенням можливостей для членів суспільства до широкого доступу, використання наявних інформаційних ресурсів, продукування нової суспільно значущої інформації, нового знання. Зростання якісного рівня розвитку суспільства при цьому обумовлюється суттєвим підвищенням його творчого потенціалу. Дана ситуація зумовлює необхідність подальшого осмислення комунікативних процесів у суспільстві, уточнення уявлень про зміст соціальних інформаційних комунікацій. Сьогодні процес їх розвитку відбувається з вирішенням двох основних завдань: підвищення якості й інтенсивності циркуляції інформації у вже діючих каналах, а також, у зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства, множення наявних каналів при підведенні їх до користувачів для обслуговування нових створюваних соціальних структур.

Осмислення процесу розвитку соціальних комунікацій, їх ролі й значення в розвитку сучасного суспільства (як тема для

самостійного наукового пошуку) набуло актуальності лише тоді, коли в суспільстві виникла необхідність:

- зростаючої потреби в продукуванні нової інформації, що відображає нові реалії навколишнього світу і внутрішніх змін для ефективного використання в процесі реагування на ці зміни;

- інформаційного взаємообміну між соціальними структурами на значних відстанях, а пізніше – і в загальноцивілізаційному масштабі, що, власне, і стало основою формування глобального інформаційного простору;

- важливості достовірного передавання інформації без суттєвих втрат, наявності рівня технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

- задоволення суспільних потреб у постійному розширенні доступу до суспільно значущих обсягів наявної інформації, пов'язаному з ускладненням соціальної структури суспільства.

Прискорене й дедалі менш контрольоване суспільними інститутами виробництво інформації, наростання кризи керування інформаційними ресурсами і її певне розв'язання на шляхах комп'ютеризації інформаційних процесів привернуло особливу увагу саме до проблеми організації ефективної циркуляції інформації, розвитку комунікативної сфери життя суспільства.

Другим важливим фактором зростання значення соціальних комунікацій у суспільній свідомості стала зростаюча однотипність, а далі й спільність завдань, що поставали перед людьми, часто на значних відстанях між ними. Це обґрунтувало раціональність і дедалі частіше – доцільність інформаційних обмінів для вирішення проблем. Обмінів на тривалих відстанях або в масштабі цивілізації (яскравими прикладами цьому служить досвід боротьби з інфекційними хворобами сучасності, засухами, певними аномаліями катастрофічного масштабу, на які змушене реагувати людство).

На базі досвіду колективної ліквідації проблем, що постають перед міжнародним співтовариством, розвиваються загальноцивілізаційні інформаційні мережі, системи соціальних комунікацій, з допомогою яких відповідні наднаціональні інститути намагаються реагувати на суспільно значущі події, починаючи від погодних катаклізмів до питань колективної безпеки, глобальних аспектів економічного й соціального розвитку. Розвиток системи загально-

цивілізаційних соціальних комунікацій при цьому набуває зростаючого значення.

Зростаюче значення для суспільства мають соціальні комунікації, усвідомлення їх змісту, характеристик і потенційних можливостей у зв'язку зі стрімким ускладненням структури суспільства і пов'язаною з цим процесом зростаючою спеціалізацією інформаційних запитів. Для їх задоволення постійно розвивається й ускладнюється система соціальних комунікацій.

Ускладнення структури суспільства обумовлює стрімкий розвиток різноманітних за матеріальним вираженням та змістовним наповненням соціальних комунікацій, що у своїй сукупності становлять дедалі більш складну, багаторівневу систему. Ця система забезпечує соціальну єдність суспільства і можливості його подальшого розвитку. Особливо наочно цей процес спостерігається протягом кількох останніх десятиріч. У цей час особливо динамічно розвиваються демократичні процеси, активно розвиваються політичні структури більшості країн світу, в умовах еволюції, під впливом науково-технічного прогресу, ринкової економіки відбувається вдосконалення структуризації у сфері трудової діяльності, науки, культури, дозвілля та ін.

Характерне для нашого часу технологічне ускладнення всіх аспектів людської діяльності зумовлює необхідність постійного удосконалення кваліфікації дедалі більш значної частини працездатного населення, удосконалення системи навчання й професійної перепідготовки. У зв'язку з цим у структурі соціальних комунікацій відбувається вдосконалення тієї їх частини, що забезпечує навчальний процес, доступ до знань для дедалі більшої кількості користувачів. Зростаюче значення соціальних комунікацій у житті сучасного суспільства набуло вже того рівня, коли подальша еволюція такого інструменту соціальної організації більше не може відбуватися стихійно, потребує серйозної суспільної уваги, наукових підходів до вивчення змісту даного явища, його особливостей, аналізу наявного досвіду й вироблення необхідних прогнозних орієнтирів. Природно, що з актуалізацією даної суспільної проблеми, дослідники останнім часом дедалі більше уваги приділяють вивченню різних її аспектів як самостійного предмету вивчення.

Хоча вважається, що вивчення комунікативних процесів у суспільстві розпочалося ще за часів Платона, однак відповідні дослідження, що стали базою для сучасного наукового осмислення, фактично були розпочаті під впливом суспільних запитів періоду після Першої світової війни. Фундаментальні роботи в цьому напрямі наукових досліджень з'являються в середині ХХ ст. Під впливом зростаючих суспільних потреб, обумовлених структурним удосконаленням, демократизацією світової спільноти, у цей час загострювалася потреба в інтенсифікації інформаційних обмінів. Такий суспільний запит обумовив відповідний розвиток нових комунікативних систем і технологій на базі розвитку кібернетичної теорії.

Комунікативна дія, як різновид соціальної дії, концептуально вводиться Ю. Хабермасом і базується на розрізненні особливих типів раціональності, що притаманні цілераціональній дії (М. Вебер), нормативно регульованій дії (Т. Парсонс) та «драматургічній» інтеракції (Е. Гоффман). Ця дія реалізується виключно через «інтерсуб'єктивну взаємодію шляхом раціонально опосередкованого спілкування, спрямованого на взаєморозуміння індивідів та узгоджене визначення ситуації, що координує їх наступні акти».

Таким чином, теоретичні викладки були прямо орієнтовані на реалізацію практичних завдань, пов'язаних з інтенсифікацією інформаційних обмінних процесів у суспільному житті. Концепція комунікативної дії стала основою для розвитку соціальних теорій у різних напрямках людської діяльності. Засновниками загальної теорії політичної комунікації були представники двох американських наукових шкіл – прихильники кібернетичного напрямку в аналізі соціальних систем (К. Дейч) і представники структурно-функціонального підходу до вивчення політики (Г. Алмонд, Дж. Коулмен).

У вітчизняній науці уявлення про соціальні комунікації почали особливо активно розвиватися в другій половині ХХ ст. із розвитком потреб в інформаційних обмінах в усіх сферах суспільного життя на базі активного впровадження здобутків науково-технічного прогресу. У цей час активно відбувається розрізнення понять, пов'язаних зі змістом того, що передається в даному процесі, і уявленнями про організацію функціонування передавального механізму як такого.

«Энциклопедический словарь» (1954 р. видання) тлумачить поняття комунікації у двох вимірах: «як шляхи сполучення, засоби зв'язку» та як мовознавчого терміну «як повідомлення, словесна передача думок»²⁰. Автори словника ще не вводять в обіг поняття соціальних комунікацій. Однак, характеризуючи морські й дальні комунікації, виділяють їх характерні ознаки. Так, згідно зі словником, військові комунікації – це шляхи сполучення (залізничні, шосейні, ґрунтові, повітряні), що зв'язують діючі війська з їх базами, тобто забезпечують життєздатність військ, життєво важливі для них. Говорячи про морські комунікації, автори вказують на те, що вони є «лініями (напрямами) усталеного судноплавства, обмеженого пунктами відправлення й прибуття суден»²¹.

Таким чином, на даному етапі уявлення про комунікації були пов'язані з відповідною суспільною потребою, двома або ж більше учасниками, усталеними напрямами, із певним матеріально-технічним забезпеченням. Проблеми інформаційні обміни були виділені в спеціальний сегмент комунікацій, віднесений до мовознавства.

У процесі прискорення суспільного розвитку другої половини ХХ ст. зростає інформаційне насичення, інформаційний супровід здійснюваних перетворень, що пізніше одержав назву інформатизації суспільства. У зв'язку з цим важливість інформаційних комунікацій у системі механізмів суспільних обмінів зростає, і їм приділяється дедалі більша увага дослідників. Поступово формується точка зору про такі комунікації як механізм спілкування, «передача інформації від людини до людини – специфічна форма взаємодії людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності, що здійснюється головним чином з допомогою мови»²². При цьому зростає розуміння значення «інших знакових систем» у структурі комунікацій.

У структурі поняття комунікації розмежовуються складові, пов'язані з відображенням «форм зв'язку (наприклад, телеграф, радіо, телефон)», самого «акту спілкування як зв'язку між двома чи більше індивідами, заснованому на взаєморозумінні»²³. Введення даної тези говорить про зростаючу важливість якісних параметрів комунікаційних процесів для їх дослідників. Самостійного значення набуває поняття масової комунікації як процесу повідомлення інформації з допомогою технічних засобів – засобів масової

комунікації (з використанням друку, радіо, кіно, телебачення) чисельно значним, розсосередженим аудиторіям²⁴.

Розвиток технічного прогресу призводить навіть до надмірної його ідеалізації в понятійному апараті. І тому в обіг вводиться думка про комунікацію (масову) як процес виключного «поширення інформації за допомогою технічних засобів»²⁵.

Соціологічні уявлення про комунікативні дії збагачуються розумінням того, що вони узгоджують «життєвий світ» людини, створюють умови для надання йому людського сенсу, слугують інструментом його недеформованого збереження й оновлення, через осмислення життєвих ситуацій поновлюють запас соціокультурних зразків, що сприяють удосконаленню людських контактів і здатні формувати фундамент для раціональної соціальної інтеграції²⁶. Друга половина 90-х років минулого століття стала періодом удосконалення інформаційної інфраструктури нової української держави, і тому відповідно до зростаючих суспільних запитів у теоретичному плані поглиблюються уявлення про ділові комунікації. При цьому дедалі більшою мірою відбувається усвідомлення того, що від ефективності відповідних соціальних комунікацій «можливість реалізації цілей взаємодії зростає, якщо правильно організувати її проведення і досягти при цьому атмосфери взаєморозуміння, довіри та співробітництва»²⁷. У процесі демократизації суспільного життя, розвитку технічної бази засобів масової інформації зростає їх значення в суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення масових комунікацій як інструменту соціокультурної взаємодії в масштабах суспільства, одного з фундаментальних чинників його розвитку. «Через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі... ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю»²⁸.

Розвиток соціальних інформаційних комунікацій у другій половині XX ст. у різних сферах інформаційної діяльності зумовлює формування специфічних особливостей їх функціонування. Ці особливості виявляються в специфіці підготовки відповідних інформаційних ресурсів (наприклад, спеціальні і для широкого використання), в організації відповідно до поставленої мети каналів

передавання інформації (наприклад, друковані видання книжково-журнальної форми, поширення інформації з допомогою технічних можливостей ЗМІ тощо), організації механізмів зворотного зв'язку оцінки ефективності соціальних комунікацій (наприклад, прямі контакти з замовником, матеріали соціологічних досліджень, аналіз поведінки, діяльності користувачів у сфері, що стосується відповідного інформаційного забезпечення та ін.). Така спеціалізація набуває дедалі більш сталого характеру, диференціюючись, у свою чергу, на базі основних із числа тих, що вже набули певних специфічних самостійних рис, напрямках. На сьогодні набули відносної самостійності соціальні комунікації управлінської сфери, наукові комунікації, політичні, що певною мірою, але не повністю накладаються на систему засобів масової комунікації, а також специфічні комунікації в бізнес-середовищі та ін.

Специфіка політичної комунікації згідно з нинішніми уявленнями виявляється як «процес передачі політичної інформації, за посередництвом якого інформація циркулює між різними елементами політичної системи, а також між політичною і соціальною системою» (Р.-Т. Шварценберг). Таким чином, це – передача змісту, значущого для функціонування політичної системи. Політична комунікація реалізується через засоби масової інформації, діяльність суспільно-політичних організацій, прямі політичні контакти, особливі комунікативні ситуації або дії (масові політичні акції: мітинги, демонстрації, референдуми, виборчі кампанії та ін.)²⁹, а також аналіз ефективності функціонування даних політичних комунікацій через різні форми вивчення реагування на комунікативний процес об'єкта його впливу, вивчення електоральних симпатій.

У другій половині 90-х років минулого століття, коли в Україні розпочався період певного економічного пожвавлення, що дало поштовх активізації всіх напрямів суспільного розвитку, відбулося значне поширення суспільних запитів на необхідні для цього інформаційні ресурси. Особливо це стало характерним для управлінських, а також економічних, вітчизняних і зарубіжних структур. У зв'язку з цим інформаційна сфера одержала певне фінансування, що стало матеріальною базою для її оновлення, для впровадження сучасних електронних інформаційних технологій, що значно вплинули на розвиток системи соціальних комунікацій.

Як справедливо зауважили у свій час лєнінградські дослідники Н. і Е. Мариничєви, «предметом спеціального вивчення явище комунікацій стає лише в сучасну епоху, очевидно, лише із 60-х років нашого (минулого. – В. Г.) століття. Розуміється, що ця обставина обумовлена відповідними передумовами. Розвиток виробництва, що супроводжувався розподілом праці, розвиток засобів транспорту й зв'язку, різноманітних технічних засобів для передавання інформації стало матеріально-виробничими й технічними передумовами для виділення комунікацій у спеціальний вид діяльності і її спеціального вивчення. Диференціація і дедалі зростаюча різноманітність матеріальних та ідеологічних суспільних відносин, що зумовили колосальне зростання контактів і видів спілкування, послужили соціальною передумовою для звертання до комунікації як спеціального виду діяльності. Зрештою, розвиток науки й наукового знання, що породив так званий “інформаційний вибух”, обумовив наукову постановку проблеми комунікації»³⁰.

З дистанції сьогодення наведене твердження потребує лише певних уточнєнь. Крім вказаних вище причин, кардинальна перебудова суспільства на території нинішнього СНД у межах реалізації проєктів демократизації західного типу, перебудова економічної діяльності з орієнтацією на ринкові засоби, відсутність помітного впливу домінуючої раніше ідеології – все це зумовило прискорєння процесів глибокого структурування суспільства. Воно відбувається значно швидше відповідних усталєних змін у структурі суспільства країн Заходу та обумовлює більшу гостроту суспільних запитів у сфері комунікаційної діяльності.

До того ж разом з розвитком науки й наукового знання, що, як справедливо зазначають дослідники, породило «інформаційний вибух», його причиною став технічний прогрес, особливо з розвитком електронних інформаційних технологій, під впливом чого постійно розширюється не лише доступ до наявних інформаційних ресурсів для дедалі більшої кількості членів суспільства, а й створюються умови для продукування ними нової інформації і введення її в систему соціальних комунікацій. На сьогодні саме некваліфікована частина виробників інформації, заповнюючи систему соціальних комунікацій низькоякісною інформацією, створює проблему інформаційних шумів, при яких ускладнюється пошук потрібних даних.

У сукупності своїй напрацювання сучасних дослідників сьогодні вже дають можливість окреслити характерні особливості соціальних комунікацій, що дають змогу відмежувати їх від інших процесів взаємодії між суб'єктами, «опосередкованими певним об'єктом»³¹. Для уявлення про соціальні інформаційні комунікації саме зміст даного об'єкта має принципове значення. А. В. Соколов, справедливо загострюючи увагу на об'єкті, що передається в результаті комунікативних дій, однак, продовжує свою думку, далі впадаючи в необґрунтований ідеалізм. Зокрема, він говорить про те, що даний об'єкт «може мати матеріальну форму (книга, мова, лист, милостиня, подарунок і т. ін.) або ж не мати її. Наприклад, комунікант може неусвідомлено впливати на реципієнта, викликаючи в нього довіру, симпатію, антипатію, любов. Виражена форма комунікації – спілкування людини самою із собою (внутрішня мова, роздуми, спогади тощо)»³².

Із твердження А. В. Соколова можна зробити висновок про можливість поширення якогось абстрактного «довір'я, симпатії, антипатії, любові» як фактора універсального впливу на всіх учасників спілкування, тоді як насправді такі почуття виникають на базі оцінки змісту одержаної реципієнтом інформації, і ця оцінка завжди індивідуальна. Вона може повністю або ж частково збігатися з оцінками інших людей, або ж і зовсім відрізнятися від них.

Стосовно ж спілкування людини «самої із собою», то, враховуючи твердження автора про те, що «учасниками комунікації виступають два суб'єкти» (підкреслено А. В. Соколовим)³³, необхідне для цього роздвоєння особи може бути предметом вивчення в психіатрії і не може сприяти з'ясуванню особливостей комунікації. Принципово важливе питання про матеріальність об'єкта комунікацій значною мірою з'ясовує Г. М. Швецова-Водка, зауважуючи, що головними елементами інформаційно-комунікаційної системи є «джерело інформації, яке виробляє “сиру” інформацію, або повідомлення, що має бути переданим», «передавач, який кодує чи модулює цю інформацію», «канал, по якому закодована інформація або “сигнал” передається в пункт одержання інформації» та «одержувач, який декодує або перемодулює одержуваний сигнал»³⁴. До головних елементів системи дослідник вводить і «призначення, або кінцеву мету інформації»³⁵, що стосується

насправді не структурних параметрів системи, а змістовного, цілевизначального виміру даного процесу.

Однак у даному випадку важливим є те, що Г. М. Швецова-Водка у уявленнях про канал солідарна з поглядами дослідників, які розуміють під каналами в системі соціальних комунікацій «будь-який пристрій для передачі інформації; сукупність пристроїв, об'єднаних лінією зв'язку (провідною радіо, радіорелейною та ін.) для передачі інформації»³⁶.

Свої аргументи на предмет «матеріалізації» предметів, що несуть інформацію, наводять дослідники Мариничеви: «На найпростіших рівнях людської діяльності, – пишуть вони, – комунікативним предметом, тобто предметом, що несе інформацію, може бути як сама предметно-знаряддева діяльність, так і її продукт. Розвиток форми комунікації здійснюється з допомогою цілої системи комунікативних предметів, вироблюваних суспільством. Однак мовне спілкування і відповідно природна мова є основною формою діяльності в процесі комунікації»³⁷.

Про матеріальність інформаційних обмінів у процесі соціальних комунікацій говорять радянські дослідники В. Г. Афанасьєв та А. Д. Урсул, підкреслюючи, що «об'єктом соціально-інформаційних процесів є будь-який фрагмент дійсності, що перебуває у взаємодії із суб'єктом і є для нього джерелом інформації. У цьому плані як об'єкти інформації виступають предмети і явища, відносини і процеси, властиві соціальній формі руху матерії, а також іншим формам, оскільки вони втягнуті в орбіту соціального життя, пізнаються, перетворюються і використовуються людиною, суспільством»³⁸. І далі: «Звичайно розрізняють п'ять груп технічних засобів: засоби для одержання і відтворення інформації; засоби фіксації інформації; засоби дублювання інформації; засоби передачі інформації; засоби переробки інформації»³⁹.

Теоретичне визнання об'єкта комунікацій як матеріального предмета досліджень, засобу зв'язку будь-яких об'єктів матеріального світу, процесу спрямованого зв'язку між людьми, в основі якого лежать виробничі відносини,⁴⁰ має суттєве науково-практичне значення. Оскільки є чітко окресленою основою для сучасних науково-методичних розробок у сфері вдосконалення інформаційних обмінів у суспільстві, ефективності використання наявних інформаційних ресурсів.

Варіант ідеального об'єкта комунікацій, окреслений з позицій суб'єктивного ідеалізму, де ідеальне ототожнюється з колом переживань окремої людини, не знаходить на сьогодні механізмів стійкої, повторюваної реалізації в соціальній практиці. І при цьому «всяка комунікація – спілкування, але не будь-яке спілкування – комунікація, тобто можливе існування ряду ситуацій, коли спілкування індивідів протікає без комунікативних зв'язків. Тоді процес являє собою просто психічну діяльність, спрямовану на саму себе»⁴¹.

У цілому ж, узагальнюючи сучасні уявлення про інформаційні комунікації, можна констатувати, що:

- вони первинною своєю основою мають інформаційний ресурс, що забезпечує функціонування виробничих відносин, і залежать як від їхнього рівня розвитку, так і від розвитку відповідних продуктивних сил;

- метою їх функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в його інтересах цілеспрямованої діяльності наявних соціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечення необхідного внутрішнього обміну результатами матеріального та духовного виробництва;

- сприяють формуванню інформаційної бази – як основи всіх видів суспільної діяльності;

- схема функціонування соціальних інформаційних комунікацій включає в себе двох або ж будь-яку зацікавлену множину суб'єктів, кожен з яких може, у свою чергу, містити у собі окрему людину, групу людей, а також інформацію у вигляді об'єкта, що передається й приймається під час спілкування. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;

- засобами передавання соціальної інформації в комунікаціях можуть бути будь-які з відомих на сьогодні матеріальних носіїв інформації до носіїв електронної інформації включно, а також технічні та інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

- формами передавання інформації є всі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, всіх видів мистецтв і т. ін.

Під соціальними інформаційними комунікаціями таким чином розуміються комунікації, призначені для забезпечення суспільно значущою інформацією всіх елементів соціальної структури суспільства, налагодження загальносуспільних інформаційних обмінів в інтересах існування й розвитку суспільства.

Варто зауважити також, що протягом останніх двох-трьох десятиріч у нашому суспільстві різко зростають обсяги наявних інформаційних ресурсів. Як правило, вони структуруються в тематичні бази, що пов'язані із соціальними інформаційними комунікаціями, хоча й не входять до їх складу. Розвиваючи активні форми обслуговування користувачів, у т. ч. дистантні, у систему сучасних соціальних інформаційних комунікацій дедалі більшою мірою входять бібліотечні, архівні установи, різні за призначенням інформаційно-аналітичні центри. За допомогою Інтернету на соціальні інформаційні комунікації в суспільстві дедалі більшою мірою здійснює вплив глобальний інформаційний простір. У зв'язку з цим можна прогнозувати, що в найближчі роки вітчизняна структура соціальних інформаційних комунікацій відповідно до глобальних закономірностей зазнає серйозних впливів і згідно зі структурною перебудовою суспільства – значних змін.

Бібліографічні примітки до глави 1

- ¹ Дао: гармония мира. – М.: Эксмо; Х.: Фолио, 2002. – С. 128.
- ² *Энгельс Ф.* Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека // *Диалектика природы.* – Ленинград: ОГИЗ. – 1948. – С. 136.
- ³ *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. Т. 42. – С. 265.
- ⁴ *Энгельс Ф.* Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека. – С. 136.
- ⁵ *Соколов А. В.* Материя социальной коммуникации. – СПб.: Изд-во Рос. нац. б-ки, 2001. – С. 6.
- ⁶ *Гумилев Н. С.* Слово // Шестое чувство. – СПб.: Азбука классика, 2006. – С. 206–261.
- ⁷ *Ши цзин* // Древнекитайская философия. Собрания текстов в 2-х т. – М.: Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 96.
- ⁸ *Лунь Юй* // Там само. – С. 142.
- ⁹ *Холод О.* Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз. – К.: Київський міжнародний університет, Українська асоціація психолінгвістів, 2010. – С. 22.
- ¹⁰ *Ильганаева В. А.* Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник. – Х.: КП «Городская типография», 2009. – С. 12.
- ¹¹ Там само. – С. 13.
- ¹² Див. про це: Краткий словарь по философии / под общ. ред. И. В. Блауберга, И. К. Пантина. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982. – С. 297.
- ¹³ *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории. – М.: Мысль, 1974. – С. 115.
- ¹⁴ *Сорос Дж.* Джордж Сорос про глобалізацію. – К.: Основи, 2002. – С. 18.
- ¹⁵ *Wallerstein I.* The Modern World System: Mercantilism and the consolidation of the European Economy, 1600–1750. L.: Academic Press, 1980.
- ¹⁶ *Анурин В. Ф.* Динамическая социология. – М.: Академический проект, 2003. – С. 201.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова; пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – С. 302–303.
- ¹⁹ Там само.

²⁰ Энциклопедический словарь / гл. ред. Б. А. Введенский. – М.: Большая Советская Энциклопедия, 1954. – Т. 2. – С. 117.

²¹ Там само.

²² Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1986. – С. 610.

²³ Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1989. – С. 246.

²⁴ Там само.

²⁵ Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – С. 543.

²⁶ Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. центр духовн. культури, 1998. – С. 242–243.

²⁷ Там само. – С. 243.

²⁸ Там само. – С. 244.

²⁹ Див. про це: Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 269.

³⁰ *Мариничева Н. А., Мариничев Э. А.* Коммуникация и социальная информация // Проблемы интеграции социально-коммуникационных наук в социалистическом обществе: сб. науч. тр. – Л., 1986. – С. 71–72.

³¹ *Соколов А. В.* Метатеория социальной коммуникации. – СПб.: Из-во Рос. нац. б-ки, 2001. – С. 16.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – С. 44.

³⁵ Там само.

³⁶ Словарь иностранных слов. – 18-е изд. стер. – М.: Рус. яз., 1989. – С. 215.

³⁷ *Мариничева Н. А., Мариничев Э. А.* Коммуникация и социальная информация. – С. 87.

³⁸ *Афанасьев В. Г., Урсул А. Д.* Социальная информация // Вопр. философии. – 1974. – № 10. – С. 71.

³⁹ Там само.

⁴⁰ *Родионов Б. А.* Коммуникация как социальное явление. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1984. – С. 7.

⁴¹ Там само. – С. 56.

ІНФОРМАЦІЯ В СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЯХ

2.1. Соціальна інформація в сучасному вимірі

Уявлення про інформацію на різних етапах пізнання уточнювалось, збагачувалось і навіть певною мірою видозмінювалось. Певний екскурс у розгляд даного питання уявляється корисним, оскільки дає можливість познайомитись із відповідною тенденцією змін, що, у свою чергу, дають уявлення про логіку подальшого розвитку закономірностей даного предмета дослідження.

Як відомо, слово «інформація» походить від латинського *informatio*, що означало у свій час роз'яснення, виклад і стосувалось опису якоїсь події, що має значення для людей, об'єднаних спільними інтересами періоду Середньовіччя. З початком активізації науково-технічного прогресу в XVI–XVIII ст., що зумовив розвиток прогресу соціального, інтенсифікацією спілкування, спілкування на дедалі більш високому рівні внаслідок зростання загальнокультурного рівня людей (що зумовило також і розвиток відповідної системи комунікацій), під інформацією дедалі частіше розуміли обмін відомостями, більш лаконічними, різноплановими, що стосувалися різних сторін суспільного життя. Поява комп'ютерної техніки у XX ст. привела до розвитку нового способу фіксації явищ навколишнього світу, усього, що раніше фіксувалося насамперед на письмі у вигляді електричних сигналів. З розвитком комп'ютеризації під обміном інформацією дедалі частіше стали мати на увазі обмін такими сигналами між машиною і людиною. У вузькопрофесійних колах комп'ютерних програмувальників, теоретиків розвитку комп'ютеризації цей обмін, а також обмін сигналами між комп'ютерами вже без участі людини досліджувався протягом значного часу як

супутна проблема в оптимізації нових технічних рішень, дана проблема ув'язувалася насамперед із проблемами вдосконалення теорії зв'язку і вирішувалась із позицій статистичного, семантичного та іншого аналізу. Водночас розвиток біологічних наук зумовив застосування терміну «інформація» при фіксації обміну сигналами у тваринному, рослинному світі, при передаванні певних ознак від клітини до клітини, від організмів до організмів

В уявленнях сучасної науки зростає значення для еволюції людини як біологічної істоти продовжує мати біоенергетична та біохімічна інформація, обмін якою здійснюється в системі відповідних комунікацій. Зміни, що відбулися в цій інформації на етапі переходу до людини працюючої, були пов'язані з підвищенням енергозабезпечення людського організму внаслідок розширення, урізноманітнення раціону харчування, до якого щораз більше входило м'ясо, риба, різноманітніші рослинні продукти. Це не лише зміцнювало мускульну систему людини в початковий період її трудової діяльності, а й сприяло значному збільшенню, припливу речовин, необхідних для розвитку мозку. Це, у свою чергу, сприяло як фізичному, так і розумовому вдосконаленню, зумовлювало розвиток подальшої соціалізації.

Якісні характеристики наявної системи соціальних інформаційних комунікацій за їх призначенням, крім виміру, що відображає рівень їх розгалуженості, залежать також від різноманітності використовуваних форм комунікативних зв'язків, як-то: голосові, письмо, система символіки, види мистецтв, фіксація інформації в друкованих виданнях, у кіно- і фотодокументах, магнітозаписі і в останнє десятиріччя – із допомогою електронних інформаційних технологій. При цьому маємо на увазі, що в соціальних інформаційних комунікаціях циркулювати може лише соціальна інформація, що використовується в управлінні й розвитку ¹.

Можна прогнозувати, що в майбутньому кількість таких форм буде збільшуватись у зв'язку з формуванням нових запитів суспільства. Як зауважував А. Д. Урсул, «виходячи з принципу невичерпності матерії, можна заздалегідь передбачити, що видів інформації має бути нескінченна множина, хоча на кожному етапі пізнання інформації буде виявлятися лише обмежена, але щоразу дедалі більша кількість цих видів» ².

Різноманітні форми відображення навколишньої дійсності і їх трансформація в інформацію, розвиток відповідних соціальних інформаційних комунікацій сприяє дедалі повнішому усвідомленню процесів, що відбуваються в навколишньому середовищі і входять у сферу інтересів членів суспільства, соціальних структур, тобто – підвищують якість їх інформування.

З іншого боку, зростає також увага до самого процесу інформаційної діяльності в соціальному середовищі, до усвідомлення його змісту і на цій основі вдосконалення діяльності щодо задоволення зростаючих інформаційних запитів суспільства. Це питання набуває особливої актуальності у XX ст., у період інтенсифікації інформаційних обмінів, у період бурхливого розвитку виробництва нової інформації, що на певний час, до впровадження електронних інформаційних технологій, викликало певну розгубленість як у користувачів, так і в середовищі дослідників. Таким чином, актуалізувалася проблема теоретичного осмислення динамічних інформаційних процесів, що зумовило появу цілого ряду відповідних теоретичних розробок.

З огляду на розвиток інформатизації суспільства в наш час, найбільше наукове значення серед них мають ті, що засновані на дослідженнях характеристик інформаційних процесів в умовах початкового етапу, розвитку електронних технологій (ЕОМ перших поколінь), що заявили про себе вагомими результатами з другої половини 50-х років минулого століття, із часу дедалі помітнішого тиску на суспільну свідомість зростаючих швидкими темпами обсягів інформації. Об'єктивна потреба зумовила розвиток відповідного теоретичного осмислення ³.

До цього, на етапі відчутно вираженої прикладної необхідності розвиток теорії інформації закладався працями К. Шеннона ⁴ та його послідовників. Цей напрям досліджень у загальній математичній теорії інформації відомий нині як статистичний.

Дана теорія допомогла встановити основні принципи математичного виміру кількості інформації, визначення співвідношень між її обсягами при застосуванні найбільш загальної двоїчної системи вимірювання. На практиці це сприяло успішному розв'язанню основних проблем періоду 50–60-х років, із гострою необхідністю вирішення технічних проблем, пов'язаних із

необхідністю збільшення пропускної можливості каналів зв'язку. Ця теорія у своїх практичних відтвореннях сприяла також продуктивному використанню великих масивів однотипної інформації, оперуванню цією інформацією.

Нові теоретичні підходи давали можливість вироблення методик керування масивами інформації, як новими, так і, що дуже важливо, вже напрацьованими попередніми поколіннями. Вони базувалися на використанні сигналу – елементарного носія інформації. Технічна думка спрямовувалася на забезпечення надійності його фіксації, дотримання частотних показників і точності процесу оперування.

Однак даний напрям досліджень задовольняв лише певну частину запитів суспільства, що стосувалися проблем керування зростаючими потоками інформації. Один з відомих дослідників у сфері інформації К. Черрі ще в 1972 р. звертав увагу на неефективність використання статистичної теорії під час дослідження соціальної інформації, пов'язаної із психологічними факторами, що не піддавалися у своїх проявах на той час уже традиційним прийомам формалізації і кількісному виміру⁵. Перед дослідниками інформаційних технологій постала необхідність розгляду змістовних, ціннісних характеристик. Удосконалення цих технологій протягом останніх десятиріч сприяє пом'якшенню проблем дієвого керування швидко зростаючими обсягами інформації і задоволенню інформаційних запитів, пов'язаних із процесом розширеної соціальної структуризації за економічними, політичними, освітніми та іншими ознаками, новий поштовх якій дали сучасні процеси глобалізації.

Узагалі, нинішній розвиток теорії інформації, затребуваний суспільством саме як реакція на якісно нову ситуацію – появу несумірно більших, ніж за всю попередню історію людства, обсягів інформації, життєво важливих для подальшого розвитку суспільства. Електронні інформаційні технології стали відгуком на цю ситуацію. З часу, коли суспільство почало користуватися інформацією в електронному вигляді, коли виникла необхідність у вдосконаленні відповідного інструментарію, методик, суспільний запит на загальну теорію інформації набув першочергового значення, набула розвитку насамперед математична теорія,

найближча до практичних проблем оперування комп'ютерними технологіями⁶.

На етапі розвитку розширення системи соціальних інформаційних баз передусім і є необхідним наукове осмислення основних характеристик засобів керування інформацією. Адже «як би не називалася прийдешня соціально-економічна формація, практично всі дослідники сходяться в одному: провідну роль у ній відіграватиме інформація – і як базовий фактор продуктивних сил, і як ключова компонента процесів, що відбуваються в суспільстві»⁷.

Вийшовши на новий, якісно вищий рівень освоєння інформації в її електронному вигляді, суспільство, удосконалюючи структурування інформації, технічні можливості для прискорення її циркуляції, кількісного аналізу, поступово підходить до вироблення відповідних технологій її змістовного аналізу й підвищення ефективності використання в інтересах соціуму.

У наш час кількісний аспект інформації виступає як найпростіший рівень наукового знання про інформацію. «Людська думка намагається піднятися на наступний рівень і відобразити якісний бік інформації... Хоча концепція якості інформації і розвивається повільніше математичних концепцій, усе ж відхід від кількісного трактування інформації означає виявлення більш глибокої її сутності. Впровадження теорії інформації в ту чи іншу науку дає можливість досліджувати специфіку різних інформаційних процесів. У свою чергу це сприяє розвитку теорії інформації, що робить можливим розширення сфери їх застосування і т. ін.»⁸.

Сучасний рівень розвитку інформаційних процесів нерозривно пов'язаний з дедалі відчутнішими впливами глобальних факторів, і все це разом сприяє вдосконаленню структури суспільства як у вертикальному (по лінії суспільство – нація – політична партія і т. ін.) вимірі, так і в горизонтальному (наприклад, зростаюча кількість політичних партій, суб'єктів економічної діяльності тощо). Особливо це помітно на прикладі перетворень у структурі суспільства в Україні та інших державах, що пройшли постсоціалістичний період розвитку.

Сьогодні можна з певністю стверджувати, що для інформаційного обміну в соціальній сфері в розпорядженні суспільства вже є досить продуктивні методи кількісного виміру й оцінки інформації.

Що ж стосується якісного виміру (а саме він є визначальним у ідентифікації будь-якої людської спільності, є засобом виміру творчого внеску в суспільний розвиток), то в його здійсненні сучасні технології нині ще не достатньо ефективні. Через це значною мірою знижується продуктивність використання генерованих суспільством з допомогою нових технічних засобів зростаючих масивів інформації. Кількісні параметри, таким чином, не стикаються зі змістовними в загальному процесі керування інформацією.

Нині ця проблема актуалізується у сфері управління соціальною інформацією. Її значення зростає з прискоренням темпів суспільного життя, ускладненням структури суспільства, зростаючою соціальною активізацією широким верствам населення, що виявляється через діяльність дедалі більшої кількості соціальних структур, і відображає найрізноманітніші інтереси. Соціальна інформація циркулює у величезних розмірах, пронизує наше життя, працю, побут, дозвілля, впливає на них, допомагаючи раціонально організувати суспільні процеси, керувати ними. Якраз саме ця інформація за своєю природою найменшою мірою доступна математичним методам обробки й управління. Вивчення характеристик цієї інформації сприяє просуванню до освоєння якісних методів керування всією інформацією, у кінцевому підсумку, глибокого самоусвідомлення всього соціального організму ⁹, самоусвідомлення, що залежить як від системи розвитку відповідних соціальних комунікацій, так і від їх змістовного наповнення.

Певне підтвердження сказаному вище можна знайти, аналізуючи процеси взаємодії живої і неживої природи. Такий аналіз дає змогу дослідникам зробити висновки про те, що даний процес характеризується переходом від суто фізичної причинності до сигнальної (інформаційної), що, звичайно, не відміння фізичну причинність, а включає її в себе й надбудову над нею, що інформація – є не річ, а розумова категорія, що вона є результатом відображення, «позначення змісту, одержаного з зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього й пристосування до нього наших відчуттів» ¹⁰, відображення не всякого, а «вираженої в повідомленні обізнаності про щось, про предмет обізнаності, новизну» ¹¹. Говорячи про творення й відбір інформації для наповнення соціальних інформаційних баз, варто згадати ще одну думку дослідників

80-х років про те, що «хоча два потоки інформації – генетичної і соціальної – і протікають в історії людства незалежно один від одного, але вони стикаються, перетинаються і взаємодіють у процесі життя й розвитку індивіда»¹².

Ця теза викликає двоїсте враження. З одного боку, можна говорити про нечіткість формулювання про «незалежність двох потоків інформації, що інколи (коли саме? – В. Г.) перетинаються і взаємодіють (як саме?)». З іншого – дана теза може бути поштовхом до розгляду ще одного важливого питання, що стосується формування методики відбору інформації в соціальну базу конкретної людської спільності.

Розглядаючи питання про «генетичний потік інформації» і його вплив на потік інформації, вироблений даною людською спільністю, дослідник вважає цей вплив несистематичним, випадковим. За його логікою на сьогодні швидкість генетичного потоку інформації пов'язана з біохімічними, енергетичними та іншими перетвореннями, що, у свою чергу, спричиняють зміни в генній структурі індивіда, у психіці й диктують зміни в соціальних орієнтирах. Однак ці зміни проходять навіть не в столітні, а в багатотисячолітні відрізки часу. Оскільки це не сумірно з тривалістю існування будь-якої соціальної спільності, то розвиток генетичної інформації практично майже не впливає на розвиток інформації соціальної. Автор даної точки зору В. З. Коган, проте, підозрює, що обидва потоки інформації все ж взаємодіють, і його підозріння можна визнати справедливими. Однак справедливими їх можна визнати лише за умови визнання впливу генетичного потоку інформації на соціальний як процес не епізодичний, а постійний.

Для розуміння сутності соціальної інформації важливим є також розгляд співвідношення понять «знання – інформація». Про це в літературі точиться дискусія вже протягом кількох десятиріч. Якщо ж говорити про сьогодення, то, на думку В. М. Гейця, «“теоретичне мислення”, “ідеї” – це не те, що є найважливішим у суспільстві. Хоча кожне суспільство має в собі ці феномени, вони – лише частина всього того, що вважається “знанням”. Швидше повсякденне-знання, а не “ідея”, має перебувати у фокусі соціологічного знання. Якраз ці інформаційні активи є “фабрикою знань”. Без них не може існувати жодне суспільство»¹³, таким чином, акцентує увагу на

важливості оптимального співвідношення між різними рівнями-узагальнення, що дуже важливо для практики використання продуктованих суспільством інформаційних ресурсів. З точки зору ефективного використання цих ресурсів продуктивною видається також думка про те, що «інформацію становить та частина знання, що використовується для орієнтування, для активної діяльності, для управління, тобто з метою збереження якісної специфіки, удосконалення й розвитку системи»¹⁴.

Однак стосовно даного визначення можна зауважити таке: розглядаючи суспільство чи будь-яку іншу людську спільність дійсно як систему, що самовдосконалюється, розвивається звикористанням своєї інформаційної бази, не можна погодитись із умкою про те, що інформацією може бути лише оперативно використовувана частина знання. Оскільки оперативність є категорією відносною і, за великим рахунком, весь наявний обсяг знань і створювався й зберігається для «дотримання якісної специфіки, удосконалення й розвитку системи». Правомірним видається віднести всі знання даної людської спільності до інформації в її соціальному інформаційному ресурсі.

Під оперативним використанням розуміються обмежені часові межі корисності інформації, відносно невеликий проміжок часу, коли інформація лишається й використовується для досягнення оперативних цілей. Водночас потрібно також мати на увазі, що інформація, яка вибула з оперативного використання, не втрачає своєї цінності повністю і може використовуватись через проміжки часу будь-якої тривалості, коли її зміст знову може набути актуальності. Такий підхід до уявлення про інформацію знаходить додаткове підтвердження в останнє десятиріччя з активізацією впливу глобального інформаційного простору, насамперед через електронні ЗМІ, Інтернет, практично на всю структуру соціальних інформаційних ресурсів. Цей вплив зумовлює зростаючу увагу до проблеми самоідентифікації та ідентифікації людських спільностей в умовах прискорення темпів суспільного життя, що потребує, у свою чергу, активізації всього чи значної частини з усього наявного в їх розпорядженні знання.

Зважаючи на інтенсифікацію інформаційних обмінів у соціальній структурі сьогодення, пропозиція В. Г. Афанасьєва ввести поряд з поняттям «інформація» близьке йому поняття «інформаційні

дані», що «можуть зберігатись, перероблятись, передаватись, але характеру інформації вони набувають лише тоді, коли одержують зміст і форму, придатну для управління, і використовуються в управлінні. Причому мова йде як про управління людини собою, так і управління техніко-людськими і соціальними системами різних рівнів»,¹⁵ – така пропозиція об'єктивно спрямована на невинправдане ускладнення уявлення про зміст основного поняття в інформаційній сфері суспільного життя.

Виходячи з точки зору В. Г. Афанасьєва, ми маємо справу з інформацією двох сортів: тією, що використовується в управлінні (у найширшому значенні даного слова), і тією, на виробництво якої суспільство затратувало певну енергію, не уявляючи призначення, що може «зберігатись, перероблятись і передаватись», але не може використовуватись без додаткового надання змісту й форми. Тобто мова йде про якісну й неякісну інформацію, а також інформацію, потреба в якій ще не визначена, або ж про інформацію на різних носіях, що, наприклад, характерно для нинішніх бібліотечних закладів. Останнє дає підстави перевести всі інформаційні ресурси сучасних бібліотек на паперових носіях з позиції операторів електронної інформації в розряд даних, що не можна вважати коректним.

У цілому можна, очевидно, розглядати «інформаційні дані» як відображені певним чином, зафіксовані певні окремі особливості процесів, подій і явищ навколишнього світу, що відбивають процес його пізнання, але не мають самостійного значення. Вони набувають якості інформації лише в процесі цілеспрямованої систематизації, поєднання, що розвиває уявлення про світ і спонукає до діяльності.

З приводу ж висловлюваних сумнівів стосовно того, чи можна невикористовувати на даному етапі існування знання виключити з інформації, то практика сьогодення демонструє, що ці сумніви були породжені певною ситуацією і не є виправданими. Вона відображала той період у житті суспільства, коли вже були напрацьовані значні обсяги інформації і в той самий час інформація не була достатньо структурована, інформаційні соціальні бази мали розмиті межі, не були напрацьовані ефективні інструменти керування їх інформаційним наповненням. Таким чином, суспільство користувалося найближчим у часі, доступним знанням, що далеко не зав-

жди було оптимальним. За аналогією сьогодні можна констатувати подібний підхід у прихильників використання комп'ютерних інформаційних технологій, що досить часто в роботі з інформацією користуються лише її електронними обсягами.

Ефективність використання інформаційних комунікацій значною мірою залежить від диктованого потребами соціальних структур рівня їх наповнення інформацією. Джерелами цього наповнення є наявні суспільно значущі інформаційні ресурси, зосереджені в системі суспільних інформаційних баз (бібліотечних та ін.), а також процеси інфотворення, суспільна організація виробництва необхідної інформації. В останнє десятиріччя суттєвим джерелом наповнення інформаційних комунікацій став також глобальний інформаційний простір – загальноцивілізаційний інформаційний ресурс, що використовується на сьогодні насамперед в електронній формі.

Ще один важливий показник ефективності соціальних інформаційних комунікацій пов'язаний з якістю використовуваної в системі інформації, що обумовлює в суспільстві, яке розвивається, постійне зростання вимог і до виробництва нової інформації, і до організації використання наявних інформаційних ресурсів.

Оскільки в сучасному суспільстві на етапі його входження в інформаційний період розвитку актуалізується питання свідомого керування ефективністю використання інформаційних ресурсів, при цьому зростає значення теоретичної розробки всіх пов'язаних із цим процесом аспектів діяльності, дослідження значення змісту понять «інформація», «соціальна інформація». Їх визначення допомагає формулюванню сучасних вимог до діяльності в інформаційній сфері.

На сьогодні, однак, дослідження змісту цих понять нагтовхується на серйозні проблеми, оскільки розвиток інформаційних технологій у сучасному суспільстві вже став невід'ємною складовою кожної галузі науки, усіх сфер діяльності сучасного суспільства. У кожній зі сфер застосування інформаційних технологій виявляються характерні особливості, специфічні ознаки, пов'язані з інформаційними процесами. Множина цих ознак, що постає перед дослідниками змісту понять «інформація», «соціальна інформація», викликає на сьогодні певну розгубленість, створює

серйозні проблеми при спробах формулювання загального визначення.

Так, наприклад, «Політологічний енциклопедичний словник» стверджує, що «інформація (відлат. informatio – роз’яснення, виклад) – одна з трьох основних (поряд з матерією та енергією) субстанцій, що утворюють природний світ, у якому живе людина»¹⁶. На думку С. Я. Янковського, «будь-яка взаємодія між об’єктами, у процесі якої один одержує певну субстанцію, а інший її не втрачає, називається інформаційною взаємодією»¹⁷.

Таким чином, у даних визначеннях ідеться про інформацію як про «невизначену субстанцію, що бере участь в утворенні світу», про «субстанцію», що не втрачається при передаванні. Ці та інші подібні натяки на «щось», що може бути інформацією, зовсім не забезпечують просування вперед в уявленнях про предмет дослідження, затуманюють його розпливчатими натяками на містику, надприродне, у відкритій підозрі до чого авторам важко зізнатись.

Деякі із сучасних дослідників навіть стверджують про неможливість реалізації даного завдання. Так, О. В. Подвінцева наголошує на тому, що «поняття “інформація” є базовим у курсі інформатики, однак, не можливо дати його визначення через інші, більш “прості”, поняття»¹⁸. На подібних позиціях стоять і деякі інші дослідники: «У даний час не існує єдиного визначення терміну “інформація”. З точки зору різних галузей знань, дане поняття описується своїм специфічним набором ознак. Наприклад, “інформація” може трактуватися, як сукупність даних, зафіксованих на матеріальному носії, таких, що зберігаються, розповсюджуються в часі і просторі»¹⁹. Таку спробу, супроти попередньої заяви автора, все ж дати загальні визначення інформації, прив’язуючись до її матеріального носія, на жаль, не можна визнати успішною, оскільки в ній втрачається цілий ряд важливих функцій інформації, зокрема, пов’язаних із взаємовпливом суб’єкта й об’єкта інформування, із необхідністю їх присутності в даному процесі.

Характерним прикладом функціонального визначення в межах певної сфери діяльності людей може бути таке: «Інформація – відомості про об’єкти і явища навколишнього простору, їх параметри, властивості і стан, що сприймаються інформаційними системами

(живими організмами, керуючими машинами та ін.) в процесі життєдіяльності і праці»²⁰. Недоліком даного визначення є розгляд інформаційних процесів окремо від спонукальних мотивів життєдіяльності і праці, що також є проблемним при застосуванні до «керуючих машин».

Варто зазначити, що зважаючи на досить успішні спроби формулювання функціональних визначень поняття «інформація», що прислугуюються в межах того чи іншого виду діяльності протягом певного часу, проблема напрацювань у сфері загального, всеохоплюючого поняття видається досить необхідною. Наукові дослідження в даному напрямі мають відігравати роль об'єднуючого чинника у сфері дослідження інформаційних проблем, що застерігатимуть від втрат зв'язку в множині напрямів дослідницької діяльності, сприятимуть зміцненню платформи всього спектра досліджень у сфері розвитку інформаційних технологій.

Можна прогнозувати, що дослідження у сфері визначення загального поняття «інформація» не дадуть ні в наш час, ні в майбутньому єдиного результату. Але вони в очікуваному майбутньому зможуть дати ряд визначень, що у своїй сукупності зможуть відобразити найбільш загальні характерні особливості поняття «інформація».

Слід зазначити, що попри скепсис значної частини дослідників спроба формулювання загального поняття «інформація» і його обґрунтування вже на сьогодні дають певний результат. Одна з найбільш відомих серед них належить Н. Вінеру. У Міжнародній реєстраційній палаті інформаційно-інтелектуальної новизни зафіксоване запропоноване ним як відкриття таке формулювання інформації: «Інформація – загальна властивість взаємодії матеріального світу, що визначає напрям руху енергії та речовини. Ця загальна нематеріальна властивість взаємодії матеріального світу містить у собі первинну й вторинну інформацію, при цьому під первинною інформацією йдеться про спрямованість руху речовини, при якій виникає не лише спрямованість її руху в просторі, а й форма (структура, морфологія) як результат спрямованості руху елементів, що складають речовину, а вторинна інформація є відображенням первинної інформації в полі у вигляді форми (структури, модуляції) просторових сил, що супроводжують будь-який рух речовини»²¹.

Залишаючи поза розглядом певну нечіткість даного запатентованого визначення, оскільки речовина, як відомо, – це концентрована енергія, його можна вважати найбільш загальним у відображенні процесів, що дістали назву інформаційних. Однак саме цей рівень узагальнення є як основним достоїнством даного визначення, оскільки найповніше окреслює досліджуваний процес, так і основним недоліком. Цей недолік полягає в тому, що прийнятий рівень узагальнення в даному визначенні стверджує фактично неможливість пізнання предмета дослідження, оскільки не дає можливості автору зафіксувати зворотний зв'язок «елементів, що складають речовину», «поля у вигляді просторових сил, що супроводжують будь-який рух речовини» з первинною інформацією. Таким чином, у визначенні передбачається односторонній вплив цієї інформації на поле й речовину, тобто, на матеріальний світ. Оскільки зворотного зв'язку не передбачається, первинна, згідно з формулюванням Н. Вінера, інформація є такою, що не піддається пізнанню людини як складової матеріального світу і може мати значення для неї суто гіпотетичне, як, скажімо, «темна енергія», існування якої за побічними ознаками припускається, але нічим конкретним на сьогодні не підтверджене.

Гіпотетичне уявлення про первинну інформацію виводить також на рівень гіпотези все визначення дослідника, робить його «грою розуму» в координатах матеріального світу.

У процесі подальшого розвитку теми, не виходячи за межі дослідження, видається за доцільне під час розгляду поняття «інформація» обмежитись тією її частиною, що продукується людиною як соціальною істотою. У зв'язку з цим доцільно звернутися до А. Д. Угриновича, дуже переконливого дослідника змісту інформаційних процесів, який зауважує: «Визначаючи поняття інформації як відображеної різноманітності, як суттєвого зв'язку відображення й відмінності, ми, таким чином, вважаємо, що подібна, конкретно тотожна різноманітність властива як відображуваному, так і тому, хто відображає». І далі: «У процесі відображення передача інформації від відображуваного до того, хто відображає, відбувається у формі сигналу. Це значить, що процес відображення в найбільш загальному випадку, крім відображуваного і того, хто відображає, здійснюється лише за наявності третього компонен-

та – середовища, через яке передається інформація, закодована у форму сигналу»²².

Говорячи про «конкретно тотожну різноманітність» у процесі відображення, А. Д. Угринович дає зрозуміти про необхідність однотипності відображуваного і того, хто відображає. І це вірно, адже співставлення можливе лише за умови такої однотипності. Далі автор, як і багато інших дослідників, говорить про сигнал (форму сигналу), характерний для відображення, і необхідність середовища для передавання інформації. Якщо як того, хто відображує, ми маємо на увазі людину, конкретніше – її мозок, то, на перший погляд, як конкретно тотожною різноманітністю для неї може бути однотипною лише інша людина, її мозок. До того ж необхідно ще обґрунтувати технологію формування відповідного контактного сигналу, його форми, що у вигляді речовини видається непереконливим. Не пояснюваними при цьому є також можливості людини відображати інші об'єкти живої і неживої природи, як не співвідносні з речовиною мозку.

Поза всяким сумнівом, А. Д. Угринович не мав на увазі результат відображення в голові людини як якоїсь часточки речовини, що з'являється в мозку іншої. Це вже давно підтверджується невдалими спробами представників вульгарного матеріалізму відшукати рух шматочків речовини в голові людини під час вивчення процесу формування її думки.

Очевидно, об'єднуюче об'єкт і суб'єкт відображення, як початкова стадія творення інформації, перебуває на вищих рівнях вимірів, ніж доступні сучасності виміри при оперуванні речовиною на рівні дослідження ідеального. При цьому під ідеальним мова йде «не про що інше як матеріальне, пересажене в людську голову й перетворене в ній» (К. Маркс). Створюване вищою нервовою системою людини ідеальне, що є нічим іншим як інформацією, пов'язаною з цілепокладанням особи, реалізацією мети.

Існування й розвиток сучасної людини пов'язані з продукуванням ідеального в її свідомості, що стає матрицею моделювання її поведінки в матеріальному світі. Це ідеальне створюється на основі засвоєння сукупності ознак предметів та явищ матеріального світу, що справляє свій вплив на людину, уявлень людини про саму себе у світі в процесі розвитку, перероблених у мозку людини

узагальнених уявлень про матеріальний світ, підтверджених суспільною практикою, усього напрацьованого ідеального в багатьох поколіннях, включаючи еволюцію духовно-ціннісних орієнтирів, усього збереженого не лише в людській пам'яті, а й зафіксованого за допомогою письма, друку, зображення, електронних технологій, усіх інших форм вираження ідеальної діяльності людини в умовах матеріального світу.

Звідси випливає узагальнене визначення інформації як ідеального відображення у свідомості людини важливих для неї ознак матеріальних предметів і явищ, створення на їх основі ідеальних образів, що стають орієнтирами для мотивації її існування й розвитку.

У суспільній практиці в процесі зростання складності викликів, що постають перед людством, створені в людській свідомості нові ідеальні образи (нова інформація) співставляються з відповідними іншими ідеальними образами, напрацьованими в колективній людській свідомості минулими поколіннями, збереженими в суспільній пам'яті, зафіксованими в знаковій формі й необхідними для вирішення актуальних проблем сучасності (напрацьована раніше інформація).

Якщо ж говорити про майбутнє, то можна припустити, що коли науці, нарешті, вдасться створити єдину теорію поля і це допоможе людству бути більш ефективним в реаліях матеріального світу, тоді теорія трансформаційних процесів на польовому рівні стане магістральним напрямом творчого дослідження системи тонкоматеріальних впливів, у сутності яких і перебуває інформаційна взаємодія. При цьому стане можливим дослідження тонкопольових особливостей матеріального світу, їх взаємодії з польовою діяльністю мозку людини (вже досліджуваною). Це, очевидно, сприятиме уточненню інформаційного процесу на рівні польових впливів, впливу обраного людиною об'єкта на її польову структуру на рівні тотожних, польових характеристик. Дозовані мозкові результати такого впливу виявлятимуться в польових характеристиках людини. Можна припустити, що ці характеристики як фіксація результату процесу, очевидно, мають вплив на механізм людської пам'яті, матеріалізуються нею в предметній сфері (письмо, друк, символіка і т. ін.). Матеріалізована інформація може відтворюва-

тись у свідомості людини (на польовому рівні) за допомогою мозкової діяльності, що впливає на перебіг польових процесів.

Подібні процеси залежно від складності структур, характерні, очевидно, і для інформаційних обмінів між іншими об'єктами матеріального світу.

Виконуючи ті чи інші функції в структурі соціальної спільності, кожен з її членів робить свій внесок у наповнення соціальних інформаційних комунікацій, в їх функціонування, а також у збагачення суспільно значущих інформаційних ресурсів, зафіксованих матеріально, що зберігаються в громадських інформаційних центрах (бібліотеках, архівах та ін.). Теоретично можна прийняти, що цей внесок може бути здійснений на рівні досвідному, науковому, художньо-естетичному чи святково-обрядовому. На практиці ж цей процес відбувається на більшості рівнів одночасно. Це зумовлюється складністю соціальної структури сучасного суспільства й системи соціальних комунікацій. У суспільстві йде безперервний процес виробництва матеріальних і духовних благ, відбувається еволюція самої людини, розвиток її можливостей і здібностей, здійснюється творення нових і нових соціальних спільностей... Ці процеси поширюються в позавиробничій сфері, у громадській діяльності, сімейно-шлюбних стосунках, навчанні, організації дозвілля та ін. Одним словом, життя кожної людини вплетене в густу мережу найрізноманітніших соціальних зв'язків і дій. Кожен суспільний індивід стає і учасником, і одночасно їх творцем. І в цій складній суспільній організації з відповідною системою інформаційних комунікацій і баз кожен дієздатний її член бере участь у наповненні такої кількості, яка відповідає кількості виконуваних ним соціальних функцій.

Маючи на увазі саме цю ситуацію, А. Д. Урсул зауважує, що «в розвитку суспільства яскраво простежується тенденція накопичення інформації, причому це накопичення відбувається не тільки і, головне, не всередині біологічного організму людини, а поза ним – у продуктах його суспільної діяльності, у взаєминах людей. Нагромадження інформації поза організмом людини набуло таких темпів і масштабів, що сутність суспільної людини вже не можна виявити, не розглядаючи це зовнішнє стосовно індивіда, але внутрішнє, сутнісне для всього суспільства нагромадження інформації»²³.

Дану думку можна проілюструвати на прикладі типового українця, громадянина України, члена партії, скажімо, «зелених», наукового працівника, члена клубу філателістів, батька двох дітей, водія-любителя. Цей член суспільства в доступних йому формах (у певних культурологічних акціях, на побутовому рівні, у відзначенні урочистих подій, вихованні дітей) може підтримувати самобутній розвиток українського народу. Він сприяє процесу забезпечення наступності поколінь; крім того, бере участь у керуванні державою (хоча б як виборець); відстоює певну політичну програму, працює в науково-дослідному інституті, його захопленням з дитинства є колекціонування поштових марок (і у зв'язку з цим він є постійним членом клубу філателістів); виховує дітей-школярів і є членом батьківського комітету школи; маючи автомобіль, входить до організації автолюбителів і є постійним учасником дорожнього руху.

Виступаючи як член кожної з названих спільностей, включаючись у складну систему інформаційних комунікацій та баз, що можуть частково накладатися одна на одну, входити як часткові в більш загальні, даний член суспільства сприяє інформаційному збагаченню кожної з баз і водночас має можливість користуватись їх вмістом у своїй практичній діяльності.

Даний процес переривається лише з виходом людини зі складу тієї чи іншої спільності. Користуючись наведеним вище прикладом, можна припустити вихід індивіда з партії з якихось причин, хоча, скажімо, він при цьому і продовжуватиме обурюватись зростаючим обсягом викидів індустриальних центрів в атмосферу, це не дасть йому змоги на суспільно значущому рівні самостійно протидіяти цьому процесу в такій мірі, як за підтримки партійної структури. Як зауважував П. Сорокін, «що б не робив індивід, ніяка з його дій не є ні соціальним явищем, ні його найпростішим утворенням. Роль може стати соціальною лише за наявності соціальної матриці. Тільки за таких умов роль може стати елементом соціального явища, так само як хромосома є складовою частиною клітини або електро-складовою частиною атома...»²⁴.

Поняття соціальної матриці дуже образне і допомагає чіткіше уявити роль її основної складової, інформаційної матриці (з усією системою інформаційних центрів і комунікацій згідно із системою

соціальних інститутів, каналів зв'язку, центрів накопичення й переробки інформації і т. ін.) у житті сучасної людини. З одного боку, вона є умовою існування людини, з іншого – її існування обумовлюється існуванням людини як соціальної істоти.

Якісною відмінністю у виробництві між індустріальним і інформаційним етапом розвитку суспільства при цьому є те, що в останньому джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації і розвитку комунікацій, порівняно з попереднім, де джерело продуктивності полягало у введенні нових енергетичних джерел і в можливості децентралізованого використання енергії в процесах виробництва і розподілу. Суттєвою характерною рисою при цьому в новому суспільстві є такий рівень внутрішньої складності суспільного організму і такий технічний рівень, при якому його структурні складові не лише обробляють динамічно зростаючі потоки інформації, а й генерують нові знання на базі існуючого до найвищих рівнів абстрагування та використовують одержане нове знання для реагування на виклики дійсності, для проникнення в неї.

«Десятки, сотні, тисячі тонких ниток відносин складаються в інформаційні процеси, у інформаційні потоки, інформаційні ресурси і технології, – характеризує цей процес І. Й. Юзвішін, – що, у свою чергу, визначають соціальні технології, суспільно-економічний устрій і його способи виробництва матеріальних цінностей»²⁵.

Сказане вище стосується якісної відмінності процесу наповнення сучасних інформаційних комунікацій і баз, що еволюціонують у напрямі до розвитку структурних елементів інформаційної матриці нового суспільства і, що важливо, сприяють еволюції у роботі їх внутрішніх механізмів. Однак це не значить, що відбувається послаблення уваги до відбору й продукування нової інформації. Навпаки, нова американська філософія управління ґрунтується на розгляді ділової організації як «відкритої» системи, основні передумови успіхів якої пов'язуються з тим, «наскільки вдало форма пристосовується до свого зовнішнього оточення – економічного, науково-технічного, соціально-політичного. Уся внутрішня структура управління є ніщо інше, як відповідь форми (її інформаційних комунікацій і матеріально оформлених

інформаційних ресурсів. – В. Г.) на різні за своєю природою впливи з боку зовнішнього середовища, включаючи технологію виробництва та якість людських ресурсів». Поряд із цим підкреслюється, що «форма, з ускладненням умов конкуренції, змушена перш за все турбуватися про гнучкість і адаптованість своїх внутрішніх структур»²⁶.

У цілому, будь-яка життєздатна соціальна структура є такою, що постійно розвивається, оскільки зовнішнє відносно неї середовище перебуває в постійному русі. Воно постійно взаємодіє з цією структурою, здійснює, як уже зазначалося вище, постійний інформаційний тиск на неї через систему комунікацій. При цьому зовнішня інформація асимілюється, перетворюється у внутрішню, у результаті чого розширюється внутрішня різноманітність системи, що, у свою чергу, робить її більш життєздатною стосовно навколишньої дійсності.

Найважливішою характеристикою інформаційних процесів є їх глобальний характер. Технологічні зміни супроводжуються й соціокультурними перетвореннями, радикальними трансформаціями як міжнародної системи так і соціальної структури кожної окремої країни²⁷.

Тенденція постійного ускладнення соціальної структури суспільства означає постійне ускладнення системи інформаційних комунікацій і центрів зберігання інформації, що, у свою чергу, зумовлює постійну еволюцію (мова йде про життєздатні структури) інформаторного середовища. Етап переходу до інформаційного суспільства вніс до даного процесу свої характерні особливості. На них наклали додаткову своєрідність процеси розбудови української суверенної держави й переходу до ринкової економіки.

У зв'язку з цим, з одного боку, зазнавали докорінної перебудови всі елементи інформаційної матриці, система наявної інформаційної інфраструктури, відбувалась адаптація до нових вимог усього наявного інформаційного матеріалу, пов'язаного із системою державних структур, з іншого – в економіці, політичній та інших сферах суспільного життя новий суспільний устрій від дедалі більшої кількості людей потребував прийняття важливих самостійних рішень, що прямо впливали на життя людей, а значить – об'єктивної, точної інформації. Враховуючи нинішній загальнотехнологічний

рівень розвитку суспільства, прийнятною для нього, значущою може бути лише інформація відповідного рівня, такого, на якому вона може сприяти його розвитку.

Таким чином, куховарка, у недавньому минулому – загально-відомий приклад, – із своїм інформаційним потенціалом сьогодні не зможе успішно керувати державою. Загальносуспільне інфотворче середовище й наявна загальносуспільна інформаційна база можуть бути ефективними лише для тих користувачів, що мають відповідний професійний і культурний рівень.

Ураховуючи рівень загальносуспільних потреб, члени суспільства, будь-якої окремої соціальної спільності в основній своїй масі нині на відміну від недалекого ще минулого, змушені, щоб не бути дилетантами, звужувати сферу своєї інфотворчості до сфери основних напрямів професійної чи громадської діяльності, до рівня набутої кваліфікації. Рівень соціальної активності дедалі частіше пов'язується з обов'язковою комп'ютерною грамотністю. Для дедалі більшої кількості людей важливим стає бути обізнаним і відбирати, відшуковувати необхідне в зростаючих потоках інформації, у першу чергу електронної.

На базі аналізу комп'ютерної інформації виник новий вид журналістики в періодичних інтернет-виданнях.

Характерною особливістю нинішнього інфотворчого середовища в його людському вимірі є різке збільшення кількості спеціалістів для роботи з інформаційними ресурсами. Серед них дедалі більше працівників, що спеціально займаються обробкою інформаційних потоків, збереженням інформації в оптимальній для швидкого використання формі, виконавців тематичних, спеціальних замовлень на інформацію, підготовку інформації до використання замовником у найзручнішій для нього формі і т. ін., а також спеціалісти-аналітики, які займаються творенням інформації вищого ступеня аналітичності на базі наявних інформаційних запасів. Останнє якраз і є характерною ознакою наближення нового, інформаційного етапу розвитку суспільства. У цілому ж, якщо врахувати стрімке збільшення кількості інформаційних працівників-професіоналів і зростаюче суспільне значення їхньої діяльності, можна прогнозувати вже в не дуже далекому майбутньому в

суспільному поділі праці закономірну появу чітко визначеного місця саме для цієї категорії працівників.

Досить швидке зростання кількості працівників інформаційної сфери зумовлено двома причинами.

Перша з них пов'язана з певною невідповідністю наявних у суспільстві способів збереження інформації з запитами сьогодення. Справа в тому, що хоча ми й постулюємо тезу про систему інформаційної інфраструктури, відповідну структурі суспільства на всіх етапах його розвитку, донедавна ці уявлення трансформувалися в практику дещо умовно. Це було зумовлено віковими традиціями спільного зберігання й використання потрібної інформації не завжди чітко розділеними, виходячи з напрямів функціонування, соціальними структурами. І спочатку – у колективній пам'яті. У більш пізній період, із виникненням писемності, і донедавна такими суспільними сховищами письмової інформації були бібліотеки, архіви, музейні заклади, наукові, релігійні центри. Водночас народна пам'ять тримала в собі, передавала в спадок новим поколінням кращі зразки усної інформації, народної творчості, традиції, порядок проведення свят і обрядів. Пізніше, із розвитком кіно, звукозапису, фотографій, телебачення розвинулася система кіно- фото- і фонотек, архівів інформації на нових носіях і відповідних систем соціальних інформаційних комунікацій. З історичної точки зору еволюція використання цієї інформації мала кілька етапів. З розвитком відповідних центрів зберігання інформації, вони тривалий час, за винятком спеціальної (наприклад, оборонної) інформації, були в суспільному користуванні. Тобто на практиці будь-яка людська спільність мала уявлення про місце зберігання потрібної їй інформації, використовувала цю інформацію за потребою, сприяла поновленню її, нерідко опосередковано через відповідні суспільні механізми (наприклад, через видавництва, шляхом підготовки друкованої продукції, різних документів у громадських організаціях і їх опублікування тощо). І це був перший етап.

З часом, із зростанням масивів спеціальної інформації, що була предметом інтересу лише певної частини людей, виникли спеціальні сховища інформації. Вони відповідали вузькому діапазону людських інтересів: оборони, розвідки, науки і т. ін., вирішенню

вузьких технічних проблем чи проблем управління (такими є, наприклад, спеціалізовані наукові бібліотеки, бази даних колишнього Держплану Української РСР та ін.)

Третій етап даного процесу в нашій країні розпочався протягом останніх 10–20 років, коли діяльність дедалі більшої кількості суспільних інститутів стала потребувати постійної опори на спеціальну для даного виду діяльності інформацію, коли виникла потреба в постійному її оновленні, зіставленні з іншою, в аналізі закономірностей і необхідності використання для розвитку соціальних структур у нинішньому, прискореному темпі.

Цей етап розпочався утворенням спочатку галузевих та інших просто спеціальних бібліотек, орієнтованих на проблематику діяльності тієї чи іншої соціальної структури, і дедалі більше пов'язувався з реалізацією енергійних заходів зі створення ефективних у практичній діяльності інформаційних, інформаційно-аналітичних підрозділів, орієнтованих на задоволення відповідних запитів своїх організацій з використанням усього доступного ареалу джерел інформації (спеціальна література, періодична преса, електронні потоки інформації, насамперед Інтернет тощо).

Паралельно, відповідно до велінь часу інформаційно-аналітичні структури виникли у великих бібліотечних, архівних, музейних закладах. Ці структури стали не лише надавати допомогу владним структурам, закладам науки, культури, економічним структурам у підборі й адаптації для найбільш продуктивного використання наявної інформації, а й розпочали також роботи зі створення інформації на базі інформації.

У їх діяльності вимальовується ще одна суспільно важлива функція. І на ній доцільно зупинитися окремо. Оскільки на даному етапі розвитку українського суспільства воно може собі дозволити помітний рух уперед лише на певних, найчастіше наочно, переконливо перспективних напрямках, на цих напрямках здійснюються й певні інформаційні напрацювання. Від них відстає рівень загальнонаціональної, загальнодержавної бази в цілому. І підтягнення інформаційних баз, що відстають, на новий, сучасний рівень і стає важливим суспільно значущим завданням саме працівників інформаційно-аналітичних підрозділів загальносуспільних інформаційних центрів, таких як, скажімо, найбільші бібліотеки.

Актуалізація процесів удосконалення інформаційної сфери життя суспільства і зумовила потребу в інформаційних працівниках, у їх підготовці, визначенні оптимальних форм їхньої діяльності для успішного вирішення нових серйозних проблем на етапі переходу до інформаційного суспільства.

Високотехнологічна природа інформаційного суспільства визначає необхідність розвитку науки як найважливішого джерела виробництва інформації. «Сучасний етап розвитку суспільства характеризується великою роллю інформаційних процесів, у яких товарним продуктом є не матеріальні об'єкти, а інформація; при цьому факт, що наука стала виробничою силою, вимагає якнайінтенсивніше вводити в обіг цей продукт. Треба мати на увазі й характерне для наших днів масове зрощення науки з виробництвом, коли нові наукові ідеї втілюють якнайшвидше в здавалося б таких галузях, що далекі від науки, – так характеризується інформаційне значення науки вже на старті нової, інформаційної ери»²⁸. У соціальній сфері наука виявляється як джерело науково-технічної інформації, джерело нових методик для керування суспільством, і, нарешті, як база розробки технічних засобів опрацювання інформації для керування суспільством, для розвитку системи його соціальних інформаційних комунікацій.

Один з найсуттєвіших факторів, пов'язаний з докорінною перебудовою суспільства, виявляється в привнесенні технологій, відмінних від тих, що традиційно існували в Україні в усіх сферах життя. Технологій, створених з використанням інших наукових підходів і рекомендацій, формування якісно нової системи інформаційних комунікацій, доступ до якої регламентувався певними технічними навиками.

Якщо ж говорити конкретно про українську науку, що «створювала (та ще й нині створює, хоча останніми роками безперервно йшов процес скорочення її габаритів) вагоме враження»²⁹, що має бути головною творчою системою суспільства, то протягом останнього десятиріччя під дією цілого ряду насамперед об'єктивних причин помітно збагатити існуючі характеристики, виходячи з вимог сучасності, вона не змогла. Це обумовлюється певними сутнісними факторами позанаукового характеру.

Можна погодитись із О. В. Сосніним, що «сьогодні в Україні державна інноваційна діяльність зведена до ледь помітного міні-

муму, високотехнологічні виробництва в промисловості поступово припиняють своє існування, наукові й інженерно-технічні кадри належним чином не задіяні, потенціал, що становить найважливішу частину національного багатства, швидко тоне і вже багато в чому втрачений. За 10 років незалежності Україна не стала рівноправним суб'єктом науково-технічної співпраці і є лише постачальником кваліфікованої робочої сили, яка, власне, формує інтелектуальний потенціал розвинутих країн»³⁰.

Кардинальні зміни, втрата «впевненості в завтрашньому дні» доперебудового періоду (над якою колись досить потішилися провідні гумористи, і вартість якої більшість із них зрозуміла пізніше) в економічних і управлінських структурах, економічна нестабільність не сприяли формуванню запитів не лише на фундаментальні, а й на прикладні дослідження.

Результатом стало зниження затребуваності наукової продукції, що не сприяло ні розвитку самої науки, ні вдосконаленню інформаційної діяльності наукових установ. Водночас інформаційна епоха, на старті якої ми перебуваємо, значною мірою вже тепер потребує від науки якісного переоснащення в першу чергу сучасними інформаційними ресурсами суспільства в усіх сферах життєдіяльності, формування сучасних інформаційних комунікацій. І лише на цій основі може бути забезпечений його прогрес. Чим раніше ця об'єктивна ситуація увійде в суспільну свідомість, зробить її більш зацікавленою до проблем розвитку науки, тим ефективнішим стане процес просування в напрямі прогресу.

Важлива роль у виробництві, переробці й поширенні інформації належить засобам масової інформації, електронним і друкованим. Серед них на сьогодні найефективнішими є телебачення, радіо, періодична преса, інтернет-видання, інформація на сайтах та в складних, структурованих банках електронної інформації – порталах.

Інформація, створена ЗМІ, торкається всіх сторін життя суспільства, орієнтована, як правило, на опосередкованого, масового споживача і тому має відповідати певним критеріям популярності (за певним винятком, що стосується спеціальних, у першу чергу наукових видань). Ця інформація в цілому виконує функцію загального інформування членів певної людської спільноти про життя

суспільства і в соціально-психологічному плані відіграє роль певного інструменту солідаризації.

Особливістю нинішнього періоду розвитку цих ЗМІ стає поступовий відхід від характерного для багатьох видань протягом минулого десятиріччя примітивного дубляжу інформації, вироблення оригінальних, властивих саме для кожного даного засобу масової інформації способів подання матеріалу і тим самим наближення до реалізації ще одного завдання переходу до інформаційного суспільства – формування ефективної системи суспільного забезпечення інформацією всіх категорій населення. При цьому для донесення інформації до широкого кола користувачів дедалі більшою мірою використовуються можливості якомога продуктивнішої експлуатації зору, слуху, поширюються різноманітні форми інформування під час виконання якихось нескладних, що потребують розумового напруження, видів роботи, із залученням для засвоєння матеріалу певних психологічних прийомів.

Виробництвом і поширенням потрібної суспільству інформації займаються також аналітичні структури, видання, спеціальні пропагандистські групи, активісти політичних партій, аналітичні структури інших громадських організацій³¹.

Релігійний метод освоєння дійсності із широким застосуванням сучасних технічних засобів і методів впливу на населення, а також з нарощуванням інформативних масивів пропагують релігійні організації, зареєстровані в нашій країні^{32, 33, 34}.

Важливим елементом інфотворчого середовища є інформаційні структури, пов'язані з художньо-естетичним освоєнням дійсності в процесі будь-якої діяльності людини й насамперед – у мистецтві. Саме в мистецтві оформляються, закріплюються і досягають вищих суспільних еталонів досконалості результати освоєння дійсності, забезпечується спадкоємність вищих ідеалів, задовольняються суспільні потреби щодо морального, естетичного виховання членів суспільства. Сьогодні про найновіші естетичні орієнтири у виробничій сфері членів суспільства інформують рекламні видання, рекламні продукти в ЗМІ, буклетна продукція, виставки.

Набули поширення дизайнерські професії, і ведеться відповідна підготовка кадрів, що зумовлює розширення можливостей для збагачення інформаційних баз художньо-естетичною продукцією.

Різні форми цієї діяльності пов'язані з новими здобутками мистецької творчості у всіх жанрах художньої літератури, театру, музеїв, кіно, архітектури, живопису, скульптури, а також у системі культурно-освітніх закладів, засобах масової інформації, виставковій, презентаційній формах роботи. Могутнім засобом пропаганди мистецтва протягом останніх років став Інтернет.

До сказаного варто додати таке: перехід до нової епохи, до нових, незрівнянно потужніших можливостей впливу на навколишній світ і своє власне життя зумовлює необхідність зростання й самої загальноцивілізаційної моралі, і відповідного морального вдосконалення членів нового суспільства. Водночас, за винятком деяких аспектів інформаційної безпеки і досліджень окремих прикладних проблем, у тематиці наукових розробок, присвячених розвитку моральних аспектів суспільної діяльності, в Україні відчувається відставання. Воно обертається конкретними проблемами утвердження системи сучасних ідеалів (своєрідної української мрії) нашого суспільства, загальнонаціональної, загальнодержавної ієрархії духовно-ціннісних орієнтирів, утвердження в реальному житті виховного впливу сучасних святково-обрядових урочистостей. Недостатня теоретична розробка сучасних проблем для даного блоку інформаційно-виховної системи, орієнтованої на нові покоління українських громадян, нерідко некваліфікована робота щодо утвердження прогресивних народних традицій серйозно збіднює інформаційну базу сучасного суспільства. Негативно на цю сферу інформаційного забезпечення суспільства впливає також факт часткової втрати протягом останнього десятиріччя клубних, бібліотечних і музейних закладів на місцях. Цим самим значною мірою підірвані можливості розвитку всіх видів народної творчості, розвитку сучасної святково-обрядової сфери як механізму наповнення інформаційних баз нашого суспільства.

У цілому практика використання інформаційних ресурсів в Україні, як і в інших країнах світу, базується на трьох основних джерелах: відбір необхідної інформації з наявних суспільних запасів, творення нової інформації в процесі пізнання навколишньої дійсності і творення нової інформації на базі вже існуючої в суспільстві. Протягом останніх років удосконалюється також практика відбору необхідної інформації з ресурсів глобального інформаційного простору.

Відбір інформації з наявних суспільних запасів здійснюється у двох основних напрямках. Один з них – це інформація вітчизняного походження, напрацьована попередніми поколіннями нашого народу.

При формуванні нових соціальних структур у нашому суспільстві (нових політичних партій, нових громадських об'єднань тощо) процес розпочинається відбором з вітчизняних запасів тієї інформації, що відповідає інтересам даної спільності людей, напрацювань попередніх поколінь у даному напрямі суспільної діяльності. Така інформація пов'язана з відповідною ментальністю і потребує найменшої адаптації в новій інформаційній базі.

Вона, по-перше, економить зусилля для набуття власного досвіду. По-друге, надає можливість використання досвіду інших людей, знань, уже перевірених практикою, упорядкованих, найсуттєвіших для виробництва нових, якісно вищих методик продукування інформації, створює передумови для дальшого руху вперед.

У зв'язку з відбором уже наявної інформації, виробленої за принципом доцільності з певною метою, виникає питання пристосування її до потреб людей, перед якими стоять цілі наступного етапу, певною мірою відмінні від тих, для яких дана інформація створювалась. Таким чином, значні обсяги інформації, що відбирається із суспільних запасів, потребують певної адаптації.

Першою формою адаптації є відбір цілісних матеріалів із суспільних запасів, з більш загальних її обсягів. Керуючись принципами доцільності, достатності, інформаційні працівники, оператори відбирають необхідне, вилучаючи його з загальної структури наявної інформації. Виходячи з вимог сучасних технологій, для успішної обробки інформації можлива деяка структурна її перебудова без внесення змін до самого змісту.

Наступною формою адаптації є відбір для використання за тематичними ознаками й об'єднання певних частин тих чи інших матеріалів. Ще однією окремою формою структуризації матеріалу може бути відбір певних ідей, думок зі збереженням авторства, об'єднаних належністю до вирішування проблеми, своєрідний науковий штурм ідей.

Питання про рівень адаптації матеріалу з уже існуючих інформаційних баз зумовлене завданнями її використання.

У процесі адаптації інформації важливою умовою є забезпечення точності передавання змісту, недопущення викривлень і довільних трактувань, будь-яке втручання в зміст використовуваного матеріалу має бути спеціально застереженим.

Сучасні технології в інформаційній сфері дають можливість входження в інформаційні ресурси близького і далекого зарубіжжя, у глобальну інформаційну сферу. Як правило, зарубіжна інформація для її використання в наших умовах потребує більшої адаптації, і не лише у зв'язку з необхідністю узгодження термінології. Під час використання цієї інформації необхідне врахування всього комплексу умов, пов'язаних з її створенням, і особливостей її використання в умовах нашого суспільства.

Практика адаптації інформації з зарубіжної інформаційної інфраструктури потребує гнучкості й виваженості. Так, практично ніякої адаптації не потребують наукові матеріали про конкретні дослідження орбітальної обсерваторії «Хаббл», нові здобутки зарубіжних математичних шкіл чи технології внесення хімічних добрив, мікроелементів, ув'язані з хімічним складом ґрунтів та іншими особливостями. І водночас механічне перенесення з Заходу економічних схем функціонування промисловості для наших умов, чим нерідко грішили вітчизняні керівники на початку 90-х років, штучне накладення соціальних теорій, створених в умовах і для умов іншого суспільства, на українські реалії практично оберталося несподіваними й нерідко протилежними до передбачуваних наслідками. Це ж саме можна стверджувати і у зв'язку з механічним копіюванням західної реклами, і з деякими запозиченнями в духовній сфері.

Сказане вище, проте, у жодному разі не є аргументами до ізоляціонізму. Навпаки, визріваючою закономірністю сучасності, процесу переходу до інформаційного суспільства саме і є ефективне використання досягнень людської думки в глобальних масштабах.

Згідно з принципом доцільності творення нової інформації має відповідати оперативним і перспективним запитам суспільства. Наші перспективи в інформатизації суспільства пов'язані з творенням інформації на базі інформації, з організацією і розвитком фундаментальних досліджень. Розвиток теоретичних наук,

організація фундаментальних досліджень у всіх сферах життя є однією з найважливіших складових історичної перспективи будь-якого суспільства.

Однак суспільство не завжди буває і не завжди може бути далекоглядним, що знаходить підтвердження в реаліях нашого життя. Оскільки фундаментальні дослідження, теоретичні науки не дають негайного практичного ефекту, працівники цієї категорії виробників інформації не завжди знаходять відповідне розуміння своїх потреб, не відчувають необхідного соціального запиту на свою діяльність.

Ще одна проблема, що безпосередньо впливає на процес творення аналітичної інформації, на розвиток теоретичних наук, полягає в тому, що ці науки спираються на результати прикладних наук, на нову інформацію, створену досвідним та іншими методами. Якщо ж генерація інформації на базі цих джерел здійснюється малоефективно, це істотно впливає також і на теоретичні дослідження.

Остання обставина з розвитком глобального інформаційного простору певною мірою може втрачати свій вплив на генерування соціально значущої аналітичної інформації, оскільки при цьому розширюється можливість використання зарубіжної прикладної інформації. Проте лише певною мірою. Адже для організації наукової роботи з ефективним використанням глобального інформаційного простору знову ж таки потрібне фінансування на техніку, оплату особливо цінної інформації в Інтернеті і підготовку й оплату діяльності кваліфікованих інформаційних спеціалістів. Істотним негативним фактором при цьому може бути також і відрив від своєї наукової традиції, специфіки розвитку вітчизняних наукових шкіл.

В умовах докорінної перебудови всього господарського механізму в нашій країні погіршились умови функціонування й наукових закладів, що проводять прикладні дослідження. На сьогодні питомі витрати на науку (у розрахунку на одного наукового працівника) в Україні приблизно у 25 разів менші, ніж у Японії, і в 37 разів менші, ніж у США. Таким чином, хоча в інфотворчому середовищі України система наукових закладів різного підпорядкування за формальними показниками і сьогодні

ще вражає, вона поки не має можливостей реалізувати повністю свій потенціал у генерації наукової інформації відповідно до сучасних потреб.

Приблизно такі ж причини нинішньої наукової віддачі, значення наукового потенціалу системи вищих навчальних закладів України, хоча, як зазначав В. М. Литвин, «в умовах фінансових негараздів вдалося зберегти обсяги підготовки кадрів з фундаментальних природничих наук, з яких Україна мала визнання у світі, та кадровий потенціал, необхідний для вирішення стратегічних завдань розвитку держави»³⁵.

Виробництвом аналітичної інформації займаються також інформаційно-аналітичні центри, що працюють за аналогією з відомими на Заході «фабриками думки»³⁶, згадувані вище інформаційно-аналітичні структури в центрах зберігання інформації, а також спеціальні підрозділи органів державної влади, політичних та інших громадських організацій, великих економічних структур.

За деяким винятком (зокрема аналітичних центрів, що фінансуються системою зарубіжних фондів та потужними економічними структурами), характерною особливістю, що відбивалася на діяльності таких центрів, донедавна була спричинена різким економічним спадом в'яла, лише епізодична соціальна затребуваність, відповідно слабе, лише епізодичне фінансування. У період економічних негараздів, слабкої соціальної затребуваності на виробництві нової аналітичної інформації, найбільш популярним в її генеруванні став досвідний метод. Виходячи зі своїх інтелектуальних можливостей, уявлень про інформаційні потреби, намагаючись якось добути інформацію про досвід конкурентів, працюють здебільшого представники малого та середнього бізнесу. Такий стиль діяльності став характерним і для багатьох державних установ. Слабку зацікавленість у науковій, аналітичній діяльності демонструє і переважна більшість громадських організацій. Ритм їх зацікавлення новою інформацією переважно ув'язується з циклами виборчих кампаній.

Досвідний метод генерації нової інформації характерний значною мірою також і для роботи ЗМІ у зв'язку з зниженням попиту на високоінтелектуальну продукцію. Проте, відображаючи суспільне

життя в усіх його проявах, форматуючи його через призму свого світосприймання, аналізуючи його у своїх виданнях, журналісти роблять посильний внесок у загальносуспільну інформаційну базу, задовольняють як загальнонаціональні, так і локальні, специфічні запити членів суспільства. Долучаючись до користування комп'ютерною технікою, і особливо – Інтернетом, щодалі більше представників українського суспільства включаються в загальноцивілізаційний інформаційний обмін.

Художньо-естетичний, а також святково-обрядовий методи наповнення інформаційних баз суспільства реалізуються в художніх творах, у формуванні сучасної системи святково-обрядових урочистостей. І українські письменники, і музиканти, архітектори, художники, скульптори, колективи кіномитців унаслідок економічних негараздів в Україні працюють нині в складних умовах. Водночас українське національне мистецтво, культурно-освітні працівники за своїм суспільним призначенням, виходячи з наявних можливостей, намагаються забезпечувати спадкоємність духовних традицій українського народу в нинішньому й майбутніх поколіннях, підійти до осмислення процесів, що відбуваються в нелегкий час становлення суверенної української держави, суспільної перебудови, достойного входження у світову спільність. У цілому ж можна погодитись із спеціалістами стосовно того, що в Україні існує невідповідність інформаційного середовища базовим міжнародним індикаторам, практично відсутня ефективна інноваційна політика держави. Варто також зауважити, що на сьогодні потенційні можливості українського інфотворчого середовища (рівень освіченості людей, наявна мережа наукових культурно-освітніх закладів, демократизація й відкритість суспільства, ряд інших факторів) не можна ще вважати безнадійними. Але для їх реалізації потрібне й залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій, організація сучасного виробництва і головне, ефективного використання актуальної інформації в усіх сферах суспільного життя.

2.2. Особливості організації сучасного інформаційного виробництва

У процесі становлення суверенної державності та демократичної організації суспільного життя зазнала докорінних перетворень уся система українських інформаційних комунікацій і баз їх наповнення наявним у суспільстві інформаційним ресурсом. У ній відбулися сутнісні структурні перетворення, значно змінився характер циркуляції інформації в суспільстві, з'явилися нові особливості в наповненні нею бібліотечних закладів та інших центрів зберігання інформресурсів. Були ліквідовані інформаційні канали, що використовувались для обслуговування державних структур та інших загальносоюзних інститутів СРСР, канали надходження директивної інформації із союзного центру в колишню союзн республіку, після ліквідації «залізної завіси» розпочався розвиток каналів для інформаційного обміну з близьким і далеким зарубіжжям. При серйозних економічних проблемах молодій держави структура інформаційних баз суверенної України спочатку повільно, а потім дедалі швидше почала зазнавати організаційно-технологічного впливу з боку економічних, політичних та інших суспільних структур провідних країн світу, із боку міжнародних бібліотечних організацій, у комплектуванні інформаційними ресурсами дедалі активнішу участь брали великі міжнародні інформаційні установи, що спеціалізуються на торгівлі найновішою інформацією в різних галузях знання.

Принципових змін зазнавала система загальноукраїнських інформаційних комунікацій і центрів зберігання інформації, оскільки змінилося значною мірою їх призначення. Завдання провінційного управління радянських часів змінилися завданнями суверенногодержавного будівництва, національного розвитку, докорінних суспільних перетворень на шляху демократизації суспільства, трансформації соціалістичної за змістом економіки в економіку ринкову, вирішення масштабних соціальних проблем періоду перебудови і т. ін. Усе це потребувало перебудови системи інформаційних комунікацій і наповнення їх новою, сучасною інформацією, створення системи нових інформаційних баз, налагодження принципово нової системи каналів зв'язку між базами й глобальним інформаційним простором, організації нових

структур, що спеціалізуються на обробці, збереженні, аналізі й поширенні інформації, підготовці кадрів – інформаційних працівників різних спеціальностей.

Удосконалення структури соціальних інформаційних комунікацій в Україні, розвиток систем обробки інформації було зумовлено ходом суспільних перетворень. Зросла потреба в користуванні інформацією всіх рівнів складності в управлінських структурах, від яких у нових умовах вимагалось прийняття самостійних, точних та ефективних рішень. У зв'язку з демократичними перетвореннями в суспільстві, швидкою розбудовою численних політичних партій, появою значної кількості інших громадських організацій, зростали запити на інформацію, формувались інформаційні бази цих структур. Оновлена система відповідних комунікацій мала забезпечити необхідний доступ до наявних інформаційних ресурсів.

Ринкові процеси в економіці певною мірою також спираються на сучасну інформаційну інфраструктуру. Сьогодні вона охоплює «системи зв'язку різноманітного типу (канали зв'язку і центри комунікації), обчислювальні мережі; центри з переробки та надання інформаційних послуг; бази даних та знань; системи збору та підготовки інформації.

Сукупність трьох компонентів – інформаційних технологій, структур та інфраструктури – створює інформаційне середовище відповідного ринку».

Певною мірою сприяло розвитку системи інформаційних комунікацій в Україні загальне підвищення комп'ютерної грамотності соціально активних категорій населення, введення відповідних курсів комп'ютерного навчання, інформатики в навчальних закладах вищого й середнього ступеня акредитації, а також підготовка інформаційних працівників – аналітиків у ряді вищих навчальних закладів. Наприклад, у Київському національному університеті культури і мистецтв, Київському славістичному університеті, Острозькій академії та ін. була введена спеціалізація документознавців-аналітиків. До того ж відбувався процес перепідготовки, удосконалення кваліфікації значної кількості бібліотечних, архівних, музейних та інших культурно-освітніх працівників, перетворення їх відповідно до вимог часу в інформаційних працівників.

Розвитку процесу інформатизації сприяла ліквідація характерних для радянського періоду відомчих бар'єрів, адміністративних обмежень і перешкод. Насамперед це зумовило розвиток горизонтальних зв'язків у системі інформаційних баз України. Процес розвитку інформатизації було покладено на державну організаційно-правову основу.

Першим документом, що регламентував державну діяльність у сфері інформатизації, було розпорядження Президента України від 20.03.1992 р. «Про Ситуаційний центр при Президенті України». Документом передбачалося створення міжвідомчої структури, що забезпечувала б інформаційно-аналітичне забезпечення процесу вироблення важливих, державного значення рішень в Адміністрації Президента.

У травні 1993 р. цей важливий документ було підкріплено наступним Указом Президента «Про державну політику інформатизації України», у якому було визнано за доцільне визначити Кібернетичний центр Академії наук України головною державною організацією з проблем інформатизації. Кібернетичний центр став автором першої концепції української державної політики у сфері інформатизації, що була в серпні 1994 р. схвалена постановою Кабінету Міністрів.

Оскільки рішення про створення Ситуаційного центру хоча й підкріплювалося новими документами, але наштовхнулося на ряд бюрократичних, а також інших причин, серед яких, до речі, уже був і традиційний для всієї історії впровадження нових інформаційних технологій в Україні дефіцит фінансування, це рішення (точніше практики його виконання) не забезпечило помітного просування в масштабах держави у сфері інформатизації. Йому не вдалася організація цієї діяльності в загальнодержавному масштабі.

Національне агентство з питань інформатизації при Президенті України (НАІ), створене Указом Президента від 13.03.1995 р. як наступний крок у роботі з формування державної стратегії та політики інформатизації в усіх сферах суспільного життя, порівняно зі структурою-попередником було активнішим в організації координації та контролю діяльності центральних і місцевих виконавчих органів державної влади. НАІ сприяло громадським організаціям, науковим центрам, економічним структурам у вирішенні проблем

інформатизації суспільства, розроблення правових засад цієї діяльності та організації міжнародного співробітництва.

Серед актуальних проблем, на яких зосереджувалась увага, були:

- удосконалення структури та механізму взаємодії органів державної влади в системі державного управління сферою інформатизації;
- забезпечення підготовки Національної програми інформатизації;
- державна підтримка наукових досліджень та перспективних розробок у сфері інформатизації;
- забезпечення збільшення обсягів та номенклатури засобів обчислювальної техніки, яка випускається на державних і недержавних підприємствах України;
- активізація та урізноманітнення форм державної підтримки національних виробників сфери інформатизації;
- координація діяльності, спрямованої на залучення кредитів та інвестицій до сфери інформатизації, у тому числі за рахунок міжнародних фінансових організацій;
- вжиття відповідних заходів стосовно підвищення рівня суспільного розуміння значення, проблем та перспектив інформатизації³⁷.

Роль держави в створенні, використанні, захисті й розвитку національних інформаційних ресурсів була через два роки конкретизована на засіданні Ради національної безпеки і оборони України, рішення якого було введене в дію Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони» від 17.06.1997 р. «Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин» від 21.07.1997 р. № 663. Цим указом у першу чергу було поставлено завдання реформування системи державного управління процесами інформатизації державних органів. Крім того, указ визначив основні напрями державного регулювання сфери інформатизації, а саме:

- формування правового поля інформатизації;
- розбудова спеціальних телекомунікаційних та інформаційних систем;
- створення національних інформаційних ресурсів;

- забезпечення інформаційної безпеки;
- формування національної інформаційної інфраструктури³⁸.

За основними напрямками державного регулювання процесів інформатизації, виробленими згаданими вище, а також деякими іншими документами, в їх розвиток у наступному, 1998 р., із участю провідних спеціалістів України, представників державних органів була розроблена Національна програма інформатизації. Вона набула певної конкретизації після прийняття Верховною Радою Законів України «Про Національну програму інформатизації», «Про концепцію Національної програми інформатизації», «Про затвердження завдань Національної програми інформатизації».

Виконання Програми забезпечувалося відповідними Постановами Кабінету Міністрів України: «Про Генерального державного замовника Національної програми інформатизації» від 7.04.1998 р. № 470, «Про керівника Національної програми інформатизації» від 27.04.1998 р. № 560, «Про затвердження Положення про формування та виконання Національної програми інформатизації» від 31.08.1998 р. № 1352, «Про затвердження порядку локалізації програмних продуктів (програмних засобів) для виконання Національної програми інформатизації» від 16.11.1998 р. № 1815, «Про затвердження переліку державних замовників завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 1999 рік» від 22.03. 1999 р. № 431.

З 1999 р. вирішення питань державного управління сферою інформатизації було покладено на Державний комітет зв'язку та інформатизації України. Таким чином, на цей час фактично сформувалася схема взаємодії органів державної влади та суспільства в процесі розвитку сфери інформатизації. Серед головних завдань Держкомзв'язку було передбачено розширення правового поля інформатизації, координація діяльності у всіх сферах інформатизації, розвиток інфраструктури інформатизації, у тому числі вирішення питань, пов'язаних з розвитком українського сегмента Інтернету.

Певними етапами розвитку правового поля інформатизації в Україні стала розробка Законів України «Про інформацію» (від 02.10.1992 р.), «Про захист інформації в автоматизованих системах» (від 05.07.1994 р.), «Про авторське право та суміжні права» (від 28.02.1995 р.), «Про державну таємницю» (від 21.09.1999 р.) та ін.

Розвиток процесів інформатизації протягом останніх років увів до сфери здійснюваних перетворень дедалі більшу кількість суб'єктів інформаційної діяльності в усіх галузях господарювання, в усіх сферах суспільного життя. Однак, як зауважують спеціалісти, впровадження інформаційних технологій і комп'ютерних мереж (інформатизація) відбувається переважно шляхом створення відомчих проектів. Загальнодержавне управління інформатизацією має в основному ритуальний характер, а лівова частка витрат на впровадження інформаційно-комунікаційних технологій фінансується у відриві від Національної програми інформатизації, вона «розтягнута» по відомчих квартирах.

При цьому відзначався «дуже низький рівень інформатизації секторів, що формують стратегічний фундамент нашого майбутнього: освіти, охорони здоров'я, надання соціальних послуг та ін.»³⁹.

У зв'язку з Указом Президента України від 06.12.2001 р. «Про рішення РНБО України від 31.10.2001 р. “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України”»⁴⁰ і відповідним дорученням Кабінету Міністрів України на Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України було покладено координаційну діяльність зі створення Концепції національної інформаційної політики та інформаційної безпеки України. Дана Концепція – це документ, що визначає на тривалу перспективу державну інформаційну політику, метою якої є досягнення якісно нового рівня інформаційного забезпечення суспільства в процесі його розвитку в постіндустріальний період. Вона має охоплювати всі сфери життєдіяльності в процесі їх розвитку в напрямі до нового, інформаційного суспільства, містити у собі стратегію та принципи розвитку системи інформатизації.

Система закладених у ній ідей має вказувати на шляхи вирішення проблем, які пов'язані:

- із творенням, систематизацією, обробкою, зберіганням та використанням інформації в масштабах держави;
- з удосконаленням керування інформацією як найважливішим ресурсом соціально-економічного, політичного й культурного розвитку, налагодженням системи збереження, вивчення й раціонального використання інформаційних ресурсів відповідно до запитів суспільства;

– із розвитком міжнародного співробітництва в інформаційній сфері, утвердженням інформаційного суверенітету України, із забезпеченням рівня інформаційної безпеки, що характеризується достатньою захищеністю національних інтересів в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз для забезпечення нормального життя й розвитку особи, суспільства, держави;

– із забезпеченням зростання активності України в міжнародному інформаційному просторі, реалізацією програм наповнення українського сегмента міжнародного інформаційного простору якісною, суспільно значущою інформацією, із адаптацією зарубіжних інформаційних ресурсів згідно із суспільними потребами в Україні;

– із науково-інформаційним забезпеченням діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, економічних структур, наукових, культурно-освітніх закладів, громадських організацій, забезпеченням конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері, постійним удосконаленням суспільних механізмів забезпечення відкритості інформаційної політики – важливої передумови формування демократичного суспільства і правової держави в Україні;

– із розширенням можливостей для оволодіння сучасними інформаційними технологіями, їх використанням у виробництві, навчанні, побуті представниками всіх верств населення, із становленням інформаційної освіти, розвитком системи інформаційних наук, поширенням інформаційної культури, розвитком фундаментальних наукових досліджень, розробкою вітчизняних інформаційних і телекомунікаційних технологій та засобів їх реалізації, удосконаленням підготовки відповідних наукових та інженерних кадрів;

– з удосконаленням правового поля процесу інформатизації⁴¹.

Практичне значення Концепції визначається рівнем приросту інформаційного потенціалу українського громадянського суспільства і держави, реальними результатами у вирішенні завдань своєчасного і рівноправного входження в інформаційне суспільство. Необхідно зазначити, що ці здобуті результати, відповідно до прийнятих документів, пов'язані не лише з наявністю необхідної кількості спеціалістів відповідної кваліфікації, не лише

з удосконаленням правового поля, регламентацією суспільних відносин на новому інформаційному рівні їх розвитку. Велике значення при цьому має також рівень загального науково-технологічного розвитку суспільства, а також матеріально-технічна база інформатизації. До того ж завдяки дедалі відчутнішому впливу процесів глобалізації рівень розвитку кожного з наведених факторів впливає нині як на стартові можливості просування шляхом інформатизації, так і на визначення тієї ролі, яку відіграватиме в ієрархії нового інформаційного етапу розвитку суспільства як Україна, так і будь-яка інша сучасна держава і нація.

При цьому, на думку А. О. Мойсеєнка, серед інших умов «основною проблемою побудови інформаційного суспільства в нашій державі є цілковита відсутність готовності населення до існування та діяльності в такій системі.

Готовність – це первинна, фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності»⁴².

Мова при цьому насамперед йде про входження в процес причетності кожного громадянина, кожної особи до структури нового, інформаційного суспільства з його новими можливостями самовиявлення людини як соціальної істоти, про зростаюче значення особи в соціальному середовищі, про оновлення сприйняття навколишньої дійсності й реакції на неї.

Специфіка входження України в процес сучасної інформатизації, як входження також й інших країн СНД, припало на докорінні суспільно-політичні і суспільно-економічні перетворення. На старті цих перетворень Україна була однією з найбільш розвинутих республік СРСР, що вселяло неабиякий оптимізм у їх ініціаторів. Однак некваліфіковане, а іноді просто корисливе здійснення переходу до ринкової системи господарювання, відсутність всебічно обґрунтованої комплексної програми ринкових реформ і механізмів їх запровадження, ряд інших факторів у середині 90-х років призвели до дуже скрутного економічного становища.

Банківська система не виконувала належних їй функцій керування процесами грошового обігу, кредитного регулювання, сприяння розвитку національного виробництва. Кланові, групові інтереси стали на заваді вдосконалення цінової і податкової політики. Неефективною виявилася здійснювана приватизація.

Вона не сприяла піднесенню виробництва. Так, у 1995 р. у державній власності залишилося лише 41,6 % промислових підприємств, що виробили, проте, 51,4 % усієї промислової продукції, тоді як 58,2 % підприємств колективної, переважно акціонерної, власності виробили 48,6 % продукції, таким чином не продемонструвавши переваг нових форм господарювання⁴³.

У середині 90-х років Україна зіткнулась із серйозними проблемами у сфері відтворювальних процесів, інвестиційної та інноваційної діяльності. За період 1991–1997 рр., на що з тривогою звертав увагу владних структур акад. І. І. Лукінов, «майже в усіх галузях промисловості, поряд з падінням інвестиційної діяльності, стали катастрофічно занепадати процеси технологічного трансформування товаровиробництва і випуску нових видів продукції...». При цьому «зведено нанівець виробництво обчислювальних і керуючих комплексів. Зовсім не випускається вітчизняне обладнання програмного управління для всіх видів технологічного устаткування»⁴⁴.

Істотне ослаблення потенціалу вітчизняної промисловості в галузі інформаційних технологій призвело до повного переходу інформаційної інфраструктури на техніку іноземного виробництва, зростаюче відставання України від країн Заходу в інформаційній сфері призвело до втрати вітчизняного впливу на формування національного інформаційного простору, у ньому домінують іноземні виробники. І, таким чином, «знищення “залізної завіси” між Україною та Заходом фактично не відбулося: вона тільки змінила свої характеристики: інформаційний потік із Заходу в Україну не зустрічає перешкод, а зворотний – практично відсутній»⁴⁵.

Серйозні економічні проблеми перехідного періоду в Україні відчутно позначилися не лише на виробництві нових, електронних засобів творення, зберігання й поширення інформації. Істотні проблеми не лише для подальшого розвитку, а взагалі для виживання в цей час мали також і всі інші, традиційні й нові канали наповнення української загальносуспільної інформаційної бази.

У зв'язку з фінансовими проблемами різко скоротило свою діяльність українське художнє, науково-популярне і документальне кіно, значна частина музейних, клубних і бібліотечних

закладів, звузилася виставкова діяльність, не змогла здобути необхідних стартових умов для роботи в ринкових умовах національна реклама, із серйозними проблемами зіткнулась українська книговидавнича діяльність.

Найбільш динамічна, всеохоплююча сфера циркуляції інформації в загальноукраїнських інформаційних комунікаціях – ЗМІ, натикаючись у своєму розвитку на серйозні економічні, соціальні, політичні та інші проблеми, також не відповідала суспільним запитам, не сприяла всебічному забезпеченню соціальних інформаційних баз суспільства.

Можна погодитись із думкою І. Ф. Бінька, що вказує і на значну тенденційність, і неприховану заангажованість більшості ЗМІ, і на переважно низький художній та технічний рівень подання інформації, і на неприпустимий дисбаланс між діяльністю місцевих і загальнонаціональних ЗМІ, між доступом до інформації населення в центрі та на периферії, і на дуже неефективне медіазабезпечення діяльності органів державної влади, слабку пропаганду загальнонародних, загальнодержавних духовних цінностей, відсутність офіційної патріотичної пропаганди й утвердження іміджу свого народу, держави в глобальному інформаційному просторі, неспроможність ефективно конкурувати з іноземними мас-медіа у сфері необхідної конкуренції ⁴⁶.

З дослідником можна погодитися також у тому, що, аналізуючи даний період функціонування загальноукраїнської інформаційної інфраструктури – соціальних інформаційних комунікацій і центрів зберігання інформації, він критично оцінював слабкі темпи розвитку аналітичних структур у системі керування інформацією, використання її згідно із суспільними потребами для ефективного прийняття рішень і контролю у сфері державного управління, а також управління у сфері бізнесу ⁴⁷.

Продовжуючи думку дослідника, можна зауважити, що ефективність функціонування загальноукраїнських, як, власне, і всіх інших інформаційних комунікацій, прямо залежить від дотримання необхідних пропорцій між структурами, що займаються виробництвом, збереженням, поширенням інформації, і структурами, що аналізують її в інтересах реалізації суспільно значущих проектів.

Розвиток загальноукраїнської і всієї внутрішньої ієрархії інформаційних комунікацій і баз залежить, хоча і не повною мірою, від економічних можливостей суспільства в контексті зростаючих зовнішніх впливів. Він залежить також від наявності власного, вітчизняного інформаційного ресурсу, необхідного для виконання актуальних завдань суспільного розвитку, від ефективності управління і використання в інформаційних комунікаціях України якісного ресурсу бібліотечних, архівних та інших інформаційних центрів, від задоволення потреб, пов'язаних з необхідністю виробництва власної інформації на базі вітчизняних можливостей і адаптаційних, асимілятивних властивостей відповідних загальноукраїнських інформаційних механізмів. Забезпечення необхідного наповнення соціальних інформаційних ресурсів України, розвитку їх, забезпечення тим самим доступу до якісної вітчизняної інформації всім категоріям користувачів. Реалізація вітчизняних можливостей при цьому має бути пов'язана із систематизацією і глибоким вивченням наявних інформаційних ресурсів, зосереджених найбільшою мірою в книжковій та рукописній спадщині бібліотечних фондів. У зв'язку з цим у процесі розвитку інформаційного виробництва в Україні важливий дороговказ – національна бібліографія, історія рукописної та книжкової спадщини – показник інтелектуального, духовного та наукового її потенціалу. Важливе місце в її розвитку протягом останнього десятиріччя належить роботам наукових колективів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, очолюваних проф. Л. А. Дубровіною, проф. В. Ю. Омельчуком під загальним керівництвом акад. О. С. Онищенко.

Посилення адаптивних можливостей українських соціальних інформаційних баз особливо важливе у зв'язку з посиленням діяльності транснаціональних компаній, великих та ефективних зарубіжних економічних структур, що розгортають свою діяльність на українських ринках, використовуючи сучасні інформаційні технології, входячи у вітчизняні інформаційні комунікації через діяльність зарубіжних ЗМІ, та вітчизняних ЗМІ, що переходять під зарубіжний контроль.

Сьогодні можна стверджувати реальну небезпеку розвитку ситуації в даному напрямі. Цей вплив, без забезпечення відповідного інформаційно-технологічного рівня функціонування вітчизняної

інформації, може вивести Україну в категорію пасивних споживачів чужої інформації і втрати своєї самобутності. У зв'язку з цим варто зауважити, що оскільки процес переходу до нового, постіндустриального, суспільства є процесом об'єктивним, у стислі часові межі він стане дійсністю для всіх країн, для всіх народів, незважаючи на рівень їхнього економічного розвитку, фінансові можливості, тяжкі наслідки нинішньої економічної кризи. І цей рівень значною мірою буде визначати місце кожної людської спільності в ієрархії майбутнього суспільства, що дедалі більшою мірою засновуватиметься на знаннях, розширенні доступу до інформації, підвищенні ефективності її використання.

Незважаючи на відчутні проблеми фінансування процесу інформатизації, в Україні сформувалося бачення оптимальних шляхів її розвитку і здійснюються певні кроки до реалізації найважливіших проектів.

У середовищі спеціалістів важливим вважається збалансований розвиток усіх видів комунікацій (оптоволоконних, супутникових, телефонних та інших), орієнтованих на поступове переведення до використання технологій цифрових мереж обслуговування як основного напрямку формування системи національних інформаційних баз і систем зв'язків між ними. Важливим у цьому процесі є підведення сучасних комунікацій до бібліотечних, архівних та інших установ, що є традиційними центрами комплектування й зберігання інформаційних ресурсів. Нові комунікаційні можливості сприяють розвитку процесів демократизації в суспільстві, створенню умов для продуктивної інформаційної взаємодії особи з державними та громадськими структурами всіх рівнів. Сьогодні вже досить широко практикується напрацьований досвід українськими політ- та інформаційними технологіями в процесі суспільного обговорення важливих подій, тем.

Підвищенню ефективності використання системи загальносуспільних інформаційних баз, і особливо – бібліотечних закладів, має сприяти розширення виробництва засобів технічного оснащення установ і організацій інформаційної сфери для зберігання інформаційних фондів, переведення їх в електронну форму, формування електронних бібліотек, архівів і музеїв, введення в активний обіг нових пластів загальнонаціональної культурної спадщини.

Особливу роль у суспільних перетвореннях в інформаційній сфері, а стосовно інформаційних баз суспільства – у виробництві й поширенні оперативної інформації, що стосується всіх сторін життя людей, відіграє система засобів масової інформації. Крім згадуваних уже нових можливостей розвитку інформаційної сфери в Інтернеті, сьогодні комп'ютерні технології використовують усі види ЗМІ і, таким чином, сприяють взаємодоповненню, взаємодії, розширенню тематичного спектра суспільного інформування.

Традиційні друковані періодичні видання в сучасній Україні протягом останнього десятиріччя, безумовно, втратили популярність радянського періоду. В. М. Литвин справедливо пояснював це тим, що «більшість газет є збитковими і не можуть вкладати достатніх ресурсів у свій розвиток. Вартість виробництва газети є високою, у той час як купівельна спроможність населення – низька»⁴⁸. В Україні зареєстровано понад 10 тис. періодичних видань. Серед них таких, що витримують режим щоденного виходу, менше половини. Чимало зареєстрованих газет, особливо це стосується видань невеликих партій, виходять час від часу, лише в періоди виборчих кампаній та будь-яких важливих для видавців подій.

Варто зазначити, що переважна більшість цих видань в інформаційних базах сучасної України відіграє локальну роль. Вони не завжди представлені в електронному вигляді в Інтернеті або ж представлені частково. Серед причин порушення періодичності називаються найчастіше фінансові проблеми, відсутність технологічних можливостей, спеціалістів, а швидше – просто відсутність відповідної мотивації у видавців. У майбутньому, з ліквідацією вказаних причин, піднесенням рівня видань до вимог сучасного інформаційного ринку, стимулюванням ринком, ця категорія видань може стати значним резервом для наповнення українського сегмента глобального інформаційного простору.

Домінуючу позицію серед ЗМІ України займають телебачення й радіо.

Варто зауважити також ще про одне: хоча сигнал телеканалу УТ-1 сьогодні покриває практично всю територію України, однак це не свідчить про його відповідну популярність. Бідність виразливих можливостей, нечисленна малоефективна кореспондентська

сітка, відповідний слабкому фінансовому забезпеченню розвиток творчого потенціалу журналістів, низька оперативність у висвітленні подій тощо не робить цей канал дійсно першим за значенням в Україні. Малопомітним він є в глобальному інформаційному просторі. І тому намагання вищих органів державної влади реформувати головний український телеканал видається абсолютно закономірним. Ідея громадського телебачення у своїй популярності підходить до своєї критичної маси, за якою, очевидно, почнуться конкретні дії.

Важливим засобом впливу на систему комерційних каналів радіо і телебачення має бути державне регулювання тенденцій розвитку електронних ЗМІ згідно з визначеною концепцією і засобами правового регулювання в інтересах розвитку загальноукраїнської і всієї системи інформаційних баз українського суспільства.

Однак поки що відповідні документи розробляються повільно, впровадження їх натикається на вже усталені, продиктовані стихійною ринковою конкуренцією правила гри. Можна погодитися з точкою зору О. В. Зернецької, яка стверджує, «що телебачення не стало інструментом гармонізації відносин у суспільстві (вони цілком визначені у світі: вироблення й поширення ідеалів, моделей поведінки, стандартів соціального буття) не сприяє соціалізації особистості»⁴⁹.

Джерелами виробництва інформації, що відображає життя суспільства, і забезпечення нею українських інформаційних баз та українського сегмента міжнародного інформаційного простору є система інформагентств в Україні. Їх загальна кількість – понад 30 установ. Серед них – Укрінформ, має особливий статус офіційного агентства. Поряд з ним найбільш помітними, впливовими й технічно оснащеними є Інтерфакс-Україна, УНІАН, що працюють на рівні, який задовольняє не лише українських споживачів, а й вимоги міжнародного інформаційного простору, зарубіжжя.

Удосконалення технологічної бази виробництва й поширення інформації на території України сприяло появі не лише регіональних інформаційних агентств, а й інших, певною мірою прирівнюваних до них джерел оперативної електронної інформації, спонсорованих зацікавленими державними органами, громадськими організаціями, економічними структурами. Згідно зі створеною Службою ін-

формаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського інформаційною картою, у кожній з областей уже тепер є по кілька десятків таких інформаційних джерел. Вони працюють з різною періодичністю, до якості їх роботи можна висунути сьогодні чимало претензій. Проте сам факт їх розвитку демонструє позитивний процес об'єктивного зростання пропозицій на ринку інформаційних послуг в Україні, розвитку суб'єктів цього ринку, що саме по собі є багатообіцяльним симптомом для вже недалекого майбутнього. І навіть сьогодні вони вже є для СІАЗ досить надійним джерелом для аналізу найважливіших подій у кожній з областей у режимі «сьогодні на сьогодні». На їх базі постійно службою готуються оперативні матеріали «Діяльність владних структур у відгуках з областей» на замовлення Секретаріату Президента та «Регіони сьогодні» на замовлення Кабінету Міністрів України.

Одним з основних матеріальних носіїв інформації і засобом наповнення інформаційних баз України є книговидавництво. У межах здійсненої в перші роки незалежності монополізації видавничої справи в Україні функціонує близько 1 тис. видавництв і видавничих центрів. Як і в більшості країн світу, комп'ютерні технології дедалі глибше проникають у книговидавничу справу, підвищують її продуктивність. Позитивним для наповнення інформаційних баз в Україні став вплив процесу демократизації суспільства. Він відкрив для читачів, увів у загальний інформаційний обіг твори, що тривалий час в Україні не видавалися, теми, які в літературі, науці не розроблялися. Особливо це стосувалося історичної літератури, наукової, мистецтвознавчої, мовознавчої, релігієзнавчої. Вона видається під впливом попиту, зумовленого зростанням національної свідомості та духовності.

Однак збільшення видавничих структур не позначилося на зростанні загальних обсягів випуску літератури. В Україні сьогодні видається менше однієї книги на людину на рік. Різко зменшився випуск довідкової, наукової, науково-популярної, навчальної літератури, знизилась її якість. Поряд із суто економічними факторами, на книговидавничу сферу в Україні негативно вплинули сліпо діючі ринкові механізми, низька платоспроможність основної маси найбільш читаючої частини населення, кризові

явища в науці, освіті, наукомістких галузях суспільної діяльності. На негативні тенденції мали вплинути певні регулятивні механізми, передбачені Указом Президента України «Про додаткові заходи з державної підтримки національного книговидавання і книгорозповсюдження», Закону України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» та ін. Ужиті заходи, починаючи з 2000 р., сформували тенденцію до стабілізації за кількістю назв виданої літератури, збільшення обсягів робіт комерційних видавництв та виробничих організацій, певне зростання видань наукової літератури, навчальної і навчально-методичної, а також виробничо-практичної та довідкової літератури⁵⁰, однак, у цілому, проблема видавничої діяльності в Україні ще далека від вирішення⁵¹.

Як зазначає О. С. Онищенко, «головний негатив – звуження й уповільнення темпів накопичення інформаційного ресурсу. За 10 років (1992–2002) загальний фонд бібліотек НАН України (без НБУВ і ПНБ) не тільки не зріс, а навіть дещо скоротився (з 8934 тис. пр. до 8933 тис.) ... На 80 % бібліотеки комплектуються за рахунок дарунків. Зрозуміло, що про цільове поповнення галузевого фонду не йдеться»⁵². Значні проблеми бібліотечна сфера відчуває також і в комплектуванні, розширенні можливостей для використання ресурсу електронної інформації.

Особливістю ринкових перетворень в Україні став розвиток рекламної справи. Рекламна інформація є також істотним джерелом наповнення соціальних інформаційних баз. Від її розвитку значною мірою в сучасних умовах залежить просування виробленої в Україні продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках, її конкурентоспроможність. Протягом останнього десятиріччя Українській державі довелося вживати цілої системи заходів для створення національних засобів виробництва реклами фактично з нуля. Було організовано процес формування відповідної правової бази, кадрів, елементів методики використання реклами в засобах масової інформації та інших напрямів рекламної діяльності.

До системи активних джерел наповнення соціальних інформаційних комунікацій в Україні входить мережа архівних закладів. В умовах розвитку суверенної української держави ці заклади набувають особливого значення не лише як сховища інформації,

фіксації суспільно значущої інформації перехідного періоду для майбутніх поколінь, а й як джерела інформації, що сприяють зміцненню національної самосвідомості, прогресивних традицій українського народу, його історії і культури. На жаль, і ця складова інформаційних баз українського народу нині не може повною мірою розкрити свій інформаційний потенціал унаслідок незадовільного матеріально-технічного забезпечення через обмаль кваліфікованих кадрів у цій галузі і головне – суспільного усвідомлення в необхідності розвитку цієї галузі.

Важливий внесок у функціонування структури сучасних інформаційних комунікацій України здійснюють культурно-освітні заклади. До них входить добре розгалужена на кінець 80-х років минулого століття система клубних, бібліотечних, музично-розважальних, святково-обрядових установ та ін. Традиційне призначення цих закладів пов'язане з задоволенням загальнокультурних запитів. Таким чином, бібліотечні та інші культурно-освітні заклади є інструментом донесення до широких народних мас духовних цінностей народу, здобутків світової і вітчизняної культури і основними центрами збереження відповідних інформаційних ресурсів.

У 70–80-ті роки зі зростанням загальнокультурного рівня населення культурно-освітні заклади стали також ефективними інструментами наповнення соціальних інформаційних комунікацій, затребуваними в суспільстві центрами справжнього розвитку багатогранної народної творчості, реалізації можливостей для практичного розвитку творчого потенціалу широкого кола людей, різних вікових, освітніх та ін. категорій. Мова йде про поширення усіх видів художньої творчості, технічну творчість тощо, тобто колективне творення суспільно визнаної і значущої інформації насамперед у духовній сфері, що не лише збагачує інформаційні бази новими здобутками, а й сприяє розвитку творчих здібностей, ініціативи учасників творчого процесу, сприяє підвищенню освітнього, загальнокультурного рівня.

Оскільки мережа культурно-освітніх закладів наприкінці 80-х – на початку 90-х років була добре розвиненою: вона налічувала близько 50 тис. бібліотечних закладів різних систем та відомств

підпорядкування, близько 30 тис. клубних закладів, а також понад 10 тис. музейних закладів, то навіть на сьогодні ця мережа має відчутне суспільне значення, незважаючи на бідну й відсталу від потреб сучасності матеріально-технічну базу. Вони значною мірою збереглися і залишаються потенційним джерелом поповнення інформаційних баз суспільства.

Релігійна форма освоєння дійсності в структурі інформаційних комунікацій представлена доступом до специфічних релігійних джерел інформації, керованих релігійними організаціями, як традиційними, так і тими, що виникли в Україні протягом останніх десятиріч. Лише за кількістю православних парафій Україна посідає перше місце у світі. «На початок 2002 р. їх нараховувалося 13 684, що становить 52,5 % усіх релігійних громад країни на цей час. Якщо згадати при цьому те, що 10 років тому їх було майже у два рази менше (близько 6900), то часто говорять про православне відродження в Україні», – зазначає А. М. Колодний⁵³. Поряд із суто ідеологічним впливом вчення, сповідуваного представниками кожної конфесії, ефективним засобом впливу на різні категорії населення є їх святково-обрядова сфера, основний елемент богослужбової практики, заснований на релігійній традиції, побудований на художньо-естетичному, символічному впливі на учасників, їх співучасті, співпереживанні, використанні об'єктивної потреби людини як соціальної істоти в урочистостях, небуденних, соціально значущих діях.

Ці ж механізми, базовані на народних традиціях, є засобом передавання вироблених багатьма поколіннями духовно-ціннісних орієнтирів народу у вигляді системи позарелігійних звичаїв та свят. Таким чином, народна звичаєвість є ще одним важливим джерелом наповнення українських інформаційних комунікацій.

Розвиток сучасних інформаційно-аналітичних структур (ІАС) як джерел наповнення національних комунікацій інформацією вищого рівня осмислення, продуктом, виготовленим у форматі «інформація на базі інформації», є характерною особливістю періоду переходу до інформаційного суспільства і ознакою переходу до ефективнішого використання інформаційних масивів, починаючи з другої половини 90-х років минулого століття в Україні. У США і в цілому в

далекому зарубіжжі цей процес активно розпочався у вигляді поширення так званих «фабрик думки» ще з 60-х років минулого століття як відгук на необхідність керування стрімко зростаючими обсягами інформації⁵⁴. Цей процес був пов'язаний зі зростаючою складністю вирішуваних суспільством завдань, спирався на технічний прогрес, комп'ютеризацію, оснований на цьому нові технології творення інформації й керування нею.

З перших років сучасного державотворчого процесу в суверенній Україні також виникла потреба в структурах з обробки й аналізу інформації, активізації інформаційних баз суспільства для докорінної перебудови й розвитку в умовах ринкових перетворень.

Розвиток української системи інформаційно-аналітичних структур на сьогодні можна класифікувати за певними ознаками. За особливостями охоплення інформації вони можуть бути вузькоспеціальними, широкої сфери впливу, загального призначення.

У перші роки існування незалежної України ІАС створювались, за незначним винятком, насамперед як вузькоспеціальні, наприклад, для задоволення запитів великих економічних структур, галузей економіки, тих чи інших підрозділів у владних структурах тощо. Практика, однак, демонструвала, що вузькоспеціалізовані ІАС не можуть сповна задовольнити запити організацій, що їх створювали. Після завершення економічного спаду, що скував усю суспільну ініціативу, у всіх споживачів інформаційної продукції виникли різнопланові запити на інформацію, що характерно для періоду переходу до розвитку в усіх сферах суспільного життя. Власні, спеціальні ІАС, як правило, не продуктивно орієнтувати на вирішення не характерних для даної сфери діяльності проблем, що спорадично виникають, епізодичних запитів або ж, взагалі, на підготовку інформації на тему разового використання. І для вирішення таких завдань у суспільстві виникають ІАС загального призначення із широкими можливостями відповідних інформаційних баз. Прикладом організації ІАС загального призначення є Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Інститут політики, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.⁵⁵.

За призначенням ІАС можуть бути орієнтовані на виготовлення відповідного продукту для внутрішнього використання організації, відомством, компанією, що створила дану структуру. Вони можуть призначатися для обробки інформаційних масивів і підготовки синтезованих аналітичних продуктів. Як правило, це структури, що задовольняють інтереси виробників великих обсягів інформації або ж її утримувачів, зацікавлених у введенні цієї інформації в суспільний обіг. До цієї групи належать фінансовані зарубіжними спонсорами (наприклад, Konrad Adenaur Foundation, Eurasia Foundation, Фонду «Відродження» тощо) самостійні ІАС, орієнтовані на виробництво й поширення інформації загальносуспільного призначення, що покликані впливати на громадську думку.

На загальносуспільне використання спрямована інформація, що виготовляється структурними підрозділами великих бібліотек, у т. ч. наукових, продукція інших ІАС Національної академії наук України, інформаційно-аналітична продукція, що виставляється на сайтах владних структур та ін.

Прикладом змішаного використання ІАС може бути згадуваний вище Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Можна стверджувати, що процес становлення системи ІАС в українському суспільстві ще далекий від завершення. Формуються його загальні обриси. Відомо, що, за даними спеціалізованих ресурсних центрів, як самостійних неурядових «мозкових центрів» налічується близько 100 ІАС ⁵⁶. Останнім часом спостерігається певна активізація ІАС органів державної влади, політичних партій, інших громадських організацій.

Таким чином, на старті глобальних перетворень, пов'язаних з формуванням інформаційного етапу розвитку суспільства як базової основи для входження в суспільство, засноване на знаннях, Україна має ряд важливих елементів необхідної структури для виробництва, управління й використання інформаційного ресурсу. Їх модернізація, об'єднання в єдину систему, орієнтація в розвитку на актуальну суспільно значущу проблематику розвитку, наявну соціальну затребуваність сприятиме прискореному осучасненню вітчизняних соціальних інформаційних баз.

2.3. Нове і традиційне в задоволенні запитів сучасних користувачів інформації

Будь-яка система соціальних інформаційних комунікацій формується відповідно до потреби соціальної структури суспільства, що функціонує і розвивається. Її можливості підпорядковані даній меті, програмі розвитку.

Осягнення суспільством нового знання, нових обсягів інформації є запорукою його еволюції. Зростаючі обсяги перероблюваної, використовуваної ним інформації є прямою характеристикою динаміки його розвитку. Однак при цьому, говорячи про обсяги інформації в активному обігу, потрібно мати на увазі ту обставину, що при найвищій можливій динаміці розвитку суспільства ця інформація в принципі не може складатися лише з нового знання.

Як зазначав В. І. Вернадський, «у наукових світоглядах покращилися і створилися нові прийоми мислення, поглибилося розуміння наукового ставлення, але і те й інше споконвіку існувало в науці... Історія методів пошуку, наукового ставлення до предмета як у розумінні техніки міркувань, так і техніки приладів чи прийомів, займає помітне місце за своїм значенням і повинна підлягати найуважнішому вивченню»⁵⁷. Це зумовлюється виробленими людством методами наукового пізнання дійсності, що на сьогодні є провідною формою продукування інформації. В основі процесу пізнання протягом людської історії в різних пропорціях у єдиному сплаві проявилися логічний і історичний методи освоєння об'єкта пізнання.

Конкретизацією даної думки у співвідношенні із сучасними інформаційними технологіями може бути теза українських філософів, які зазначають, що «для продуктивного функціонування думки потрібен блок оперативної і довготривалої пам'яті і, нарешті, різноманітні програми інформації. Однак наявність програм уже знаменує собою перехід від чуттєвого ступеня пізнання до раціонального. Таким чином, пізнавальний образ являє собою результат накладання двох протилежних процесів – процесу надходження інформації про зовнішній об'єкт і процесу переробки даних на основі наявних у суб'єкта перцептуальних і понятійних засобів (інтерпретативних матриць і програм). Методи інтерпретації даних і формування нових смислів не є природженою властивістю суб'єкта (за винятком первинних чуттєвих

смислів типу «холодне», «гаряче», «червоне», «зелене» тощо), а є продуктами тривалого розвитку людської культури»⁵⁸.

Сучасна гносеологія розглядає суб'єкт інформаційної діяльності як свідому, активну суспільно-історичну істоту з наявними можливостями до цілеспрямованої, творчої діяльності на базі сформованих суспільством універсальних схем такої діяльності, на основі опанованих ним смислоутворювальних даностей культури свого часу. Іншими словами, сучасний виробник нової інформації в усіх сферах суспільного життя в процесі контакту з навколишньою дійсністю не лишається один на один із природою і продукує результати цього контакту в нові обсяги інформації, а опирається в інфотворчій діяльності на існуючу вже у відповідних суспільних базах інформацію, з її допомогою розуміє, оцінює об'єкт пізнання, надає йому по можливості найбільш точної форми, формулює кінцевий результат пошуку.

Безумовна необхідність, таким чином, базової (вже існуючої) інформації при виробництві нової демонструє наявність постійно існуючого співвідношення в цьому процесі. Звичайно, на різних етапах розвитку суспільства, у різних сферах його розвитку ці співвідношення є досить різними. Сьогодні, для нинішнього етапу розвитку, вони мають свої характерні особливості.

По-перше, рівень наповнення баз, що використовуються при виробництві нової інформації, для забезпечення допустимих логічних гарантій достовірності визначає глибину проникнення в навколишню дійсність. До того ж наявність надлишкової інформації, виходячи з формування завдання на творення нової інформації (спонукальний мотив), обертається лише зайвими трудозатратами організаційно-стартового моменту і негативно не впливає на результат дії. Водночас, якщо базова інформація є недостатньою, нова інформація може лише частково відповідати меті пошуку або ж зовсім їй не відповідати, може бути частково, або ж повністю хибною, і практично дуже малоймовірним, випадковим при цьому може бути позитивний результат. Іншими словами, точний результат залежить від точно сформульованого завдання, а це формулювання потребує вивчення вже існуючого в наявних у розпорядженні людей відповідного обсягу інформації. Варто зазначити, що в умовах стрімко зростаючих обсягів інформації, в

умовах сьогодення дедалі більше зростає значення саме точного й достатнього обсягу вихідної інформації для формування необхідних параметрів і змісту нової інформації. Особливо це стосується науки, сфери вдосконалення господарського механізму, державотворчого процесу, демократичних перетворень.

Важливим при цьому є встановлення необхідної системи логічних зв'язків між наявною вже й новою інформацією, що визначають місце й значення останньої в інформаційній базі, сприяють з'ясуванню змісту й можливостей практичного використання. Глибину проникнення в дійсність для одержання нової інформації не слід плутати з обґрунтуванням напряму пошуку. Визначення глибини проникнення з метою одержання нової інформації завжди орієнтоване на певний проміжний чи кінцевий результат, потрібний для тієї чи іншої інформаційної бази (тобто здійснюється в інтересах тієї чи іншої людської спільності). Водночас напрям пошуку не передбачає здобування якихось конкретних результатів, точніше, заданої форми організації пошуку прийнятним є будь-який результат. Підміна одного поняття іншим обертається, як правило, несподіваними результатами. У зв'язку з цим яскравим прикладом можуть бути заклики президента Росії Б. Єльцина до регіонів країни «брати суверенітету стільки, скільки проковтнете» чи «дозволяється все, що не заборонене законом».

Наступним питанням, що стосується співвідношення між новою і вже наявною інформацією, є питання визначення якісної структури інформації в наявних ресурсах інформації. Найбільш давнім і всеохоплюючим при цьому є досвідний метод. Суспільні інформаційні ресурси всіх існуючих людських спільностей тією чи іншою мірою як джерело свого наповнення використовують насамперед цей метод. Він пов'язаний зі сферою практичної діяльності людей і містить перш за все описовий матеріал або ж матеріал першого рівня узагальнення – «інформація на базі інформації». Цей рівень інформації найчастіше використовується людьми в будь-якому виді діяльності, що не потребує спеціальної теоретичної підготовки і здійснюється за принципом «роби як я» (рухонаслідування), на базі переліку конкретних технологічних операцій (наприклад, збиральний конвеєр на автозаводі тощо), узагальнення досвіду вдосконалення насамперед

виробничих та інших процесів тощо. Варто зазначити, що своєчасне забезпечення такою новою інформацією бази відповідно до принципів доцільності, достатності та безперервності забезпечує значною мірою адекватність у реагуванні даної конкретної людської спільності на повсякчасні, ординарні життєві ситуації, тобто створює умови для вирішення проблем тактичного рівня впливу.

Говорячи про нову інформацію, що наповнює базу з застосуванням досвідного методу її формування і розвитку, маємо на увазі всю нову інформацію саме для даного ресурсу даної бази. Це може бути щойно створена інформація на підставі вивчення практичного досвіду і вже відома в суспільстві або ж забута ним і відновлена для сучасних потреб інформація (наприклад, технологічні прийоми виготовлення дамаської сталі, відновлені прийоми рукоділля чи, скажімо, спроби освоїти на Полтавщині технологію вирощування женьшеня). Уся ця інформація, будучи досвідом, добре освоєною в будь-якій іншій соціальній групі, одержує в інформаційній базі даної людської спільності статус нової, оскільки вона відкриває фактично нові можливості для розвитку даної спільності. В останні десятиріччя можливості для залучення такої інформації в діючі бази різко збільшилися з розвитком інтернет-технологій, зростаючими можливостями видобування її з глобального інформаційного простору.

Стосовно використання досвідної інформації практика інформатизації виявила два застереження.

По-перше, за винятком інформаційного продукту, створеного представниками даної людської спільності в її інтересах, вся інша інформація, як правило, потребує адаптації до умов використання в даній конкретній ситуації. Причому більшої прив'язки до реально існуючих умов потребує складніша інформація, виготовлена в інших соціальних умовах.

По-друге, при стрімко зростаючих можливостях для продукування нової інформації, швидкому зростанні її обсягів, виникає проблема структурного перенасичення бази описовим, досвідним матеріалом. Навіть за умови грамотного структурування інформації, ефективність її використання без необхідного узагальнення, осмислення може зменшуватись зі зростанням обсягів. У подальшому пошуку може дедалі більше відчуватися зміщення пріоритетів, ро-

змивання мети інфотворення та ін. Прикладом цьому можуть бути, скажімо, спроби узагальнення реформ у сільському господарстві в країнах СНД у пострадянський період, спроби сформувати концепцію розвитку туристичної галузі в Україні тощо.

У поєднанні суспільного розвитку посилюється проникнення людини в навколишній світ, розвивається система уявлення про нього, процес самоусвідомлення і зменшується її залежність від найпростіших впливів природи: холоду, спеки, вітру і т. ін. Поряд із цим проникнення в навколишню дійсність зумовлюється проявом нових впливів і викликів, що потребують реакції на базі опосередкованої інформації. Збільшується опосередкований зв'язок людини з природою. «Більшість гуманітарних наук рано чи пізно пододала свій інтелектуальний снобізм і зацікавилась реконструкціями відповідних тенденцій масової практики... У категорії практичного розуму і близьких до неї понять – своя досить довга і плідна історія», – зауважує С. П. Щавелєв ⁵⁹.

Людина вступає в дедалі глибші й всебічніші контакти, включаючи у сферу відповідних реакцій зростаючу кількість процесів навколишньої дійсності. У зв'язку з цим набуває важливості використання науково-теоретичного методу виробництва інформації. Цей метод пов'язаний із процесами узагальнення масивів інформації, узагальнення процесів самого узагальнення, самоусвідомлення в співвідношенні з навколишньою дійсністю.

Професор Р. Ф. Абдєєв наголошує на тому, що в наш час інтенсивність процесу узагальнення досвідної інформації виражається в стрибкоподібному зростанні інформаційних процесів у контурах управління і пізнання з використанням наукової методології і технічних засобів кібернетики, що є змістом сучасної науково-технічної революції. Таким чином, якісна відмінність нинішнього етапу процесу пізнання дійсності полягає у використанні науково-теоретичного методу формування інформаційних масивів. Це є рельєфно виражена особливість сучасності. «Якщо раніше, – пише дослідник, – революції розгорталися в окремих сферах науки і техніки, то нині вона пронизує всі галузі науки і техніки, охоплює всі виробничо-економічні, соціальні, культурні та інші галузі людської діяльності, скрізь, де є інформаційно-управлінські процеси» ⁶⁰.

До цього можна додати, що інформаційно-управлінські процеси виникають скрізь, де відбувається структуризація суспільства, а ця структуризація, у свою чергу, обумовлює відповідну структуризацію всередині інформаційних баз і ускладнення їх ієрархії.

Оскільки процес постійного проникнення в неосвоєну навколишню дійсність є необхідною умовою розвитку суспільства, його інфраструктури, умовою розвитку будь-яких інформаційних баз, глибина цього проникнення визначається двома основними факторами: суспільною потребою і наявним інформаційним ресурсом, необхідним запасом узагальненої інформації.

На базі цього ресурсу має бути виявлено закономірності, сформульовано параметри пошуку, розроблені відповідні програми, параметри й гіпотези.

Творення «інформації на базі інформації», застосування вищих форм аналітичного узагальнення інформаційного матеріалу, таким чином, є важливим напрямом наповнення баз новоствореною суспільно значущою інформацією, підвищує ефективність використання наявних інформаційних масивів.

У практиці сьогодні існує ще два джерела нової аналітичної інформації. Одне з них пов'язане з подальшою переробкою вже наявних масивів інформації, вивченням її змісту, логічних зв'язків. Таким чином, розв'язується можливість ефективної переробки й використання наявних в обігу інформаційних ресурсів у масштабах даної бази.

Друге джерело пов'язане з внесенням у формований ресурс готової інформації, як здобутої досвідним методом, так і науково-теоретичним, з інших баз, із глобального інформаційного простору.

Варто лише ще раз зауважити, що інформація, виготовлена для наповнення конкретних інформаційних баз, поза цими базами, як правило, може ефективно використовуватися лише з відповідною адаптацією стосовно нових завдань. Особливо це стосується інформації вищих рівнів узагальнення, що відображає порівняно швидкоплинні процеси, наприклад, у сучасному суспільному житті.

У свою чергу, у разі введення інформації з українських інформаційних баз у глобальний інформаційний простір необхідність певної адаптації для зарубіжжя також має бути врахована.

Власне, мова йде про те, що глобальний інформаційний простір починає відігравати дедалі помітнішу роль як міжнародний ринок інформації, у якому виставлені сьогодні інформаційні ресурси відіграють роль насамперед інформаційної реклами, своєрідних брендів для пропаганди суспільно можливого, суспільно потрібного. У зв'язку з цим будь-який інформаційний продукт, пропонований на цей ринок, має бути зрозумілим за змістом, потрібним для можливих його споживачів (для поповнення баз цих споживачів у зв'язку з необхідністю досягнення запланованих цілей), конкурентоспроможним, а значить – відповідно до запитів споживачів оформленим і доступним при розумних затратах власного ресурсу. Сьогодні ще можна стверджувати, що міжнародний інформаційний ринок, пов'язаний зі становленням глобального інформаційного простору, перебуває на тій стадії розвитку, коли шанс активного входження в нього зі своїм продуктом (як це, скажімо, вдалося здійснити індійським програмувальникам) для України все ще є реальним і необхідним для утвердження у світовій спільноті.

Як уже зазначалося вище, ефективне, корисне для подальшого розвитку даної людської спільноті проникнення в навколишню дійсність можливе лише при опорі на наявні вже інформаційні ресурси інформаційної бази.

При цьому, однак, ідеться не лише про пряме використання інформації, одержаної досвідним або ж науково-теоретичним методом. Розвиток будь-якої людської спільноті і, отже, розвиток її інформаційної бази завжди пов'язується із системою відповідних духовних цінностей і орієнтирів. Відокремити науковий світогляд і науку від такої, що відбувалася одночасно чи раніше діяльності у галузі релігії, філософії, організації суспільного життя або мистецтва, неможливо. Усі ці прояви людського життя тісно переплетені між собою, сплавляються у найбільш абстрактному вигляді в систему парадних духовних цінностей.

Найбільш давніми механізмами збереження й передавання новим поколінням цих цінностей у кожного народу, кожної соціальної групи людей є система святково-обрядових урочистостей. І релігійні, і світські святково-обрядові урочистості,

освячувані традицією, утверджують найбільш загальні орієнтири для вирішення моральних проблем, що виникають перед людиною в житті, обґрунтовують напрями її діяльності як соціальної істоти, є дороговказом у пізнавальній діяльності, формуванні й розвитку необхідних баз даних.

Моральна позиція всіх категорій членів суспільства і особливо його найактивнішої частини є дороговказом, підтвердженням, вивіренним соціальною практикою, що забезпечує потенціал життєздатності даної людської спільності, його пізнавальний потенціал. Найефективнішою при цьому є система святково-обрядових урочистостей, вибудованих в ієрархічній послідовності, що утверджують систему духовних цінностей, починаючи з загальноцивілізаційних, загальнонародних, загальнодержавних аж до професійних, сімейно-побутових, особистісних. За умови внутрішньої єдності чи відсутності суперечливості в системі духовно-ціннісних орієнтирів їх сукупний вплив на членів людської спільності є таким, що посилює результат кожної з урочистостей. І навпаки, наявність у системі суперечливих духовно-ціннісних орієнтирів ослаблює вплив кожного з них, не сприяє зміцненню відносин у людській спільності.

Будь-яка людська спільність як сукупність соціальних істот потребує і розвиває свою систему святково-обрядових урочистостей. Вона в межах цієї системи солідаризується з загальнонародними, загальнодержавними духовними цінностями, підтверджує значущість власних, навколо яких об'єднується дана людська спільність, робить свій внесок у сімейно-побутові урочистості своїх членів. Інформація про систему урочистостей даної людської спільності, про значення символів та символічних дій, стверджуваних святково-обрядовою практикою, про історію виникнення побутування урочистостей є важливою складовою відповідної соціальної інформаційної бази. Ця складова за функціональним призначенням сьогодні є суспільним механізмом передавання найважливіших духовно-ціннісних орієнтирів новим поколінням людей, механізмом консолідації членів людських спільностей навколо цих цінностей, механізмом прилучення членів цих спільностей до цінностей загальносуспільних. Вона впливає на процеси збагачення соціальних інформаційних баз своїм об'єднувальним змістом.

Оскільки святково-обрядова інформація тісно пов'язана з процесом спадкоємності духовно-ціннісних орієнтирів новими поколіннями людей, спирається на багатовікову народну традицію, співвідношення нової і традиційної вже інформації в базах – як правило, на користь традиційної. Винятком можуть бути інформаційні бази нових людських спільностей або таких, що зазнали революційних внутрішніх перетворень і внесли значні обсяги нових духовно-ціннісних орієнтирів до вже наявної системи. Прикладом такого перегляду можуть бути трансформації системи світських духовно-ціннісних орієнтирів у країнах СНД, починаючи з розпаду союзної держави.

У сучасному українському суспільстві, у практиці соціального життя наявна широка різноманітність таких урочистостей. Однак ця різноманітність поки що не вибудована в єдину систему, і тому її сьогодні не можна вважати ефективним виховним інструментом.

В Україні на сьогодні існує релігійна обрядовість, напіврелігійна, або ж народна традиційна з релігійними елементами. Популярними також є найбільш вдалі елементи нової обрядовості, визнані в масах, у якій фіксуються нові явища суспільного життя. Прикладом може бути дуже популярне жіноче свято 8 Березня, «срібні», «золоті» весілля тощо. І, нарешті, у житті українців з'явилися і нові урочистості, пов'язані з розвитком сучасного українського суспільства, наприклад, День Конституції, День Збройних сил України, значна кількість професійних свят, перші дзвоники й випускні свята для школярів і т. ін.

Хоча в українських календарях на сьогодні і зазначено чималу кількість святково-обрядових урочистостей, однак їх утвердження в побуті українців відбувається досить мляво. Серед причин – слабо представлена і не досить глибоко засвоювана система духовно-ціннісних орієнтирів саме нашого, нинішнього українського суспільства, нерозуміння серед чиновників у владних структурах загальнодержавного значення розвитку святково-обрядової сфери життя суспільства, нерозуміння її значення як виховного засобу, засобу патріотичного виховання серед усіх категорій населення. Очевидно, що загальнонаціональні проблеми у святково-обрядовій сфері відбиваються на святах і обрядах усіх інших людських спільностей у структурі нашого суспільства.

Варто також зауважити, що святково-обрядова сфера прямо зав'язана на формування й розвиток суспільної моралі, а остання є

важливим фактором при поставленні завдань пізнавальної діяльності, що, у свою чергу, сприяє розвитку суспільства в цілому. У цілому, відповідно, розвитку всієї системи соціальних інформаційних баз.

Оскільки художньо-естетичний метод наповнення баз відображає різноманітність явищ і подій дійсності не в поняттях, а в художніх образах, в емоційно забарвленій формі, що відбиває сплав соціального досвіду й відповідних емоційних переживань, він забезпечує одержання специфічного інформаційного продукту. Його складові мають у собі в знятому вигляді результати розумової діяльності, у яких синтезується загальне й конкретне з особистісною емоційною формою вираження. «Вищі, соціальні емоції є формою вираження, закріплення і оцінки соціально-історичного досвіду людських відносин. Художній образ у мистецьких творах історично пристосований для закріплення й вираження такого досвіду ...художні емоції фіксують соціально-історичне, необхідне, стійке, важливе для багатьох людей» ⁶¹.

У створюваних інформаційних ресурсах, таким чином, фіксується інформація про прекрасне, його зміст і форму та соціальне значення. Інформація, одержана за допомогою художньо-естетичного методу наповнення баз, є інформацією, що показує рівень духовної культури даної людської спільності. Її члени, долучаючись до кожного з видів мистецтва, вивчаючи його, збагачуючи його новими творчими здобутками, формують себе як культурно-історичні істоти. Як і у випадку використання святково-обрядового методу наповнення баз, масиви художньо-естетичної інформації є дуже важливим фактором регламентації суспільно значущими інтересами та культурною традицією будь-якої діяльності людини і насамперед пізнавальної.

Та інформація в соціальній інформаційній базі, що забезпечує спадкоємність культурної традиції, духовно-ціннісних орієнтирів, необхідна для виживання й розвитку людських спільностей. Створювані ними нові масиви художньо-естетичної інформації не можуть набути суспільної значущості без опори на відповідну культурну традицію. Більше того, культурна традиція як історична пам'ять – обов'язкова умова не лише існування, а й розвитку культури навіть у випадку кардинальних змін у суспільстві, як це відбувається в Україні та інших країнах СНД. Спадкоємність

культури, система духовно-ціннісних орієнтирів виявляється у використанні й засвоєнні позитивних результатів попередньої діяльності, на її базі вироблення й впровадження нових, відповідних новим умовам існування суспільних орієнтирів і зміни невідповідних новим умовам чи відмови від них.

У практиці суспільних перетворень в Україні цей діалектичний процес знайшов ще одне підтвердження протягом минулого десятиріччя. Методологічно не виважені гасла початку 90-х років, що закликали український народ перекреслити весь культурний спадок попередніх десятиріч (за винятком матеріальних цінностей), не знайшли та й не могли знайти відгук у переважної більшості українського народу. Однак боротьба «з усім радянським» загальмувала реконструкцію духовно-ціннісних орієнтирів минулого і не сприяла формуванню нових загально-національних і загальнодержавних духовних цінностей. Це, у свою чергу, негативно позначилося на процесі консолідації суспільства, якості виховання нових поколінь народу у всіх сферах суспільного життя.

Таким чином, використання всіх основних на сьогодні методів наповнення інформаційних баз нашого суспільства – досвідного, науково-теоретичного, святково-обрядового та художньо-естетичного – орієнтоване на три основних джерела інформації. Під час підготовки до вирішення будь-якої суспільно значущої проблеми відбирається й відповідним чином групується наявна на дану тему інформація у власних базах. Її аналіз, необхідна модернізація дають можливість визначити напрями пошуку нових потрібних обсягів інформації. Ще одним джерелом потрібної інформації може бути (і повинен бути) глобальний інформаційний простір. Як правило, зовнішня для наших соціальних інформаційних баз інформація, створена під вирішення раніше поставлених завдань в інших умовах чи навіть та, що пропонується як товар, також потребує того чи іншого рівня адаптації. І, нарешті, третє джерело – власне творення нової інформації. Співвідношення в разі використання нової і наявної вже в базах інформації може залежати від асортименту цілей і бути різним. На це співвідношення може впливати ступінь новизни вирішуваної людською спільністю проблеми, глибина проникнення в невідоме, значення вирішуваної проблеми для життєздатності цієї

спільності тощо. Однак процес збагачення баз новою інформацією як елемент культурного розвитку в широкому значенні цього слова не може існувати у відриві від культурної традиції суспільства, від духовної спадкоємності поколінь. Очевидно, наше сучасне українське суспільство ще має усвідомити давно вже бездискусійну в більшості цивілізованих країн світу просту у своїй суті аксіому стосовно того, що наявна система бібліотечних, архівних та інших громадських інформаційних центрів якраз і виконує своєрідну місію гаранта дотримання культурної традиції і духовної спадкоємності. І усвідомивши – сформувати відповідне ставлення до цих установ.

Бібліографічні примітки до глави 2

¹ *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом. – М.: Политиздат, 1975. – С. 39.

² *Урсул А. Д.* Информация. Методологические аспекты. – М.: Наука, 1971. – С. 39.

³ *Абдульдин Б.* Глобализация, интеграция и пути преодоления конфликтности. – К.: Знание, 2000. – С. 13–30.

⁴ *Шеннон К.* Работы по теории информации и кибернетике. – М.: ИЛ, 1963. – С. 10.

⁵ *Черри К.* Человек и информация. – М.: Связь, 1972. – С. 72.

⁶ *Алферов Ж.* Наука и общество / РАН; Физико-технич. ин-т им. А. Ф. Иоффе. – СПб.: Наука, 2005. – С. 3–4.

⁷ *Мельник Л. Г.* На пороге информационного общества // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 10–16.

⁸ *Урсул А. Д.* Природа информации. Философский очерк. – М.: Политиздат, 1968. – С. 58–59.

⁹ *Моисеев Н. Н.* Универсум. Информация. Общество. – М.: Устойчивый мир, 2001. – С. 182–183.

¹⁰ *Винер Н.* Кибернетика и общество. – М.: Тайдекс КО, 2002. – С. 31.

¹¹ *Черри К.* Человек и информация. – М.: Связь, 1972. – С. 26.

¹² *Коган В. З.* Маршрут в страну информологию. – М.: Наука, 1985. – С. 32.

¹³ *Геец В. М.* Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: Университетская книга, 2005. – С. 17.

¹⁴ *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом. – М.: Политиздат, 1975. – С. 33.

¹⁵ Там само. – С. 37.

¹⁶ Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 241.

¹⁷ *Янковский С. Я.* Концепции общей теории информации. – Режим доступа: <http://www.inteltec.ru/publish/articles/textan/ibook.Shtml>.

¹⁸ <http://www.informatika.Sch880.ru/pl7aal.html>.

¹⁹ <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/информация>.

²⁰ <http://www.fio.info.ru/archive/group26/c4wu5/1htm>.

- ²¹ Цит. по: А. И. Демин. Информация как всеобщее свойство материи. – Режим доступа: <http://prvinform.narod.ru/index.html>.
- ²² *Угринович А. Д.* Информация. – С. 155–156.
- ²³ *Урсул А. Д.* Информация. Методологические аспекты. – М.: Наука, 1971. – С. 206.
- ²⁴ *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов. – М.: Политиздат, 1992. – С. 191.
- ²⁵ *Юзвизин И. И.* Основы информациологии: учебник для высш. и сред. учеб. заведений, курсов повышения квалификации и самообразования. – М.: Информациология: Высш. шк., 2000. – С. 333.
- ²⁶ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 54.
- ²⁷ Стратегії розвитку України: теорія і практика / О. С. Власюк (ред.). – К.: НІСД, 2002. – С. 626.
- ²⁸ *Милитарев В. Ю., Ягло И. М.* Информационная культура эпохи НТР // Информатика и культура. – Новосибирск: Наука, 1990. – С. 96.
- ²⁹ Україна: інтелект нації на межі століть: кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – С. 84.
- ³⁰ *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2003. – С. 10.
- ³¹ Неурядові аналітичні центри в Україні: стан і тенденції розвитку // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 10. – С. 3–26.
- ³² *Литвин В. М.* Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 2001. – С. 453–461.
- ³³ *Колодний А. М.* Сучасна ретроспектива православ'я України як вияв його історії // Плав'юк М. Україна – життя моє: у 3-х т. – Т. 3. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2002. – С. 282–284.
- ³⁴ *Єленський В. Є.* Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2002. – С. 202, 219.
- ³⁵ *Литвин В. М.* Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 2001. – С. 449.
- ³⁶ *Горовий В. М.* Фабрики думки: нелегке прищеплення в Україні // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2001. – Вип. 7. – С. 16–19.

³⁷ Додонов О. Г., Нестеренко О. В. Державне регулювання інформатизації України // Реєстрація, збереження і обробка даних. – 1999. – Т. 1. – № 6 – С. 50–51.

³⁸ Там само.

³⁹ Филиппова Л. Я. Информационно-библиотечные ресурсы Интернет. – Х.: К-Центр, 1998. – С. 9.

⁴⁰ Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України: Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 р. // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 50.

⁴¹ Україна: утворення незалежної держави (1991–2001). – К.: Альтернатива, 2001.

⁴² Мойсеєнко А. О. Готовність населення України до діяльності в інформаційному суспільстві // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К.: Інформац. сусп-во України, 2004. – С. 232–234.

⁴³ Статистичний щорічник України. – К.: Техніка, 1996. – С. 128.

⁴⁴ Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). – К., 1997. – С. 301 – 302.

⁴⁵ Литвиненко О. В., Бінько І. Ф., Потіха В. М. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. – К.: Чорнобильінтерінформ – С. 13.

⁴⁶ Бінько І. Ф. Інформаційний простір України: стан та тенденції розвитку // Бібл. вісн. – 2001. – № 2. – С. 9.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 2001. – С. 463.

⁴⁹ Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – С. 313–314.

⁵⁰ Курас І. Інформаційні ресурси України: стратегія розвитку // Бібл. вісн. – 2001. – № 1. – С. 3.

⁵¹ Артеменко О. Національна книжка: Між минулим і майбутнім // Дзеркало тижня. – 2005. – № 6. – С. 14.

⁵² Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи: Постанова президії НАН України № 186 від 9 липня 2003 р.; Доповідь генерального директора НБУВ О. С. Онищенка // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 3–7.

⁵³ Колодний А. М. Сучасна ретроспектива православ'я України як вияв його історії // Плав'юк М. Україна – життя моє: у 3-х т. – Т. 3. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2002. – С. 282–284.

⁵⁴ Шейдина И. Л. США: «фабрики мысли» на службе стратегии. – М.: Наука, 1973. – С. 77.

⁵⁵ Інформаційний портал Центру інновацій та розвитку «Енциклопедія доброчинності». – Режим доступу: <http://charity.Org.ua/?Logic=//Usecases/idc/whoiswho.xm/Eaction=StartDb>.

⁵⁶ Пашков М., Чалий В. Неурядові аналітичні центри: пропозиція на фоні відкладеного попиту // Зеркало недели. – 2004. – № 1.

⁵⁷ Вернадский В. И. Биосфера. – М.: Мысль, 1967.

⁵⁸ Понятие гносеологического образа. Чувственная и рациональная ступени познания // Ф. В. Лазарев, М. К. Трифонова. Философия. – Симферополь: СОНАТ, 1999. – С. 220–223.

⁵⁹ Щавелев С. П. Практическое познание: Философско-методологические очерки. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – С. 17.

⁶⁰ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 90.

⁶¹ Боров Ю. Эстетика. – М.: Политиздат, 1988. – С. 61.

СОЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ БАЗИ В ІНФРАСТРУКТУРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ

3.1. Соціальні інформаційні бази сучасності

Уся напрацьована людством інформація є цінною для розвитку сучасного суспільства. Вона зафіксована на матеріальних носіях і міститься у відповідних центрах збереження та організації використання: бібліотечних, архівних та ін. У період переходу до інформаційного етапу розвитку суспільства, коли в практичному використанні частка електронної інформації, електронних технологій стрімко зростає, дедалі більшої популярності принайменуванні центрів збереження і використання інформації набуває термін, взятий з лексики комп'ютерних технологій – інформаційні бази. Він повністю охоплює зміст понять-попередників і, із застереженням про характер носіїв інформації, вдало вписується в характеристики сучасних інформаційних технологій. Стосовно соціальних інформаційних комунікацій інформаційні бази, структури інформаційного виробництва та використання інформаційних ресурсів становлять інформаційну інфраструктуру.

Ефективність використання соціальних інформаційних комунікацій залежить від кожного з елементів даної структури. Однак при цьому інформаційні бази відіграють особливу роль, оскільки напрацьовані багатьма поколіннями, підтверджені суспільним досвідом їх ресурси є дороговказом, орієнтиром у сучасному інформаційному виробництві, в ефективному використанні суспільно необхідної інформації. Вони є основою вдосконалення соціальної структури суспільства, необхідними джерелами для

формування й розвитку будь-якої людської спільності. Ефективність їх використання є важливим якісним показником функціонування соціальних інформаційних комунікацій, показником життєздатності, ефективності суспільства.

Згадане вище поняття соціальної матриці (П. Сорокін) дуже образне і допомагає чіткіше уявити роль її основної складової, інформаційної матриці, на основі якої розвиваються і функціонують соціальні структури (з усією системою соціальних інститутів, каналів зв'язку, центрів накопичення й переробки інформації тощо) у житті сучасної людини. З одного боку, вона є умовою існування людини, з іншого – її існування зумовлюється існуванням людини як соціальної істоти.

Сучасні інформаційні теорії постіндустріалізму, інформаціоналізму (Ален Турен, Даніель Белл, Мануель Кастельс та ін.)¹ з достатньою чіткістю визначають основу, на якій здійснюється творення й використання соціальної системи інформаційних баз. Становлення нової соціальної структури, пов'язаної з якісно новим рівнем розвитку, відбувається під впливом історичної закономірності, яка полягає в тому, що суспільства організуються навколо процесів людської діяльності, структурованих і історично детермінованих у відносинах виробництва, досвіду і влади². Такі процеси при цьому неможливі без відповідної інформаційної основи.

Якісною відмінністю у виробництві між індустріальним й інформаційним етапом розвитку суспільства при цьому є те, що в останньому джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації і розвитку комунікацій порівняно з попереднім, де джерело продуктивності полягало у введенні нових енергетичних джерел і в можливості децентралізованого використання енергії в процесах виробництва і розподілу. Істотною характерною рисою при цьому в новому суспільстві є такий рівень внутрішньої складності суспільного організму і такий технічний рівень, при якому його структурні складові не лише обробляють динамічно зростаючі потоки інформації, а й генерують нові знання на базі існуючого до найвищих рівнів абстрагування та використовують одержане нове знання для реагування на виклики дійсності, для проникнення в неї. Зростаюча внутрішня складність соціального організму при цьому пов'язана саме з

незрівнянно вищим від попереднього зростанням технологій генерування знань, урізноманітнення інформаційних баз і відповідних об'єднань людей навколо них, орієнтації ефективного використання їх інформаційного ресурсу.

Сказане вище стосується якісної відмінності процесу наповнення сучасних інформаційних баз, існуючих на їх основі соціальних структур, що еволюціонують у напрямі до розвитку структурних елементів інформаційної матриці нового суспільства і, що важливо, сприяють еволюції в роботі її внутрішніх механізмів, невід'ємною складовою яких є соціальні інформаційні комунікації. Однак це не означає, що відбувається послаблення уваги до відбору і продукування нової інформації. Навпаки, нова американська філософія управління ґрунтується на розгляді ділової організації як «відкритої» системи, основні передумови успіхів якої пов'язуються з тим, «наскільки вдало форма пристосовується до свого зовнішнього оточення – економічного, науково-технічного, соціально-політичного. Уся внутрішня структура управління є ніщо інше, як відповідь форми (її інформаційної бази. – В. Г.) на різні за своєю природою впливи з боку зовнішнього середовища, включаючи технологію виробництва і якість людських ресурсів». Разом з тим варто зазначити, що «форма, з ускладненням умов конкуренції, змушена перш за все турбуватися про гнучкість і адаптованість своїх внутрішніх структур»³.

У цілому, будь-яка життєздатна соціальна структура є такою, що постійно розвивається, оскільки зовнішнє відносно неї середовище перебуває в постійному русі. Воно постійно взаємодіє з цією структурою, здійснює, як уже зазначалося, постійний інформаційний обмін з нею. При цьому зовнішня інформація асимілюється, перетворюється на внутрішню, у результаті чого розширюється внутрішня різноманітність системи, що, у свою чергу, робить її більш життєздатною стосовно навколишньої дійсності.

Критерієм ефективності функціонування даної інформаційної бази є рівень активного використання наявної в ній інформації в інтересах даної людської спільності. Ефективність загальноукраїнської інформаційної бази вимірюється, таким чином, відношенням обсягів використовуваної в суспільно значущих інтересах інформації до всього обсягу інформації, що є

в розпорядженні українського суспільства. На показник ефективності з вдосконаленням структури українського суспільства, із розширенням його контактів на міжнародній арені впливає також розвиток відповідної системи соціальних інформаційних комунікацій. Сказане вище стосується співвідношення між загальним і частковим, усіх елементів соціальної структури суспільства, системи їх комунікацій та відповідних соціальних інформаційних баз.

У зв'язку з цим, з одного боку, зазнають докорінної перебудови всі елементи інформаційної матриці, система наявних інформаційних баз; відбувається адаптація до нових вимог усього наявного інформаційного матеріалу, пов'язаного із системою державних структур, з іншого – в економіці, у політичній та інших сферах суспільного життя новий суспільний устрій від дедалі більшої кількості людей потребує прийняття важливих ефективних рішень і дій, що стимулювало формування нових соціальних структур в оновлюваному суспільстві, а значить – об'єктивної, точної інформації. Враховуючи нинішній загальнотехнологічний рівень розвитку суспільства, прийнятною для нього, значущою може бути лише інформація відповідного рівня, такого, що сприяє його розвитку.

Будь-яке суспільство після свого виникнення протягом всього історичного періоду свого розвитку проявляє себе як система, що самореалізується. Формування відносин у його соціальній сфері, їх упорядкування в цілому є неминучим, до певного етапу розвитку спонтанним, стихійним процесом. Однак з розвитком його соціальної структури, формуванням соціально-культурної, політичної, економічної та інформаційної основи розвиток суспільства набуває заснованої на цій своїй базі цілеспрямованості і зростаючої ефективності. Цей процес тією чи іншою мірою характерний у будь-які історичні періоди і для будь-якого суспільства. У 90-ті роки минулого століття в Україні він проявив себе на новому, якісно вищому рівні у зв'язку з такими могутніми факторами, як здобуття незалежності і розбудова суверенної держави. У цей же час бурхливий розвиток глобальних інформаційних процесів відразу поставив Україну перед необхідністю швидкого технологічного переозброєння, у тому числі і у сфері інформаційних технологій.

На другу половину XX ст. припадають серйозні здобутки людства в практичному впровадженні засобів ефективного керування інформацією, передусім на базі впровадження нових електронних інформаційних технологій, що забезпечують керування гігантськими інформаційними масивами, удосконалення механізмів циркуляції інформації в глобальному вимірі і на всіх рівнях соціальної структури суспільства. Створюються умови, за яких «суттєвий прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації призводить до утворення глобального інформаційного простору, який змушує світову спільноту, кожна державу швидко орієнтуватися та адаптуватися в сучасному інформаційному середовищі»⁴.

Зростаюча ефективність використання інформаційних надбань, інформаційної бази суспільства дедалі більшою мірою сприяє ефективності суспільного розвитку. Водночас нові можливості в керуванні наявними обсягами інформації дають можливість відбирати з наявних запасів інформації для використання найбільш ефективну, змістовну її частину – знання. Тому вже сьогодні перед людством вимальовуються нові перспективи для дальшого поступу – побудова суспільства, заснованого на знаннях (Knowledge society, К-суспільство). Сьогодні вже зрозуміло, що шлях до нього пролягає через постіндустріальний, інформаційний етап, інтенсифікацію глобальних процесів і їх зростаючий вплив на розвиток соціальних структур суспільства.

Виклики сучасності обумовлюють необхідність затрат усіх видів ресурсів, творчої енергії кожного із суб'єктів сучасного історичного процесу. Водночас актуалізується потреба постійного вивчення, усвідомлення і продуктивного використання сучасних інформаційних технологій, удосконалення діяльності, спрямованої на ефективне використання інформаційних ресурсів. Для України, враховуючи нинішній її етап розвитку, всі ці завдання є особливо складними і відповідальними.

Останні півтора десятиріччя для Української держави стали періодом кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя. Розбудова власної державності, сутнісні економічні перетворення, входження як самостійного суб'єкта в загальноцивілізаційний процес, необхідність «реіндустріалізації виробничого потенціалу

держави»⁵, формування елементів постіндустріального, інформаційного суспільства – усі ці дійсно долевизначальні для національного розвитку нашої країни виклики сучасності виникли перед Україною практично одночасно. Зумовлені особливостями сьогодення стислі часові рамки для вирішення цих проблем потребують від усіх суспільних інститутів, на всіх рівнях їхньої структурної організації роботи в режимі максимальної дієвості. Це передбачає як високу ефективність у реалізації поставлених завдань, так і оптимальність, точність і оперативність у прийнятті всіх необхідних рішень для забезпечення прискореного розвитку.

На сучасному етапі суспільних перетворень у процесі використання наявної в суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов подальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції. Цим і буде, власне, визначатись місце України в загальноцивілізаційній ієрархії.

Якість інформаційного супроводу здійснюваних перетворень насамперед залежатиме:

- по-перше, від наявних запасів потрібної інформації, тобто від місткості інформаційних баз, на яких ґрунтується українське суспільство;

- по-друге, від здатності й можливості творити власну та кваліфіковано адаптувати необхідну зовнішню інформацію з глобального інформаційного простору, тобто від рівня розвитку інфотворчого середовища;

- по-третє, від наявних можливостей та механізмів керування інформацією – від кожної з цих трьох основних складових, що в сукупності є соціальним інформаційним ресурсом суспільства. Якість цього ресурсу визначається як самостійним значенням кожної з його складових, так і факторами їх взаємовпливу, що можуть значно збільшувати або ж зменшувати опосередковану його дієвість.

При фактичній рівнозначності основних елементів інформаційного ресурсу, однак, у відповідальні періоди розвитку суспільства, коли потребується його мобілізація на вирішення важливих і особливо – малопередбачуваних для даної людської спільності проблем, виняткового значення набувають наявні потенціальні

можливості його інформаційної бази. Цезумовлюється тим, що в стислих часових межах, які, як правило, диктують такі ситуації, в інформаторському середовищі і в наявних механізмах керування інформацією дуже важко вивільнити додаткові резерви, значно додати до наявного потенціалу. Адже можливості при цьому визначаються об'єктивними факторами: економічними, технологічними, організаційними, – які важко в стислі строки привести у відповідність до нових викликів. Водночас інформаційні бази, крім використовуваної в повсякденній практиці інформації, у своєму складі мають структуровані додаткові обсяги інформації, як правило, раніше використовувані й готові до використання. Уведення в обіг потрібної частини додаткового резерву інформації може сприяти, дати поштовх вирішенню актуальних проблем. І, що важливо, вирішенню їх у напрямі розвитку інформаційної традиції даної людської спільності.

Уся інформація, що впливає на соціальну сферу суспільства, залежно від рівня такого впливу тією чи іншою мірою є соціальною.

Найбільші спільності людей в українському суспільстві – ті, що становлять український народ (українці), що об'єднуються належністю до Української держави (громадяни України), користуються найбільшими обсягами соціальної інформації цього суспільства. Ці обсяги інформації напрацьовуються численними поколіннями з витоків в глибинах людської історії. Вони наповнюються, збагачуються також і нинішнім поколінням українського народу в інтересах його існування й розвитку. Складна соціальна структура нинішнього суспільства ⁶ обумовлює відповідну організацію використання його інформаційного ресурсу, зростаючу систему інформаційних зв'язків між елементами цієї структури.

Залежно від місця в соціальній структурі суспільства, виконуваних функцій різні соціальні групи (середні й малі, за визначенням авторів наведеного вище дослідження ⁷, визначення, що, очевидно, надто спрощує багатоаспектність сучасного життя суспільства), використовують лише ту частину загального суспільного обсягу інформації, яка необхідна їм для існування, розвитку, виконання відповідної суспільної місії. Таким чином, кожна соціальна група, за незначним винятком, користується та постійно поповнює

обсяги інформації, окреслені змістовними характеристиками, визначеними функціями даної людської спільності. Такі обсяги інформації є важливою ознакою будь-якої соціальної групи, інформаційною базою її функціонування. При цьому саме поняття соціальної інформаційної бази в широкому сенсі, коли його не розуміти лише як зібрану в якомусь місці певну кількість документів, дає змогу глибше розумітися в результатах дії сучасних механізмів інформатизації, чіткіше окреслити функціональні характеристики соціальних структур у суспільстві, що бурхливо розвивається і ускладнюється.

Саме соціальні інформаційні бази характеризують зміст, особливості, самобутність нації, держави, як, до речі, і будь-якої іншої людської спільності в структурі суспільства. І в періоди змін загальноцивілізаційного масштабу, складних випробувань вони є основою збереження його автентичності і потенціалу для розвитку в умовах, що змінюються.

З урахуванням надзвичайно несприятливої динаміки структурних змін в економіці України в 90-ті роки минулого століття, постійного зменшення частки високотехнологічної продукції в структурі ВПК, катастрофічного старіння основних фондів, значного зовнішнього і внутрішнього боргу, практично безальтернативній необхідності збереження досягнутих в останні роки за всіх цих обставин стабільно високих темпів економічного зростання, необхідної при цьому активізації населення⁸, вивчення особливостей функціонування системи інформаційних баз, що забезпечують соціальну структуру українського суспільства, оптимального використання їх потенціалу набуває особливого значення.

Підвищена увага до наповнення й використання потенціальних можливостей соціальних інформаційних баз в Україні, як і в інших країнах, що в сукупності становлять сучасну міжнародну спільноту, зростає з активізацією глобальних перетворень у світі.

Сказане вище допомагає в з'ясуванні основних характерних рис соціальних інформаційних баз: це – певним чином відібрані (потрібні), відповідно організовані і використовувані масиви інформації. При цьому йдеться про свідомо виготовлену й організовану інформацію (організується за принципом доцільності). Як продукт суспільної діяльності, вона хоча й у своєрідному відображенні,

підпадає під методику економічного аналізу, у тому числі й стосовно категорії власності, соціологічний зміст якої складається під впливом ряду соціальних факторів технологічного, економічно-вартісного, управлінського та правового характеру. На думку О. М. Яковлєва, «виділення цих взаємопов'язаних сторін економіки виправдане їх відносно самостійним характером, наявністю в економіці певних соціально-групових структур, що складаються із соціальних позицій і ролей, об'єднаних навколо цільових функцій цих структур»⁹. Поповнення необхідної суспільству, його окремим соціальним підсистемам інформації здійснюється як шляхом творення нового знання, так і планомірним використанням наявної інформації (при форматуванні під нові завдання).

Абсолютно правомірно буде стверджувати, що самоідентифікація будь-якої соціальної структури здійснюється виходячи із свідомо згурпованої, відповідно до суспільних функцій і завдань, інформації, що становить її власну інформаційну базу.

У сучасних умовах така база не обов'язково концентрується в одному місці (хоча сучасні комп'ютерні технології дають можливість для компактного зберігання значних масивів інформації в електронному вигляді. Така база, користуючись термінологією сучасних інформаційних операторів, може бути рознесена в багатьох загальносуспільних інформаційних центрах.

Однак інформація про її розміщення, наповнення, використання має бути в розпорядженні відповідної людської спільності. Ця спільність обов'язково повинна мати інструменти керування масивами інформації. І лише за цих умов вона буде дієздатною.

Варто при цьому зауважити, що хоча фактори корисності, актуальності в уявленнях про інформацію та її використання і не були предметом особливої уваги радянських дослідників, тією чи іншою мірою значення інформаційних ресурсів у характеристиках суспільства, окремих його соціальних структур підкреслювалось у роботах багатьох з них.

Розкриваючи поняття ноосфери, академік В. І. Вернадський вважав, що інформація в процесі формування ноосфери виробляється, зберігається, передається, кодується і декодується, розмножується, відтворюється, втілюється в матеріальні цінності і предмети культури¹⁰. Таке уявлення, таким чином, було фактично

першим уявленням про інформаційний ресурс з чітко вираженою інформаційною базою загальноцивілізаційного масштабу, а також із механізмами творення й керування інформацією.

До цієї ідеї дослідники повертаються й сьогодні. Вона стає дедалі більш затребуваною в розробці найпродуктивніших інформаційних технологій супроводу глобальних впливів, прояву глобальних процесів у житті людства ¹¹.

Говорячи про творення й відбір інформації для наповнення соціальних інформаційних баз, варто ще раз повернутися до думки дослідників 80-х років про те, що «хоча два потоки інформації – генетичної і соціальної – і протікають в історії людства незалежно один від одного, але вони стикаються, перетинаються і взаємодіють у процесі життя і розвитку індивіда» ¹².

Дана теза може бути поштовхом до розгляду ще одного важливого питання, що стосується формування методики відбору інформації в соціальну базу конкретної людської спільності.

Розглядаючи питання про ще один «генетичний потік інформації» і його вплив на потік інформації, вироблений певною людською спільністю, дослідник вважає цей вплив несистематичним, випадковим. За його логікою, на сьогодні швидкість генетичного потоку інформації пов'язана з біохімічними, енергетичними й іншими перетвореннями, що, у свою чергу, спричиняють зміни в генній структурі індивіда, у психіці та диктують зміни в соціальних орієнтирах. Однак ці зміни проходять навіть не в столітні, а в багатотисячолітні проміжки часу. Оскільки це не можна порівняти з тривалістю існування будь-якої соціальної спільності, то розвиток генетичної інформації практично майже не впливає на розвиток інформації соціальної. Автор такої точки зору В. З. Коган, проте, підозрює, що обидва потоки інформації все ж якось взаємодіють і його підозри можна вважати справедливими. Однак справедливими їх можна визнати лише за умови визнання впливу генетичного потоку інформації на соціальний процес не як епізодичний, а постійний. Така думка не суперечить більш широкому твердженню Ч. Ламсдена про те, що «аналіз геннокультурної коеволюції (взаємодії біології і культури. – В. Г.) допоміг усвідомити важливі аспекти людського пізнання і ментального розвитку, так як і відкритої поведінки» ¹³. Наявність

такого постійного впливу, який і виявляється дійсно на практиці в існуванні певних тенденцій при створенні нової і відборі з уже наявних пластів нагромадженої інформації для формування структури соціальних інформаційних баз суспільства, підтверджується результатами досліджень соціоніки. Ця наука розглядає особу крізь призму не випадкової, сталої спільності людей, етносу, «як носіїв певних типів психіки – типів інформаційного метаболізму психіки, ціннісні орієнтири яких, а також взаємодія одне з одним та з навколишнім світом визначається системною структурою психіки, її інформаційним наповненням і характером обробки інформації психічними функціями відповідного типу»¹⁴. Для нас особливо важливим є фундаментальне положення цієї науки про те, що при цьому «кожному типу інформаційного метаболізму психіки відповідає своя модель поведінки»¹⁵.

Звертає на себе увагу те, що це твердження справедливе не лише для етносу. Інформаційний метаболізм, специфічні інформаційні процеси, як зазначалося вище, характерні для будь-якої сталої спільності людей, об'єднаних спільною метою, є основою її існування і розвитку.

З розвитком соціальної структури дедалі більш значущими стають інформаційні обміни між ними і, відповідно, збагачуються їх бази. У зв'язку з цим у загальносуспільному значенні відбувається підвищення ефективності використання наявної інформації. Такий інформаційний обмін значно посилює інформаційну оснащеність кожного конкретного індивіда, учасника обмінів.

При користуванні соціальними інформаційними базами індивід досягає подвійного результату. По-перше, він економить зусилля для набуття власного досвіду. По-друге, одержує можливість використовувати досвід інших людей, який він сам ніколи не зміг би здобути... Із «зовнішнього накопичувача» індивід черпає не просто досвід, а досвід, що базується на загальній скарбниці знань, народжених протягом тривалого періоду всім людством. Причому знань узагальнених, перевірених практикою, підданих селекції і впорядкуванню, завдяки чому з інформаційного фонду суспільства було вилучено не суттєве і збережено суттєве. Застосування в даному разі слова «черпає» затуманює певною мірою суть процесу, що характеризується не механічним відбором будь-якої

кількості інформації з загальносупільного запасу, а відбором лише потрібної для функціонування й розвитку, для керування даною людською спільністю. Неадаптована до потреб людської спільності, надлишкова інформація ускладнює оперування всіма базовими для певної спільності інформаційними резервами, знижує ефективність управління.

Таким чином, відбір із «загального накопичувача» потрібної певній людській спільності інформації є, поряд із творенням нової, важливим джерелом наповнення її інформаційної бази. У зв'язку з цим можна було б припустити, що, спроектувавши систему соціальних структур, що в сукупності становлять суспільство та його інформаційну сферу, ми в першому наближенні одержимо систему відповідних баз із потрібною саме для цих інститутів інформацією.

Таке твердження, однак, із певними застереженнями може бути правильним, якщо йтиметься про всі обсяги інформації, що є в розпорядженні найбільших людських спільностей на території України: громадян України, української нації, меншою мірою вищих владних структур і найбільших політичних об'єднань.

Спускаючись ієрархічною вертикаллю, відстежуючи горизонтальну структуру суспільства, ми спостерігаємо складну систему зв'язків, за допомогою яких здійснюється використання наявної і продукування нової інформації в системі соціальних структур. З розвитком демократизації суспільства, активізацією нових, організованих за інтересами, людських об'єднань, їхня потреба в інформації і їхні інформаційні пропозиції суспільству зростають, і процес циркуляції інформації активізується.

Згадувана вище реально існуюча система рознесених інформаційних баз об'єктивно створює можливості для використання однієї і тієї самої інформації різними соціальними структурами при її відповідному переформатуванні. Їхні інтереси, однак, зумовлюють оригінальне в кожному випадку трактування змісту, різні акценти, зіставлення тощо. У цілому загальносупільне значення соціальної інформації збагачується, набуває багатогранності. У науці яскравим прикладом реалізації таких підходів є, скажімо, дискусія різних наукових шкіл із приводу того чи іншого факту, чи навіть визначення. Як, приміром, і стосовно визначення

змісту поняття «інформація» чи, скажімо, «культура». Зіставлення різних думок із цього приводу дає змогу більш об'єктивно зрозуміти досліджуване явище в цілому.

Згідно з тенденцією щодо розвитку демократичних процесів в українському суспільстві, нерозривно пов'язаною з попитом на інформацію як на своєрідне паливо для соціальної активізації, відзначаємо зростаюче значення спеціальних загальносуспільних інформаційних центрів і серед них – бібліотечних, архівних, музейних та інших культурно-освітніх закладів. За визначенням О. В. Сосніна, «це сукупність бібліотечних, у загальному розумінні, фондів доробку інтелектуальної праці людства»¹⁶.

Підкреслюючи, що «керування суспільством невіддільне від процесу виробництва і відтворення соціальної інформації», М. Баград називає основні процеси, необхідні для підтримки й розвитку інформаційних баз. Серед них:

- накопичення і збереження інформації, створеної попередніми поколіннями;
- збирання і відбір інформації, потрібної для управління, її оцінка;
- аналітико-синтетична переробка інформації (бібліографічний опис, класифікація, предметизація, анотування, реферування, переклад, кодування);
- зберігання і пошук та ін.¹⁷

До цього переліку основних процесів, очевидно, необхідно додати також процес цілеспрямованого творення нової інформації, що набув особливого значення для нинішнього етапу розвитку цивілізації. Цей етап характеризується розвитком процесів інформатизації, включення у виробництво нової інформації дедалі більшої частини суспільства в процесі переходу його до постіндустріального, заснованого на ефективному використанні інформаційних технологій, етапу розвитку на шляху до майбутнього суспільства знань.

Ефективність використання потенціалу будь-якої інформаційної бази, крім активізації вже згаданих складових в її структурі (інформації, що постійно використовується і поновлюється, а також пластів інформації, створених попередніми поколіннями), залежить і від раціонального використання інших складових. Серед

них важливою є також та, що причетна до самого факту зберігання інформації. При цьому необхідно зауважити, що сам відповідний, усвідомлений процес розміщення інформації для зберігання є однією з форм керування інфоресурсами. До нього видається за доцільне віднести саме інформацію про систему зберігання спільністю знань, уявлень про наявні методики зберігання, удосконалення технологій введення їх в обіг та ін.

Можна також говорити і про те, що в останнє десятиріччя як в Україні, так і за кордоном набуває першорядної важливості ще одна базова складова, яка формується за допомогою накопичення даних про пошукові системи в Інтернеті та масивах іншої електронної інформації.

Таким чином, на базі результатів розгляду інформаційних процесів у сучасному суспільстві за сукупністю цілого ряду ознак можна окреслити характерні особливості інформаційної бази стійкої соціальної спільності як соціального утворення, об'єданого видами і процесами людської діяльності, структурованого та історично детермінованого у відносинах суспільної мети, виробництва і влади тощо.

По-перше, інформаційна база є однією з найважливіших ознак існування й розвитку соціальної людської спільності як відносно самостійної, сталої складової в загальносуспільному процесі.

По-друге, інформаційна база включає в себе обсяги інформації, необхідні для існування певної людської спільності, самоідентифікації, розвитку в соціальному середовищі.

По-третє, інформаційна база – суспільний ресурс, у якому всі обсяги інформації є керованими, розміщеними у сфері впливу наявних пошукових систем певної спільності й готові до використання.

По-четверте, інформаційна база своїм наповненням має інформацію, що визначається як кінцевий результат відображення, позначення змісту, одержаного із зовнішнього для певної людської спільності середовища, та в результаті відображення внутрішніх процесів у даній спільності.

По-п'яте, інформаційна база створюється разом зі становленням певної людської спільності:

а) шляхом відбору необхідної інформації з більш загальних,

включаючи загальносуспільну, інформаційних баз. На сьогодні найбільш загальні інформаційні бази пов'язані з глобальним інформаційним простором, інформаційними ресурсами Інтернету;

б) шляхом творення нової інформації в інтересах розвитку певної людської спільності.

Під соціальною інформаційною базою, таким чином, розуміється обсяг соціальної інформації, відповідним чином організований, керований, постійно поповнюваний, призначений для реалізації соціальних функцій, цілей даної спільності, необхідний для її існування й розвитку. Соціальні інформаційні бази організуються навколо процесів людської діяльності.

При розгляді системи основних інформаційних баз сучасної України, очевидно, найбільш загальною серед них потрібно вважати базу, пов'язану з людською спільністю, об'єднану поняттям «український народ» – носій суверенітету і єдине джерело її влади¹⁸, тобто загальноукраїнську інформаційну базу (далі – ЗІБ).

У структурі цієї бази найбільшими за обсягами охоплюваної інформації і значенням є бази «Україна – суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава»¹⁹, «Громадяни України»²⁰, «Українська нація»²¹. Певними частинами свого інформаційного наповнення ці інформаційні бази, а також деякі інші рівнозначні в структурі загальноукраїнської можуть накладатись одна на одну, зберігаючи певну своєрідність у використанні. Найбільш загальні бази містять у собі всю багатогранну, багаторівневу систему інформаційних баз, що відповідають структурі суспільства.

Відлік часу формування сучасної загальноукраїнської інформаційної бази розпочався історичною за значенням консолідуючою подією – ухваленням Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р.

Повністю окреслено основні орієнтири оформлення певної людської спільності як самостійної, незалежної, творця суверенної української держави, чітко визначено мету розвитку в напрямі до розбудови правової держави і демократичного суспільства було Актом проголошення незалежності України 1991 р. та Конституцією 1996 р. Базові координати і сукупність суспільних цінностей, що закладали основи української політико-економічної системи,

стали джерелом розвитку ідеології формування відповідної загальноукраїнської інформаційної бази.

Спосіб формування основної, загальноукраїнської інформаційної бази реалізується в трьох основних напрямках діяльності. Насамперед – відбір з наявних уже запасів інформації, напрацьованих усіма попередніми поколіннями українського народу, інформації, необхідної для використання в усіх сферах суспільного життя. Причому сам цей процес донедавна далеко не завжди відбувався як осмислений, спеціально спланований. Лише останнім часом він почав знаходити своє відображення в комплектуванні баз і сховищ даних, у діяльності спеціалізованих бібліотечних та інших культурно-освітніх закладів. Процес наповнення сучасних інформаційних баз із використанням інформаційних масивів минулого складається зі збору даних про місцезнаходження потрібної інформації, переформатування інформаційних масивів. З них знімаються зайві ідеологічні нашарування, використовувані раніше, в інтересах інших соціальних спільностей, тобто здійснюється підготовка для ефективного використання наявної інформації відповідно до сучасних суспільних потреб. У роботі з обсягами інформації, що належать до історико-культурної спадщини народу, матеріал осмислюється також під кутом зору використання позитивних елементів народних традицій, національного світосприймання, виявлення відповідних закономірностей для використання під час аналізу нової інформації.

Ще один напрям наповнення загальноукраїнської інформаційної бази – відбір потрібної інформації із сучасних загальноцивілізаційних ресурсів. При цьому варто зазначити, що значна частина такої інформації, сформованої в умовах, відмінних від нашої історико-культурної традиції, потребує того чи іншого рівня адаптації, «прив'язки» до умов використання в нашому середовищі.

Лише в цьому випадку використання всіх обсягів інформації сприятиме розвитку української держави як суверенної, рівноправної в міжнародних відносинах нації, самобутньої і рівної в міжнародній спільності. І навпаки, штучне привнесення ідей, методик і порад на Український національний ґрунт задля малопереконливих в історичній перспективі переваг уніфікації, зрештою, унаслі-

док своєї неорганічності виявляється гальмуючим фактором, збіднює процес розвитку суспільного прогресу в його потенційних можливостях, багатогранності.

Створення нової інформації, що забезпечує наповнення загальноукраїнської інформаційної бази, відбувається сьогодні у зв'язку з обмеженими економічними можливостями Української держави у сфері державотворення, політичної організації суспільства, економічних змін, національно-культурного розвитку переважно лише на найважливіших напрямках розвитку українського суспільства. Ця інформація для загальноукраїнської інформаційної бази створюється сьогодні з використанням наявних наукових методик їх застосування до освоєння навколишньої дійсності, а також на базі суспільної практики і національно-культурних, у т. ч. і релігійних традицій.

За призначенням загальноукраїнська інформаційна база повинна відповідати основним напрямкам суспільного розвитку і мати у своїй структурі необхідні масиви інформації для самоідентифікації, збереження соціальної спільності, об'єднаної поняттям «український народ», забезпечення ефективного керування суспільством і державою, технологічного розвитку, високопродуктивного виробництва, вихованням нових поколінь народу, забезпечення його культурно-освітнього, духовного, а в умовах переходу до інформаційного суспільства – також й інформаційного виховання, задоволення емоційно-психологічних запитів, розважання, формування здорового способу життя тощо. Останнім часом, зі зростанням швидкості наповнення інформацією баз усіх рівнів, збільшується значення також інформації про керування самими базами.

Зростаюче значення інформації про керування сучасними базами та сховищами даних, про розвиток, якісну еволюцію соціальних інформаційних баз обумовлюється, зокрема, також і тим, що в останні десятиріччя поряд зі зменшенням традиційних носіїв інформації і відповідних виражальних засобів з'являється дедалі більше нових носіїв і засобів вираження при застосуванні електронної інформації. Цей процес активізується в мистецтві, рекламі, в інших сферах суспільної діяльності.

Базову інформацію можна також умовно поділити на оперативну, використовувану відповідно до актуальних потреб і резервну.

Останню дана людська спільність використовує у своєму житті не постійно, а час від часу. Значення резервної інформації, проте, полягає не лише в підсиленні інформаційного потенціалу спільноти при вирішенні якихось важливих актуальних питань. Резервні масиви інформації, успадковані від попередніх поколінь, містять у собі не лише корисний фактологічний матеріал, сприяють з'ясуванню тих чи інших тенденцій суспільного життя. У своїй сукупності сучасна загальноукраїнська інформаційна база, спираючись на історично-культурну спадщину українського народу, виражає його духовні традиції, сутнісні й основоположні дороговкази в майбутнє. Ця безцінна спадщина є також основою самоідентифікації українського народу в глобальному інформаційному просторі, ідейною базою здійснення нашого внеску у виконання загальноцивілізаційного завдання – виробництва та ефективного використання нової інформації, організації суспільства, заснованого на знаннях.

3.2. Організаційні основи творення інформаційних баз соціальних структур

Вийшовши на новий, якісно вищий рівень освоєння інформації в її електронному вигляді, суспільство, удосконалюючи структурування інформації, технічні можливості для прискорення її циркуляції, кількісного аналізу, поступово підходить до вироблення відповідних технологій її змістовного аналізу і підвищення ефективності використання в інтересах соціуму.

У наш час кількісний аспект інформації виступає як найпростіший рівень наукового знання про інформацію. «Людська думка намагається піднятися на наступний рівень і відобразити якісний бік інформації. Хоча концепція якості інформації і розвивається повільніше математичних концепцій, усе ж відхід від кількісного трактування інформації означає виявлення більш глибокої її сутності. Упровадження теорії інформації в ту чи іншу науку дає можливість досліджувати специфіку різних інформаційних процесів. У свою чергу, це сприяє розвитку теорії інформації, що робить можливим розширення сфери їх застосування і т. д.»²².

На етапі розвитку розширення системи соціальних інформаційних баз передусім і є необхідним наукове осмислення основних характеристик засобів керування інформацією. Адже «як би не називалась прийдешня соціально-економічна формація, практично всі дослідники сходяться в одному: провідну роль у ній буде відігравати інформація – і як базовий фактор продуктивних сил, і як ключова компонента процесів, що відбуваються в суспільстві»²³.

Процес формування інформаційного ресурсу соціальних інформаційних баз на сьогодні дедалі більшою мірою набуває усвідомленого, прогнозованого характеру. Це проявляється і у відповідних організаційних заходах, і в інвестиційній політиці, і у виробленні певних принципів, методів і форм творення і збагачення інформаційних баз. Серед основних принципів при цьому одним з найважливіших є **принцип доцільності**. Він полягає в тому, що всі засоби добування інформації з навколишнього середовища, з інших наявних уже баз мають бути підпорядковані запитам, пов'язаним з функціонуванням і розвитком певної спільності. Механічне накопичування великих обсягів непроаналізованої на доцільність інформації з метою збільшення потужності бази як спеціальної мети навіть у нинішніх умовах на нинішньому рівні розвитку інфраструктури вже створює проблеми для ефективного використання баз, знижує керованість ними і, отже, шкодить даній спільності.

Принцип доцільності був значущим на всіх етапах формування й розвитку соціальних структур, на всіх етапах людської історії, однак, не мав вирішального значення у зв'язку з порівняно невисокими темпами суспільного розвитку й невеликими обсягами інформації, якою оперувало суспільство. Нині ж, і особливо це буде проявлятися у майбутньому, значення цього принципу стрімко зростає.

Принцип доцільності нерозривно пов'язаний з ідеологією формування й розвитку людської спільності. Він реалізується з урахуванням системи ідеалів, напрямів розвитку, основних завдань, що обумовлюють її існування й еволюцію.

Таким чином, якщо говорити про історію виникнення загальноукраїнської інформаційної бази, її творення в серпневі дні 1991 р.

було зумовлено фактом реалізації суверенної волі народу, що спиралася на багатовікову історію українського прагнення до державотворення і на здійснення українською нацією, усім українським народом прав на самовизначення, проголошення незалежності в Україні²⁴. Згідно з задекларованою метою будівництва української незалежної, демократичної, правової держави, демократичного суспільства, заснованого на базі ринкової економіки, з цього часу, як зазначалося вище, розпочалося формування найбільш всеохоплюючої загальноукраїнської інформаційної бази. Воно здійснювалось, за визначенням акад. НАН України В. А. Смолія, в умовах «вирішення доленосного питання про вихід з держави, яка тримала Україну у своїх жорстких обіймах із 1654 р.», реалізації можливості «реально будувати національну державність, відокремлюватись від загальносоюзного економічного комплексу, трансформувати диктаторську за своїми зовнішніми формами радянську владу у владу демократичну, здійснювати конституційний процес, перетворювати директивну економіку на ринкову»²⁵.

Реалізація принципу доцільності при наповненні інформаційної бази будь-якої людської спільності пов'язана не лише з відбором потрібної інформації згідно з програмними установками існування і розвитку певної соціальної структури, не лише з відсіюванням помилкової та такої, що перебуває поза сферою її інтересів інформації, а й з **дотриманням принципу достатності**.

Реалізація цього принципу полягає в недопущенні зайвої деталізації під час відбору інформації в базу. При цьому мова йде про інформацію, що не є хибною, однак таку, що фактично не впливає на вирішення основних питань функціонування даної людської спільності і водночас міститься в базах, ускладнює відбір оперативно необхідної інформації.

Прикладом такого невиправданого розміщення в загальноукраїнській чи загальнодержавній базі могло б бути внесення в цей масив вузькопрофільної інформації, скажімо, з питань імуногенетики, розділу генетики, що вивчає вплив на організм людини антигенів та інших факторів, пов'язаних з імунними реакціями та тканинною несумісністю.

Хоча така інформація і буде достовірною, проте вона не має прямого впливу, скажімо, на основні проблеми державотво-

рення, мовної політики в Україні чи входження України в систему глобальних міжнародних зв'язків, тобто питань, що вирішуються на рівні людської спільності – «український народ». Водночас інформація про імуногенетику не може бути використана для медичної інформаційної бази і має бути найважливішою інформацією в галузевій базі об'єднання генетиків.

Принцип достатності в умовах стрімкого розвитку процесу творення інформації і помітного на сьогодні деякого відставання інструментів керування інфомасивами в сучасній Україні має велике значення насамперед при комплектуванні новою інформацією в найбільших загальноукраїнських, загальнодержавних центрах її зберігання. Серед них Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, а також Національна парламентська бібліотека України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Інститут проблем реєстрації інформації НАН України, Державна науково-технічна бібліотека України, обласні бібліотеки, центральні державні архівні та інші установи й центри загальнонаціонального значення, що наповнюють свої бази насамперед шляхом комплектування вже готовою інформацією.

В умовах хронічного недофінансування цих структур, невисокого рівня керування інформаційними ресурсами дуже важливим є комплектування загальноукраїнських, загальнодержавних баз з допомогою відповідних інститутів держави і суспільства якомога більшими обсягами інформації, потрібної саме для вирішення найбільш важливих, магістральних для певної людської спільності проблем. Наявна в цих базах інформація використовується для комплектування баз нижчого рівня з відповідною деталізацією для інформаційного супроводу функціонування соціальних структур даного рівня. При цьому в єдиному суспільному організмі багаторівнева система інформаційних баз має бути ув'язана з відповідною внутрішньою системою структурних зв'язків, що забезпечують функціонування цього організму.

Принципи безперервності й системності наповнення інформаційних баз пов'язані з постійною необхідністю певної людської спільності реагувати на зміну зовнішніх і внутрішніх умов, що впливають на її існування, вивчати можливості й забезпечувати розвиток у цих умовах. Як зазначає О. В. Соснін, «сукупність

організаційних структур з відповідним правовим, методичним, інформаційним, лінгвістичним, технічним і кадровим забезпеченням постійно здійснює інформаційну діяльність, забезпечуючи покладене на них завдання надійного функціонування інформаційних систем, застосування інформаційних технологій для обслуговування інформаційних потреб особи, держави, суспільства»²⁶.

Таким чином, відбувається форматування нової інформації. У процесі її формалізації, рознесення по соціальних базах вона асимілюється, перетворюється на внутрішню, розширюючи можливість і зміцнюючи життєздатність системи.

Напрацювання у сфері керування інформацією протягом останнього десятиріччя фактично підтверджують процес реалізації принципів безперервності й системності наповнення інформаційних баз як основного фактора забезпечення поступального розвитку. До цього можна лише додати деякі міркування в контексті. Зі збільшенням обсягів вироблюваної суспільством інформації дедалі відчутнішою стає та обставина, що ця інформація відображає лише певні елементи процесів навколишньої дійсності, доступні для нашого освоєння в даний час. Проте суттєвим лишається також те, що ці елементи нерозривно пов'язані з цілим, із дедалі більш складними явищами навколишньої дійсності. Цей зв'язок, що проявляється на інформаційному рівні в логічній незавершеності відображеного, у потребі продовження процесу виробництва інформації для більш точної реакції на навколишню дійсність, створює своєрідний тиск об'єкта пізнання на суб'єкт, потребує постійного розвитку, ускладнення пізнавальних можливостей цього суб'єкта²⁷, втягує суб'єкт у подальшу пізнавальну діяльність. О. С. Майдинов розглядає таку ситуацію крізь призму проблеми, що виступає як діалектично суперечлива єдність відомого і невідомого. «Якраз завдяки цьому дефекту знання в дослідника виникає потреба в пошуку, одержанні елементів, яких не вистачає»²⁸. Адже, крім суто індивідуальних властивостей, будь-які складові мають властивості всієї системи, і бажання пізнати ці властивості штовхає дослідника вперед.

Із прискоренням загальноцивілізаційного розвитку, що характеризується зростаючою складністю і кількістю різнопланових проб-

лем, які, у свою чергу, стимулюють дедалі стрімкіше нарощення масивів інформації, починаючи з основних, базових, практично всі суспільні інститути, стабільні людські спільності змушені дедалі більшу частину внутрішнього потенціалу використовувати для виробництва необхідної інформації і підготовки її до використання (адаптації до потреб функціонування певної людської спільності). Для цього створюється система спеціальних структур у суспільстві, система державних інститутів, спеціалізованих у даному напрямі. Можна прогнозувати, що в недалекій перспективі необхідність постійної, ефективної діяльності в інформаційній сфері утвердить у суспільному поділі праці однією з найважливіших професію інформаційного працівника.

Варто зауважити, що реалізація принципів безперервності й системності наповнення інформаційних баз пов'язана не лише з виробництвом нової інформації, хоча саме ця інформація і є визначальною при вирішенні складних сучасних проблем, що стоять перед суспільством. Однак саме складність цих проблем зумовлює той факт, що для їх вирішення (або ж – найбільш успішного вирішення) навіть за нинішніх обсягів генерованої в суспільстві інформації для прийняття правильних рішень важливим є також використання напрацьованої раніше інформації. Великі обсяги інформації, напрацьовані попередніми поколіннями, є стратегічним резервом задоволення значної частини інформаційних запитів суспільства. Сьогодні цей інформаційний резерв зберігається у фондах бібліотечних закладів, музеїв, архівів, наукових установ, інших суспільних інститутів, що виконують функції баз і сховищ інформації.

Уведенням такої інформації в активний суспільний обіг реалізується **принцип спадкоємності в наповненні інформаційних баз**. Урахування даного принципу в практичній діяльності дає змогу звіряти, зіставляти зроблене за той чи інший проміжок часу з напрацюваннями, уже здійсненими у сфері реалізації планів, ідей, навколо яких ця спільність ґрунтується. Або ж, якщо йдеться про історично значущі проміжки часу, – про спадкоємність поколінь.

Реалізація названого принципу сприяє формуванню певних усталених правил функціонування і розвитку певної людської спільності на базі напрацьованого вже досвіду. При цьому

відбувається трансформація найбільш чітко виражених правил у сфері етичних категорій, оформлених традицією. Практика інформаційного забезпечення існування будь-якої людської спільності демонструє при здійсненні необхідного всебічного задоволення інформаційних запитів обов'язкову, як правило, концентрацію при цьому зусиль на найбільш необхідних, пріоритетних напрямках забезпечення її існування й розвитку. У зв'язку з цим можна стверджувати також про доцільність урахування **принципу пріоритетної концентрації зусиль на життєво важливих напрямках у відборі** і творенні нової інформації відповідно до розвитку самої соціальної структури. У застосуванні до реалій сучасної України врахування цього принципу є питанням особливої важливості. Як зазначається в «Новій парадигмі поступу України», сьогодні, «саме виходячи з ідеї створення структур випереджаючого розвитку, можна вибудувати концепцію розвитку України, що мала б принципові відмінності від існуючих нині економічних стратегій»²⁹.

Розглядаючи інформаційну базу будь-якої людської спільності, що розвивається, як складну саморегульовану систему, можемо адресувати їй твердження Р. Ф. Абдєєва про те, що «розвиток від нижчого до вищого йде через удосконалення властивості відображення, що зумовлює підвищення рівня організації і надійності структур, розширення їх функціональних можливостей. Розвиток є одночасно як ускладнюване упорядкування взаємодії, створення функціональних зв'язків, контурів саморегулювання й саморозвитку, з одного боку, і як створення складних, системно організованих і ієрархічно взаємопов'язаних стійких структур – з іншого»³⁰.

Методи наповнення інформаційних баз підпорядковуються головній меті: забезпечення необхідною інформацією існування і розвитку соціальної структури.

Історія людства показує, що на всіх етапах його розвитку до останнього часу найбільше значення для життєздатності будь-якої соціальної спільності мала успішна практика її реагування на реалії дійсності. Успішне реагування, насамперед у повторюваних ситуаціях, забезпечувалося досвідом. Як зауважує І. В. Бичко, «**досвідний рівень пізнання** виростає безпосередньо з практики, зберігаючи з нею найтісніший зв'язок, який виявляється в тому,

що отримане таким шляхом знання є ніби безпосередньо моделлю об'єкта... досвідне знання виявляє об'єкт у відношенні до активно-го діяння на нього суб'єкта»³¹.

З точки зору інформаційного забезпечення функціонування соціальних структур, такий рівень пізнання виявляється в досвідному, «дотеоретичному», за термінологією І. В. Бичка, методі наповнення інформаційних баз. Творення інформації за цим методом має кілька особливостей.

По-перше, інформація, створена за даним методом, має неоднаковий ступінь узагальнення й різноманітні виражальні можливості. Це зумовлюється тим, що в даному разі відбувається колективне творення інформації. Воно здійснюється дуже різними за освітнім рівнем, професійною належністю, суспільним станом тощо, членами соціальної спільності. Такі характерні особливості членів суспільства, не об'єднаних єдиною методикою творення інформації, зумовлюють її різнотипність. Саме наповнення баз здійснюється на дотеоретичному, досвідному рівні. З розвитком технічного прогресу, розподілом у сфері праці, ускладненням соціальної структури суспільства кількість людей, що продукує інформацію загальносуспільного значення, користуючись досвідним методом, зменшується, і значення її для суспільства знижується. Разом із зовнішньою для певної спільності сферою творення нової інформації за цим методом збільшується частка працівників, що займаються її виробництвом на базі відображення внутрішньосуспільних процесів, практики суспільного життя.

По-друге, достовірність інформації, створеної за даним методом, перевіряється практикою взаємодії з навколишнім середовищем, а в кінцевому підсумку – успішним розвитком спільності.

По-третє, під впливом суспільного прогресу, у цілому, інформація, добута з використанням даного методу, зберігає свою корисність для суспільства в обмежених часових межах: сьогодні не мають ніякої виробничої цінності технології виробництва кам'яних сокир, жнивування за допомогою серпів чи досвід виготовлення лика для плетіння личаків.

І, нарешті, **по-четверте**, інформація, підготовлена за цим методом, може бути успішно використана повторно лише при врахуванні умов, у яких відбувалися відображувані процеси.

Яскравим прикладом у даному разі можуть бути серйозні невдачі радянського агропромислового комплексу в спробах механічно перенести агротехніку європейської частини союзнаї держави на цілиниї землі Казахстану (наприклад, глибока оранка).

Користуючись досвідним методом наповнення інформаційних баз, соціальна людина відображає у своїй свідомості прояви зовнішнього світу і створює на базі власного узагальнення інформацію. Ця інформація у відповідних базах не має різкої грані з інформацією, створеною за **іншим науково-теоретичним методом**. Як зауважує цитований вище І. В. Бичко, звичайно, і теоретичне знання є діяльним за своєю природою. Проте діяльне (суб'єктивно – практичне) тут ніби ввійшло у фундамент теоретичної конструкції, воно сховане, недосяжне безпосередньому погляду ³². Залишимо поза межами даного дослідження філософську дискусію матеріалістичного і постматеріалістичного уявлень про сутність пізнавального процесу. Для нас важливо, що в обох випадках продуктом є інформація вищого рівня узагальнення, глибша за проникнення в сутність зовнішньої відносно до будь-якої людської спільності дійсності.

Застосування науково-теоретичного методу наповнення інформаційних баз забезпечує потреби певної спільності в інформації, вищій за рівнем узагальнення від простого опису фактів і процесів, вияву їх певних сторін чи ознак. Така інформація на базі сукупності фактів і процесів відображає закономірності явищ дійсності і дає змогу прогнозувати їх розвиток, виробляти форми необхідного реагування на цей розвиток.

У процесі перетворення науки в безпосередню виробничу силу, більш глибокого порівняно з досвідним осмисленням дійсності, питома вага і значення інформації, створеної за допомогою даного методу, в інформаційних базах зростатиме. Можна прогнозувати, що ця інформація дедалі більше витіснить досвідну при використанні в практичній діяльності. Однак досвідна інформація, очевидно, завжди буде представляти в інформаційних базах непізнане, частково пізнане і забезпечуватиме перші сходинки до нового знання.

Науково-теоретичний метод наповнення інформаційної бази використовується спеціально підготовленими членами певної

людської спільності. Інформація, створена з його допомогою, спирається на систему достовірних для даної спільності даних, відображає зв'язки між проявами множини явищ і, тим самим, має значно меншу ймовірність швидкого старіння, необ'єктивного відображення дійсності. Тому сьогодні, у період стрімкого розвитку суспільства, ця інформація витримує більш тривалі терміни використання в активному обігу порівняно з досвідною.

Художньо-естетичний метод наповнення інформаційних баз відбиває пізнане в конкретних художніх образах, допускає можливість використання фантазії, вигадки. При цьому пізнавальна функція мистецтва має специфічні особливості, що відрізняють її від пізнавальної функції науки. Художнє сприйняття спрямоване на реалізацію «надзавдання»: формування й спрямування духовного світу людини згідно з виробленою в процесі розвитку системою естетичних цінностей, «специфіки і пізнавальної діяльності художника і пізнавальної діяльності людини, що сприймає його твори, – у нерозривності пізнання й оцінки, думки і почуття... Якраз завдяки специфіці своїх пізнавальних можливостей мистецтво – не дублер науки, не простий ілюстратор і популяризатор її досягнень, а самостійний дослідник життя, що здійснює свій пошук істини і правди, допомагає в цьому читачам, глядачам, слухачам»³³.

Інформація, створювана за допомогою художньо-естетичного методу знаходить своє відображення в художніх образах, що або ж прямо відображають явища життя, як, наприклад, живопис, скульптура, графіка, художня література, театр, кіно, телебачення, радіо, або відбивають породжуваний життям емоційний стан художника, його естетичні ідеали (музика, хореографія, декоративно-прикладне мистецтво, архітектура). Будучи продуктом відображення навколишньої відносно певної соціальної спільності дійсності, художньо-естетична інформація акумулює в собі не лише думку, а й світосприймання людини, впливає на її емоційну сферу і через це справляє значний вплив на будь-якого члена даної спільності.

Художньо-естетичний метод наповнення інформаційних баз у часі співмірний з досвідним, коли осмислення навколишньої дійсності ще тісно перепліталось із конкретними операціями успішної

трудової діяльності в художньо-образній формі. У художніх образах первісної людини втілювався, усвідомлювався і накопичувався чуттєвий досвід. Він у своєрідній формі, переплавляючись в емоційні категорії, накладався на емоційну систему людини як біологічної істоти, перетворювався в систему спонукальних мотивів соціальної спрямованості та пізнавальних дій індивіда.

Практика демонструє важливість такої інформаційної мети як фактора суспільного прогресу. Художньо-естетична інформація і на сьогодні залишається матеріалом формування мостів між наповненням, інструментом проектування корисного досвіду минулих поколінь на сучасність і майбутнє, засобом консолідації кожної соціальної спільноти навколо постійно відновлюваної системи духовних цінностей.

Методом передавання духовних цінностей, традицій попередніх поколінь поколінням наступним є **святково-обрядова сфера життя** людини і будь-якої соціальної спільноти. Такий механізм передавання соціально значущої інформації є одним з найдавніших. У символічно-синтетичній формі в таких дійствах використовуються всі доступні на даному етапі життя людей зображувальні засоби. Свята, обряди, колективні та індивідуальні символічні дії використовуються людською спільністю, що турбується про наступність традицій, утверджуваних нею духовних цінностей у нових поколіннях, своєму поповненні в знаменні, відповідальні періоди життя людей, пам'ятні дати, у символічній формі підтверджуючи й утверджуючи ці настанови на майбутнє ^{34, 35, 36}.

Сьогодні людство має чимало форм фіксації інформації. Сучасний науково-технічний прогрес продовжує урізноманітнювати їх відповідно до загальних тенденцій розвитку суспільства і специфіки використання інформації в різних сферах життя. Урізноманітнювання форм фіксації інформації, з одного боку, сприяє її ефективному використанню при вирішенні специфічних завдань, проблем, з іншого – уже тепер помітно ускладнює процес загальної структуризації, осмислення динамічно зростаючих обсягів інформації з різними формами фіксації.

Словесна форма фіксації інформації, або форма живої мови – найдосконаліший, найнадійніший і, власне, людський соціальний

засіб спілкування та інформування. Як засіб спілкування людей він незрівнянний ні з якими іншими знаковими системами. У мовній формі знаходить своє вираження людська думка. За допомогою живої мови відбувається спілкування між членами людської спільності, у людському суспільстві в цілому. З її допомогою здійснюється пізнавальна діяльність людей, процес творення, збереження і передавання інформації, організація на базі цього процесу всіх форм людської діяльності освоєння зовнішнього для певної спільності середовища.

Якість збереження змісту живої мови тривалий час людської історії була пов'язана значною мірою з можливостями індивідуальної, групової і суспільної пам'яті. Засоби поширення живої мови були обмежені фактичними можливостями людини. Тиражування сказаного здійснювалось, наскільки було можливим, за допомогою гінців, глашатаїв, популярних у народі оповідачів, служителів релігійного культу тощо. Технічний прогрес останніх півтора століть, насамперед радіо, різні форми звукозапису, телебачення, нові технології вдосконалення зв'язку, систем масових комунікацій забезпечили охоплення впливом живої мови практично необмежену кількість людей. Запис живої мови на різноманітних щодаля якісніших носіях сьогодні дає змогу збереження й надійного багаторазового її відтворення.

Форми письмової фіксації інформації виникли зі створенням писемних символів живої мови, є похідними від живої мови, дублюють мову в усіх сферах її використання, розширюють можливості цього використання. Технологічний розвиток зумовлює постійний розвиток і вдосконалення цих носіїв. Від глиняних табличок, берести, пергаменту, тканини і кам'яних стел людство перейшло до паперу, з використанням якого був здійснений якісний прорив у фіксації інформації. Сьогодні ми називаємо вже традиційним використання паперового носія при фіксації письмової інформації в брошурах, книгах, журналах, газетах та інших періодичних виданнях, різноманітних рекламних виданнях. У сфері епістолярній – листи, вітальні листівки, пам'ятні адреси, інші форми письмового спілкування. Різновиди використання цього носія лишаються в усіх сферах життя. Так, за підрахунками В. І. Любавського, лише в управлінській сфері середини 70-х років

минулого століття – періоду розквіту соціалістичної бюрократії, – узаконеними були такі основні види документів:

- директиви, накази, розпорядження;
- завдання, дозволи;
- норми, нормативні довідники;
- переліки ресурсів;
- облікові документи;
- доповіді і звіти;
- технічні документи (технічні умови і т. ін.), програми, інструкції, методики;
- службові листи, адміністративні акти;
- система періодичних документів;
- документи наукової інформації і т. ін.³⁷

Варто зауважити, що не набагато зменшився цей потік і нині.

Бурхливе зростання обсягів інформації, зафіксованої в друкованому вигляді, ускладнення проблем, пов'язаних із трудомісткістю обробки великих масивів цієї інформації, потребували, з одного боку, переходу у фіксації інформації на більш високий рівень символізму і, з іншого – використання принципово нових носіїв інформації, оперування якими сприяло б різкому підвищенню рівня її обробки.

Наступний етап у сфері фіксації інформації та її обробки пов'язаний з розвитком ідей кібернетики та прикладних математичних дисциплін, обґрунтуванням нових підходів до вдосконалення систем зв'язку, кодування інформації, розвитку теорії алгоритмів, дискретного аналізу та ін., створенням швидкодіючої комп'ютерної техніки. **Інформація, зафіксована таким чином в електронному (цифровому) вигляді**, набула властивості бути оперативно оброблюваною, збереженою і використовуваною в незрівнянно більших обсягах, ніж в усній, письмовій чи друкованій формі, водночас об'єднуючи в собі і ці форми. Це дає змогу успішно вирішувати дедалі складніші завдання, що постають сьогодні перед суспільством і можуть бути зведені до певної послідовності формально-логічних операцій.

Електронно-обчислювальна техніка, на якій базується електронна інформація, прогресує надзвичайно швидко. Можливо, дещо оптимістичною, але все ж не далекою від дійсності є точка зору спеціалістів

стосовно того, що середній період її оновлення становить менше п'яти років. Суттєвим моментом у зв'язку з цим є і різкі зміни в матеріальній основі комп'ютерної техніки на рівні принципово нових технічних і технологічних рішень (застосування електронних ламп – напівпровідників – мікроелементів невеликої інтеграції – мікросхем великої інтеграції тощо). Важливим є також факт швидкого зростання можливостей обчислювальної техніки: збільшується швидкість здійснення операцій, ідеться в цілому про постійне зростання інтелектуальних можливостей комп'ютера. Застосування комп'ютерної техніки сьогодні охоплює всі сфери суспільного життя. Ця техніка дедалі більшою мірою стає основою формування інформаційних баз усіх рівнів, а також глобального інформаційного простору.

Загальною закономірністю стало залучення до комп'ютерних форм спілкування, комп'ютерних форм інформаційного обміну широких мас населення, дедалі більшої кількості активних представників усіх людських спільностей.

При формуванні сучасних інформаційних баз використовується також **предметна форма фіксації інформації**. При цьому носієм інформації може бути сам факт наявності певного предмета або ті чи інші особливості (наприклад, соха в музеї демонструє факт обробітку ґрунту в давнину, її форма – технологію, матеріал, з якого виготовлений наконечник у сохи, – рівень технології обробітку металу, форма робочої частини – технологію обробітку ґрунту і т. ін.). Предмет може символізувати ті чи інші ідеї (наприклад, прапор, герб, медаль), він може просто символізувати якусь інформацію (наприклад, кілометровий стовп – відлік відстані, ланцюжок на в'їзді в підприємство – заборона в'їзду без дозволу тощо).

Предметна форма фіксації інформації найчастіше використовується як об'єкт пізнання в археології, при вивченні минулого. Сьогодні як форма фіксації інформації вона відіграє важливу роль у процесі використовування святково-обрядового методу наповнення інформаційних баз символічною складовою відповідних дій чи оформлення місця їх проведення.

Поряд із предметною формою фіксації інформації у святково-обрядовій сфері можуть бути також символічні тексти, сам факт вибору місця дійства – усе, що справляє логіко-емоційний вплив на людину в особливий, небуденний період її життя ^{38, 39}.

Фіксування інформації, створеної за художньо-естетичним методом наповнення інформаційних баз, здійснюється в художніх творах. Ці твори, як предметне, звукове, графічне вираження символічної інформації, орієнтовані на виконання цілого ряду функцій у суспільстві. Найважливішою, провідною при цьому є функція задоволення естетичних запитів членів суспільства. Реалізація цієї функції є тією особливістю, що відрізняє художній твір від усіх інших форм фіксації інформації. Художні твори, задовольняючи естетичні запити людини, виконують і інші важливі соціальні функції: вони є засобом пізнання дійсності, виконують виховну функцію, сприяють формуванню моральних, політичних, філософських та ін. поглядів.

Різні види мистецтв мають свої системи жанрів, у яких створюються художні твори. Використання жанрового багатства дає змогу продемонструвати можливості всіх наявних виражальних засобів кожного виду мистецтв, найоптимальніше з точки зору авторів оприлюднити закладені у твір думки, почуття.

Нові сучасні технології збагачують виражальні можливості мистецтва, розширюють його жанрову різноманітність. Уже в останні десятиріччя мистали свідками появи не лише художньої фотографії, кіно, електронної музики, а й комп'ютерної графіки, цілого ряду художніх жанрів на базі використання зображувальних можливостей телебачення тощо.

Інформаційні бази сучасного суспільства зберігаються в системі спеціальних сховищ. Традиційно у країні такими сховищами є система бібліотечних, музейних закладів, архівних установ. Зберіганням інформації займаються наукові заклади, центри науково-технічної інформації, соціології. Свої власні центри зберігання інформації має більшість політичних владних структур партій, великих суб'єктів економічної діяльності. Комп'ютеризація інформаційної сфери спричинила створення цілого ряду центрів комп'ютерної інформації, систем проблемно-орієнтованих баз даних. Особливо це характерно для інформаційно-аналітичних структур – спеціалізованих центрів обробки аналізу різноманітної інформації. Ефективність структурування і збереження інформації, продукту даної важливої сфери суспільної діяльності, зростає з налагодженням координації, загальносуспільних механізмів оперативного використання наявної інформації. Цей процес є одним з механізмів суспільного прогресу.

3.3. Електронні ресурси в інформаційних базах сучасності

У процесі розвитку людського суспільства постійно ускладнюється, стає дедалі більш багатогранною у взаємодії з навколишнім світом його структура, ускладнюється система соціальних інформаційних комунікацій, збільшується кількість і місткість соціальних інформаційних баз, інтенсивність циркуляції інформації між ними. Кожен член суспільства за допомогою відповідних комунікацій при цьому одержує можливості дедалі більш широкого доступу до інформації, упорядкованої в базах, що потенційно забезпечує йому можливість творчого самовиявлення, а суспільству – зростання потенціалу творчих можливостей.

Якщо говорити про розвиток інформаційних баз України, то він відбувається в межах загальноцивілізаційної тенденції, пов'язаної з науково-технічним прогресом, а також рядом специфічних особливостей, характерних для всіх країн пострадянського періоду. Наповнення електронною інформацією наявних інформаційних баз у колишніх союзних республіках здійснювалося з певними відмінностями порівняно з країнами Заходу.

Ще починаючи з 50-х років відповідно до традиції централізованого управління всіма сферами життя суспільства в країні, розвиток інформатизації орієнтувався насамперед на задоволення потреб саме цих, централізованих управлінських структур. Відповідним чином спрямовувалась і наукова думка: багатоцільовий характер ЕОМ-систем давав змогу на їх основі створювати АСУ різного призначення, причому АСУ ці в технічному, програмно-математичному і організаційно-методичному відношенні були єдині ⁴⁰. Застосування цих систем ЕОМ було можливе лише за умови централізації, пов'язаної з науковим індустріальним підходом до питання впровадження й експлуатації машин, їх подальшого вдосконалення. Вирішення цих завдань пов'язувалось із створенням дедалі більш досконалої техніки, агрегованої у великі обчислювальні центри та їх системи. Відбувалося об'єднання центрів обробки інформації не тільки в регіональному чи національному, а й у міжнародному масштабі.

З початку 70-х років у СРСР вплив автоматизованих систем управління різних типів на управлінську діяльність усіх рівнів,

на управління технологічними процесами, на виконання завдань з опрацювання великих масивів інформації в інших сферах життя суспільства дедалі стає помітнішим. У дев'ятій п'ятирічці всі основні галузі виробництва вже керувалися за допомогою АСУ.

Характерною особливістю розвитку інформаційної бази радянського суспільства було створення АСУ з рознесеною системою елементів, із відповідним програмним забезпеченням, що давало можливість нарощування систем, збільшення потужностей, роботи в режимі розділення часу в умовах віддаленості від користувачів інформації.

Багатоцільовий характер створюваних у СРСР ЕОМ давав можливість розробляти АСУ різноманітного призначення на спільній у технічній, програмній і організаційно-методичній базі.

На зміцнення внутрішньобазових зв'язків у системі інформаційних баз радянської держави вплинули також заходи зі стандартизації документальної бази, важливого джерела інформації в управлінській сфері. Наскільки важливою була ця справа для вдосконалення систем циркуляції і обробки інформації показує той факт, що на початок 70-х років минулого століття в системах управління держави циркулювало близько 60 млрд одиниць документів щороку. Постійно їх обробкою займалося близько 15 % усіх працюючих, зайнятих в управлінській сфері ⁴¹. Вирішення завдань зі створення єдиної системи стандартизації, уніфікації документальних ресурсів було покладено на союзну і республіканські академії наук, Держстандарт, Держплан, ЦСУ, Міністерства фінансів, торгівлі і зовнішньої торгівлі, Держбанк, Держпостач, Головархів, інші міністерства і відомства. У перспективі передбачалося формування єдиної загальнодержавної інформаційної системи, основним напрямом якої мала бути інтеграція обробки інформації, тобто комплексне використання одноразово введених даних. У цей самий час уже передбачалося створення в такій системі інформаційних структур колективного користування, що забезпечують збирання, комплексну обробку, збереження й видачу інформації універсального (для багатьох користувачів) застосування й аналітичного характеру.

Теоретики даного напрямку розвитку інформатизації, обґрунтовуючи плани створення єдиної автоматизованої системи зби-

рання й обробки інформації в державі, вказували також на те, що вона має сприяти розкриттю творчих можливостей людини, демократизації суспільства. Так, на думку В. М. Глушкова, ця система мала б дати змогу збирати, концентрувати, ефективно використовувати управлінські ідеї всього населення, цінну інформацію про різні аспекти суспільного життя, реалізувати на практиці своєрідний «електронний форум, збори» всього населення країни ⁴².

Перспективною бачилась також орієнтація єдиної всесоюзної автоматизованої системи науково-технічної інформації зі спеціалізованими підсистемами, що через досить таки громіздку структуру підрозділів мала доносити новинки науково-технічного прогресу користувачам.

У зв'язку з цим потрібно зазначити, що було б хибним твердження, що створення інформаційних структур тепер уже суверенної України розпочинається «з нуля». Перед розпадом СРСР Українській республіці тільки в системі науково-технічної інформації працювало понад 50 тис. осіб. В інформатизацію, впровадження АСУ було вкладено понад 300 млн крб (у вартісному обчисленні того періоду).

З другої половини 60-х років, коли в Україні було розпочато реалізацію політики інформатизації, на її підприємствах і в організаціях було створено понад 1 тис. обчислювальних центрів, близько 600 автоматизованих систем керування технологічними процесами і майже стільки ж автоматизованих систем управління. Розробкою, створенням і експлуатацією систем безпосередньо займалося близько 250 спеціалістів. Витрати на інформатизацію в Україні, за різними оцінками, становили від 300 до 400 млрд крб, що було приблизно п'ятою частиною всіх союзних витрат. Парк електронного устаткування республіки протягом кожної з двох останніх п'ятирічок подвоювався. У рамках реалізації програми централізації процесу інформатизації в СРСР на початку 80-х років в УРСР були об'єднані в єдину мережу найбільші локальні системи в рамках цілісної республіканської автоматизованої системи управління. Ця система складалася з 800 структурних підрозділів. Одночасно проводилася робота з формування універсальних і спеціалізованих баз та сховищ даних, були розроблені

перші вітчизняні методики збереження й використання електронної інформації. Найефективнішими такі розробки були в банках даних республіканського Держплану, Держкомстату, деяких наукових закладів та ін.

У здобутках радянської науки у сфері розробки комп'ютерних технологій, визнаними у всьому світі є також і здобутки українських науковців. Однак, незважаючи на ці здобутки, Україна, як це не парадоксально, на старті своєї незалежності відчутно відстала від провідних країн світу в інформатизації суспільства. Про деякі з причин цього відставання попереджували дослідники в 70–80-ті роки, інші стали очевидними лише з відстані сьогодення.

Так, радянські дослідники під час проведення заходів з інформатизації вказували на тривожну тенденцію байдужості до нового, незацікавленості в результатах науково-технічного прогресу. Багатоступенева ієрархічна система проходження інформації зумовлювала істотні витрати часу, що значною мірою нівелювало швидкість роботи ЕОМ. Власне, проблема була не лише в масовій інертності керівників різних рівнів на підприємствах а, з іншого боку, у слабкій мотивації донесення користувачу найновішої інформації. Недостатньо відпрацьованими були економічні інструменти сприяння впровадженню нових технологій. Значно відставала цінова політика від потреб упровадження прогресивних технологій, так і не вдалося вирішити проблему методики прогресивного ціноутворення на інформаційну продукцію в умовах соціалістичного суспільства. Важко долалися відомчі бар'єри як при виготовленні інформації, так і в проектуванні, виробництві і навіть реалізації комп'ютерної техніки і, що особливо важливо, при створенні власного програмного забезпечення в серійних масштабах.

На думку акад. Р. Ф. Абдєєва, «катастрофічне нині відставання в мікроелектроніці, зокрема у виробництві персональних ЕОМ, було закладене ще в 50-х роках, коли ідеологи-монополісти вирішили, що нашому колективному суспільству зцентралізованою економікою ці особисті ЕОМ ні до чого... до того ж упровадження ЕОМ в управління підривало основи бюрократії, бо потребувало відкритості інформації, ясності в усьому (починаючи з наявності місць у готелях), компетентних,

швидких і відповідальних реакцій. Ще глибші причини – відсутність підприємництва, конкуренції, приватної власності, ринку і дійсного бізнесу – привели країну до найстрашнішого відставання – інтелектуального»⁴³.

Сучасні українські дослідники⁴⁴ вказують ще на ряд причин нашого сьогоденного відставання в інформаційних технологіях. Вони (ці причини) приховані в наслідках минулого, у відсутності цільності, завершеності інформаційної інфраструктури в країні, оскільки вона була складовою загальносоюзної інформаційної бази. Характерна для СРСР централізація зумовлювала практику вирішування всіх найважливіших питань життя України за її межами. Необхідні для цього інформаційні потоки були також нерідко просто виділені з республіканських, орієнтовані на Москву, центр інформаційної бази союзної держави. Українські регіональні інформаційні бази були орієнтовані на вирішення, як правило, місцевих завдань і, отже, мали відповідне наповнення. Стосовно ж участі в загальносоюзному розподілі інформаційного виробництва, то участь українських спеціалістів обмежувалася переважно науково-технічним аспектом інформатизації.

Істотне значення мав також і факт відпливу кращих спеціалістів у сфері інформаційних технологій до союзного центру, де забезпечувались кращі умови для творчої праці, були кращими перспективи для наукового вдосконалення і кар'єрного зростання.

Недоліком процесу інформатизації в Українській РСР були також змістові деформації в республіканських інформаційних базах. У 70–80-ті, у першій половині 90-х років основний приріст науково-технічної, суспільно-політичної інформації, інформації найбільш значущої для життя суспільства в республіканських інформаційних базах здійснювався з загальносоюзних центрів інформаційного виробництва, переважно з Москви і Ленінграда.

Згідно зі своїм статусом, що гарантував безпомилковість, нерідко просто зобов'язував «до неухильного виконання», така інформація була поза конкуренцією, автоматично заміщала й затримувала розвиток важливих пластів національної інформації, сприяла уніфікації, змістовно збіднювала регіональні бази.

Такий стан справ не лише був гальмом природного процесу багатогранності в інфотворенні. Для нинішнього періоду входження

в новий інформаційний етап розвитку суспільства він зумовив прояв двох негативних факторів: по-перше, вимушена орієнтація на незначну кількість джерел виробництва нової інформації, істотна ізоляція від загальноцивілізаційних інформаційних потоків протягом 90-х років минулого століття призвела до того, що українські інформаційні бази були слабо збалансованими, позбавленими важливої загальносуспільної складової, що відображає загальноцивілізаційний досвід знання. Цим самим сучасні українські інформаційні бази, як правило, порівняно з кращими зарубіжними вразливі змістовно і, якщо говорити про процеси керування інформацією, також технологічно, і до сьогодні.

По-друге, що також важливо в умовах відкритого інформаційного простору, маючи справу з однобічними, безальтернативними інформаційними потоками в радянський період, сучасний український споживач різноманітної, у тому числі негативної, інколи шкідливої для людини, ворожої для неї як особи, представника українського народу, інформації не має відповідного імунітету і потребує значного часу для набуття досвіду її розпізнавання, оцінки. У зв'язку з цим, як зазначають українські дослідники, в українському суспільстві має місце «орієнтація на адміністративні, а не на інтелектуальні форми протистояння інформаційній агресії»⁴⁵.

І, нарешті, ще одним істотним недоліком українських республіканських інформаційних баз радянського періоду була також недостатність досвіду представлення української інформації загальносуспільного значення в зовнішньому світі. Республіка лише як регіональна структура висвітлювалася пропагандистською машиною СРСР у зовнішньому світі, вона не мала до виходу на міжнародну арену суверенної держави ні практики, ні теоретичних напрацювань, пов'язаних із формуванням і утвердженням власного іміджу в міжнародних відносинах, методик живої, активної поведінки у відстоюванні своїх інтересів, ідей, духовних цінностей. Усе це було серйозними причинами тієї обставини, що інформаційні бази вже суверенної України тривалий час малопомітні в глобальному інформаційному просторі.

В останнє десятиріччя відбувся якісний прорив у розвитку технологій виробництва й керування інформацією, що зумовило відповідні зміни в суспільному розвитку. Основою здійснюваних

перетворень став розвиток комп'ютерних технологій. Академік Р. Ф. Абдєєв вказує на дві характерні риси цього етапу розвитку. Це згадуване вище «стрибокподібне зростання інтенсивності інформаційних процесів у контурах управління і пізнання завдяки науковій методології та технічним засобам кібернетики на базі мікроелектроніки», а також «всеохоплюючий характер змін, що відбуваються». При цьому під всеохоплюючим характером змін мається на увазі й та обставина, що «коли раніше революції розвивалися в офіційних галузях науки і техніки, то нині вона пронизує всі галузі науки і техніки, охоплює всі виробничо-економічні, соціальні, культурні та інші сфери людської діяльності, скрізь, де є інформаційно-управлінські процеси»⁴⁶.

Зафіксовані дослідником явища якраз і відображають процес прискореної внутрішньої організаційної роботи з удосконалення загальноцивілізаційної інформаційної бази шляхом установлення стійких і ефективних зв'язків між інформаційними базами всіх рівнів, виходячи з особливостей сучасної соціальної ієрархії, зростання потужностей цієї найбільшої бази і життєздатності всього соціального організму. Такі зв'язки стали особливо ефективними зі створенням можливостей для переведення інформації в електронний вигляд, упровадження комп'ютерних технологій її організації, зберігання та використання.

Комп'ютерні технології роботи з інформацією кардинальним чином вплинули на розвиток усієї системи інформаційних баз, збільшили швидкість інформаційних процесів і обсяги передавання відповідного продукту. Якщо, за даними К. Штейнбуха, ще в 70-ті роки при прийнятті співвідношення пропускної можливості телеграфу за одиницю, використання телефону збільшувало можливість одержання інформації в 333 рази, а телебачення – у 550 000 разів⁴⁷, то, за повідомленнями, нові фотонні види комп'ютерів, які сьогодні розроблюються в передових лабораторіях світу і які, за прогнозами спеціалістів, будуть передані в експлуатацію ще в першій половині нинішнього століття, матимуть цей показник на кілька порядків вище⁴⁸.

Сучасні суперкомп'ютери в переважній своїй більшості – це зазвичай просто великі машинні зали, заповнені майже «звичайними» комп'ютерами серверної конфігурації, що з'єднані між

собою надшвидкісною внутрішньою мережею. Такі багатопроцесорні системи називаються кластерами і становлять 70–80 % від сучасних суперкомп'ютерних систем.

Потужність суперкомп'ютерів вимірюють у флопсах (від англ. – FLOating Point operations per Second). Флопс – це одна арифметична операція з числами у форматі «рухомої коми», який найчастіше використовується для наукових розрахунків. Точніше, швидкодію суперкомп'ютерів упродовж останнього десятиріччя вимірюють у гігафлопсах, себто мільярдах операцій на секунду, а показники машин, створених протягом останніх трьох-чотирьох років, уводять в обіг термін «терафлопс».

Найпотужнішим на планеті суперкомп'ютером на сьогодні є «Блакитний ген» (Рочестер, США), швидкодія якого становить 71 000 гігафлопс. Хоча наприкінці березня 2005 р., після запуску додаткового процесорного блоку вдалося досягти продуктивності в 135 000 гігафлопс. Переважна більшість сучасних обчислювальних ресурсів працює у США – це справедливо і для 500 наступних найпотужніших комп'ютерів планети.

На жаль, як інформують вітчизняні ЗМІ, України в рейтингу не просто немає. Нещодавно побачив світ і специфічний рейтинг комп'ютерів СНД. У ньому Україна представлена трохи краще. Тринадцятимісцем посідає суперкомп'ютер, установлений в Інституті кібернетики ім. Глушкова. Його «крейсерська» потужність – 99 гігафлопс, основне коло виконуваних завдань – фізика, геологія, комплексні системи керування. На 39 та 49 місцях – ще дві суперкомп'ютерні системи, львівська та київська відповідно. Зрозуміло, немає сенсу будувати суперпотужні обчислювальні комплекси тільки для того, щоб потрапити у верхній рядок престижного «Рейтингу 500». Просто потреба в таких комп'ютерах є хорошим індикатором існування в країні потужних, стратегічних і наукомістких проєктів. Однак, зважаючи на українські досягнення в галузі побудови й експлуатації суперкомп'ютерів, приводів для ейфорії явно немає.

Загалом швидкість, зростаючі обсяги циркуляції інформації в базах усіх рівнів і, що дуже важливо, між базами сприяє тенденції постійного розвитку єдиного загальносуспільного інформаційного організму, універсалізації понятійного апарату, зближенню мов

різних галузей науки, різних сфер суспільного життя. Це, у свою чергу, сприяє прискореному розвитку баз, зростаючій ефективності їх використання, перенесенню енергії проривів у кожній з галузей знань на інші, суміжні, відкриває додаткові можливості для вирішення міждисциплінарних проблем у науці, сприяє новим здобуткам у культурі, економіці й політичному житті.

Революція 80-х років минулого століття в системі засобів передавання інформації, коли на зміну кабельним лініям зв'язку прийшла волоконна оптика, дала можливість також на порядки збільшити пропускну спроможність ліній зв'язку, позбавила їх від впливу радіоперешкод. У зв'язку з цим у приймально-передавальних блоках знайшли перспективи для розвитку інтегральні оптичні схеми, мікромініатюрні лазери, які дають змогу переробляти інформацію, що циркулює глобальними каналами із швидкістю, сумірною з тією, з якою вона поширюється в мережах.

Величезні перспективи для інформаційного обміну, починаючи із 70-х років минулого століття, відкрилися з упровадженням технологій космічних засобів зв'язку. Створена зусиллями провідних країн світу система глобального зв'язку і навігації стала на сьогодні одним з найбільш практичних, конкретних наслідків освоєння космосу, органічно ввійшла до переліку найважливіших елементів, що забезпечують успішне функціонування структур сучасного суспільного життя.

Значне зростання швидкості передавання інформації, точніше циркуляції її всередині інформаційних баз і між базами, зумовило прискорення процесів саморегуляції цих інформаційних систем, посилення зворотних зв'язків в інформаційних процесах, що сприяє підвищенню життєздатності цих систем, зокрема, і людських спільностей, які базуються на них загалом. Нові технічні можливості людства, нові високопродуктивні інформаційні технології сприяють стрімкому зростанню обсягів генерованої у всіх сферах його життя нової інформації. Це викликало необхідність вирішення проблем структурування, збереження й підготовки до використання великих масивів інформації, тобто системи спеціальних організаційно-технологічних засобів розвитку самих інформаційних баз.

Треба зауважити, що певні форми структурування, методи збереження інформації були відомі людству протягом тривалого

часу його історії. Донедавна їх технології вдосконалювались у бібліотечних і архівних закладах, у статистичних, соціологічних та інших наукових центрах. При цьому основними носіями інформації тривалий час залишалися паперові, і лише із середини минулого століття як носії широко стали використовувати кіно- та магнітну стрічку. Пізніше, під впливом так званого «інформаційного вибуху» і поступового переведення зростаючих інформаційних потоків на електронні носії, оптимальним варіантом для збереження й керування такою інформацією стали електронні бази даних ⁴⁹.

За визначенням українських дослідників, такий вид групування інформації «можна визначити як сукупність взаємопов'язаних, таких, що зберігаються разом, даних, при наявності певної мінімальної надлишковості, що передбачає їх оптимальне використання для вирішення одного чи багатьох прикладних завдань» ⁵⁰.

При цьому автори вказують, що збереження електронної інформації у базі має здійснюватись таким чином, щоб на їх зміст не впливали програми, використовувані для введення нового, чи модифікації існуючого матеріалу, а також для пошуку потрібної інформації.

На першому етапі організації електронної інформації бази, а пізніше також і сховища даних (що є тематичним зібранням матеріалів з найпростішим рівнем керування масивом) з більшою чи меншою кількістю інформації створюються практично в усіх користувачів управлінських, наукових, економічних структур. Це зумовлювалося зручністю доступу, оперативністю, конфіденційністю. Однак пізніше, коли обсяги електронної інформації вже стали потребувати істотних трудозатрат для її обробки, спеціальних знань для керування масивами зібраного матеріалу, бази, системи баз даних виявляють тенденцію до еволюції в повноцінні інформаційні бази соціальних структур або ж включаються в структуру баз існуючих уже інформаційних центрів загальносуспільного користування. Дедалі частіше такі бази стають інформаційною основою діяльності спеціальних аналітичних центрів. І це – ще один шлях еволюції в нове інформаційне суспільство. Темпи таких перетворень відповідають вимогам сучасності. Так, у 1996 р. у США

нараховувалося 3648 таких самостійних інформаційних баз даних, в Англії – 2940, у ФРГ – 565⁵¹.

У 2002 р., за даними програми «Аналітичні центри та громадянські суспільства» (США), у світі вже існувало понад 4500 неурядових дослідницьких організацій, створених з метою аналізу суспільно важливих проблем та вироблення шляхів їх розв'язання на базі аналізу великих масивів інформації (Think tank)⁵².

У цей самий час в Україні існувало близько 400 інформаційно-аналітичних, дослідницьких центрів та інститутів, що не були в прямому державному підпорядкуванні і тією чи іншою мірою вирішували аналогічні завдання⁵³.

У цілому ж, якщо простежити еволюцію розвитку систем баз даних, можна зробити висновок, що всі основні категорії користувачів сучасною інформацією переходять на переважне використання інформації в електронному вигляді. Як основне джерело інформації дедалі більше використовуються саме електронні масиви інформації у відповідних базах. Інформація на всіх інших носіях уже сьогодні відіграє, як правило, роль резервну, матеріалу для зіставлення й висвітлення певних закономірностей.

Така ситуація пояснюється не втратою інтересу до інформаційних запасів, багатства духовних цінностей минулих поколінь. Коли б це сталося, це завдало б серйозної, або навіть непоправної шкоди духовному (й будь-якому іншому) розвитку нинішнього і майбутніх поколінь. Поки що не досить активне використання інформаційного ресурсу, напрацьованого минулими поколіннями, пояснюється складнощами переведення всіх запасів інформації в електронний вигляд. У провідних країнах Заходу вже сьогодні для вирішення даної проблеми реалізуються значні кошти. За останніми повідомленнями ЗМІ, ця робота вже дає відчутні результати: 10 найбільших бібліотек світу створили спільну електронну бібліотеку повнотекстових видань загальним обсягом близько 50 млн примірників.

В Україні досить актуальними й масштабними масивами електронної інформації представлена електронна бібліотека Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливо цінним є те, що інформаційна база цієї бібліотеки систематично поповнюється матеріалами про найновіші дослідження

в різних галузях науки^{54, 55}. Помітними для користувачів стали також електронні масиви інформації Національної парламентської, ряду галузевих та обласних бібліотек. За останніми даними, в Україні силами Міністерства культури і туризму планується також реалізація програми створення електронної бібліотеки, орієнтованої на задоволення запитів регіональних бібліотек за допомогою інтернет-підключення.

Значні обсяги інформації, що перебувають у суспільному обігу сьогодні, потребують використання інформаційно-пошукових систем, програмного забезпечення для довготермінового запам'ятовування порядку зберігання, пошуку й надання користувачам необхідної інформації. Зі збільшенням обсягів електронної інформації в базах значення таких пошукових систем зростає, від рівня їх досконалості, швидкості пошуку значною мірою залежить ефективність використання інформації.

Важливою умовою розвитку сучасного суспільства, а значить і розвитку його системи інформаційних баз, є прискорене зростання обсягів продукування нової інформації і введення її в обіг. Зростаюча інформатизація всіх сфер виробництва, процес інтелектуалізації суспільної діяльності в нинішній період його розвитку характеризується розширенням усіх форм суспільної діяльності, спрямованих на продукування нової інформації, організацію виробництва «інформації на базі інформації» як способу підвищення ефективності використання наявних її масивів. Р. Ф. Абдєєв у зв'язку з цим зауважує, що «нові ідеї, наукові відкриття чи винаходи, однак, ще нічого не дають суспільству, коли вони нереалізовані у вигляді технологічних процесів чи діючих пристроїв. Причому реалізація, упровадження нової інформації потребує ще більшої цілеспрямованості, оскільки пов'язана не лише з витратою часу і коштів, необхідністю подолання консерватизму мислення, а й зі зламом старих, перебудовою вже матеріалізованих, таких, що функціонують, структур або з їх заміною»⁵⁶.

Інформаційні бази на нинішньому етапі їх функціонування ввійшли в період докорінної перебудови внутрішньої структури, спрямованої на оптимізацію організації матеріалу для його оперативного використання. Під час реалізації цього завдання технології, що базуються на людській праці (наприклад, каталоги,

побудовані на картковій системі), швидко замінюються значно продуктивнішими електронними методиками класифікації інформаційного матеріалу, широко вже практикованими у світі електронними каталогами зі швидкодіючими пошуковими системами⁵⁷.

Наслідком докорінної перебудови системи керування інформаційними потоками в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського на базі електронних технологій в останні роки був розроблений, упроваджений у практику і постійно вдосконалюється проект розвитку електронної бібліотеки, структурними компонентами якої став електронний каталог надходжень останнього десятиріччя в НБУВ, реферативна база даних, що розкривають зміст вітчизняних наукових публікацій, фонд повнотекстових електронних документів (авторефератів дисертацій, статей з періодичних видань, книг та ін.)⁵⁸.

Узагалі, програмне забезпечення, що дає можливість швидкого пошуку й відбору необхідного матеріалу у великих масивах інформації, дедалі більшою мірою останнім часом стає самостійним напрямом розвитку, вироблення ефективних інструментів керування електронними ресурсами.

Значним кроком уперед у роботі з великими масивами електронної інформації стали здійснені в останні роки розробки програмних систем для відбору й сортування інформації за заданими параметрами. Нині, приміром, одна з таких програм, що розроблена працівниками Інституту програмних систем НАН України, проходить апробацію в Службі інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУ імені В. І. Вернадського. Уже перші наслідки впровадження цього програмного забезпечення демонструють значне полегшення роботи інформаційних операторів, що займаються в службі пошуком актуальної політологічної інформації, а також дають змогу розширити ареал пошуку необхідної інформації і використовувати можливості спеціалістів на рівні інтелектуальної обробки матеріалу, практично виключаючи технічні пошукові операції. Адаптація цієї програми в інформаційно-аналітичній службі робить можливим упровадження даного програмного забезпечення в інших структурних підрозділах НАНУ, що стане помітним

кроком у комп'ютеризації наукових досліджень. Однак цей приклад не можна вважати характерним. За даними дослідників, на початок ХХІ ст. лише близько 20 компаній публічно визнавали, що займаються розробленням програмного забезпечення (для порівняння зазначимо, що в Індії на той час їх налічувалося 1,8 тис.). Існує чимало прикладів, які підтверджують, що українські компанії здатні працювати на рівні світових стандартів. Однак ситуація така, що більшість програмістів або ж не працює відкрито, бо це економічно не вигідно, або ж працює не на Україну, але з вигодою для себе.

Наявність пошукових програм дає можливість прискорити не лише пошук і відбір інформації в наявних у базах масивів інформації. Електронні каталоги дають можливість значно розширити коло споживачів, з урахуванням діючих на сьогодні комунікаційних засобів, організувати дистанційні форми роботи з базою, значно розширити коло користувачів далеко за межами певного інформаційного центру, наприклад бібліотечного закладу.

Зберігаючи інформацію в електронному вигляді, важливо також забезпечити можливість доступу до текстів, до самих матеріалів, що зберігаються в електронній формі. Зберігання інформації в електронній формі не потребує від інформаційних центрів великих фінансових, матеріальних витрат, не потребує величезних приміщень, залів для користувачів, великої кількості обслуговуючого персоналу.

Розвиток практики зберігання інформації в електронній формі, розробка ефективних методик керування нею – усе це дало змогу зробити ще один важливий крок у процесі вдосконалення інформатизації суспільства – перейти до вищої форми суспільного інформаційного обміну на базі широкого впровадження персональних комп'ютерів, упровадження інтернет-технологій.

Інтернет став системою об'єднання транснаціональних мереж, що дає змогу поєднати за допомогою телефонних ліній зв'язку, оптоволоконних каналів, супутникових технологій, радіомодемних пристроїв практично безмежної кількості різноманітних комп'ютерів надані, завдяки їм, різні бази даних у єдиний інформаційний організм.

За прогнозами спеціалістів, максимально ефективність Інтернету зможе бути використана з застосуванням комп'ютерів шостого покоління. Однак уже сьогодні ця мережа забезпечує

впровадження технологій моментального пошуку потрібної інформації, використовується для оперативного спілкування, управлінських потреб, в інтересах розвитку бізнесу та, власне, в усіх інших сферах суспільного життя.

3.4. Глобальний фактор розвитку сучасних інформаційних баз

Етап глобальних перетворень у сучасній історії людства характеризується стрімким посиленням взаємозалежності і взаємовпливу між країнами, націями та зростаючою складністю структурної організації нашого суспільства. Ця взаємодія дедалі менше залежить від відстаней і суб'єктивного ставлення учасників.

Схиляючись до збалансованого трактування суті глобалізації, О. Г. Білорус та деякі інші українські дослідники, далекі від ідеалізації цього процесу, наголошують на необхідності звертати увагу на «демонстровані глобалізацією дедалі нові небезпеки й ризики, масштаби яких є загальносвітовими»⁵⁹. З такою позицією дослідників, розглядаючи систему сучасних загальносуспільних впливів, в основному можна погодитись. До того ж видається за доцільне наголосити на важливості часового фактора: глобалізація продукує дедалі нові небезпеки й виклики в прискореному темпі, залишаючи значно менше часу для їх нейтралізації. Як приклад можна навести резонанс у мусульманському світі на неетичні карикатури в європейських газетах. Подібним прикладом глобального впливу можна вважати супроводжувану потужними інформаційними баталіями війну в Іраці, міжнародну фінансову кризу тощо. Треба враховувати також ту обставину, що небезпеки й ризики глобалізації виникають не обов'язково в певній послідовності, не виключена дія кількох негативних факторів у сукупності, що потребує додаткового суспільного ресурсу для їх нейтралізації.

Аналізуючи впливи глобалізації на конкретний об'єкт – сучасне українське суспільство, – варто, очевидно, також наголосити на певній умовності багатьох наявних позитивних

проявів цього процесу безпосередньо на наше суспільство. Можна було б погодитися з точкою зору Ю. Пахомова стосовно глобалізації як «найбільш яскравого прояву прогресу, що несе невичерпні економічні й соціальні новації, підбадьорюючи, до того ж, не тільки за критерієм достатку невідомих раніше благ і послуг, а й з огляду на дедалі видиміші риси нової подоби людства» ⁶⁰, якби не одна обставина. Вона полягає в технічній, технологічній і професійній неготовності українського суспільства до негайного використання усіх переваг глобальних взаємовідносин. Водночас найбільш розвинуті країни, які використовують ці переваги повною мірою, ідуть у відрив за всіма якісними показниками життя і, разом з тим, посилюють свій вплив на ті країни, які відстають.

За даними Світового банку, провідні країни світу забезпечують розвиток своїх економік з опорою на знання та протягом останніх 15-ти років забезпечують додаткову вартість у галузях, що базуються на знаннях, у середньому в розмірі 3 %. Частка цих галузей у сукупній доданій вартості збільшилась у Німеччині з 51% до 60 %, у Великобританії – з 45 % до 52 %, у Фінляндії – з 34 % до 42 % ⁶¹.

Таким чином, справджується прогноз Д. Белла стосовно того, що на межі тисячоліть «постіндустріальні суспільства сконцентруються на розвитку тих, що продукують і використовують знання галузей економіки. Однак контроль за вироблюваною в багатьох галузях продукцією буде лишатися прерогативою багатонаціональних корпорацій» ⁶².

Прискорене зростання ефективності глобальних впливів призводить до того, що переваги національних економік уже меншою мірою визначаються багатствами природних ресурсів чи дешевої робочої сили і дедалі більше – конкурентним застосуванням знань та інновацій. У зв'язку з цим Україна сьогодні поступово втрачає наявні аргументи для позиціонування у світі (дешева робоча сила, природні ресурси, географічне положення тощо). І розрив між нею в генеруванні та використанні знань, інвестицій у науку і освіту для постійного розвитку й підвищення рівня життя та розвинутими країнами світу збільшується. Збільшення цього розриву призводить до того, що глобальні впливи для українського суспільства стають якоюсь мірою «відносно негативними».

Аналізуючи вплив процесів глобалізації на окремо взятую країну, націю, іншу велику людську спільність, видається за доцільне згадати ще один його наслідок. Ідеться про зменшення внутрішньої монолітності великих людських спільностей, точніше — ослаблення внутрішніх міжбазових інформаційних зв'язків за рахунок відповідного обміну з глобальним інформаційним простором чи витіснення деяких з міжбазових зв'язків на горизонтальному рівні за рахунок глобальних. Глобалізація в сучасних своїх проявах, таким чином, має ні з чим раніше не схожий за ефективністю спосіб проникнення зовнішнього впливу в будь-яку людську спільність, у будь-яку систему відносин з усім своїм позитивом і негативом. Виходячи з проявленої вже системи глобальних впливів на кожну країну, націю, на існуючу в них структуру соціальних спільностей, уже сьогодні можна зробити припущення щодо тих умов, за яких існуючі людські спільності в перспективі перетворюються в одноманітність, без індивідуальних особливостей, без права й можливостей на вільний індивідуальний розвиток.

Отже, множина вже існуючих, таких, що проявляються, і тих, що виникають і виникатимуть, викликів глобалізму стає своєрідним тестом на життєздатність людству, і різноманітності соціальних спільностей у його структурі. У зв'язку з цим виникає питання про потенціал життєздатності сучасних інформаційних баз в умовах загальносуспільного переходу до інформаційного суспільства як важливий фактор життєздатності держави й нації в цілому. Цей потенціал по суті своїй є дещо відмінним від традиційних уявлень про потенціал тієї чи іншої інформаційної структури як «сукупності наявних засобів і можливостей у певній галузі», як подається це визначення в сучасних словниках.

Донедавна цей потенціал визначався рівнем розвитку технічних засобів для роботи з інформацією, що значною мірою зумовлював ефективність використання соціальних інформаційних комунікацій. Певною мірою його характеризував і розвиток капіталовкладень, формування відповідного до поставлених завдань парку комп'ютерної техніки, ефективне програмне забезпечення, що дає можливість швидкого, точного, якісного керування наявними масивами інформації, переробки її в інформаційно-логічних

системах для одержання нової інформації, оперативна доставка потрібної інформації адресатам. Його характеризував також і рівень підготовки спеціалістів, насамперед операторів і програмістів.

Тривалий час невід'ємною складовою потенціалу інформаційної бази були обсяги наявної в ній інформації, однак практика довела, що це не обов'язково свідчить про її життєздатність. Прикладом може бути ситуація, пов'язана з актуальною для нашого суспільства проблемою, а саме – утвердження системи сучасних загальнодержавних духовно-ціннісних орієнтирів суверенної української держави. Як уже зазначалося, одним з механізмів вирішення цього важливого завдання є система святково-обрядових урочистостей. Вона сприяє вихованню почуття належності члена суспільства до суспільних ідеалів в особливій, святково-символічній формі, завдяки участі людини в загальнодержавних святах й утвердженню значущості певних загальнодержавних духовних цінностей у свідомості конкретної людини на початку нових важливих етапів її життя під час проведення певних обрядів. Організація таких урочистостей здійснюється в інтересах суспільства та санкціонується суспільством, освячується прогресивними традиціями попередніх поколінь.

Реалізація виховного впливу святково-обрядових урочистостей, що спираються на ефективні соціально-психологічні механізми, є дуже актуальною для нашої молоді держави в умовах глобальних впливів. Вона могла б сприяти вихованню справжнього, а не декларативного патріотизму, консолідації нації для вирішення всієї сукупності проблем, що стоять перед нею. Крім того, у 70–80-ті роки минулого століття в Україні, в умовах існування ще союзної держави, була створена розгалужена система вивчення прогресивних народних традицій, вироблення системи сучасних для того часу, як вважалося переважною більшістю і учасників, і організаторів цих урочистостей, свят та обрядів.

Упровадження нової обрядовості спиралося на серйозну матеріальну базу. Так, у 1987 р. на території України постійно діяли 158 палаців і будинків урочистих подій, 12 474 залів і кімнат урочистих подій при виконкомах місцевих рад народних депутатів, 695 салонів обрядових послуг, 149 спеціалізованих залів для проведення післяобрядових урочистостей, 4680

обрядових вокально-інструментальних ансамблів (ВІА), 1938 обрядових хорів тощо. На надання обрядових послуг щороку витрачалося понад 26 млн крб ⁶³. Формуванням теоретичних основ обрядотворення в Україні займалися науковці академічних інститутів, таких як Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, наукових, науково-дослідних структур Міністерства культури України. Вивчати прогресивні народні традиції, досвід упровадження нової обрядовості, збагачуючи цим відповідну інформаційну базу нової обрядовості, їм допомагали близько 25 тис. груп сприяння впровадженню нових свят і обрядів.

Хоча, аналізуючи цю тему, можна говорити і про характерний для періоду 70–80-х років формалізм, кампанійщину в процесі утвердження нової обрядовості, ідейний еклектизм, водночас можна стверджувати й про певні здобутки в цій роботі.

По-перше, організація нових святково-обрядових урочистостей у небуденний час напередодні важливих для кожної людини подій, освячення їх народною традицією й авторитетом держави – це задовольняло певні запити людини як соціальної істоти, її внутрішню потребу в урочистості, у прилученні до ідеалів.

По-друге, відродження кращих народних традицій, узагальнення народної творчості, шукаючи засоби урочистого оформлення важливих у конкретний період подій (наприклад, початок жнив, здобуття професії, проводи в армію тощо), аналіз цих суспільних явищ гуманітарними науками сприяли не лише створенню об'ємної інформаційної бази процесу обрядотворчості, а й формуванню інтересу до історичних джерел народної духовності у значної кількості людей.

Така база існувала й певною мірою використовувалася на початку періоду становлення суверенної української державності. Особливо активно, скажімо, над упровадженням народних свят й обрядів працювала відповідна обрядова комісія при Львівській облраді, на Миколаївщині, Полтавщині та в інших областях. Однак пізніше, у процесі становлення нової української держави, наявний досвід, значні обсяги інформації, теоретичних напрацювань у сфері обрядовості не були використані в практиці патріотичного виховання в інтересах сучасної України, у справі консолідації суспільства.

Можна навести також й інший приклад. У 1952 р. і в Україні було створено комп'ютер, що вважався третім у світі після найбільших у США та Великобританії. Україна формує всесвітньо відому школу кібернетики та обчислювальної техніки, яка в 70–80-ті роки змогла здійснити відповідні теоретичні напрацювання для вирішення актуальних питань входження до того інформаційного суспільства, шлях до якого торують США та інші розвинуті країни Заходу (на сьогодні вже і Сходу). Водночас обсяги знань, одержані в нашій країні, не забезпечили їй належного місця в сучасному світі, хоча залишаються істотним потенціалом у центрах збереження інформації, бібліотечних та інших відповідних установах.

Серед інших прикладів – напрацювання значних обсягів знань, великих масивів інформації в різних галузях суспільної діяльності, на певному етапі загальноновизнаних (як, наприклад, українська освітня методика, технологія вирощування штучних діамантів тощо), які, однак, не забезпечили проривів на новий, сучасний етап розвитку.

Усі наведені вище й інші численні приклади накопичення в певних напрямках суспільної діяльності, у певних базах великих обсягів інформації безпосередньо ще не можуть свідчити про той чи інший рівень інформаційного потенціалу. До того ж, на перший погляд, уведення в суспільний обіг Інтернету, можливість виходу будь-якого абонента в глобальний інформаційний простір, а також використання його ресурсів призводить до того, що кількісні показники обсягів інформації в тих чи інших базах у процесі визначення їх інформаційного потенціалу не мають особливого значення. Глобальні виклики сучасності потребують адекватних дій у відповідь, що базуються на використанні конкретної, потрібної саме в цьому конкретному випадку інформації. І її дійсно в багатьох випадках можна знайти в масивах глобального інформаційного простору. Однак незбалансоване використання зовнішньої стосовно власної інформаційної бази користувача інформації спричиняє його залежність, вразливість, веде до поступової втрати самобутності.

У випадку зі значною за обсягом базою нової обрядовості в потрібний для суспільства момент, у період перших кроків ста-

новлення нової держави в користувачів такої бази не знайшлося необхідних аргументів для доведення доцільності її ґрунтовної модернізації і використання в інтересах державотворчого процесу. Така доля спіткала і великі бази Держплану України, тоді як практично всі аспекти переходу на ринкові форми господарювання в Україні не були підтримані відповідними базами даних, науковими рекомендаціями з урахуванням специфіки безпосереднього певного перехідного періоду.

Глобальні виклики сучасності в усьому спектрі своєї зростаючої різноманітності загострюють зроблений вище висновок про вразливу тенденцію сучасного розвитку інформаційних баз українського суспільства ще й тим, що вони розвиваються, як правило, лише в деяких напрямках. Це видно і на прикладі виробництва нової наукової інформації, і на прикладах нинішньої державної підтримки комплектування бібліотечних установ. Відсутність суспільної уваги до піднесення загального інформаційного рівня баз може обернутися невідповідністю за необхідності протистояння багатьом новим реальним проблемам сучасності.

При зростаючих темпах сучасного суспільного життя, коли перед людством виникають прогнозовані й непередбачені проблеми, важливим показником оцінки потенціалу наявних інформаційних баз є швидкість відбору й аналізу інформації для прийняття необхідних рішень. «Сучасні телекомунікаційні мережі, – як зауважує М. Згуровський, – дають можливість окремим ученим чи науковим колективам ставати членами глобального дослідницького простору у відповідній сфері знань, не покидаючи при цьому свою країну, установу й дім. Таким способом вони одержують доступ до нових ідей, методів чи приладів і приєднуються до глобального творчого процесу. Ці співдружності вчених одержали назву “віртуальних лабораторій”. Вони стають дедалі організованішими, а їх діяльність – більш ефективною й значущою»⁶⁴.

Можна вважати вдалим прикладом скооперовану боротьбу спеціалістів різних країн з такою глобальною проблемою, як епідемія атипової пневмонії, у дуже стислі строки рознесеної швидкісними транспортними комунікаціями практично в усі регіони світу. Наявний інформаційний потенціал баз медичних закладів багатьох країн дав змогу досить швидко визначити збудника, зіставити

його з відомими і прийняти правильне рішення про необхідність зосередження уваги саме на санітарних методах боротьби. Водночас, як відбувалося вивчення невідомого вірусу, учені намагалися віднайти методи впливу на нього.

Досвід суспільних перетворень в Україні кінця XX – початку XXI ст. свідчить, що багатьом її суспільним інститутам, громадським організаціям не вдалося вижити в нових умовах, плавно трансформуватися в атмосфері нових політичних й економічних реалій не тому, що в наявних інформаційних базах не вистачило необхідної інформації. З оціночних позицій періоду формування постіндустріального періоду розвитку обвальні процеси в різних сферах життя українського суспільства першої половини 90-х років XX ст. пов'язані не з браком інформації, а зі слабким рівнем керування наявними інформаційними ресурсами, недостатньо точно вивільненим із загальних обсягів потрібної інформації саме в даний час, для вирішення певних проблем.

У зв'язку з цим соціальні інформаційні комунікації не отримали відповідного наповнення. Сучасний користувач не дістав належного доступу до потрібної йому інформації. Водночас на прикладі незатребуваних інформаційних напрацювань періоду радянського суспільства у сфері обрядовості наочно демонструється та обставина, що, незважаючи на гостру суспільну необхідність в утвердженні сучасних національних духовно-ціннісних орієнтирів, кількадесятирічний досвід розвитку механізмів упровадження нових свят й обрядів, вивчення історії народної обрядовості та великі масиви напрацьованої інформації, у потрібний час не була знайдена і використана саме та інформація, що задовольняла відповідні суспільні запити на етапі розбудови суверенної України.

Так можна сказати й про інформаційні бази Держплану України: з масивів наявної інформації не було добуто безпосередньо тієї, яка могла б знадобитися під час реорганізації економіки, переведення її на ринкові засади функціонування, здійснення цивілізованої приватизації. І в першому, і в другому випадку інформаційний потенціал наявних інформаційних баз у кінцевому підсумку виявився невідповідним викликам сучасності, і значні інформаційні бази великою мірою втратили свою суспільну значущість.

Наведені приклади переконують, що важливою характерною особливістю інформаційного потенціалу бази є пошукові можливості, складові апарату керування інформацією. Враховуючи прискорення темпів сучасного життя, суспільна потреба в інформації, як правило, зумовлюється дедалі відчутнішими звуженнями часових меж, що відводяться для пошуку, обробки для зручного використання й передавання потрібної інформації замовнику. Рівень програмного забезпечення комп'ютерних інформаційних баз, ефективність засобів керування наявною інформацією на всіх наявних носіях, таким чином, є ще одним показником інформаційного потенціалу баз.

Безкінечна багатогранність викликів, що виникають перед соціальними спільнотами нині, у переважній більшості випадків зумовлює потребу в залученні додаткових інформаційних ресурсів у систему соціальних комунікацій для ефективного протистояння цих спільнотей проблемам сьогодення. Залучення додаткових ресурсів здійснюється двома способами: відбором необхідної інформації з її наявних суспільних запасів і виробництвом нової інформації у разі відсутності наявної або ж великих трудозатрат для її одержання.

Наведений вище приклад досить оперативної нейтралізації глобальної проблеми атипової пневмонії якраз і є ілюстрацією ефективного використання потенціалу глобального інформаційного простору, можливостей численних спеціальних високопрофесійних інформаційних баз санітарно-медичної спеціалізації для ідентифікації збудника, вироблення рекомендацій з метою блокування джерел поширення хвороби, організації роботи для боротьби з нею. Постійний, оперативний обмін інформацією на базі використання сучасних технологій у даному випадку сприяв істотному посиленню науково-організаційного потенціалу, впливу кожної із задіяних інформаційних баз на нейтралізацію глобальної кризи в усіх місцях її прояву.

Цей досить успішний приклад може бути наочною ілюстрацією висновків О. В. Зернецької стосовно важливої особливості сучасності: створення «майбутнього комплексу аудіовізуальних електронних комунікацій, який дедалі більше набуває глобального характеру... приводить до виникнення нових, досі

невідомих ситуацій у різних сферах національних інтересів і можливостей у формуванні та втіленні внутрішньої й зовнішньої політики держав. Розширення спектрів культурного, політичного й ідеологічного впливів»⁶⁵. Практика нинішнього періоду входження в інформаційний етап розвитку свідчить не лише про зростаючі глобальні впливи на всю ієрархію інформаційних баз суспільства, не лише про зростаюче значення для розвитку суспільства нових телекомунікаційних засобів, а й про поступовий розвиток зворотного процесу. Збільшення зовнішніх інформаційних зв'язків кожної бази, їх активне використання в інтересах розвитку бази (що не розмиває особливостей її специфіки) свідчить про зростаючу життєздатність бази, її позитивний інформаційний потенціал.

Ще одна особливість для характеристики життєздатності інформаційної бази пов'язана з рівнем організації її внутрішніх ресурсів. Для людської спільноти, інформаційною матрицею якої є дана база, це відповідно вимірюється чіткістю у визначенні об'єднаних засад, змісту існування, суспільної позиції. У радянські часи ідея розвитку рівнів інформації не зовсім умотивовано опредмечувалась. Приміром, А. Д. Урсул зауважував, що «в суспільстві також можна розрізнити рівні інформації, наприклад, на рівні виробничих одиниць (заводів, фабрик тощо)...» і далі йдеться про об'єднання навколо машин, книг, фільмів та ін. Допускаючи певну натяжку в такому опредмечуванні, потрібно повністю погодитись із зробленими висновками про те, що «усвідомлення ідеї організації, наявності рівнів самої інформації, у тому числі й наукової інформації, – є важливим для інформатики методологічним положенням»⁶⁶.

Сучасний період став періодом масового підтвердження прояву цього методологічного положення в інформатизації, зокрема у внутрішній реорганізації інформаційних баз. Формування масивів «інформації на базі інформації», узагальнень, виявлення закономірностей розвитку досліджуваних процесів, прогностичні інформаційні набудови – аналітична інформація набуває дедалі більших обсягів і значущості в загальній структурі інформації. Вона становить основу того, на чому базується «ідея організації». Вона є вихідною і забезпечує необхідну точність під час формулювання завдань щодо вирішення актуальних проблем, що потребують пошуку й виробництва нової інформації.

Аналітична інформація є на сьогодні найціннішим продуктом на ринку інформації. Тому наявні можливості для оперативного і точного генерування такої інформації – ще одна характерна риса життєздатності інформаційної бази.

Таким чином, можна стверджувати, що в умовах глобальних впливів життєздатність інформаційних баз, що відображають структуру людських спільностей, залежить:

- від якості керування наявною інформацією, забезпечення потрібної інформації в необхідних обсягах, із потрібною якістю, орієнтованих на замовника соціальних комунікацій;

- від рівня вмонтованості бази в систему наявних і необхідних для вирішення проблем соціальних комунікацій, використання можливостей підключення до глобального інформаційного простору та споріднених баз;

- від рівня освоєння технологій переробки первинної інформації, якості підготовлених аналітичних продуктів, зростання питомої ваги аналітики, синтезу первинних інформаційних ресурсів у загальних обсягах базової інформації.

Варто також зауважити, що з еволюцією світового співтовариства в напрямі до інформаційного суспільства, із розвитком інформатизації в Україні відбувається помітний розвиток ринку інформації і включення в цей процес вітчизняного продукту. Можна прогнозувати, що в недалекому майбутньому цей ринок поступово почне визначати основну умову життєздатності інформаційних баз – науковість, соціальну затребуваність, вимірювану їх спроможністю до конкуренції.

На життєздатність системи інформаційних баз зростаючий вплив справлятиме людський фактор. Його врахування в умовах інформатизації означає передусім новий підхід до трудових процесів та ведення бізнесу.

Крім того, українські дослідники зауважують, що «суспільство дійсно неспроможне саморганізуватись, якщо не сформувало державотворчий світогляд, не виробило спільних ідей розвитку... Національна ідея покликана якраз упорядкувати, гуманізувати й одухотворити броунівський рух розпорошеного суспільного середовища, окреслити вартісну цивілізаційну мету трансформації соціуму й мобілізувати громадян на її реалізацію».

Розглядаючи найпомітніші зовнішні, постійно діючі впливи на сучасну Україну, доцільно користуватися справедливою й аргументованою точкою зору Валлерстайна, згідно з якою «процеси, пов'язані з глобалізацією, насправді не нові... Мабуть, найбільш об'єктивно ми можемо подивитися на нинішню ситуацію, якщо будемо користуватися двома іншими часовими рамками: перша – із 1945 р. до сьогодні, друга – починаючи приблизно з 1450 р. дотепер»⁶⁷. До того ж перша з цих часових рамок відбиває етап інтенсифікації глобальних впливів, пов'язаний з реалізацією Ялтинської угоди між Сполученими Штатами і єдиною сумірною з ними за військовою могутністю силою – Радянським Союзом. Друга «відзначає життєвий цикл капіталістичної світової економіки, що мала свої періоди виникнення розвитку і тепер вступила в період остаточної кризи»⁶⁸.

Такий погляд на хронологічні рамки активної глобалізації дає підстави з дещо іншої точки зору підійти до оцінки інтеграційного потенціалу України під час входження в інформаційне суспільство навіть на основі своєї нинішньої перехідної економіки. З урахуванням розгорнутих хронологічних рамок глобалізаційних впливів у світі звертає на себе увагу притаманна Україні практично унікальна стійкість до цих впливів в умовах відсутності протягом століть власного формального об'єднуючого начала – повноцінної державності. Навіть за нинішньої несприятливої економічної ситуації наявність цього імунітету стосовно зовнішніх викликів є підставою для певного оптимізму щодо майбутнього суспільства, є важливою соціально-психологічною обставиною входження українського суспільства в нову ієрархію загальноцивілізаційних суспільних утворень інформаційної епохи.

Процес цього входження найяскравіше простежується в системі економічних викликів і протистоянь, характерних для складного періоду сучасного нерівномірного входження в інформаційну епоху. Для України цей процес ускладнений внутрішніми проблемами перехідної економіки і зовнішніми – пов'язаними з взаємодією на міжнародній арені із суб'єктами рівня індустріального розвитку і новими – із системою уже постіндустріальних проявів і взаємодій.

Таким чином, сьогодні на міжнародній арені відстоюють свої економічні інтереси (а отже, тією чи іншою мірою впливають на

Україну) національні економічні структури більшості держав. Об'єднуючись у національні корпорації, такі економічні структури набувають можливостей здійснювати помітний у загальнодержавному масштабі вплив, дедалі частіше діють з урахуванням закономірностей функціонування міжнародних ринків, втягуючи внутрішні економічні ринки фактично в систему глобальних економічних відносин. Процес швидкого перетворення національних корпорацій у ТНК, у глобальні корпорації посилює глобальні впливи з усім спектром позитивних і негативних їх проявів у житті кожного народу, кожної держави.

Економічний глобалізм ХХ ст. у його останній чверті внаслідок закономірного технологічного стрибка перетворив інформаційну індустрію, що обслуговує процес економічного розвитку, в особливу, якісно нову галузь у загальній структурі економіки, що стала плацдармом, з якого, власне, почалася нова, інформаційна епоха. Розпочалося продукування товару нового типу, глобального товару з новими економічними властивостями, необмеженого відтворення й накопичення багаторазового використання – інформації.

Масове входження в ринковий обіг нового товару, заснованого на інформаційних технологіях виробництва й реалізації, останнім часом дедалі відчутніше позначається на характері зовнішніх впливів на українське суспільство. У впливі зарубіжних ринків, що в сукупності сприймаються як дія глобального ринку в Україні, акцент переноситься щодалі більше саме в інформаційну сферу. Це зумовлюється насамперед зазначеними вище структурними особливостями сучасного товару. До того ж важливою є та обставина, що втілений у цьому товарі інтелектуальний потенціал, нагромадження знання виробника стають порівняно з впливом товарів предметної сфери і фактором масового переливання капіталів на завершальному етапі індустріальної епохи розвитку несутірно більш відчутними і дієвими. Вплив цього продукту на свідомість членів суспільства позначається на його духовній сфері, роз'їдаючи традиційні межі національної самобутності, самоідентифікації, своєрідності всієї системи інформаційних баз нашого суспільства.

Вплив інтелектуального змісту продуктів сучасного виробництва під час його просування на українські ринки є важливою, проте

не єдиною формою впливу на духовний світ нашого суспільства в його нинішньому, відкритому статусі. І йдеться також не лише про зростаючу могутність рекламної індустрії з величезними на сьогодні фінансово-технічними можливостями налагодження рекламного супроводу економічної діяльності. На прикладах діяльності нинішніх найбільших державно-корпоративних економічних структур простежується тенденція до створення оптимального соціально-культурного, соціально-економічного середовища в глобальних масштабах для здійснення їх економічних і політичних намірів загальноцивілізаційного масштабу.

Уже сьогодні в діяльності цих структур в Україні, нерідко підтримуваній міжнародними економічними організаціями, бачимо чітку політику відстоювання інтересів, що забезпечують вирівнювання економічних, соціально-політичних показників у сформованому вже колі країн-лідерів, а також ТНК за рахунок Української та інших держав, слабших за основними сучасними показниками життєздатності. Така узгоджена політика дає можливість лідерам глобалізації поки що не входити в антагоністичні суперечності між собою, вирішуючи проблеми розвитку, пов'язані з переходом в інформаційну епоху за рахунок третіх країн.

Прикладом цього може бути і фактичне блокування на міжнародних ринках української високотехнологічної продукції: ракетної техніки, найновіших зразків авіатехніки, обмеження ринків високорозвинутих країн для продукції української металургії, експансія масової культури, особливостей способу життя та ін.

Практика проведення ринкових реформ в Україні свідчить про фактичне нав'язування Україні, як і іншим країнам, що не входять до «золотого мільярда», ідеології в усіх сферах суспільного життя, виробленої саме в процесі еволюції націй-лідерів, що спричиняє втрату національних традицій господарювання, орієнтації громадянського життя на зарубіжні стандарти і т. ін. На прикладі України, що була на початок 90-х років минулого століття однією з найрозвинутіших республік союзної держави, ці механічні, неадаптовані зовнішні впливи особливо помітні. Про них можна говорити й аналізуючи практику економічних перетворень у селі, що призвела до масового зубожіння населення, і проведену при-

ватизацію, і демократизацію з утворенням сотні карликових маловпливових партій, і формування олігархічних структур із забезпеченням відповідного рівня демократизації суспільства.

Таким чином, слабе суспільне самоуправління, економіка, що не може ефективно діяти на світових ринках, відсутність загальноновизнаної національної системи цінностей, навколо якої могло б гуртуватися суспільство, якраз і створює сприятливі умови для утвердження впливу зарубіжних лідерів-глобалізаторів. Проте останні зацікавлені не в розвалі господарства в країнах за межами «золотого мільярда», а лише в збереженні і збільшенні дистанції з країнами-лідерами в процесі розвитку. Це дає змогу дієвого контролю основних суспільних процесів у країнах-асистентах для подальшого розвитку лідерів. Асистенти ж поступово втрачають умови для національного розвитку, опори на національних традиціях у всіх сферах суспільного життя.

Ставши однією з таких країн, Україна хоча й матиме можливість для певного економічного розвитку у сфері хліборобства, сировинних галузях і галузях, насамперед пов'язаних із шкідливим виробництвом, але поступово втрачає і втратить провідні позиції у фундаментальних науках, розробці високоінтелектуальних технологій і виробництві продукції на базі таких технологій. Перебування серед країн-асистентів розвитку «золотого мільярда», таким чином, звужить можливості для входження в глобальний інформаційний простір з важливим, суспільно значущим інтелектуальним продуктом.

І хоча перше десятиріччя існування незалежної України виявило чимало ознак негативних тенденцій в еволюції українського суспільства (це було пов'язано з малоефективним керівництвом суспільними механізмами, слабкістю економіки, залишковим фінансуванням академічної науки і освіти, неефективною приватизацією, повільним формуванням єдиного суспільного організму тощо), однак вона має ще серйозні аргументи для достойного входження у світову спільноту. І важливо їх якомога ефективніше використати. Слід підкреслити, що їх ефективне використання неможливе без сучасного технологічного, стратегічно вивіреного і спланованого професійного інформаційного супроводу, представлення цього супроводу в глобальному інформаційному просторі.

Одним з таких аргументів є сприятливе географічне положення України. Крім наявних ще корисних копалин, високопродуктивних чорноземів, сприятливого, помірного клімату, саме розташування Української держави пов'язане з розміщенням важливих євразійських та системи Північ – Південь різноманітних і дуже важливих для світової економіки транспортних магістралей. Україна розташована в самому центрі міжцивілізаційних контактів. Залежно від ефективності використання цього фактора, він може бути або ж підмогою для економіки країни, або ж перетворитись у додаткову загрозу Україні у зв'язку із зростаючими міграційними процесами, зіткненням економічних, політичних інтересів могутніх сусідів та ін.

Значення географічного положення України посилюється фактором відкритості її суспільства. Це може бути і додатковою аргументацією для закріплення серед впливових держав у світі, і водночас спричинити зростаючі проблеми, пов'язані з негативними впливами глобалізації (Україна вже відчула ці впливи насамперед у складноконтрольованих міграційних процесах, проблемах поширення наркоманії, СНІД, інших епідемічних захворювань і т. ін.)

Серед транспортних можливостей України для її економіки і для зміцнення її позицій у світі при вмілому господарюванні істотне значення мають магістральні газо- і нафтопроводи, що є на сьогодні дуже важливими артеріями забезпечення паливними ресурсами (насамперед газом) країн європейської спільноти. Ураховуючи стратегічну тенденцію збільшення потреби Західної Європи в енергоресурсах, незважаючи на будівництво альтернативних шляхів газопостачання через Туреччину і обхідний газотранспортний маршрут поза Україною через Білорусь та проектування балтійських транспортних артерій, центральноазіатський газ і нафта (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан, певною мірою Азербайджан), газо- і нафтопродукти Росії в основних своїх обсягах ще тривалий час будуть транспортуватися в Європу через територію України.

Зміна деяких економічних і політичних факторів глобального значення – зменшення запасів нафти на норвезькому шельфі, наслідки іракської війни, обмежені нафторесурси освоєних нафтових родовищ Росії тощо роблять потенційно перспективним нещодавно побудований Україною нафтопровід Одеса – Броди з

можливим наступним продовженням до Гданська і трубопроводів індустрії Північної Європи.

Прояв глобальних впливів у цій сфері сьогодні спостерігається в організації міжнародних консорціумів з використання цих магістралей. І настільки глибоким буде цей вплив, залежатиме від того, наскільки вміло при проведенні відповідних переговорів Україна зуміє відстоювати свої інтереси.

Це ж саме стосується залізничного і водного транспорту, портової інфраструктури, будівництва й експлуатації автомагістралей на рівні світових стандартів насамперед згідно із системою міжнародних маршрутів автоперевезень та комбінованих транспортних маршрутів, розвитку системи авіаперевезень.

Контроль над національною транспортною інфраструктурою, участь в керуванні транснаціональними магістралями щодо переміщення енергоносіїв, інших товарів, людей є гарною економічною базою для активного входження України також і у відповідний сектор глобального інформаційного простору, утвердження там рівноправного партнера при вирішенні найважливіших загальноцивілізаційних завдань.

Розвиток транспортних можливостей приводить до переміщення дедалі більшої кількості людей, що також стає помітним фактором впливу на Україну. До того ж особливу небезпеку становить неконтрольована міграція, що за фактично відкритих кордонах на Сході призвела на сьогодні до проникнення з гарячих точок світу (Афганістан, Ірак, Пакистан та ін.), за приблизними підрахунками, наведеними в різних джерелах, від кількох сотень тисяч до понад 1 млн біженців.

Крім криміногенних, медичних, економічних проблем, ця категорія людей із збільшенням її питомої ваги в українському суспільстві здійснює неконтрольований ідеологічний світоглядний вплив, що далеко не завжди позитивно співвідноситься з традиційним способом життя українців. В Україні поки що не існує ефективних форм впливу на сам процес незаконної міграції і мігрантів, не налагоджене відповідне співробітництво з країнами – фактичними постачальниками іммігрантів в Україну. Дане питання обертається також проблемними ситуаціями з багатьма країнами Європи, куди спрямований основний потік незаконних

мігрантів, що використовують українську територію. Крім іншого, у вирішенні цієї проблеми матиме велике значення налагодження міжнародного інформаційного співробітництва.

Для України міграційна проблема має також ще один негативний аспект: стихійний експорт своєї власної робочої сили, у тому числі висококваліфікованої. На жаль, держава донині не змогла організувати допомогу своїм громадянам у пошуку прийнятної роботи за кордоном на законних підставах, чим користуються для власного збагачення нерідко сумнівні, або ж навіть кримінальні приватні структури.

Як наслідок, працевлаштування українців за кордоном нерідко відбувається за межами правового поля. Вискокваліфіковані працівники дискваліфікуються, займаючись виконанням низькокваліфікованої, випадкової роботи. Вони нерідко позбавлені елементарних прав, умов для роботи і життя, одержують несправедливо низький заробіток. Такий стан справ із значною частиною українських оstarбайтерів негативно впливає на імідж України.

Некваліфікований, без участі і підтримки держави експорт української робочої сили, особливо кваліфікованої, є збитковим для українського суспільства. І навпаки – упорядкування цього процесу, державна підтримка, у тому числі інформаційна, може сприяти піднесенню іміджу українців і стати дієвим каналом внесення позитивної інформації про Україну і світ.

Однією з контрольованих форм переміщення людей, що здійснює певний вплив на населення України, є різні види туризму. При належній організації туризм є високорентабельною галуззю господарювання. Однак в Україні, незважаючи на сприятливі природні можливості, історично-культурне багатство, відомі в усьому світі регіони з великим оздоровчим потенціалом (Крим, Карпати, Поділля, Наддніпров'я і т. ін.), туристична оздоровча галузь розвинута слабо і ще не реалізує свого потенціального впливу в масштабах країни.

Однак критичне ставлення переважної більшості туристів до якості сервісу, організації роботи туристичної галузі України на фоні наявних її можливостей не сприяє зміцненню іміджу держави і нації.

Туристична сфера на сьогодні практично не використовується для донесення інформації про Україну за допомогою найактивнішої частини населення іноземних країн, що відвідує Україну. Слабкою є організація рекламної діяльності, орієнтованої на зарубіжжя, інформації про нашу країну, її історію, культуру, народ. Низька ефективність цього каналу інформації про Україну відчутно шкодить реалізації потенціальних можливостей.

Можна наводити й інші приклади неефективного використання Україною реально діючих шляхів входження в глобальний інформаційний простір, каналів формування сучасних комунікацій. Серед них практично незначним є використання того фактора, що, за даними голови Держкомітету України у справах національних меншин і міграції, за кордоном нині проживає від 20 до 25 млн українців. На сьогодні вони не можуть бути ефективним джерелом інформації про сучасну Україну, оскільки мають слабкий зв'язок з батьківщиною, не відчувають достатньою мірою її підтримки як на державному, так і на громадянському рівні, не мають каналів постійної інформації про її життя, допомоги у формуванні національного іміджу українця як повноправного члена міжнародної спільноти.

Дещо краще використовується як канал уведення в глобальний інформаційний простір позитивної інформації про Україну факт участі Збройних сил України в міжнародному військовому співробітництві (спільні військові навчання з підрозділами армій країн НАТО, країн басейну Чорного моря, участь в організації спільних військових спеціальних підрозділів із країнами-сусідами, миротворчі місії в Африці, Югославії, і найбільша – в Іраці), а також діяльність України на міжнародному ринку озброєнь. Однак і тут використовуються далеко не всі, у тому числі й деколи дуже сприятливі можливості. Особливо в ситуаціях, коли в цьому зацікавлені інші учасники спільних міжнародних акцій, як, наприклад, під час формування стабілізаційних сил в Іраці, антитерористичної операції в Афганістані та ін. Узагалі, усі сфери міжнародної діяльності сьогодні, а в перспективі всі сфери суспільної діяльності не лише дають можливість, а в процесі переходу до інформаційного суспільства зумовлюють необхідність уведення в глобальний інформаційний простір інформації як про зміст, характер цієї діяльності, так і про її авторів, суб'єктів суспільно значущих процесів.

Із входженням у нову епоху від інтенсивності інформаційних обмінів залежатиме успіх будь-якої діяльності. Важливим нюансом при цьому стане та обставина, що прогресивний розвиток зумовлюватиметься дедалі більшою мірою саме рівноправними обмінами.

Як уже підкреслювалось, ринкова економіка внаслідок дії механізмів її функціонування стала в усіх країнах могутнім поштовхом до інформатизації всіх сторін суспільного життя і передумовою до входження в інформаційне суспільство. У провідних країнах Заходу цей процес тривав багато десятків років. Порівняно з ними впровадження сучасних технологій ринкового господарювання в постсоціалістичних країнах колишнього СРСР здійснювалося практично блискавично. У максимально відкритому суспільстві нинішньої України ці технології можуть бути сучасними або ж наближеними до сучасних, оскільки вони дедалі більше інтегруються в систему сучасних економічних відносин.

Із самого початку цього процесу економічні (а також і всі інші) перетворення в суверенній Україні не мали відповідної вітчизняної інформаційної підтримки, а також спеціалістів, що могли б її ефективно використовувати. Відсутність належного рівня інформатизації суспільства стала істотним гальмом ринкових перетворень, однією з основних причин допущених помилок у приватизації, формуванні тонких ринкових структур, післяприватизаційній діяльності підприємств і, що особливо важливо, під час виходу на міжнародну арену самостійних суб'єктів ринку. Цей процес зумовлений і тією обставиною, що ринкові відносини – якісно інший тип життя, із зростаючим значенням процесів саморегуляції, проявом ініціативи значно більшої частини суспільства, ніж у минулому, охопленням цими процесами не лише економічного, а й усіх інших форм життя. Ринкові відносини потребують від дедалі більшої кількості членів суспільства постійного прийняття власних рішень, точнішого вибору їх у багатоваріантних ситуаціях, для чого потрібні достатні обсяги якісної інформації. В умовах розбудови суверенної України всі ці процеси ускладнювались стислими часовими рамками перехідного періоду, коли співіснували настанови, елементи системи ціннісних орієнтирів соціалістичної, адміністративно-командної моделі керування, напрацьований власний досвід в умовах перехідного

періоду, рецепти, схеми організації економічного, соціально-політичного життя, впроваджені за активного сприяння зарубіжжя.

З удосконаленням дії ринкових механізмів в Україні функціонування і розвиток дедалі більшої кількості суспільних структур, і не лише економічних, залежить від якості керування саме цими структурами, від якості аналізу ситуації, в яких вони діють, прогнозу, ініціативи і т. ін. Усе це потребує кваліфікованого користування різноманітними джерелами інформації, і не лише спеціальної. Так, скажімо, керівнику сучасної бізнес-структури для прийняття рішень корисною є не лише специфічна біржова інформація, рекламні матеріали, аналітика з аналізом динаміки й розвитку тих чи інших ринків тощо, а й інформація про правову базу, в якій здійснюватимуться ті чи інші операції, політологічна інформація з характеристикою розвитку політичних процесів, розстановки політичних сил, за допомогою чого можна спрогнозувати можливі тенденції в економічному розвитку суспільства. Певні запити задовольняє наукова й навчальна інформація. Свої корисні функції виконує інформація розважальна.

Таким чином, незважаючи на втрачені протягом останніх двох десятиріч можливості, з реорганізацією українського суспільства на ринкових засадах у ньому поступово формується власний інформаційний ринок, власна інформаційна інфраструктура. Розвиток її елементів визначають не тільки внутрішні закономірності інформаційного середовища ринку, а й значною мірою механізми розвитку суспільства в цілому. Унаслідок інтенсифікації інформаційних обмінів усередині української системи інформаційних баз здійснюється за рахунок широкого потоку вже готової для використання в умовах ринкових відносин іноземної інформації та продукції вітчизняних інформаційних структур, що поступово пристосовувалися до сучасних суспільних запитів.

Відкритість українського суспільства створила умови, за яких на внутрішньому інформаційному ринку разом з українськими виробниками інформаційної продукції (газет, журналів, книг, технічної літератури та документації, рекламної продукції, комп'ютерних видань, сайтів, баз, пошукових систем, програмного забезпечення, радіо- і телепрограм, аудіо- та відеокасет, компакт-дисків,

інформації на інших носіях, засобів тиражування інформації, зберігання й розповсюдження) успішно конкурують зарубіжні виробники інформації.

Водночас сьогоднішнє українське суспільство не виконує дуже важливої умови входження в інформаційну епоху. Воно користується, як правило, пропонованою йому зовні інформацією (не стільки потрібною, скільки пропонованою!) і генерує дуже мало власної інформації в глобальний інформаційний простір про свої ринки, про свої можливості. Воно ще не стало діючим гравцем на глобальних інформаційних ринках.

Варто зауважити при цьому, що в сучасних умовах у цьому процесі дуже важливий фактор часу. Сьогодні ринкові відносини у сфері інформації вже динамічно розвиваються. Конкурентні механізми постійно стимулюють удосконалення діяльності всіх суб'єктів виробничого процесу, удосконалення продукції і системи послуг, реклами своїх можливостей, просування свого продукту в нові сегменти глобального інформаційного простору, поглиблюють проникнення у дедалі нові сфери життя різних країн і народів, готуючи умови для економічної і всіх інших видів експансії.

Водночас загальновизнана точка зору про те, що відповідне інформаційне забезпечення має сьогодні не лише супроводжувати, підтримувати будь-яку економічну і взагалі суспільну діяльність, а й випереджати її на вибраних напрямках, готувати відповідний ґрунт для реалізації задуманих проєктів, знайшла своє підтвердження на прикладах невдалої діяльності з просування українських товарів на ринки не лише високорозвинутих країн Заходу, але й на азіатських, латиноамериканських, африканських ринках. Маються на увазі і ринки озброєнь, і машинобудування, і сільськогосподарської продукції, і інші, на яких Україна об'єктивно може виступати з високоякісною, конкурентоспроможною продукцією. На жаль, протягом усього періоду ринкових перетворень в Україні саме незадовільна інформаційно-аналітична діяльність дуже часто була причиною слабого, нерішучого входження вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки, особливо на ті з них, що є новими для нас.

Аналізуючи технологічний рівень української інформаційної сфери порівняно із застосуванням зарубіжних інформаційних технологій, можна зробити невідгідне для них порівняння і під час

розгляду рекламно-інформаційної роботи на власних ринках, у впливах на власне суспільство.

Як показує реальність, відставання від західних країн в інформаційній сфері протягом останнього десятиріччя не зменшилось, а навпаки, зросло. До того ж Україна істотно втрачає вплив на формування національного інформаційного простору.

Оскільки інформаційний ринок розвивається з певним випередженням еволюції структури відносин ринкового суспільства, його інфраструктура розвивається також відповідно до потреб ринкових інститутів. Як зауважує О. Г. Білорус, у методології досліджень глобалізму і глобалізації останнім часом перемагає саме комплексний системний підхід до аналізу інформаційного прояву глобалізації з економічним, геополітичним, соціальним, екологічним, соціально-культурним факторами⁶⁹. Значення комунікацій глобалізму як локомотивного фактора суспільного розвитку вичерпно пояснює М. Кастельс, зауважуючи, «... що при цьому розглядаються технології для впливу на інформацію, а не просто інформація, призначена для впливу на технологію, як було у випадку попередніх технологічних революцій...» і оскільки «інформація є інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усі процеси нашого індивідуального і колективного існування безпосередньо формуються (хоча, зрозуміло, не детермінуються) новим технологічним способом»⁷⁰. Цим самим зумовлюється та обставина, що процеси інформатизації зі сфери економіки активно проникають у всі сфери життя суспільства в усіх країнах. Водночас найпродуктивніший напрям розвитку інформаційних технологій пов'язаний з формуванням соціальних інформаційних структур та інфраструктури, що забезпечує їх функціонування. Вітчизняні дослідники констатують у зв'язку з цим, що в умовах постіндустріальної економіки виробництво і використання знань стає найбільшим пріоритетом національних економічних стратегій високорозвинутих країн світу ще з початку 70-х років минулого століття. І сьогодні Україна, як і більшість інших країн СНД, відстала від США і Японії в питаннях фінансування розвитку науки приблизно на 50–60 років.

У застосуванні до власне інформаційної сфери ця обставина зумовила особливе відставання у формуванні й розвитку

аналітичних структур, структур створення інформації на базі інформації, та структур наступного порядку узагальнення й аналізу. Оскільки сьогодні такі структури (на Заході – «фабрики думки») використовуються з метою підготовки інформації і напрацювання необхідних рекомендацій для прийняття особливо важливих рішень у найважливіших сферах суспільної діяльності (в обороні, бізнесі, політичній діяльності, насамперед на міжнародному рівні), їх діяльність з тих чи інших міркувань має, як правило, конфіденційний характер і особливо не рекламується. Проте діяльність таких структур, враховуючи зростаючу складність процесів суспільного життя, зростаючі обсяги генерованої людством інформації, набуває дедалі більшого значення і зростаючих перспектив для розвитку. Для нашої країни у зв'язку з хронічним недофінансуванням і нефінансуванням, у зв'язку з ембріональністю всієї інформаційної інфраструктури і, головне, у зв'язку з недостатньо розвинутим попитом на інформаційну продукцію, у свою чергу, пов'язаним з недостатньою кваліфікацією значної частини управлінських кадрів, бізнесменів та керівництва громадськими організаціями, відставання у створенні аналітичних, інформаційно-аналітичних структур на сьогодні не є особливо відчутним. Варто зауважити, що це відставання є відставанням, відкладеним у майбутнє. Воно набиратиме гостроти з розвитком процесу інформатизації українського суспільства і, головне, – з процесом входження його у сферу впливів постіндустріального етапу розвитку суспільства.

Сьогодні ж Україна належить до тих країн, на які здійснюється масований вплив інформаційної інфраструктури глобального інформаційного простору. Цей вплив можна назвати першою хвилею глобальної дії на суспільство, структуроване переважно за законами індустріальної доби, що відходить у минуле. Через це основним інформаційним продуктом глобальної дії є «інформація для всіх», фактологічна, розважальна та інша, інтерпретована згідно з позицією її виробника, його інтересами.

Нині основні інформаційні структури (підприємства), що забезпечують глобальне висвітлення новин у світі – це Reuters (Великобританія), AFP (Agence France Press, Франція) і AP (Associated

Press США). Конкуруючи між собою на тактичному рівні, вони намагаються утримувати стратегічний контроль над задоволенням запитів основної маси споживачів фактологічної інформації⁷¹. Звертає на себе увагу при цьому така обставина: з 70-х років ці агентства поступово стали також глобальними агентствами з фінансової, історичної, торговельної та іншої інформації⁷². Цим самим було розпочато перехід до постачання на ринок інформації нових продуктів, з вищим рівнем аналітичного узагальнення фактів, орієнтованих на спеціальні категорії споживачів у глобальному інформаційному просторі. Очевидно, саме з цього періоду можна говорити про прояв нової глобальної структуризації суспільства, формування загальносуспільних однотипних інформаційних баз.

Серед інших інформаційних агентств глобального впливу треба згадати російське ИТАР-ТАСС, що також входить до п'ятірки найбільших агентств світу, а також РИА-Новости. Дослідження показують, що «відповідно до загальносвітової тенденції зростання частки аналітичної роботи в процесі інформаційного забезпечення, у Росії збільшилась кількість організацій, що займаються обробкою інформації. Разом з державними аналітичними центрами, що існують практично в усіх державних установах розгалуженою системою академічних інститутів, що разом з фундаментальними розробками здійснюють і прикладний аналіз, виникає нове явище – незалежні інформаційні центри»⁷³.

Разом зі згаданими вище інформаційними агентствами досить широку аудиторію в глобальному інформаційному просторі мають регіональні і міжрегіональні агентства, які з певними застереженнями можна віднести до категорії глобально демократичних. Вони орієнтовані на аудиторію в країнах, що належать до Руху неприєднання в країнах, що розвиваються. Серед них The Pan African News Agency – Панафриканське агентство новин та ін.

Система інформаційних агентств стала основним джерелом загальносуспільних новин і, через специфіку їх уведення в інформаційний простір, засобом політичного та ідеологічного впливу. Перетворення інформаційної діяльності на різновид економічної діяльності дало змогу глобальним інформагентствам стати могутніми економічними структурами (з мільярдними оборотами в доларах США), що поширюють свою діяльність у споріднені

інформаційні та комунікаційні галузі, відіграють вирішальну роль у міжнародному телевізійному потоці новин, у забезпеченні оперативною інформацією всієї системи ЗМІ, у тому числі електронних.

Хоча на сьогодні Україна має понад 30 інформаційних агентств, усі вони, крім хіба що Укрінформ, Інтерфакс-Україна та УНІАН, у глобальному інформаційному просторі майже не помітні, мають слабку технічну базу, орієнтовані на сегмент внутрішнього інформаційного ринку з участю насамперед регіональних ЗМІ, певною мірою владних структур і бізнесу. За винятком державного інформаційного агентства України (ДІНАУ), усі інформагентства є приватними структурами. Їх засновники або співзасновники – ЗАТ, ТОВ – підприємства з іноземним капіталом, приватні особи. Певну настороженість викликає той факт, що у 2000 р. 12 із них працювало за межами правового поля без обов'язкової реєстрації, що, на думку спеціалістів, демонструє небажання розкривати джерела фінансування та засновників ⁷⁴.

Про слабкість і неефективність цих структур свідчить більш як утричі вищий рейтинг створеного в Україні за участю ОРТ телеканалу «Інтер», що транслює кращі передачі російського телебачення проти першого загальнонаціонального телеканалу УТ – 1 (33 % проти 9 %). Дослідження демонструють невирішеність на даному етапі проблеми забезпечення державної інформаційної вертикалі засобами ЗМІ, поширення об'єктивної інформації про Україну за допомогою телебачення і радіо в глобальному інформаційному просторі, про вплив значної частини спеціалістів зі слабо забезпечуваних державних у комерційні структури ⁷⁵.

Сьогодні українські вчені роблять висновок про «відсутність у багатьох сегментах вітчизняного медіа-ринку об'єктивних умов для функціонування економічно незалежних засобів масової інформації...», констатують «майже повну несформованість повноцінного ринкового конкурентного середовища ЗМІ» ⁷⁶.

Водночас динамічний розвиток інфраструктури глобального інформаційного простору на прикладі розвитку лише технологій поширення першого рівня інформаційних продуктів, фактологічної інформації порівняно з ситуацією в нашій країні дає підстави для серйозної стурбованості. Слід зауважити, що донедавна українське суспільство відчувало порівняно невеликий інформаційний тиск

зарубіжжя. Період кардинальних соціально-економічних змін (що супроводжувався високим рівнем невизначеності, у тому числі в правовій сфері, а також мовні бар'єри, настороженість частини населення внаслідок тривалого проживання в закритому суспільстві) зумовив вичікувальну позицію за кордоном стосовно України і цим самим забезпечував досить тривалий час до початку повномасштабної інформаційної агресії.

Однак цей час минає. Вхідження України в міжнародну спільноту, зростаюча відкритість її суспільства і водночас слабкість власної інформаційної структури ставить перед українським суспільством у період входження цивілізації в інформаційну епоху надзвичайно складні проблеми.

Варто зауважити при цьому про одну дуже красномовну обставину з іншого боку: переважна більшість складових вітчизняної інформаційної структури працює сьогодні без опори на серйозні інформаційні бази, інформаційні центри. Вони користуються лише оперативними, новими потоками інформації. Відповідно, інформаційні продукти одержуються «для домашнього вжитку», у більшості легкодумними, такими, що не в змозі представити Україну в глобальному інформаційному просторі достойно і корисно.

Усе це показує, що вирішення проблеми підвищення ефективності інформаційного виробництва в Україні має пройти через загальнонаціональне усвідомлення цієї проблеми, суспільну солідарність у практичних кроках для вирішення не стільки незрілої, стільки перезрілої вже проблеми, підтриманої збалансованою, системною іміджевою програмою загальнодержавного рівня.

Бібліографічні примітки до глави 3

¹ *Touraine A.* L'Evolution du travail onvrieraux usines Renault. – Paris: Centre National de la Recherche Scientijigue, 1955. – 257 p.

² *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 37.

³ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 54.

⁴ *Додонов О. Г., Нестеренко О. В.* Державне регулювання інформатизації України // Реєстрація, збереження і обробка даних. – 1999. – Т. 1. – № 6 – С. 50–51.

⁵ До глобальної економіки через реіндустріалізацію // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки-2004 / за ред. А. С. Гальчинського. – К.: НІСД, 2004. – С. 37–38.

⁶ *Андрущенко В. П.* Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підруч. для вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губернський, М. І. Михальченко. – 3-тє. вид., випр., доп. – К.: Генеза, 2006. – С. 437–438.

⁷ Там само.

⁸ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – С. 32.

⁹ *Яковлев А. М.* Социальная структура общества. – М.: Экзамен, 2003. – С. 162.

¹⁰ *Вернадский В. И.* Биосфера. – М.: Мысль, 1967. – С. 356.

¹¹ *Моисеев Н. Н.* Универсум. Информация. Общество. – М.: Устойчивый мир, 2001, – С. 181–184.

¹² *Коган В. З.* Маршрут в страну информологию. – М.: Наука, 1985. – С. 32.

¹³ *Ламсден Ч.* Нуждается ли культура в генах? // Эволюция, культура, познание. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 137.

¹⁴ Україна: інтелект нації на межі століть: кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – С. 286–287.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2003. – С. 6.

¹⁷ *Баград М.* Научное управление обществом в аспекте классификации его структурных элементов. – Рига, 1973. – С. 11–12.

¹⁸ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Офіційне видання Верховної Ради України, 1996. – С. 4.

¹⁹ Там само. – С. 3.

²⁰ Там само. – С. 10–26.

²¹ Там само. – С. 6.

²² *Урсул А. Д.* Природа информации. Философский очерк. – М.: Политиздат, 1968. – С. 58–59.

²³ *Мельник Л. Г.* На пороге информационного общества // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 10–16.

²⁴ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – С. 3.

²⁵ *Смолій В. А.* Передне слово // Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001) – К.: Альтернативи, 2001. – С. 6.

²⁶ *Соснін О. В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. – С. 197.

²⁷ *Винарик Л. С., Щедрин А. Н.* Информационная культура: эволюция, проблемы // НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 1999. – С. 66.

²⁸ *Майдинов А. С.* Непарадигмальные проблемы, их источники и способы постановки // Эволюция, культура, познание. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 9

²⁹ Україна: інтелект нації на межі століть: кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – С. 467.

³⁰ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – С. 160.

³¹ *Бичко І. В.* та ін. Досвідно-практичні джерела пізнання. Логіко-дискурсивний та інтуїтивний рівні пізнавального процесу // Філософія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1993. – С. 466–468.

³² Там само.

³³ *Столович Л. М.* Жизнь – творчество – человек: Функции художественной деятельности. – М.: Политиздат, 1985. – С. 171.

³⁴ *Воропай О.* Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. – Мюнхен: Українське вид-во, 1958. – 453 с.

³⁵ *Горовой В. Н.* Обрядность в системе современного религиозного культа // Религиозная обрядность: содержание, эволюция, оценки. – К.: Вища шк., 1988. – С. 16–33.

³⁶ Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 221.

³⁷ Любавский В. И. Информационная база управления // Материалы Второй Всесоюз. науч.-техн. конф. «Проблемы научной организации управления социалистической промышленностью». – М., 1972. – Сб. № 1. – Ч. 2. – С. 720.

³⁸ Горовой В. Н. Обрядность в зеркале времени. – Днепропетровск: Проминь, 1988. – 78 с.

³⁹ Єленький В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2002. – 420 с.

⁴⁰ Сергієнко І. В. Інформатика в Україні: становлення, розвиток, проблеми. – К.: Наук. думка, 1999. – С. 58–65.

⁴¹ Жихаревич И. Г. Организация документальной информации в министерствах. – М.: Наука, 1972. – 186 с.

⁴² Глушков В. М. Кибернетика, вычислительная техника, информатика: избр. труды в 3 т. / АН УССР. Ин-т кибернетики им. В. М. Глушкова. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 262 с.; Т. 2. – 268 с.; Т. 3. – 224 с.

⁴³ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – С. 74–75.

⁴⁴ Литвиненко О. В. та ін. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. – К.: Чорнобиль-інтерінформ. – С. 12–13.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – С. 90.

⁴⁷ Штейнбух К. Автомат и человек. Кибернет. факты и гипотезы. – М.: Советское радио, 1967. – С. 18.

⁴⁸ Винарик Л. С. и др. Вхождение Украины в информационное общество. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2001. – С. 20.

⁴⁹ Вище вже говорилося про застосування поняття «дані» поряд з поняттям «інформація». Оскільки воно традиційно використовується в програмуванні (і для даної сфери використання його можна визнати правомірним), поняття «даних» використовується і в деяких роботах, для характеристики сучасних інформаційних процесів у цілому. У даному випадку поняття «інформація» розуміється як більш широке. Воно вбирає в себе поняття «дані» (Прим. В. Г.).

⁵⁰ Винарик Л. С. и др. Вхождение Украины в информационное общество. – С. 44.

- ⁵¹ *Гиляревский Р. С.* и др. Библиотеки и библиотечное дело в США: комплексный подход / В. В. Попов (ред.). – М.: Логос, 1992. – С. 10–14.
- ⁵² Неурядові аналітичні центри в Україні: стан і тенденції розвитку // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 10. – С. 4.
- ⁵³ Там само. – С. 3.
- ⁵⁴ Там само. – С. 44–50.
- ⁵⁵ *Костенко Л. Й.* Електронні інформаційні ресурси і соціальна значущість бібліотек майбутнього суспільства: підсумки міжнародної конференції «Крим-2002» // Бібл. вісн. – 2002. – № 4. – С. 47–53.
- ⁵⁶ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – С. 78.
- ⁵⁷ Інтернет-вузол Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2000 р.) / НАН України, Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського; уклад.: Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов. – К., 2000. – 159 с.
- ⁵⁸ *Онищенко А. С., Попроцкая В. Г.* Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К.: НБУВ, 2003. – С. 15–39.
- ⁵⁹ *Білорус О. Г.* Глобалізація і національна стратегія України. – К.: ВО Батьківщина, 2001. – С. 9.
- ⁶⁰ *Пахомов Ю.* Украина и вызовы глобализации // День. – 2001. – № 139. – 7 авг. – С. 2.
- ⁶¹ *Згуровский М. В.* Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы // Зеркало недели. – 2003. – № 19. – С. 17.
- ⁶² *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – С. 658.
- ⁶³ Анализ развития материально-технической базы социалистической обрядности в Украинской ССР в динамике за 1976, 1980, 1985 и 1987 годы / Комиссия по советским традициям, праздникам и обрядам при Совете Министров Украинской ССР. – К., 1988. – С. 3–9.
- ⁶⁴ *Згуровский М. В.* В водовороте глобализации: вызовы и возможности // Зеркало недели. – 2001. – № 45. – С. 12.
- ⁶⁵ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – С. 8.
- ⁶⁶ *Гиляревский Р. С.* Информационные ресурсы. Интеграция. Технологии. (По материалам конференции «НТИ-97») // НТИ. – Сер. 1. – 1998. – № 2. – С. 257.

⁶⁷ Wallerstein I. Globalization or The Age of Transition ? // International Sociology. – 2000. – Vol.15, No. 2. – P. 249–265.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 103.

⁷⁰ Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 77.

⁷¹ Виарто М. Международные информационные агентства: впереди новые горизонты // Укр. медіа-бюл. – 1999. – № 3–4. – С. 3–4.

⁷² Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – С. 161.

⁷³ Любавский В. И. Информационная база управления // Материалы Второй Всесоюз. науч.-техн. конф. «Проблемы научной организации управления социалистической промышленностью». – С. 21.

⁷⁴ Литвин В. М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 2001. – С. 467–468.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Стратегії розвитку України: теорія і практика / О. С. Власюк (ред.). – К.: НІСД, 2002. – С. 634.

БІБЛІОТЕКИ ЯК СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ БАЗИ

4.1. Інформаційний ресурс суспільства у фондах сучасних бібліотек

Процес інформатизації суспільства у своїй історії відбувався протягом тривалого часу, коли основний доступ до інформації наукової, релігійної, історичної та іншої здійснювався лише за допомогою бібліотек. У них започатковувалися методики відбору, збереження й використання інформації, розвинуті нині в сучасні інформаційні технології, що мають величезне загальносуспільне значення.

На всіх етапах свого існування бібліотеки, як інформаційні бази, відповідно до суспільної доцільності були орієнтовані на задоволення потреб певних людських спільностей, певних соціальних груп у цих спільностях. З одного боку, вони відображають інформаційну структуру суспільства, з іншого – сприяють її самоідентифікації. Появою матеріально зафіксованої інформації було продовжено і розвинуто традиції дописемного періоду історії людства, пов'язаного зі збереженням, збагаченням і передаванням інформації в усній формі, підкріпленій системою святково-обрядових механізмів передачі в символічній формі духовно-ціннісних орієнтирів новим поколінням людей.

Бібліотеки обслуговували релігійні потреби, потреби консолідації членів суспільства навколо керівних центрів, володарів давніх держав і їх найближчого оточення, у можливих рамках задовольняли запити, пов'язані з орієнтацією в навколишньому світі, сприяли розвитку уявлень про нього. Вони завжди були

обов'язковими елементами системи консолідації релігійних, політичних та інших об'єднань. А в багатьох суспільних об'єднаннях, як, наприклад, у лицарських орденах, сектантських угрупованнях у різних релігіях тощо бібліотеки взагалі були символічними центрами, доступними для розкриття свого змісту лише посвяченим.

Порівняно з дописемними формами творення, збереження й використання інформації бібліотеки стали помітним кроком уперед, оскільки давали змогу точніше, значно швидше забезпечити інформацією відповідні групи користувачів. Поступове прискорення темпів розвитку суспільства, його структуризація, зростаючі потреби структур соціальних спільностей, об'єднаних за певними ознаками на базі зафіксованої письмово інформації, необхідність відтворення в розширеному вигляді даних у нових поколіннях людей через освіту – усе це зумовлювало збільшення кількості бібліотек, збагачення їх фондів, сприяло їх поступовій спеціалізації: релігійній, світській, науковій, навчальній, науково-прикладній та ін.

Від початку писемного періоду в інформаційній історії людства бібліотечна справа розвивається під впливом і згідно з вимогами практики суспільного розвитку. До того ж збагачення й урізноманітнення бібліотечних фондів залежало й залежить від наявності в суспільстві відповідної затребуваності, необхідних умов для творення нової інформації та їх реалізації. Важливими складовими цього процесу є розвиток освіти, засвоєння новими поколіннями наявних знань, розширення можливостей для реалізації творчого потенціалу якомога більшої кількості членів суспільства, що є основним чинником поповнення наявних соціальних інформаційних баз.

Зростаючі обсяги набутих знань потребували відповідних форм фіксації. У дописемний період – у колективній пам'яті людських спільностей. У писемний – на найбільш надійних і зручних у користуванні матеріальних носіях.

Завдання збереження інформації протягом тривалого часу у різних географічних регіонах вирішувались нанесенням текстів на найстійкіший на той час матеріал – камінь, відповідно оброблені глиняні таблички, дерево, пергамент. Пізніше повсюдно ці носії інформації були витіснені папером. Під час використання па-

перу довговічність інформації забезпечувалась переписуванням, розмноженням. Саме цей матеріал, хоч і не був найстійкішим за своїми фізичними якостями, сприяв поширенню інформації, був зручнішим для переміщення, доставки користувачу на значні відстані, ніж інші стародавні носії. Різко розширило можливості використання паперових носіїв, а разом з тим і доступу до інформації більш широких мас читачів книгодрукування.

Джерелами наповнення фондів бібліотек, збагачення інформаційних баз у суспільстві тривалий час від початку писемної історії людства були релігійні та літописні джерела, духовно-історична спадщина того чи іншого народу, а також нова інформація, створювана кожним новим поколінням. Починаючи від витоків організації бібліотечної справи, разом зі збагаченням інформаційного ресурсу соціальних спільностей творенням нової інформації, спочатку слабо, а потім з посиленням міжнародних контактів, дедалі сильніше проявлялась глобальна складова інформаційних впливів. Глобальні процеси, пов'язані з переміщенням народів, розвитком їхніх контактів, що найчастіше оберталися війнами, релігійно-культурною нетерпимістю, тривалий час завдавали більше шкоди розвитку бібліотечної справи, ніж користі. Лише з розвитком цивілізованіших контактів між народами, торговельних, культурних зв'язків і особливо з поширенням світових релігій і на їх основі поглибленням усієї системи зв'язків між державами, глобальний фактор ставав дедалі вагомішим у поповненні бібліотечних фондів інформацією, необхідною соціальним структурам у їх розвитку.

З наближенням до сьогодення бібліотеки отримували дедалі більші можливості поповнювати свої фонди інформацією, створеною в інших регіонах світу, в інших умовах, людьми з іншою ментальністю, світосприйняттям, культурною традицією. При цьому розширювались не лише можливості бібліотек для задоволення пізнавальних запитів читачів. Водночас розширення міжнародних інформаційних контактів сприяло розвитку обмінів у сфері наукової думки, прикладних знань, що, у свою чергу, стимулювало прискорення процесів творення нової наукової інформації і було базою прискорення суспільного процесу.

До недавніх часів дослідники ¹ визначали три основні етапи в еволюції системи документопостачання бібліотек: перший,

синкретичний (нерозчленований, первісний), не визначений у глибині тисячоліть, але умовно взятий із III тис. до н. е. – XV ст. н. е. Другий, XV–XIX ст., характерний диференціацією джерел та розробкою різноманітних форм керування інформаційними масивами на паперових та інших предметних носіях. До третього дослідники включають повністю XX ст. і сьогодення. Останній із визначених періодів вважається інтегративним, оскільки бібліотечні заклади в цей період мають справу з прискореним зростанням обсягів документованої інформації, впровадженням електронних технологій в інформаційній сфері (як пов'язаній з виробництвом інформації, так і з керуванням інформаційними масивами) автоматизацією видавничих та книготорговельних процесів. Істотною особливістю цього періоду, як зазначають дослідники, є активна генерація бібліотеками власної електронної (і не лише електронної) інформації, що стає важливою частиною документальних фондів.

Як бачимо, запропонована періодизація в історії формування фондів бібліотек в основному пов'язана з основними характерними технологіями фіксації інформації, виходячи з яких визначались і форми документопостачання бібліотек. Перший, відповідно, був характерним для інформації на різноманітних доступних людям носіях до періоду друкованої інформації. Другий насамперед характеризується оперуванням друкованою інформацією на папері. Третій – паперовим друком і появою електронної інформації.

До недавнього часу, очевидно, можна було погоджуватися з такою періодизацією. Це було можливим доти, доки електронна складова в загальному інформаційному потоці була предметом інтересу вузького кола спеціалістів. Однак протягом останнього десятиріччя не лише в найбільш технологічно розвинутих країнах, й в Україні ситуація з розвитком інформаційної сфери змінюється дуже помітно.

Можна погодитися, зокрема, з твердженням, що на третьому етапі бібліотеки «активно генерують власні електронні ресурси як частину документного фонду», сайти видавництва та передплатних агентств, електронних книжкових магазинів та ін. стають джерелами комплектування бібліотечних фондів ². Хоча це ще й не всі джерела комплектування електронною інформацією. Однак у

цілому визначення нинішнього етапу як інтегративного, очевидно, не повністю охоплює особливості даного періоду. Сьогодні можна було б назвати його інтегративно-синтезуючим з огляду на прояв специфічних властивостей електронної інформації, аж до набуття стійких самотутніх властивостей. Проте більш точна і вичерпна назва, очевидно, попереду. Вона прийде з утвердженням нових, високоефективних інформаційних технологій, як основних у процесі виробництва й використання інформації.

Однак при цьому варто також зазначити, що активізація глобального фактора в наповненні фондів бібліотек із самого початку мала також і свій негативний аспект. Залишаючи поза межами розгляду руйнівні війни на Євразійському континенті і в Африці, «цивілізаторську місію» конквісти в Латинській Америці тощо, глобальні процеси, пов'язані з поширенням світових релігій, разом зі своїм позитивним значенням у розвитку цивілізації завдали і значних утрат процесу самотутнього розвитку залучених до цих релігій народів. Вони витіснили в небуття важливі елементи традиційних культур народів, що мали життєздатний внутрішній потенціал для свого розвитку. Наявність такого потенціалу демонстрував тривалий спротив духовному заміщенню новими релігіями власних світоглядних переконань цих народів, як, наприклад, язичества на Русі.

Це показує, зокрема, і вивчення української етнографічної спадщини. Як зазначає А. П. Пономарьов, сьогодні «більшість дослідників схилиються водночас до того, що в основі етапу інтеграції загальносхіднослов'янської міфології та демонології лежать культурні стереотипи, характерні для індоевропейської культури. Протослов'янський компонент уявлень наших предків, на їхню думку, належить до XVII–XVI ст. до н. е. На цьому етапі протослов'янська культура охоплювала більш широке і порівняно з раннім середньовіччям етносів, у тому числі не тільки східних, а й західних та південних слов'ян. У більш віддалені часи культурна спорідненість народів індоевропейської групи включала й інші народи Європи»³.

На території України першим прикладом цього можуть бути відомі на сьогодні факти існування дохристиянської писемності, і не лише «чертами и резами» на бересті, але й із самотутнім

алфавітом «руського письма». Ця писемність зникла під тиском нової писемності, введеної християнськими просвітителями. Зникла разом з усім масивом відображеної нею інформації про історію, культуру, духовний світ наших пращурів, починаючи з часів формування слов'янства. «Ми, українці, нація дуже стара, і свою духовну культуру наші пращури почали творити до християнського періоду в Україні. Разом з християнством Візантія принесла нам свою культуру, але саме свою культуру, а не культуру взагалі. В Україні вже була національна культура, і Володимир Великий тільки додав християнську культуру до своєї рідної, батьківської культури.

Зустріч Візантії з Україною – це не була зустріч бідного з багатим; це була зустріч якщо не рівних, то близьких за потугою, але різних за характером культур»⁴.

Поширення світових релігій стало проявом глобальних релігійно-інформаційних впливів, з усім комплексом позитивних і негативних наслідків для освячуваних народів. Воно вперше поставило на порядок денний загальноцивілізаційного розвитку як питання першорядної важливості співвідношення глобальних факторів і самобутності національного розвитку народів, що у своїй сукупності становлять людство, – питання, що залишається актуальним і донині.

З усіх багатоаспектних дискусій глобалістів і антиглобалістів сьогодні стосовно сфери інформаційних впливів можна зробити лише один висновок: вплив глобальних процесів на будь-яку інформаційну базу є позитивним лише до того часу, поки сприяє творенню нової інформації в традиціях певної людської спільності, інформації, що відображає навколишню дійсність і сприяє її освоєнню в інтересах цієї спільності.

Можна говорити про те, що тривалий час забезпечення національних інформаційних баз, комплектування фондів бібліотечних закладів здійснювалось у режимах саморегуляції: потрібна суспільству (його верхівці) зовнішня до даної людської спільності інформація у вигляді рукописів, книг закуповувалась, твори усної народної творчості передавались за традицією між поколіннями і, урешті-решт, також фіксувались письмово. Відстані і наявні технічні можливості передавання інформації, висока вартість проце-

сів, пов'язаних із предметною її фіксацією донедавна були своєрідним фільтром для відбору найнеобхіднішого, найцікавішого для конкретних користувачів, представників тих чи інших людських спільностей.

І навпаки – турбота про «чистоту» власних інформаційних баз, боязнь ідей, знань, духовно-ціннісних орієнтирів за межами власної культурної традиції користувачів, що в уяві представників відповідної людської спільності могли бути небезпечними для її існування, в історії людства нерідко оберталися жорсткою цензурою над системою інформаційних комунікацій, знищенням бібліотек, спаленням книг, переслідуванням їх авторів. Приклад Александрійської бібліотеки далеко не єдиний у людській історії. І з погляду сьогодення такі дії завдали значної шкоди розвитку як цивілізації, так і конкретних людських спільностей.

З розвитком технічного прогресу, удосконаленням усієї системи зв'язків між народами, питання циркуляції інформації, взаємовпливів і обмінів, що сприяють збагаченню інформаційних баз, набувають дедалі більшої актуальності. Нині цей процес стає дедалі більш важливим фактором розвитку країн, народів, різних соціальних груп у структурі суспільства.

Телеграф, телефон, радіо, телебачення, глобальні інформаційні мережі і блискавичне поширення Інтернету з кожним новим кроком зменшують можливості контролю за доступом до інформації з боку держав, окремих соціальних груп людей, керівних структур у системі людських об'єднань відносно членів цих об'єднань. Водночас збільшується можливість проникнення неконтрольованої зовнішньої інформації на територію суверенних держав, зовнішньої стосовно будь-якого людського об'єднання інформації в середовище цього об'єднання. Проникнення, дуже часто під час організації одностороннього використання комунікацій, зовнішньої інформації в бази, донесення її безпосередньо до членів соціальних спільностей дедалі більшою мірою впливає і на свідомість людей, на розвиток існуючих і формування нових баз. Такий вплив під час переходу до постіндустріального інформаційного етапу розвитку суспільства стає дедалі більш керованим з боку власників найпотужніших джерел інформації і

системи відповідних комунікацій. Досвід демонструє, що цей вплив, як і будь-який інший глобальний, є позитивним, коли він сприяє поповненню, збагаченню оригінальних баз, розвитку їх користувачів, задоволенню їх пізнавальних, освітніх, у цілому загальнокультурних та виробничих запитів. Він стає негативним для будь-якої людської спільності, коли починає загрожувати самобутності її розвитку, веде до своєрідного інформаційного перепрограмування, підпорядкування принципам, знанням розвитку інших, могутніших і впливовіших систем.

Як справедливо зауважують сьогодні дослідники, у наш час розподіл інформаційної могутності збігається з розподілом могутності звичайної.

У зв'язку з вищенаведеним можна стверджувати, що сьогодні у світі формуються такі основні центри сили (найважливішою складовою якої є інформаційна складова, передові інформаційні технології): США, Західна Європа, Японія, Китай та споріднені з ним країни конфуціанської цивілізації, Індія, Ісламський світ та Росія. У всіх семи групах країн (чи окремих країнах) робляться успішні спроби відповісти на виклики інформаційного світу ⁵.

Прискорене зростання виробництва інформації в більшості регіонів світу, розвиток глобального інформаційного простору під впливом науково-технічної революції призвели до ситуації, коли національні інформаційні бази країн, що не належать на сьогодні до інформаційно розвинутих, згідно з викликами сьогодення (до цих країн можна віднести й Україну), зазнають зовнішнього інформаційного тиску двох видів.

Один з них пов'язаний з тією обставиною, що під час комплектування бібліотечних закладів літературою, електронною інформацією і взагалі під час використання зовнішньої інформації соціальними базами дедалі більший вплив на них за самим фактом наявності набувають інформаційні масиви глобального інформаційного простору. Ці гігантські порівняно навіть з кількома десятиками років тому масиви глобальної інформації, що бурхливо розвивається, здійснюють незалежно ні від чияї волі об'єктивний вплив, тиск на процес комплектування національних баз і взагалі всієї системи інформаційних баз наявним обсягом готових до використання інформаційних продуктів.

У зв'язку з цим сьогодні, як ніколи, потрібне вироблення чіткої стратегії комплектування бібліотечних фондів. Це зумовлено рядом причин.

По-перше, комплектування всіма наявними інформаційними ресурсами вже неможливе і з економічної, і з фізичної, і навіть із суто прикладної точки зору: при вирішенні будь-якої проблеми ефективніше оперувати лише потрібною інформацією, без включення в процес обробки непотрібних інформаційних обсягів (інформаційного шуму).

По-друге, комплектуючи національну систему інформаційних баз, потрібно враховувати наявність у глобальному інформаційному просторі масивів інформації, створених у відмінному від українського культурному середовищі, що можуть негативно вплинути на національний культурний розвиток, на його самобутність і унікальність. Сьогодні це особливо наочно демонструють процеси поширення масової культури, новітніх релігійних течій, культу сили на телеекрані тощо. За твердженням дослідників, «народження нового світового порядку базується не так на економічних трансформаціях, як на радикальних зсувах у духовній сфері»⁶. Ці зсуви базуються на цілому комплексі проблем, нерідко досить далеких від безпосередньо інформаційних процесів, однак вони обов'язково відображаються в цих процесах і, у цілому, при некритичному сприйнятті можуть створювати небезпеку для українського національного розвитку^{7, 8}.

По-третє, глобальний інформаційний простір, зі зростанням обсягів наявної в ньому готової до використання інформації, дедалі більше впливає на спонукальні мотиви для виробництва нової інформації, і не лише позитивно.

Особливо наочно видно це на прикладі наукової діяльності. Ще два десятки років тому конкуруючі наукові школи Сходу (насамперед радянські) і Заходу забезпечували багатоваріантність у вирішенні багатьох загальноцивілізаційних проблем, що сприяло ефективності наукового пошуку і розвитку національних механізмів виробництва наукової інформації. Різкий спад у наукових дослідженнях на Сході і швидке зростання інформаційних технологій на Заході сприяло фактичному диктату західної наукової інформації в науково-практичній сфері в багатьох галузях

суспільного життя. Якщо говорити про виробничу сферу, можна зазначити, що на сьогодні Україна, у минулому визнаний лідер у дослідженні кібернетичних систем, користується в основному зарубіжним програмним забезпеченням, комп'ютерною технікою, технологіями комп'ютерного виробництва тощо. Інформаційне витіснення українських досягнень у літакобудуванні, ракетній техніці, інших сферах науково-прикладної реалізації здобутків українських учених, інженерної думки, крім наявних фактів економічної дискримінації, зумовлене й недостатнім просуванням на відповідні ринки вітчизняної реклами, особливо з огляду на великі обсяги наукової, рекламної інформації конкуруючих західних наукових центрів. На сьогодні це одна з причин слабкої конкурентоспроможності українських проектів на світовому ринку, що, у свою чергу, обертається фінансовими проблемами, звуженням можливостей для розвитку української науки. І хоча зі зростанням економічної могутності Китаю, Індії, ряду інших країн, у них виникають нові наукові школи, нові центри виробництва наукової інформації, доки вони не будуть у змозі спиратися на власну наукову традицію, вирізнятися самобутністю, оригінальністю підходів, доти в загальноцивілізаційному вимірі не зможуть відігравати в більшості напрямів інформаційного виробництва провідних ролей.

При цьому набуває дедалі більшої актуальності також проблема якісного збереження й ефективного використання нової наукової інформації. У цьому процесі дуже важливою є роль наукових бібліотек і особливо – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, основної інформаційної бази Національної академії наук, головного загальнонаціонального науково-інформаційного центру України. На сьогодні НБУВ є головною установою щодо забезпечення актуальною науковою інформацією зарубіжного виробництва національних наукових закладів, має можливість для забезпечення їх доступу до 30 найпотужніших зарубіжних електронних баз наукової інформації, проводить масштабні наукові дослідження у сфері бібліотекознавства, зокрема національної бібліографії.

По-четверте, глобальні масиви інформації незалежно від бажання своїх творців, несуть відомості про досвід суспільних перетворень у їх середовищі, про їх соціально-економічний, політичний,

культурний розвиток. Некритичне сприйняття такої інформації може також вплинути негативно на торування власного шляху національного розвитку і, відповідно, розвитку системи інформаційних баз. Таким чином, вироблення суспільно значущої інформації залишається важливим завданням української науки, щоб утримати, зміцнити наявну наукову традицію, дати їй розвиток на рівні нинішньої проблематики, зберегти і збагатити власну інформаційну базу наукових досліджень.

Другий вид інформаційного тиску, що виявляється під час комплектування фондів бібліотек новими виданнями, зумовлений свідомою інформаційною діяльністю, спрямованою на реалізацію власниками могутніх інформаційних арсеналів, технологічних, економічних, політичних та інших завдань, пов'язаних з головною метою – досягти домінування в глобальному масштабі ⁹. Сьогодні цей вид інформаційного тиску посилюється із зростанням влади мегакорпорацій над державами, націями, структурою цілих регіонів сучасного суспільства. На інформаційному рівні він виявляється в інформаційній експансії в систему інформаційних баз, у тому числі бібліотечних, через контроль над системою комунікацій, що сприяє реалізації спочатку економічних, а потім політичних та інших цілей. Таким чином, «мегакорпорації породжують свій новий світовий економічний порядок. Це є, по суті, система глобальної експлуатації народів, що повністю відкидає будь-яку соціальну відповідальність і будь-які моральні зобов'язання не тільки перед народами країн їхньої експансії, й перед народами своїх країн... повна монополізація економіки й політичної влади глобальними мегакорпораціями є смертельна загроза демократії, розвитку і прогресу», – робить висновок О. Г. Білорус, аналізуючи даний процес ¹⁰.

Протягом останнього десятиріччя в багатьох регіонах світу набула поширення найрадикальніша форма боротьби з глобальним експансіонізмом у всіх сферах суспільного життя – міжнародний тероризм. Сформований на базі крайньої культурної відсталості та релігійному фанатизмі, бідності, за яких практично безперспективною є будь-яка спроба протистояти зовнішній економічній і культурній експансії, він став відчутним контраргументом у суперництві «золотого мільярда» з іншим світом у системі глобальних відносин, фактично, доведеним до абсурду.

У системі інформаційних взаємовідносин він вносить деструктивну інформацію, спроби поширення паніки, невпевненості, погроз і шантажу, стає новою глобальною загрозою розвитку цивілізації.

Практика останніх десятиріч демонструє дедалі відчутніше значення інформаційних операцій, інформаційних війн, що передують силовим діям у відносинах між державами, або ж інколи певною мірою замінюють їх, будучи успішними з точки зору отримання кінцевого результату. На інформаційному рівні при цьому йдеться про чітко спрямовані операції, що мають на меті постійну гру в системі інформаційних комунікацій для ненав'язливого впливу на свідомість населення і зміст тієї частини інформаційних баз, яка перебуває постійно в суспільному обігу, у тому числі – бібліотечних.

Разом із зазначеними вище треба мати на увазі також і інші, на сьогодні ще мало помітні в суспільній практиці фактори можливого зовнішнього інформаційного тиску на систему загальнодержавних, національних тощо баз. Вони пов'язані із зафіксованою на сьогодні «невивченою, невизначеною і невираженою» стратегією розвитку інформації в сучасному суспільстві. Як зауважується у вітчизняних дослідженнях, «непрогнозований характер реальної інформаційної політики у світі викликає певну стурбованість. Адже вирішення проблем сучасної інформатизації нерозривно пов'язане з гуманітарними проблемами, з психікою і станом моральності людей» ¹¹.

Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для України, як і для всіх інших, в умовах глобалізації потребує розробки і впровадження системи організаційно-правових заходів для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні і забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню і розвитку, сприяти захисту економічного й політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного

суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення. Дуже доцільним є врахування цієї системи негативних впливів під час розробки стратегії комплектування вітчизняних бібліотечних закладів.

Очевидно, що на етапі формування таких стратегій в інтересах національної інформаційної безпеки було б налагодження системи комплектації бібліотек через великі бібліотечно-інформаційні центри, що дає змогу, крім зменшення можливостей засмічення фондів низькопробною, а то й шкідливою для суспільства інформацією, вирішити питання раціонального використання коштів, розвинути експлуатацію бібліотечних установ, зміцнити коопераційні зв'язки. Про слушність такої орієнтації комплектування свідчить багаторічний досвід Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського.

Одним з основних шляхів зменшення зовнішніх інформаційних загроз є розвиток власної інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення потреб патріотичного виховання громадян власної держави, усіх категорій населення. Комплектування вітчизняних бібліотек саме цією продукцією – дуже важливе на нинішньому етапі розвитку. Сприяння всіх суспільних інститутів процесу виробництва інформації в руслі загальнодержавних, загальнонаціональних духовних цінностей, донесення її як до всієї системи інформаційних баз суспільства, так і безпосередньо до людей, користувачів існуючої і творців нової інформації – це запорука нової перспективи українського суспільства. У загальнонаціональному масштабі для забезпечення стійкості від зовнішніх впливів, зміцнення внутрішньої консолідації українського суспільства важливим є введення в загальносуспільний обіг наявної в системі бібліотечних закладів інформації, спрямованої на утвердження толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, суспільної солідарності. Переконливість такої інформації зумовлюється спадкоємністю духовних традицій народу. Вона пов'язує вироблені попередніми поколіннями духовно-ціннісні орієнтири з актуальними проблемами сьогодення.

Проблема захисту української системи інформаційних баз, забезпечення стійкості національних бібліотечних фондів від негативного впливу зарубіжної інформації пов'язана також з

необхідністю активної присутності в системі міжнародних інформаційних комунікацій, запобігання спробам формування негативного іміджу стосовно України, її громадян, органів управління, інших суспільних інститутів, викривлення та тенденційного підбору фактів історичного минулого, поширення неправдивої інформації про сучасність і оперативного реагування на такі спроби. Якраз фонди наукових, галузевих та всіх інших бібліотек мають стати базою для наукових, журналістських колективів, економічних структур, усіх небайдужих до процесу утвердження України у світовій спільноті як рівноправного і перспективного партнера.

Реалізація цього завдання, як і всього комплексу завдань, пов'язаних з позиціонуванням України на міжнародній арені, потребує ліквідації відставання від провідних країн світу за рівнем інформатизації суспільних інститутів, необхідності випереджаючого розвитку центрів збереження, обробки і розповсюдження інформації: насамперед бібліотечних закладів, спеціальних інформаційно-аналітичних, дослідницьких установ у сфері інформації, систем складів і баз даних ЗМІ, а також архівних та музейних закладів.

Організаційно-технічна робота бібліотечних закладів у зв'язку з цим має також бути спрямована на розширення можливостей доступу до фондів, налагодження оперативної циркуляції всієї системи внутрішньобібліотечних потоків інформації, використання надійних довідкових і пошукових систем, а також активного включення в роботу з електронною інформацією. Розвиток електронних бібліотек, системи електронних каталогів, що об'єднують інформацію про найповніші бази даних, фонди наукових та галузевих бібліотек, упровадження дистанційних форм роботи з користувачами – усе це, з одного боку, підвищує ефективність використання суспільних інформаційних баз, забезпечує незрівнянні з недалеким минулим можливості форм – обслуговування користувачів. З іншого боку, розширення доступу до найбільших інформаційних баз в Україні є важливою умовою розширеного творення нової інформації членами нашого суспільства, а значить, і зростаючою можливістю поповнення фондів бібліотек вітчизняною інформацією. Комплектування фондів бібліотечних закладів, розвиток усієї системи інформаційних баз шляхом творення власної інформації і залучення необхідних інформаційних ресурсів

глобального інформаційного простору здійснюється нині зростаючими темпами. У зв'язку з цим дедалі більше актуалізується проблема управління наявними інформаційними ресурсами в структурі бібліотечних фондів та збереження фондів бібліотек на всіх наявних носіях. Стосовно останнього, то варто зазначити, що з розвитком глобальних процесів, інформаційних обмінів у глобальному інформаційному просторі, фактично здійснюється й обмін «хворобами» інформаційних носіїв, обмін помилками, комп'ютерними вірусами, грибовими та іншими шкідливими впливами на папір тощо. Це потребує спеціальних заходів для нейтралізації негативних впливів.

Ураховуючи здійснювані в процесі сучасних інформаційних війн свідомі атаки на інформаційні бази сторін, що піддаються впливу в процесі таких протистоянь, а також факти інформаційно-диверсійної діяльності терористичних організацій, груп, окремих осіб з метою дестабілізації суспільного життя в країні та завдання шкоди громадянам, державі, практику введення в систему інформаційних ресурсів спеціально організованої, неправдивої інформації, робота з розвитку фондів бібліотек має бути пов'язана з виробленням системи заходів, що забезпечували б надійне збереження фондів інформаційних баз від умисних негативних зовнішніх впливів, а також виробленням механізмів, своєрідних фільтрів для безпечного введення нової інформації в структуру баз.

У цілому ж з розвитком процесів інформатизації баз системи національних інформаційних центрів, системи фондів бібліотечних закладів необхідна також організація відповідної науково-практичної роботи, спрямованої на постійне вдосконалення безпеки власних інформаційних ресурсів. Така робота потребує реалізації системного підходу до аналізу динаміки інформаційних процесів в Україні і, як наслідок, вироблення багатоваріантних систем параметрів аналізу та прогнозів еволюції інформаційних потоків, рекомендацій безпечного збагачення фондів інформації в країні і її циркуляції в інтересах суспільства в глобальному інформаційному просторі.

На жаль, сьогодні можна стверджувати, що для переважної більшості бібліотечних закладів об'єктивні вимоги сьогодення, зумовлені глобальними впливами на інформаційні бази, на процеси

комплектування, лишаються, виходячи з матеріальних можливостей, на рівні рекомендацій, хоча й, безумовно, потрібних, але на тривалу перспективу для реалізації. Водночас навіть в умовах нинішнього періоду недостатньої суспільної усвідомленості значення бібліотечних закладів можна говорити про помітний доробок у справі наукового осмислення проблеми збереження бібліотечних фондів у наш час. Серед інших фактів роботи в цьому напрямі можна назвати дослідження Центру консервації і реставрації НБУВ з розробки нових технологій збереження, консервації і реставрації бібліотечних фондів. У 1995 р. в НБУВ була розроблена концепція національної програми збереження документальних фондів України, що реалізується в Програмі збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 рр., затвердженій постановою Кабінету Міністрів України в 1999 р.¹²

Система бібліотечних закладів, як і вся система інформаційних баз України, потребує цілісної стратегії позиціонування й ефективного розвитку діяльності в глобальному інформаційному просторі. Концепція цієї стратегії має визначити, з одного боку, систему заходів, пов'язаних з необхідністю заявити про наявний інформаційний потенціал (обов'язкова умова активної присутності в глобальному інформаційному суспільстві, що формується нині) і, з іншого боку, враховуючи закони міжнародного інформаційного ринку, формувати ставлення до власних інформаційних ресурсів як до нового виду товарної продукції, що набуває дедалі більшого значення й цінності. У зв'язку з цим, чим швидше вітчизняні бібліотечні заклади відмовляться від практики виставлення на власних сайтах «усього, що можливо», тим менше матеріальних витрат вони зазнають, тим швидше набудуть практичних навичок функціонування в нових ринкових умовах¹³.

Оскільки в умовах постійного прискорення циркуляції інформації у світі ефективність діяльності бібліотечних закладів залежатиме від інтеграції України в міжнародні телекомунікаційні мережі, а також вироблення і впровадження системи української стандартизації в інформаційній сфері з урахуванням міжнародних стандартів інформаційного обміну та захисту інформації, нині набуває актуальності проблема вироблення наукових рекомендацій, правил і процедур для їх реалізації.

Використання наявного інформаційного потенціалу України для розвитку українського суспільства, необхідність утвердження його в глобальному інформаційному просторі як активного сегмента цього простору зумовлює залучення в цю сферу суспільної діяльності зростаючих обсягів матеріальних ресурсів. Оскільки в нинішніх умовах Україна не може конкурувати у фінансуванні інформатизації з країнами «золотого мільярда», забезпечити собі прийнятне місце в новій світовій інформаційній ієрархії, що формується, вона має можливість зосередитися на кількох основних напрямках розвитку. Це, по-перше, концентрація матеріальних ресурсів на розвитку тих напрямів інформаційної діяльності, що є найбільш перспективними для України, можуть відповідати умовам міжнародної спеціалізації у виробництві й використанні інформації.

По-друге, розвиток власної інформатизації на базі передових технологій. І, по-третє, кооперація наявних у країні інформаційних ресурсів в об'єднану систему для виходу в глобальний інформаційний простір потужною багатофункціональною системою. Кооперація в системі бібліотечних закладів дає можливість для раціонального, повноправного комплектування зарубіжними виданнями, електронною інформацією. Єдина система комплектування в поєднанні з організацією ефективних міжбібліотечних зв'язків дасть змогу і зекономити значні кошти, і якісно задовольнити запити користувачів на нову зарубіжну інформацію.

Формування фондів бібліотечних закладів у сучасних умовах потребує також і вдосконалення відповідної нормативно-правової бази. Уже сьогодні необхідна розробка нормативних актів стосовно використання інтернет-технологій як засобу комплектування вітчизняних інформаційних баз і бібліотечних фондів, дотримання при цьому безпеки власних інформаційних ресурсів. Потребує регламентації також і практика зовнішнього доступу до фондів бібліотек, їх електронних ресурсів. Має бути вироблена правова політика співробітництва з міжнародними організаціями, бібліотечними закладами окремих зарубіжних країн у справі налагодження інформаційної безпеки (насамперед безпеки електронних інформаційних фондів), розроблення міжнародного законодавства в даній сфері. Треба зазначити, що комплектування

фондів сучасних бібліотек необхідною нашому суспільству інформацією, при всіх застережних щодо неякісної інформації заходах, не повинно залишатися в ізоляціонізмі. Українському суспільству потрібна актуальна зарубіжна інформація. Забезпеченню нею має сприяти відпрацьована на сучасному рівні національна правова база, що стимулювала б забезпечення необхідною інформацією з урахуванням вимог інформаційної безпеки, у тому числі під час закупівлі обладнання та програмного забезпечення.

4.2. Розвиток соціальних комунікацій як фактор активізації сучасних бібліотек в інформатизації суспільства

Суспільство засноване на знаннях, наближення якого прогнозують спеціалісти, зможе розвиватися лише за умови зростання духовних запитів своїх членів суспільства. Цей процес, у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності всіх форм суспільної діяльності, супроводжується збільшенням її гнучкості. Останнє обіцяє процес подальшої структурної трансформації всього сучасного соціального організму в напрямі його подальшого ускладнення. Формування нових його елементів, що проектуються в інформаційну сферу, зумовлює збільшення кількості соціальних інформаційних баз, їх розвиток і вдосконалення зв'язків між ними. До того ж на зростаючому рівні формуються запити розширеного виробництва інформації, урізноманітнення і підвищення ефективності використання її наявних запасів.

Важливе, однак до кінця ще не усвідомлене громадською думкою місце в цих процесах належить бібліотечним закладам. Вони сьогодні є центрами збереження й використання інформації насамперед на традиційних носіях. У їх фондах зберігаються багатства духовної культури попередніх поколінь. Однак зумовлене об'єктивними причинами сучасності прискорення циркуляції інформації в сучасному суспільстві, виробництво дедалі зростаючих масивів нової інформації, необхідність опе-

ративної обробки наявних інформаційних ресурсів зумовили переважне застосування при цьому електронних технологій, базованих на використанні насамперед комп'ютерної техніки. Бібліотеки, з усіма своїми накопиченими протягом століть масивами цінної, але слабо включеної через технологічне відставання в загальносуспільний обіг інформації, унаслідок обставин в останні десятиріччя поступово відходили на периферію інформаційної сфери суспільства.

Практика, однак, показує, що цей відступ має тимчасовий характер. Певною мірою вже сьогодні так звані позабібліотечні інформаційні обміни стикаються з цілим рядом істотних проблем, спроби вирішення яких без участі оновлених, діючих на вищому технологічному рівні бібліотек, дедалі негативніше впливають на один з основних показників у цій діяльності – ефективність використання інформації. Це особливо наочно видно на прикладі виготовлення наукової продукції, виробництва знання. Серед найбільш відчутних проблем тут можна вказати на такі:

1. Прямі зв'язки «виробник інформації – замовник» не стимулюють, як правило, багатократне використання інформаційного продукту, нівелюючи таким чином одну з унікальних властивостей і переваг цього основного продукту нового інформаційного суспільства. Така ситуація зумовлюється і специфікою фінансування виробництва нової інформації, і конкурентними факторами, і нерозвинутістю інформаційних ринків на території країн СНД. І звідси – відсутністю спеціалістів для виведення нових інформаційних продуктів на ринок і т. ін.

2. Як правило, структури, що спеціалізуються на виробництві інформації, мають обмежені можливості для адаптації такого виду продуктів до потреб різних користувачів. І це також негативний фактор з точки зору ефективності їх використання.

3. Виробники інформації мають обмежені можливості для визначення системи взаємозв'язків і взаємовпливів виготовленого продукту з паралельними розробками інших авторів, доробку в суміжних дисциплінах тощо.

4. Серйозною проблемою, уже помітною в науковій роботі і в деяких інших сферах використання інформаційних продуктів, є обмежені можливості виробників нової інформації для

використання досвіду напрацювань попередників через складність оперування великими масивами інформації на паперових носіях. Водночас опора на здобутки попередників необхідна. Вона може допомогти уникнути багатьох помилок, позбавитися характерної для значної частини сучасної інформаційної продукції фрагментарності, слабкої аргументованості.

Таким чином, зі зростанням запитів на інформацію в період переходу до постіндустріального інформаційного суспільства, з долученням до неї дедалі більш широкого кола людей зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних закладів, кваліфікованих інформаційних працівників, посередників між виробниками і користувачами інформацією, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується. До того ж бібліотечні заклади відповідатимуть вимогам сьогодення, успішно виконуватимуть роль основних елементів інфраструктури з управління інфоресурсами суспільства за таких умов:

1) коли їхня техніко-технологічна база забезпечуватиме можливість керування електронними потоками інформації;

2) коли вони зможуть ефективно працювати в глобальному інформаційному просторі, відбираючи необхідну українському суспільству інформацію;

3) коли стануть центрами надійного збереження нової електронної і переведеної з інших носіїв у форму електронної інформації, структурованої і надійно керованої;

4) коли переведена в електронну форму інформація з фондів бібліотек упроваджуватиметься в активний обіг, створюючи єдині масиви з новою, утверджуючи напрацьовані поколіннями традиції інфотворення;

5) коли за рахунок планомірного комплектування фондів новою інформацією буде відновлено і зміцнено внутрішні міжгалузеві зв'язки, що сприятимуть удосконаленню всієї системи інформаційних баз суспільства;

6) коли бібліотечні заклади зі свого боку активізують роботу з дистанційного обслуговування користувачів, відпрацьовуватимуть технології, що забезпечать підвищення ефективності використання інформації, у тому числі й шляхом адаптації до

потреб замовника, з урахуванням специфіки його сприймання, за аналогією з процесами спілкування;

7) коли бібліотечні заклади розпочнуть процес входження як повноправні суб'єкти на інформаційні ринки, що може мати для них не лише фінансове значення. Адже ринок – хороший індикатор будь-якої діяльності;

8) коли бібліотечні заклади як загальносуспільні інформаційні центри стануть також центрами передового досвіду, наукової думки, просвіти й освіти для категорій громадян, що долучаються до сучасних інформаційних технологій, та вводять їх у свій спосіб життя.

Хоча бібліотечні заклади в Україні, як і в усіх постсоціалістичних країнах, починаючи з найбільших, сьогодні далеко не відповідають сучасним суспільним вимогам до них як до інформаційних, науково-інформаційних центрів, однак останні десятиріччя все ж дали поштовх до їх істотного оновлення.

У зв'язку з цим правомірною видається класифікація певної частини бібліотечних закладів як гібридних. Негативна і дещо зверхня характеристика даного терміна з боку відомого дослідника в бібліотекознавчій сфері Я. Л. Шрайберга ¹⁴, скоріше за все, демонструє певну відірваність деяких теоретичних висновків від практики функціонування основної маси сучасних бібліотек.

Разом з тим практика демонструє інше: широка мережа бібліотечних закладів зазнала протягом останніх півтора десятка років серйозних негативних впливів. Виникли проблеми з фінансуванням, різко зменшились або ж і зовсім зникли можливості для традиційного систематичного комплектування, загострились кадрові проблеми. Таким чином, ішлося про виживання. Процес упровадження нових технологій тривалий час узагалі оминав основну масу бібліотечних закладів. І навіть коли ставлення в суспільстві до них почало змінюватись, негайний перехід на діяльність згідно з новими суспільними запитамі й новими технологіями для переважної більшості їх є неможливим. Діючі бібліотечні установи втягуються в сучасні інформаційні обміни поступово. І етап гібридних бібліотек при цьому майже обов'язковий. При цьому особливості такої бібліотеки не обмежуються, як це вважає Я. Л. Шрайберг, переведенням частини фонду в електронну форму. Справа не лише в цьому. Як справедливо зазначає академік О. С. Онищенко,

«сучасна бібліотека не повинна зациклюватись на одному виді інформації – друкованої, книжкової. Оскільки перетвориться на музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки бачаться як досвідчений “посередник” між майже безмежним потоком інформації й користувачем. Особлива роль надається нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невинно зростає»¹⁵.

Таким чином, ідеться не лише про створення електронних версій матеріалів існуючих фондів у бібліотеці, а й про комплектування новою електронною інформацією, про набуття нею інших властивостей, притаманних сучасному інформаційному центру. Бібліотеки входять у більш активну фазу співпраці з замовниками, поступово набувають досвіду в застосуванні нових технологій, оволодінні можливостями сучасного технологічного забезпечення. Вони освоюють методики дистанційного надання інформаційних послуг користувачам, розпочинають творення власного інформаційно-аналітичного продукту, синтезованого на базі використання наявних інформаційних масивів за принципом «інформація – на базі інформації», набувають функціональних ознак банків інформації системи рознесених, позабібліотечних інформаційних баз. При цьому перехідний до нових технологій, організаційних рішень, зумовлених зростаючими суспільними запитами, період у житті бібліотек, що характеризується змішаною системою підходів, традиційних і нових, до обслуговування користувачів, дає підстави називати ці заклади гібридними.

Суспільна затребуваність визначає напрям зміни акцентів у системі прояву соціальних функцій бібліотек. Реалізація головної, інформаційної функції, із застосуванням електронних технологій надає бібліотечним закладам статусу рівноправного партнера інших суспільних інститутів у перебудові всього життя на нових, інформаційних засадах, зберігаючи і вдосконалюючи при цьому можливості традиційного обслуговування, роботи з книгою.

Виконуючи роль самостійної інформаційної бази для всієї системи своїх користувачів, бібліотека, працюючи над інтенсивними введеннями в обіг дедалі більшої частини своїх фондів, стає фактично центром збереження значної кількості інших

рознесених баз: державних органів управління, економічних, політичних структур, наукових центрів і т. ін. У зв'язку з розвитком процесів становлення демократичного суспільства, зростанням значення і самобутності різноманітних соціальних структур у суспільстві, значення бібліотек як загальносуспільних інформаційних центрів, хранителів інформації цих суспільних підсистем зростатиме. Зростатимуть і вимоги до якості надання інформаційних послуг, забезпечення комплексного, багатоаспектного підходу до вирішення інформаційних завдань.

Електронні технології дають можливості для практично безмежного розширення соціальних зв'язків користувачів. Бібліотеки набувають можливостей і поступово входять у процес реалізації інформаційного супроводу таких зв'язків. «Бібліотеки нині усвідомили себе навігаторами в необмеженому масиві інформації (навіть при відсутності інколи необхідної матеріально-технічної бази), і це вигідно вирізняє їх серед інших комунікативних структур. У бібліотечній свідомості ідея доступу до інформації починає переважати над ідеєю володіння нею», – зауважує стосовно цього процесу Т. Я. Кузнецова ¹⁶. Вона ж додає важливе уточнення про те, що інформаційна функція сучасної бібліотеки набуває також і «ресурсно-оцінюючого і ресурсно орієнтуючого характеру» ¹⁷.

Практика реалізації інформаційної функції бібліотек у процесі дедалі тіснішого співробітництва з управлінськими, політичними, економічними структурами, науковими центрами сьогодні дає підстави для висновку про поступову трансформацію цієї функції в інформаційно-аналітичну. У даному випадку йдеться не лише про згадуваний вище ресурсно-оцінюючий і ресурсно-орієнтуючий характер діяльності. Хоча й він дедалі більшою мірою припускає аналітичні підходи, пов'язані з наданням послуг користувачам. Практика показує, що в середовищі користувачів сучасних бібліотек зростає також попит на, власне, аналітичну, інформаційно-аналітичну продукцію бібліотек.

Виробництво власних інформаційно-аналітичних продуктів Службою інформаційно-аналітичного забезпечення НБУВ, наприклад, здійснюється в режимі «інформація – на базі інформації». На сьогодні можна визначити кілька напрямів, за якими затребуваність у такій продукції бібліотек найпомітніша:

- інформаційно-аналітичні, аналітичні розробки у вузько-тематичних напрямках, або ж з проблематики, не розроблюваної вітчизняними дослідниками;

- узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;

- розробка методики й основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах переходу до інформаційного суспільства;

- підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проєктів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем та ін.

На базі впровадження електронних технологій набуває усталеності і певна жанрова різноманітність електронних продуктів. Серед них на сьогодні можна назвати оперативні інформаційні повідомлення, стрічку новин – підбірку лаконічної інформації за певний проміжок часу або ж за визначеною темою, інформаційний огляд, аналітичні огляди (огляд аналітичної інформації на задану тему, або ж огляд масивів інтернет-інформації з використанням аналітичних методик, з авторськими висновками, пропозиціями, рекомендаціями для замовника), аналітичні доповіді тощо.

З розвитком електронних технологій різноманітність цих жанрів, безсумнівно, буде збагачена, однак уже сам факт їх наявності демонструє тенденцію еволюції інформаційної функції бібліотек в інформаційно-аналітичну.

Електронні технології впливають також і на розвиток інших функцій сучасної бібліотеки. Певною мірою ми вже торкалися зростаючого значення функції, пов'язаної з відбором і збереженням із зовнішніх джерел інформації, що є елементом рознесених баз сучасної соціальної структури. Без перебільшення стратегічним завданням найближчого майбутнього є виготовлення електронних відповідників усього книжкового багатства, усієї інформації на інших носіях для введення в сучасний інформаційний обіг. І це сприятиме процесу утвердження спадкоємності духовної культури, напрацьованої всіма попередніми поколіннями в сучасності. Нові можливості електронні технології розкривають для реалізації освітньої, кумулятивної та інших функцій бібліотек ¹⁸.

Нині розгляд функціональних характеристик бібліотечних закладів стикається з певними труднощами, оскільки при застосуванні електронних технологій лише в певних межах, у гібридному варіанті бібліотечної діяльності, дослідники з різних позицій оцінюють і прояв традиційних технологій, і нових, на базі яких формують свої висновки. Очевидно, лише після утвердження електронних технологій для всіх видів користувачів як технологій звичних, робочих, а не екзотичних новинок, після визначення практикою місця традиційних форм бібліотечного обслуговування в розвитку загального інформаційного процесу, зможуть остаточно встановитися погляди стосовно суспільного призначення оновлених бібліотечних закладів. До того ж «оцифрування документальних фондів бібліотек не означає, що вони припинять існувати як фізичні одиниці, але створення електронних фондів дасть змогу вирішити численні проблеми, що стоять перед сучасними бібліотеками, такі як розміщення документів, забезпечення їх збереження, організація вільного доступу до них»¹⁹.

Концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері стали електронні бібліотеки, що є, як правило, структурною складовою великих бібліотечних закладів. Незважаючи на те, що сьогодні вже напрацьований певний досвід у роботі цих бібліотек як за рубежом, так і в Україні, погляди на їх сутність у різних дослідників досить відмінні. Зокрема, стверджується, що це структури, які дають можливість керувати ресурсами з допомогою комп'ютера, а працівникам – бути посередниками в електронній взаємодії; що це набір електронних ресурсів і супутніх технічних можливостей для створення, пошуку й використання інформації; що це база даних, що містить цифрові інформаційні об'єкти в різних формах і надає безпосередній доступ користувачам; що це складові системи інформації, які допомагають задовольняти інформаційні потреби користувачів, надавати інформаційні послуги, організовувати інформацію у зручній для користувача формі, керувати місцезнаходженням інформації і т. ін.^{20, 21}.

Якщо говорити про відображення в практиці процесу визначення основних функціональних особливостей електронних бібліотек, можна звернутися до досвіду найбільшої в Україні і найнаближенішої до задоволення запитів масового користувача

електронної бібліотеки НБУВ. Метою її створення є претензійні наміри «досягнення кардинального підвищення повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в документованих знаннях»²² і вирішення при цьому таких завдань:

- інтеграції бібліотечних ресурсів провідних бібліотек, відомчих і територіальних бібліотечних об'єднань;
- формування загальнодержавної реферативної бази даних про наукові видання України;
- створення депозитарію електронних документів (комп'ютерних версій книг, статей з періодичних видань і т. д.);
- повнотекстове розширення реферативної бази даних шляхом організації гіпертекстових посилань на наявні у згаданому депозитарії документи;
- підтримка доступу до електронної наукової бібліотеки засобами глобальних комп'ютерних мереж;
- підвищення ролі України у світовому інформаційному просторі²³.

Аналізуючи викладені вище уявлення про призначення електронних бібліотек, слід зауважити, що і більшість теоретичних напрацювань, і узагальнення практичної роботи, як це можна побачити на прикладі досвіду електронної бібліотеки НБУВ, мають один не стільки недолік, скільки позиційний момент, що є наслідком традиційних підходів до уявлень про бібліотечне обслуговування. З наведених вище формулювань, як правило, можна зробити висновки про прагнення організаторів електронних бібліотек створити якомога кращі умови роботи в бібліотеці, або ж на дистанційному рівні в роботі з електронними бібліотечними фондами. Однак сьогодні при збігу двох глобальних умов, що потребують трансформації в усіх сферах суспільного життя – процесу переходу до інформаційного суспільства і ринкових перетворень в Україні – наведені формулювання, що відображають позицію творців електронних бібліотек, можна вважати невинуватими інертними.

У зв'язку з цим як найбільш вдале визначення сутності електронної бібліотеки видається таке: «Електронні бібліотеки – це організації, що надають ресурси, включаючи обслуговуючий персонал для відбору, структурування, інтелектуального доступу,

тлумачення, збереження в цілісності і забезпечення тривалого функціонування зібрання цифрових робіт для того, щоб вони були легко й економічно доступні для використання певним співтовариством чи набором співтовариств»²⁴.

Кроком уперед порівняно з іншими визначеннями є передбачуване включення у творчий процес спільно із замовником працівників електронних бібліотек під час відбору й підготовки до використання потрібних матеріалів. Включення в цю роботу професійних інформаційних працівників робить її продуктивнішою, сприяє ефективнішому використанню інформації. Очевидно, у недалекому майбутньому більш відчутною стане навігаторська функція працівників бібліотек, і не лише в бібліографічній сфері, як це маємо на сьогодні в практичній роботі. Ідеться про налагодження доступу до повнотекстових матеріалів, про активну допомогу замовникам у відборі такої інформації, підготовку її до ефективного практичного використання.

Заслуговує на увагу проблема розвитку теоретичних уявлень і практичних напрацювань з метою подальшого вдосконалення універсальних принципів використання всіх видів інформації: текстових, образотворчих, звукових, кіно, відео та ін. У зв'язку з цим набуває актуальності перевірка можливостей віртуальних бібліотек і бібліотек – інформаційних шлюзів²⁵.

Підсумовуючи нинішній етап дискусії про змістовні характеристики електронних бібліотек, Я. Л. Шрайберг зазначає, що електронні бібліотеки «відрізняються від традиційних бібліотек не тільки і не стільки тим, що використовують електронний формат видань, а в першу чергу тим, що забезпечують доступ до віддаленого, розподіленого і різноманітного ресурсу з допомогою телекомунікаційних технологій»²⁶. Це, як уже зазначалося вище, – традиційно бібліотекознавчий підхід до з'ясування питання. Вичерпнішою стане, очевидно, характеристика даного явища, коли наведену думку об'єднати з іншою, висловленою працівниками Інституту розвитку інформаційного суспільства Т. В. Єршовою та Ю. Є. Хохловим. Вони, зокрема, зауважують, що для цих характеристик «не менш важливим є вирішення проблеми надання різноманітної інформації у зручному вигляді для кінцевого користувача, що потребує нових досліджень і розробок у сфері людино-машинних інтерфейсів»²⁷.

Активізація електронних бібліотек, як і взагалі всіх бібліотечних закладів у роботі з користувачами, є вимогою сьогодення. У зв'язку з цим абсолютно правомірним є поставлене Р. С. Мотульським питання про необхідність бібліотекам «проводити активну політику щодо розширення спектра своїх послуг як у сфері інформації, так і у сфері дозвілля з наданням користувачам доступу до сучасних видів документів» і при цьому «активно розширюючи сферу своїх послуг, укорінюватись в інформаційний бізнес, залучаючи таким чином для свого розвитку фінансові ресурси з комерційної сфери, кошти підприємств і організацій та особисті кошти громадян»²⁸.

Уже практика сьогодення показує, що цей шлях є поза будь-яким сумнівом продуктивним, незважаючи на дуже серйозні правові, організаційні, матеріальні проблеми та недосконалість правової основи для такої діяльності.

4.3. Соціальні інформаційні комунікації бібліотек у розвитку джерельної бази інформаційного ринку

Слабкість основних суб'єктів українського інформаційного ринку (і особливо – під час розгляду його як українського сегмента міжнародного ринку інформації) призводить до активного входження в цей ринок зарубіжних учасників з набагато сильнішою матеріально-технічною базою, технологічними і фінансовими можливостями, ідеологією впливу на суспільні процеси в Україні, що ґрунтується на власних інтересах. Ідеологічна складова зарубіжного впливу в нинішніх умовах набуває вагомого значення не лише у внутрішній структурі українського ринку, а й істотно позначається на механізмах розвитку українського суспільства в цілому, створенні в ньому комфортних умов для просування всіх видів імпортованих товарів і забезпечення вигідних умов придбання українських продуктів.

Розвиток інформатизації в усіх сферах суспільного життя не виключає також можливості того, що певні суб'єкти внутрішнього

інформаційного ринку, маючи корисливу чи іншу мету, здійснюватимуть виробництво, обробку, зберігання й поширення інформації, яка завдаватиме шкоди особі, суспільству, державі.

У зв'язку з цим становлення українського ринку інформаційних послуг має розвиватися з урахуванням необхідних заходів, що забезпечують інформаційну безпеку українського суспільства. Вони мають нейтралізувати можливі загрози існуванню й розвитку України, забезпечувати захист економічного й політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності. До того ж, розвиваючи демократичні процеси, важливо дотримуватися балансу між відкритістю інформації і суспільно необхідними обмеженнями на її поширення.

Забезпеченню загальнодержавної системи інформаційної безпеки має насамперед сприяти необхідна нормативно-правова база. Вона повинна визначити порядок поширення та використання інформаційної продукції іноземного виробництва на території України, регламентувати порядок закупівлі зарубіжних програмно-технічних та телекомунікаційних засобів. Крім того, система нормативних актів має передбачити безпечне використання таких засобів у стратегічно важливих галузях, на об'єктах важливого державного та суспільного значення. Розвиваючи українське суспільство як відкрите, прозоре, ми маємо сформулювати також систему нормативно-правових актів, що чітко б визначали доступ інших держав, їх громадян до національних інформаційних ресурсів України, порядок їх використання. До того ж потребує законодавчого оформлення стрімко зростаюча практика впровадження інтернет-технологій у життя сотень тисяч українських громадян.

Розвиток проявів міжнародного тероризму, наркомафії, що також набуло глобальних ознак, зумовлює необхідність налагодження двостороннього та багатостороннього співробітництва з міжнародними організаціями для формування міжнародної правової бази з метою боротьби з глобальним злом, спільного вирішення проблем інформаційної безпеки, пов'язаної з цією діяльністю, а також налагодження протидії можливим спробам інформаційно-психологічного впливу на маси населення.

Для відстоювання національних інтересів України необхідне також налагодження постійного моніторингу, прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз інформаційній безпеці, вироблення

наукової стратегії входження в глобальний простір, інтеграції України в міжнародні телекомунікаційні мережі, освоєння міжнародних стандартів інформаційного обміну та захисту інформації.

Входженню України в міжнародний інформаційний простір, підвищенню ефективності функціонування її інформаційного ринку мають сприяти заходи, спрямовані на недопущення завдання шкоди, зумисного спотворення, знищення національних інформаційних ресурсів у процесі їх використання, а також у цілому спроби створення негативного іміджу України, замовчування її потенціалу в міжнародному співробітництві, використання різноманітних форм протидії формуванню повноцінного інформаційно-аналітичного сегмента в глобальному інформаційному просторі.

Розглядаючи систему заходів, що мають на меті збереження й ефективне використання існуючих інформаційних ресурсів, необхідно мати на увазі, що активізація на інформаційному ринку зумовлює необхідність разом з використанням наявних у базах інформаційних масивів постійне, прискорене збагачення цих масивів новою інформацією. Цього потребують ринкові умови функціонування інформації в суспільстві.

В таких умовах закономірним, очевидно, буде зростання значення загальносуспільних інформаційних баз – бібліотечних закладів. Важливими орієнтирами в процесі їх сучасного розвитку мають бути зводи рукописної, друкованої, електронної україніки. Разом з подальшим розвитком науково-бібліографічних видань серії «Національна бібліографія України», покажчиків та каталогів широкого видового спектра вони дають змогу комплектувати соціальні інформаційні бази новою інформацією в руслі розвитку національних традицій. На сучасній інформаційній основі бібліотечні заклади зможуть знову відновити свою популярність як джерело, важливе для всієї соціальної структури суспільства, інформування, своєрідних банківських установ нового типу, в яких будуть акумулюватися і використовуватися в обігу цінності, несумірно більші за номіналом, які матимуть значну перевагу над будь-якими відомими в історії грошовими знаками та іншими еквівалентами людської праці – інформація великої суспільної значущості.

На нинішньому етапі розвитку інформатизації в Україні бібліотечні установи слабо включені в систему циркуляції інфор-

мації внаслідок зберігання основної маси інформаційних ресурсів на складних у використанні доелектронних носіях. Тим самим вони обмежено доступні під час застосування комп'ютерних технологій. У зв'язку з цим одним з найактуальніших завдань сьогодення є формування електронних ресурсів бібліотечних закладів двома шляхами: перетворенням наявної в бібліотечних базах (фондах) інформації на всіх носіях в електронну форму і систематичним наповненням цих баз новою електронною інформацією.

Стрімке зростання ефективності бібліотечних інформаційних баз може бути досягнуте через розвиток кооперативних зв'язків між бібліотеками з допомогою електронних ліній зв'язку. Цим самим досягається спеціалізація комплектування бібліотечних закладів, доступ до будь-яких масивів інформації, пропорційних загальному обсягу всієї інформації в бібліотечних закладах України, забезпечення глибинного вузькотематичного інформаційного пошуку. Усе це дає змогу не лише більш дієво забезпечити порівняно з нинішнім інформаційні потреби усіх категорій користувачів, а й достойніше репрезентувати Україну в глобальному інформаційному просторі.

Важливим фактором розвитку інформаційних баз в Україні є також удосконалення комунікаційного середовища інформаційної сфери держави та суспільства. Актуальними завданнями при цьому є збалансований розвиток телекомунікаційних систем, комп'ютерної телефонії, інформаційно-телекомунікаційних технологій для впровадження дистанційних форм співробітництва з користувачами.

Спеціальними інформаційними базами, в яких фіксується документальна основа життя суспільства, є також архівні заклади. Ці інформаційні бази сьогодні – у період розбудови української державності, демократичних перетворень – насамперед є важливим інформаційним ресурсом, необхідним для аналізу закономірностей розвитку українського суспільства. Із входженням в інформаційну епоху, розвитком системи зв'язків, виробничих відносин глобального рівня значення таких баз даних зростатиме. Вони відіграватимуть дедалі важливішу роль у системі ідентифікації та самоідентифікації в процесі міжнародних інформаційних обмінів соціальних структур нового, постіндустріального суспільства. У зв'язку з цим

зростає значення систематичного, цілеспрямованого формування Національного архівного фонду України, забезпечення належних умов зберігання документів у державних архівах, здійснення програм створення страхового фонду найважливіших архівних документів (особливо унікальних, не тиражованих і не відтворюваних). Необхідним є також розвиток співробітництва українських архівістів із зарубіжними українознавчими центрами для організації передавання в Україну в оригіналах або копіях архівних документів, фондів, колекцій, усієї документальної бази, що фіксує життя української діаспори в різних країнах світу, та ведення роботи щодо повернення в Україну незаконно переміщених архівів. Ідеться про необхідність наповнення найбільших, найважливіших для українського народу, Української держави спеціальних баз інформацією стратегічного значення. Інформацією, що з розвитком глобалізаційних процесів набуватиме особливої ваги в питаннях української самоідентифікації.

У контексті розвитку міжнародних зв'язків важливою є організація співпраці з міжнародними архівними організаціями у сфері стандартизації архівної діяльності й особливо стандартів з електронного діловодства, документообігу, оцифрування наявних інформаційних ресурсів у цій системі баз. Тут ситуація аналогічна зі станом справ у сучасних бібліотечних фондах: чим швидше інформаційні ресурси будуть переводитися в електронний вигляд, тим легшим стане доступ до них користувачів, тим швидше вони стануть елементом обігу інформації з використанням найпродуктивніших на сьогодні комп'ютерних технологій.

Упровадження нових технологій, розвиток міжнародних зв'язків, розвиток процесів трансформації українського суспільства зумовлює необхідність удосконалення нормативно-правової бази архівної сфери з дотриманням пріоритету національних інтересів у формуванні та використанні архівних інформаційних ресурсів.

До загальносуспільних інформаційних баз України належать також бази мережі музейних закладів. Предметно-документальна система носіїв інформації в цих закладах визначає певну відмінність технологій збагачення цих баз новою інформацією і введення музейної інформації в суспільний обіг. Як і архівні, музейні заклади сприяють упорядкуванню, систематизації знань

про минуле як платформу подальшого суспільного розвитку. Очевидно, збагачення інформаційних баз у музейній сфері з поліпшенням матеріально-технічного забезпечення буде здійснюватися в напрямі розвитку мережі музеїв та заповідників, удосконалення їх культурно-освітньої діяльності, розширення взаємодії з вітчизняною та зарубіжною туристичною індустрією, збагачення форм і методів популяризації музейних зібрань у засобах масової інформації, розвитку комп'ютеризації всіх видів музейної діяльності, створення системи музейних веб-серверів, міжмузейних комп'ютерних мереж, налагодження взаємодії цих мереж з усією системою загально-суспільних інформаційних баз і репрезентування їх в українському сегменті глобального інформаційного простору. Для введення в обіг інформаційних ресурсів музейних закладів сьогодні дедалі ефективнішими стають форми роботи, пов'язані з використанням електронної інформації (віртуальні музеї, експозиції, виставки, дистанційне експонування та науково-популярна робота).

Розвиток українського суспільства зумовлює разом з функціонуванням системи традиційних інформаційних баз, бібліотечних, архівних та музейних зростання кількості нових інформаційних баз, що відображають ускладнення соціальної структури і є важливою ідентифікаційною характеристикою. Ця тенденція є красномовною ознакою процесу входження в інформаційне суспільство. Уся ця система інформаційних баз становить інформаційний потенціал українського суспільства. Один з важливих показників його ефективності – якість системи внутрішніх зв'язків. Вона, у свою чергу, зумовлена необхідністю збалансованого розвитку телекомунікаційних систем, комп'ютерної телефонії, упровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Ці технології сприяють підвищенню ефективності використання системи баз, удосконаленню можливостей доступу до них й інформаційних працівників, які займаються наповненням баз новою інформацією, ірізних категорій користувачів – представників усього розмаїття людських спільностей, що становлять українське суспільство. Для останніх дистанційні форми роботи надають нові можливості в навчанні, науковій діяльності, підвищенні кваліфікації працівників, реалізації планів самоосвіти, самовдосконалення

тощо – нові можливості користування розширеними соціальними інформаційними базами.

Процес розбудови української суверенної держави, національного утвердження зумовлює необхідність створення інтегрованого комунікаційного середовища інформаційної сфери держави, системи всіх інших суспільних інститутів, громадськості України, прискореного формування комп'ютерно-технологічної інфраструктури загальносуспільної української інформаційної бази. На думку дослідників, в Україні існують реальні перспективи запровадження електронного урядування. Його результатом буде «відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; економія часу та матеріальних ресурсів; підвищення якості надання адміністративних послуг»²⁹. У зв'язку з цим можна зауважити, що чітко виражена суспільна потреба в сучасному технічному оснащенні вітчизняних інформаційних баз могла б сприяти розширенню власного виробництва відповідних технічних засобів для зберігання й ефективного використання наявної інформації, розробки нових комп'ютерних систем, систем нетрадиційних архітектур, штучного інтелекту, що відкриває нові перспективи в галузі творення нової високоякісної інформації для підтримки і розвитку баз в інтересах загальносуспільного прогресу.

Ефективності циркуляції інформації в суспільстві сприятиме також розвиток засобів комп'ютерної лінгвістики, автоматизованого формування універсальних і проблемно-орієнтованих словників. У зв'язку з цим виникає проблема широкого утвердження в системі як внутрішнього, так і зовнішнього інформаційного обміну у сфері комп'ютерних ресурсів разом з уже широко використовуваними мовами і української зокрема. Розгляд цього питання в площині загальнокультурній, загальнопатріотичній, у контексті самоідентифікації українського суспільства хоча й є важливим, проте не охоплює всього комплексу питань збереження, розвитку і використання національних мов.

Можна припустити, що важливий і до кінця не усвідомлений на сьогодні у загальноцивілізаційному вимірі інтерес до розвитку національних мов, крім культурологічних, загальнодемократичних, гуманістичних, політичних мотивів, набуде і певного прагма-

тичного значення. Він буде пов'язаний зі зростаючим значенням творчої праці, що, як демонструє суспільна практика, завжди буває найефективнішою в національному культурному середовищі з використанням виражальних засобів рідної мови. Розвиток сучасної української мови, її впровадження в усі сфери суспільного життя має обов'язково ув'язуватися із системою циркуляції електронної інформації, використанням її для наповнення українського сегмента глобального інформаційного простору.

До того ж наповнення вітчизняних інформаційних баз новою інформацією пов'язане з розвитком комунікацій і технологій співробітництва в межах міжнародних проєктів, що охоплюють євразійські інформаційні структури і в цілому глобальний інформаційний простір. Дедалі більшої актуальності набуває необхідність інтелектуалізації українських пошукових систем і засобів навігації в Інтернеті, а також приведення діючих в Україні стандартів (термінологічних, форматних тощо) у відповідність до нормативних документів Міжнародної організації зі стандартизації та Міжнародної електротехнічної комісії.

Розвиток системи українських інформаційних баз, як і будь-яких систем інформаційних баз, прямо залежить також від розвитку основних потоків інформації на всіх існуючих носіях, якими користується суспільство.

Стосовно самих носіїв, то суспільна практика показує, що хоча технічний прогрес і забезпечує дедалі нові можливості для фіксації, збереження й розповсюдження інформації, а це, у свою чергу, розширює арсенал можливостей для оперування нею, покращує відповідні якісні показники, однак повного витіснення новими носіями вже традиційних не відбувається.

У зв'язку з цим можна згадати дискусії, що відбувалися за пам'яті нинішніх поколінь, про можливість знищення театру з розвитком кіно, телебаченням. Те ж саме можна сказати про інформацію на паперових носіях та електронну інформацію протягом останнього десятиліття. Практика показує, що багатогранне життя суспільства знаходить точне й потрібне місце будь-якій інформації і на будь-яких носіях.

Тому, коли йдеться про перспективи наповнення системи сучасних інформаційних баз, правомірним є розгляд усіх

основних інформаційних потоків на всіх носіях, що перебувають у сучасному обігу.

Один з них, що все ще належить до найдоступніших для широких мас населення, – це книга. Донедавна наш народ загально визнано вважався одним з таких у світі, що найбільше читає. Діюча система бібліотечних закладів в Україні, сучасне книговидання та книгорозповсюдження роблять і сьогодні книгу важливим джерелом інформації в Україні. Зважаючи на серйозні економічні проблеми минулого десятиріччя, що серйозно відбилися на книговиданні та книгорозповсюдженні, в Україні набула гостроти проблема збільшення загальної кількості тиражів та розширення тематичного репертуару українського книговидання. Тут не може не викликати стурбованості демагогічна риторика про значення і напрями розвитку української мови на фоні дедалі відчутнішого зменшення української книги в суспільному обігу. В умовах відкритого суспільства донині дуже слабо використовуються можливості забезпечення доступу громадян України до надбань світової культури з допомогою перекладу та видання насамперед державною мовою кращих творів світової літератури, важливих наукових праць тощо. Гармонізації процесу розвитку систем українських інформаційних баз має сприяти вдосконалення процесу виготовлення і розповсюдження книжкової продукції як українською, так і мовами національних меншин у нашому суспільстві.

Дослідницька робота у сфері розвитку книговидання і поширення інформації за допомогою книжкових потоків насамперед є актуальною в умовах розвитку інформаційного ринку, у напрямі визначення реального і затребуваного в суспільній практиці місця книжкової інформації в загальному процесі інформування суспільства саме в нинішніх умовах, урахування фактора розповсюдження електронних відповідників книжкової продукції, взаємовпливу та взаємодії книги та інших ЗМІ. Особливо важливим це є в освітній, науковій та культурологічній сферах, в утвердженні і розвитку духовних цінностей суспільства. В умовах ринкових перетворень набувають актуальності дослідження, пов'язані з визначенням сучасного адресата для книги як повноправного продукту інформаційного ринку, відповідної організації законотворчої роботи, захисту інтересів національного виробника книжкової продукції.

Збагачення наявної системи баз оперативною інформацією, що відображає різні аспекти суспільного життя, відбувається також через засоби масової інформації на всіх носіях. Зокрема, ЗМІ на паперових носіях, газети і журнали за технологією наповнення баз є близькими до книжкової продукції і відрізняються лише певною специфікою організації та подачі матеріалу. Декларована відкритість сучасного українського суспільства, технічний прогрес, зростаючі в суспільстві фінансові можливості сприяють, по-перше, розвитку цього джерела наповнення баз і, по-друге, регуляції, само-регуляції інформаційних процесів у суспільстві, по-третє, активізації кваліфікованих, економічно сильних зарубіжних суб'єктів на українському інформаційному ринку.

У зв'язку з цим вітчизняний виробник книжкової та газетно-журнальної продукції змушений вирішувати проблеми науково-технічного прогресу в поліграфічному виробництві, розроблення та впровадження цифрових технологій у додрукарські, друкарські й післядрукарські процеси, вітчизняного комп'ютерно-технологічного забезпечення видавничих процесів, опрацювання текстової та ілюстративної інформації із застосуванням комп'ютерних програм, створених власними силами, налагодження випуску конкурентоспроможного українського поліграфічного устаткування.

На нинішньому етапі функціонування українських ЗМІ важливим є організація ефективної державної підтримки вітчизняного виробника інформаційного продукту, україномовних засобів масової інформації, створення сприятливих умов для залучення інвестицій в інформаційну сферу, сприяння процесу впровадження в неї сучасних маркетингових технологій для впевненого утвердження як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Процес удосконалення інформаційного забезпечення суспільства, наповнення всієї системи інформаційних баз не може обійтися без сприяння держави у сфері матеріально-технічного, технологічного й кадрового забезпечення розвитку місцевих ЗМІ, створення єдиної комп'ютерної мережі для розповсюдження матеріалів вітчизняних інформаційних агентств, створення розгалуженої мережі кореспондентських пунктів державних ЗМІ в країні і за кордоном, правового захисту інтелектуальної власності, що публікується в ЗМІ.

Особливо актуальним є вирішення деяких специфічних проблем найбільш впливової частини ЗМІ – телебачення й радіо. Щодалі відчутніші процеси глобалізації ставлять в число першорядних проблем упровадження дієвих заходів, спрямованих на захист національних інтересів у діяльності цих ЗМІ і водночас забезпечення інтеграції телеінформаційної інфраструктури нашої країни в глобальний інформаційний простір, повноцінне наповнення й розвиток українського інформаційного сегмента в цьому просторі.

Цьому має сприяти реалізація планів створення й розвитку громадського телебачення й радіомовлення, удосконалення системи іномовлення, створення супутникового каналу Всесвітньої служби іномовлення України, спеціалізованих освітніх, культурологічних, теле- і радіоканалів, упровадження практики держзамовлення на телерадіопродукцію для задоволення потреб усіх категорій населення, забезпечення повного охоплення території України загальнонаціональними програмами та регіональними програмами на місцях.

Співпраця на міжнародному рівні потребує забезпечення відповідності національної інформаційної інфраструктури міжнародним стандартам і рекомендаціям Міжнародної спільки електрозв'язку та інших споріднених міжнародних організацій, що сприятиме входженню українських телерадіопродуктів у глобальну інформаційну систему.

Джерелом наповнення інформаційних баз суспільства залишається також кіно. Разом з телебаченням, театром, іншими видами мистецтва важливим є розвиток кіновиробництва на базі новітніх цифрових технологій, виробництва і вдосконалення кінопоказу, відновлення ролі кіно в духовній сфері суспільства, забезпечення достатньої присутності національної кінопродукції у внутрішньому й зовнішньому інформаційно-культурному просторі.

Збагаченню інформаційних баз українського суспільства сприяє розвиток усіх видів мистецтв, традиційно поширена в Україні народна творчість у всій її різноманітності, а також святково-обрядові урочистості.

Входження українського суспільства в ринкові форми господарювання стимулювало розвиток рекламної діяльності.

В Україні швидкими темпами здійснюються кадровий, правовий та освітній процес її забезпечення. Ця діяльність сприяє просуванню товарів і послуг вітчизняного виробника на внутрішній і зовнішній ринки, до того ж відбувається відстоювання його інтересів з допомогою рекламних заходів. Цій же меті, а також залученню нових інвестицій та технологій в українське виробництво сприяють і виставково-ярмаркова діяльність, і перші кроки у сфері ділового туризму.

Наявний потенціал розвитку всієї системи механізмів постійного поповнення інформаційних баз українського суспільства демонструє, по-перше, життєздатність цих баз в умовах входження в глобальний інформаційний простір, по-друге, наявність серйозного потенціалу вдосконалення внутрішньосупільних інформаційних процесів і, по-третє, реальні можливості включення в процес оновлення інформаційного потенціалу суспільства дедалі ширшого кола його громадян.

Слабкість основних суб'єктів українського інформаційного ринку (і особливо як українського сегмента міжнародного ринку інформації) призводить до активного входження в цей ринок зарубіжних учасників із сильною матеріально-технічною базою, технологічними і фінансовими можливостями, уже розробленою ідеологією впливу на суспільні процеси в Україні. У зв'язку з цим становлення українського ринку інформаційних послуг має розвиватися з урахуванням необхідних заходів, що забезпечують інформаційну безпеку нашого суспільства. Вони мають нейтралізувати можливі загрози існуванню й розвитку України як самобутньої, суверенної держави, забезпечувати захист економічного й політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності, баланс між відкритістю інформації й суспільно необхідними обмеженнями на її поширення.

Реалізація завдань сьогодення зумовлює необхідність створення інтегрованого комунікаційного середовища інформаційної сфери України, розвитку в напрямі до формування комп'ютерно-технологічної інфраструктури національної, загальносуспільної української інформаційної бази, конкурентоспроможної своїми продуктами й на зарубіжних ринках.

У практиці розвитку інформаційного забезпечення системи сучасних українських соціальних інформаційних баз, порівняно з

досвідом Заходу може бути використаний наявний резерв – розгалужена система бібліотечних та інших культурно-освітніх установ і закладів, що протягом тривалого часу були, певною мірою є й тепер, і зі зміцненням інформаційної матеріальної бази можуть бути і в майбутньому важливою ланкою в процесі інформатизації українського суспільства.

Ресурси бібліотечних, архівних, музейних установ за належної організації діяльності цих установ, матеріально-технічного забезпечення зможуть повернути собі частково втрачену роль інформаційно-культурних центрів, орієнтуватися на надання реальної допомоги різним категоріям користувачів у вирішенні складних проблем нинішнього життя.

Досвід України, як, до речі, і досвід інших країн нинішнього СНД, показує, що при належному матеріально-технічному забезпеченні організації ефективних кооперативних зв'язків ці установи можуть відчутно активізувати інформаційні процеси.

Бібліографічні примітки до глави 4

¹ Соляник А. А. Системи документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку: монографія. – Харк. держ. акад. культури. – Х.: ХДАК, 2005. – С. 33–34.

² Там само.

³ Пономарьов А. П. Царина народної уяви та її класичні розробки // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 7.

⁴ Воронай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. – Мюнхен: Українське вид-во, 1958. – С. 11–12.

⁵ Литвиненко О. В. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. – К.: Чорнобильінтерінформ. – С. 11.

⁶ Україна: інтелект нації на межі століть: кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К.: Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2000. – 391 с.

⁷ Механизмы экспансии культурной индустрии США // Конвейер грез и психологическая война. – М.: Политиздат, 1986. – С. 40–69.

⁸ Парнов Е. Трон Люцифера. – М.: Политиздат, 1985. – С. 14–38.

⁹ Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2003. – С. 83–141.

¹⁰ Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 332–333.

¹¹ Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К.: Ориане, 2000. – С. 373.

¹² Онищенко А. С., Попроцька В. Г. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К.: НБУВ, 2003. – С. 25.

¹³ Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві: монографія. – Х.: ХДАК, 2005. – С. 149–170.

¹⁴ Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий // Науч. и тех. б-ки. – 2002. – № 1.

¹⁵ Библиотеки в меняющемся мире / интервью акад. А. С. Онищенко; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – № 44. – С. 14.

¹⁶ Кузнецова Т. Я. Инновационные процессы в библиотечном деле и непрерывное профессиональное образование: пути и формы интеграции. – Режим доступа : <http://www.Bgunb.ru./links/master/scod/doc.01/Kusnesova.L.htm>.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Мотульский Р. С. Общее библиотековедение. – М.: Либерия, 2004. – С. 91.

¹⁹ От традиционной библиотеки к электронной: шаги реализации. – Режим доступа : <http://www.sivurova.Narod.ru/art5.htm>.

²⁰ Горный Е., Вигурский К. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы. – Режим доступа : <http://www.zhurnal.ru/staff/gorny/texts/dlib.html>.

²¹ Чекмарьев А. О., Костенко Л. Й., Павлуша Т. П. Національна система електронних бібліотек. – К., 1998. – 50 с.

²² Костенко Л. И., Чекмарев А. А. Электронная научная библиотека НБУВ // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч-практ. и теорет. сб. / редкол.: А. С. Онищенко [и др.], – К.: НБУВ, 2000. – Вып. 1. – С. 148.

²³ Там само.

²⁴ Горный Е., Вигурский К. Развитие электронных библиотек: мировой и российский опыт, проблемы, перспективы. – Режим доступа : <http://www.zhurnal.ru/staff/gorny/texts/dlib.html>.

²⁵ Галаган Д. Библиотеки будущего. – Нидерланды, Дельфт: Техн. ун-т. – Режим доступа : <http://www.cei.uran.net.ua/archives/2001>.

²⁶ Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий. – С. 16.

²⁷ Ершова Т. В., Хохлов Ю. Е. Межведомственная программа «Российские электронные библиотеки»: подходы и перспективы. – Режим доступа : <http://www.elbib.ru/index.phtml?e=elbib/rus/journal/1999/part2/ershova>.

²⁸ Мотульский Р. С. Общее библиотековедение. – 205 с.

²⁹ Доступ до інформації та електронне урядування / авт.упоряд. М. С. Демкова, М. В. Фігель. – К.: Факт, 2004. – 128 с.

БІБЛІОТЕКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ

5.1. Оновлення бібліотек як фактор підвищення ефективності інформаційних ресурсів

Реалізація програми інформатизації в Україні, створення важливих елементів сучасної інформаційної інфраструктури, розвитку ринку комп'ютерної техніки дає можливість протягом останніх років значній кількості громадян нашої держави доступу до інформаційних ресурсів, сприяє підвищенню ефективності їх використання. Разом з тим було здійснено перші кроки у формуванні правового поля нового, якісно вищого етапу використання інформаційних ресурсів, розвивався процес сучасного інформаційного виробництва – насамперед для задоволення внутрішньосупільних потреб, а також, певною мірою, і для формування українського сегмента в структурі глобального інформаційного простору.

Однак, якщо оцінювати найважливішу ознаку якості процесу входження українського суспільства в інформаційний етап його розвитку, нинішні результати не відповідають вимогам часу, слабо співвідносяться з рівнем відповідних процесів у передових країнах світу. За більше ніж півтора десятка років незалежного розвитку Україна не змогла помітно наблизитися до декларованої мети: забезпечити прискорений розвиток усіх сфер життя суспільства і ввійти як рівноправний партнер у процес міжнародного співробітництва.

При цьому йдеться не лише про необхідність оновлення, розвитку сучасного знання у сфері точних наук. Неповну

відповідність запитам сьогодення показує зниження впливу на розвиток суспільства наукового доробку у сфері гуманітарних наук. Незважаючи на зросте багатослів'я, особливо в передвиборні періоди, продукування величезних обсягів політологічної інформації, спостерігається нівелювання її значення, зниження впливу на всіх рівнях соціальної структури суспільства. Традиційно потужний культурний потенціал українського суспільства не забезпечує сьогодні того рівня генерування нової інформації, який би забезпечив прискорений розвиток України, мав би мобілізуюче значення для громадян Української держави у сфері розвитку сучасної духовності й культури, забезпечив би достойний її внесок у загальноцивілізаційний розвиток. Нинішній стан розвитку українського суспільства, таким чином, показує при величезних і зростаючих обсягах продукування інформації її невисоку якість і неефективне використання, дефіцит якісної і потрібної для розвитку інформації у всіх сферах суспільного життя.

Звичайно, невисока якість використовуваних суспільством інформаційних ресурсів, не повністю адекватні сучасним вимогам технології виробництва й використання інформації є далеко невичерпним переліком причин, що стоять на заваді нашому суспільному прогресу, проте є істотним фактором впливу на нього.

В умовах зростаючого впливу глобального інформаційного простору сьогодні дефіцит необхідної вітчизняної інформації дедалі більшою мірою заміщується інформацією зарубіжного виробництва. До певної міри цей процес є закономірним і корисним. Однак лише до певної міри. Як уже зазначалося раніше, вплив глобальних процесів на будь-яку інформаційну базу є позитивним лише доти, доки сприяє утворенню нової інформації в інформаторській традиції даної людської спільності¹. Аналіз досвіду інформаційних обмінів останніх десятиріч² дає підстави для висновку про те, що, навіть залишаючи поза межами розгляду можливості спеціально організованих негативних впливів на суспільну свідомість, на процес розвитку національних інформаційних ресурсів у вигляді практикованих уже у світі інформаційних воєн, навіть без свідомо програмованого негативного впливу, глобальні інформаційні ресурси не можуть розглядатися як невичерпні джерела задоволення всього обсягу інформаційних потреб

окремої країни чи якоїсь соціальної групи громадян у ній. Навіть з розвитком можливостей електронних інформаційних технологій задовольнити запити українського суспільства, за умови реалізації планів прискореного його розвитку, з інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору неможливо. Це зумовлюється цілим рядом причин.

По-перше, інформаційні ресурси глобального інформаційного простору відображають інтереси й ознаки середовища, в якому вони створювалися. У зв'язку з цим вони не можуть повністю збігатися з запитам українського суспільства, що випливають із специфіки й логіки українського національного розвитку.

По-друге, стрімке зростання обсягів продукрованої людством інформації за відсутності загальноновизнаної концепції розвитку цього процесу, узгодженого уявлення про методи й форми структурування наявних ресурсів, багатомовність в Інтернеті, а також при застосуванні інших, відмінних від електронного, створює дедалі складніші пошукові проблеми при наповненні вітчизняних інформаційних баз.

По-третє, зростаюче значення інформації в суспільному розвитку зумовлює підвищення її вартості. У зв'язку з цим швидкими темпами розвивається загальноцивілізаційний інформаційний ринок. Як повідомлялося у виступах спеціалістів на Міжнародній науковій конференції «Інтернет/екстранет-ресурси в наукових бібліотеках», що відбулася в жовтні 2007 р. у НБУВ, за орієнтовними підрахунками в постійному обороті цього ринку вже сьогодні перебуває понад 4 млрд дол. Найактуальніша, найкраще підготовлена до використання інформація зростає в ціні дуже динамічно. І водночас за незначним винятком власники інформаційних баз в Україні мають дуже обмежені або ж і зовсім не мають фінансових можливостей для придбання такої інформації.

По-четверте, саме по собі використання навіть безкоштовних інформаційних ресурсів у вільному доступі в Інтернеті, крім позитиву, таїть у собі також і певні негативні тенденції. Вони пов'язані з об'єктивно створюваною конкуренцією з місцевими виробниками інформації та небезпекою витіснення її за межі задоволення національних інформаційних потреб. У зв'язку з цим актуалізується необхідність вироблення цілісної стратегії використання ресурсів

глобального інформаційного простору та розвитку власного інформаційного виробництва як в інтересах українського національного розвитку, так і для міжнародного співробітництва. Без такої стратегії, впливових механізмів її реалізації ринок інформації в Україні буде зазнавати таких самих негативних впливів, як і будь-який інший національний ринок, незахищений від уніфікації.

У контексті такого підходу варто нагадати, що в умовах входження нашої цивілізації в інформаційний етап її розвитку історичну перспективу для свого розвитку матимуть, по-перше, ті національні спільності, які будуть спроможні на власний, суспільно значущий внесок у розвиток й ефективне використання загальноцивілізаційної інформаційної бази; по-друге, ті, що концепцію власного інформаційного виробництва і використання зарубіжних інформаційних ресурсів будують на основі власних національних інтересів і власної інформаційної бази, що ґрунтується на інтелектуальному, духовному доробку всіх попередніх поколінь цього народу.

Реалізація цих цілей пов'язана з необхідністю створення конкурентоспроможних механізмів для творення нової і використання існуючої інформації, розвитку системи підготовки відповідних спеціалістів, удосконалення різноманітних форм залучення дедалі більшої кількості представників даної людської спільності до процесу необхідного суспільству інфотворення і максимально ефективного використання інформаційних ресурсів. Для України, як і для інших країн, що перебувають у ситуації фундаментальної суспільної перебудови й необхідності вдосконалення ефективності державних механізмів, особливо важливим є налагодження якісного інформаційного супроводу діяльності управлінських структур, технологічного переозброєння, упровадження існуючих і творення нових власних інформаційних технологій, концентрації інтелектуальних ресурсів для найбільш продуктивного впровадження інформації в інтересах суспільства. Сьогодні вже позадискусійною є теза Р. Ф. Абдєєва про те, що «безперервний науково-технічний процес інформаційної цивілізації здійснюватиметься еволюційно на основі подальшого вдосконалення інформаційної бази і безпаперової технології управління»³.

Успішний розвиток і стратегічну перспективу в майбутньому суспільстві, заснованому на ефективному використанні інфор-

маційних ресурсів, матимуть ті суб'єкти міжнародних відносин, які на рівноправних засадах зуміють знайти своє місце в міжнародному розподілі праці, зробити відповідні напрями розвитку пріоритетними, мобілізуючи на них механізми ефективного використання специфіки власних культурних надбань, ментальних характеристик та інших складових власної самобутності, а також зможуть виробити ефективну систему заходів власної інформаційної безпеки.

Ефективність використання інформаційних ресурсів в усі часи залежала значною мірою від якості їх акумуляції, зберігання та організації доступу. Таким чином, розвиток бібліотечної справи завжди був характерною складовою культурного розвитку суспільства. Однак протягом останніх десятиріч цей процес набуває не лише дуже помітних кількісних, а й істотних якісних змін. Насамперед це зумовлюється:

- різким розвитком, відповідно до зростаючих суспільних запитів, інтенсивності та масштабів виробництва нової інформації у всіх сферах суспільного життя;

- за історичними мірками практично блискавичним впровадженням нової системи носіїв інформації – електронної, що дає можливість розвитку нового, що відповідає сучасним потребам, методу керування інформаційними ресурсами;

- зростаючою роллю інформації як фактора перетворюючої діяльності дедалі більшої кількості людей, збільшення потреби доступу до інформаційних ресурсів у місцях їх зберігання не лише в окремих людей для реалізації освітніх прагнень, задоволення духовних запитів, для забезпечення різних видів інтелектуальної діяльності, а й для ширшого кола соціальних груп людей в інтересах розвитку й діяльності цих груп у процесі вдосконалення структури суспільства, необхідності підвищення ефективності їх функціонування.

Під впливом цих факторів сучасні бібліотечні установи еволюціонують: від хат-читалень, книгозбірень, бібліотечних закладів різного призначення в недалекому минулому до сучасних суспільних інформаційних центрів, що мають стати не лише місцем збереження інформаційних ресурсів, фондів, за бібліотечною термінологією, напрацьованих протягом століть значною кількістю поколінь людей, а й своєрідними нервовими вузлами в системі інформаційних

комунікацій сучасності, установ, що еволюціонують у напрямі до перетворення в ті елементи ринкової структури процесу інформаційних обмінів, які у фінансовій системі виконують банки. Вони мають також стати ефективними посередниками між зростаючими обсягами продукрованої у світі інформації та користувачами, серед яких поряд із читачами в бібліотечних установах спочатку в рази, а потім дедалі більшою мірою зростатиме кількість дистантних користувачів як серед фізичних осіб, так і різних суспільних інститутів, різних соціальних груп людей.

Загальноновизнаним уже, таким чином, у сучасній суспільній свідомості є зростаюче значення питання ефективного використання інформаційних ресурсів, нерозривно пов'язане з проблемами осучаснення, удосконалення бібліотечної діяльності. У процесі зростаючих інформаційних обмінів, удосконалення технології використання інформації, використання комп'ютеризованих бібліотечних центрів набуває дедалі більшого значення в державах, і сильних, і слабких, у суспільствах за сучасними критеріями розвитку – і передових, і відсталих. На них усіх в останні десятиріччя діє спільний і з роками дедалі більш відчутний фактор впливу – глобальний інформаційний простір. Розвиток системи глобальних інформаційних ресурсів за умови впровадження нових комп'ютерних технологій у бібліотечній сфері може певною мірою урівнювати можливості для ефективної діяльності в сучасних умовах і традиційних бібліотек з потужними фондами, комплектованими протягом століть, і нових бібліотечних установ та інших інформаційних центрів зі скромними власними ресурсами, однак на технологічному рівні сучасними, орієнтованими на задоволення суспільних запитів сьогодення.

Таке урівнювання шансів є певною мірою умовним, оскільки фактор наявності потужних фондів у бібліотеках дає потенційну можливість для більш якісного обслуговування користувачів, з опорою на наявні традиції, на теоретичні узагальнення напрацювань у сфері найбільш затребуваних суспільством проблем, уже здійснених у минулому, на виявлення закономірностей і певних наукових традицій, на систему національних духовно-ціннісних орієнтирів. Однак усе це можливе лише за умови введення інформаційних ресурсів, що зберігаються у фондах бібліотек, у сучасний інформаційний

обіг, під час здійснення необхідної підготовки цих ресурсів до ефективного використання в сучасних умовах з урахуванням специфіки запитів хоча б основних груп користувачів.

Найявний у світовій практиці сьогодення досвід, однак, демонструє, що навіть у великих бібліотеках ці процеси відбуваються все ще дуже повільно, що й зумовлює зниження значення цих установ у суспільній практиці. Повільне входження бібліотечних установ у дуже швидко еволюціонуючий процес інформаційних обмінів у суспільстві зумовлюється як рядом суб'єктивних факторів, що, у принципі, зводяться до невідповідності, негативно-го ставлення значної частини бібліотечних працівників необхідної реорганізації до роботи в нових умовах, так і об'єктивними обставинами – відсутністю можливостей спрямувати значні кошти на придбання відповідної техніки, програмних продуктів, проблемами, пов'язаними з необхідністю створення умов для появи в бібліотеках, згідно з новим розподілом у сфері праці, нової категорії працівників: спеціалістів з обробки й підготовки до ефективного використання замовниками необхідної інформації.

Можна зазначити, що ці фактори й обставини спільні сьогодні для переважної більшості різних відповідно до сучасних критеріїв розвитку країн. Вони характерні також і для України. Оскільки для нашого суспільства фактично вже не лишається іншого вибору для достойного позиціонування в міжнародному співтоваристві, крім ставки на інноваційний шлях розвитку, технологічне оновлення, що неможливо без ефективного використання відповідної інформаційної основи, владні структури нашої держави, навіть незважаючи на всі швидкоплинні зміни у їх персональному складі, у цілому підтримують розвиток процесу інформатизації, сприяють підведенню під цей процес певної правової основи.

Однак створена протягом багатьох десятиліть, добре розгалужена на території нашої держави система бібліотечних закладів, раніше традиційна й авторитетна форма доступу до книги, не зайняла в процесі інформатизації помітного місця. Більше того, 90-ті роки минулого століття стали періодом якщо не повного занепаду, то помітного застою в бібліотечній діяльності⁴. Хронічне недофінансування позбавило можливості протягом тривалого часу доукомплектувати бібліотеки новою літературою, не говорячи вже

про впровадження нових інформаційних технологій, що було дуже потрібно українському суспільству в процесі розбудови державності, утвердження ринкових відносин, переосмислення необхідних йому ціннісних орієнтирів.

Разом з наявністю даної проблеми, яку можна вважати проблемою насамперед внутрішнього виміру, в умовах прояву загальноцивілізаційної тенденції входження в інформаційний етап розвитку людства актуалізується важливість ефективного позиціонування нашої держави, нації у зовнішньому світі. Для України, як і для будь-якої іншої молодої держави, таке утвердження пов'язане з необхідністю міцної опори на власну інформаційну базу як основу розвитку інформаційних обмінів, так і для здійснення активного внеску до світового доробку необхідних людству інформаційних ресурсів. Без мобілізації національних інформаційних ресурсів, що значною мірою зберігаються в бібліотечних установах, без постійного збагачення їх під час ефективної інформаторської діяльності, без відповідної організації в цьому процесі бібліотечних установ позиції України в інформаційній сфері, на ринках інформаційної продукції виявляються непереконливими з усіма відповідними стосовно цього висновками. Таким чином, об'єктивні процеси під час перетворення в українському суспільстві, засновані на розвитку інформатизації, зумовлюють необхідність утвердження нових поглядів на значення сучасної бібліотечної діяльності та її ролі у вирішенні завдань, що постали перед українським суспільством.

Для реалізації завдань, що актуалізуються перед бібліотечною сферою в процесі розвитку інформатизації в Україні, необхідне вирішення ряду проблем. Насамперед потрібна ліквідація наявних ще в частині суспільства стереотипів, що бібліотека є не дуже актуальним для сучасності культурно-освітнім закладом розважального, у крайньому разі навчально-допоміжного характеру, де міститься рекомендована в шкільних програмах література. У свою чергу у свідомості частини бібліотекарів необхідний також перегляд уявлень про своє місце роботи як про книгозбірню і про свою роль у ній, зведену до книговидачі.

Разом з цим, повсякчас стикаючись з актуалізацією інформаційних процесів, суспільство дедалі більше підходить до усвідомлення необхідності існування соціальних інформаційних центрів

для концентрування, структурування й підготовки до використання інформації. Природно, що, відповідно до наявних запитів, роль таких центрів дедалі більшою мірою перебирають на себе найбільш потужні бібліотечні заклади. Однак для здобуття якісно нового рівня розвитку інформатизації порівняно з нинішнім суспільство має усвідомити також необхідність певних затрат і забезпечити комп'ютеризацію, інтернетизацію бібліотек. Цим буде забезпечено доступ до найновішої вітчизняної і зарубіжної інформації всім категоріям користувачів, особливо тим, яким сьогодні ця інформація малодоступна, зокрема в сільській місцевості. При цьому істотний ефект від упровадження нових технологій може бути значно збільшений за умови здійснення організаційних заходів, пов'язаних із широким застосуванням кооперації в бібліотечній діяльності на новому етапі її розвитку. Таке об'єднання може забезпечувати ефект набагато більший від механічного поєднання вихідних ресурсів.

У перспективі об'єднання бібліотечних установ – сучасних інформаційних центрів – може стати загальнонаціональною інформаційною базою, тобто важливим аргументом для збереження й розвитку національної самобутності, платформою для інформаційних обмінів у середовищі глобального інформаційного простору. Проміжними етапами розвитку такої системи можуть стати галузеві, регіональні та інші бібліотечні об'єднання з потужним загальним фондом інформації, можливістю реалізації єдиної політики комплектації, застосування на всіх рівнях створених структур спільної якісної системи керування інформаційним ресурсом, передовими формами інформаційного сервісу.

Ефективні форми кооперації комп'ютеризованих бібліотечних установ можуть стати серйозною підмогою для продуктивної роботи під час вирішення цілого ряду важливих суспільно значущих проблем:

- удосконалення інформаційної підтримки діяльності владних структур усіх рівнів на базі використання об'єднаного інформаційного фонду бібліотек, використання можливостей їх інформаційно-аналітичних структур, підготовки інформаційних продуктів до використання з урахуванням запитів замовника;
- організації якісного забезпечення політичної діяльності, потреб громадських організацій, усіх категорій дистанційних

користувачів, що сприятиме розвитку демократичних процесів, взаєморозуміння й стабільності в суспільстві;

– об'єднання інформаційних ресурсів і впровадження сучасних технологій керування інформацією, що створить додаткові можливості для розвитку економічних контактів і співробітництва на міжнародному рівні, забезпечить можливості для того, щоб достойно представити Україну в глобальному інформаційному просторі.

У цілому ж активізація бібліотечної діяльності на рівні сучасних потреб сприятиме розширенню доступу до необхідних суспільству інформаційних ресурсів, розвитку вітчизняного інформаційного середовища, ефективному використанню сучасних інформаційних ресурсів, що може бути серйозним аргументом для прискореного розвитку, реалізації амбітних планів Української держави.

5.2. Розвиток структури інформаційного забезпечення бібліотек як фактор підвищення ефективності соціальних інформаційних комунікацій

На всіх етапах розвитку бібліотек їх внутрішня структура змінювалася відповідно до тих запитів, які формувалися щодо цих установ у суспільстві. Рівень попиту на початковому етапі їх розвитку зумовлював роль бібліотек як своєрідних місць зберігання рукописної, пізніше – книжкової продукції та інформації на інших носіях. Відповідно, бібліотекарі були насамперед хранителями фондів. Із зростанням суспільних потреб у використанні інформації, прискореним збільшенням її обсягів ускладнювалася структура бібліотек, її працівники спеціалізувалися за напрямками діяльності, щоб допомогти користувачам краще зорієнтуватися і використати зафіксовані знання.

У перші роки після створення незалежної Української держави суспільний попит стосовно послуг бібліотечних закладів, як і всієї системи культурно-освітніх установ, певною мірою знизився. Це було зумовлено кількома чинниками.

Насамперед для суспільства, становлення якого відбувалося на початку 90-х років, стала неприйнятною ідеологічна основа,

покладена в основу діяльності цих установ за радянських часів, а також широко використовувані форми роботи серед населення. Роботу бібліотечних закладів ускладнювали наслідки тієї політики комплектування фондів, що чітко була визначена й старанно реалізувалася за радянських часів. Унаслідок цього затребувана раніше ідеологічними структурами інформація у фондах бібліотек у нових умовах набула лише пізнавально-історичного значення, та й то не першочергового. Водночас інформації, необхідної для розбудови нової держави, нових суспільних інститутів, у бібліотечних установах було обмаль. У публічних бібліотеках вона торкалася насамперед історико-етнографічної сфери, не відображала нових суспільних процесів в Україні, не відповідала запитам нової України, пов'язаним з формуванням правової держави, демократичного суспільства в економічній сфері – формуванню ринкових відносин.

Творення нової української суспільно значущої літератури, що відбивала б події сьогодення, лише розпочиналося, зарубіжний досвід був слабо представлений перекладними виданнями, видання іноземними мовами були доступні дуже обмеженій частині користувачів. Дещо іншою була ситуація зі складом фондів наукових бібліотек, однак кількість цих установ була невеликою й суспільний вплив обмежений.

З іншого боку, до складу владних структур усіх рівнів у початковий період становлення нової Української держави ввійшла значна частина людей з уже сформованими національно-демократичними поглядами, проте без досвіду управлінської роботи, а також – з досвідом управлінської роботи, таких, що з тих чи інших причин прийняли перетворення в країні, але мали дуже поверхове, на рівні декларативного уявлення про ідеологію нового українського державотворення, не розуміли її необхідності. Ці дві категорії управлінців на перших порах покладалися на інтуїцію і просто не могли сформулювати свої потреби в інформації, необхідній для успішного керівництва. Це зумовлювало той факт, що попит на інформацію, що існувала у фондах бібліотек і була потрібною для управлінської діяльності, був дуже незначним.

Подібною з затребуванням у бібліотечних послугах та послугах інших культурно-освітніх установ була ситуація, пов'язана з

розвитком політичних партій, усієї системи демократичних організацій у країні, в економічній сфері, у бізнесі. Вона також була пов'язана з кризовими явищами в науці, культурі. У цілому тимчасове зменшення суспільного попиту в діяльності культурно-освітніх установ, насамперед бібліотек, зумовило різке зниження фінансування їх діяльності. Це, у свою чергу, істотно вплинуло на те, що ці установи почали повільно переходити до роботи в нових умовах.

На всі ці умови, що різко негативно позначилися на роботі бібліотечних закладів, призвели до повного або ж часткового закриття значної їх частини в перші роки пострадянських перетворень – накладалася ще одна проблема. Від самого початку свого існування українське суспільство набувало якості відкритого суспільства. І тому загальноцивілізаційна тенденція прискорення суспільних процесів, посилення глобальних впливів на життя кожної країни, кожної нації стала позначатися на темпах соціально-економічних, політичних перетворень в Україні. Насамперед це стало відчутним в управлінській сфері і в економіці, де вся система зв'язків із зарубіжжям задавала дедалі більш швидкий темп життя. У цілому це виражалося в тому, що представники владних структур, бізнесмени, навіть ті, що відчували потребу, мали дедалі менше часу для користування бібліотекою. Попит на бібліотечні послуги у зв'язку з цим знову ж таки зменшувався.

Таким чином, у процесі становлення нової української держави в бібліотечній сфері з'явилися істотні проблеми, прямо пов'язані із суспільним попитом, новими умовами діяльності, що потребували нестандартних рішень. Одним з таких рішень була ініціатива генерального директора НБУ імені В. І. Вернадського О. С. Онищенко, підтримана президією Академії наук України, стосовно створення спеціального підрозділу в структурі бібліотеки, орієнтованого на підвищення продуктивності співробітництва з органами державної влади України.

Головною метою створення такого підрозділу було введення в суспільний обіг через управлінську сферу найбільш затребуваних науково-інформаційних матеріалів з фондів найбільшої в державі бібліотеки у формах, оптимальних для засвоєння, ефективного використання на практиці. Рішення про його створення в структурі бібліотеки було реалізовано наприкінці 1992 р.

Становлення такої структури, спочатку відділу інформаційно-аналітичного забезпечення органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а пізніше – Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) (далі – Служба), проходило в декілька етапів.

Перший з них був пов'язаний в організаційному плані з початковим становленням власних інформаційних структур в органах державної влади, тісними багатоаспектними громадськими зв'язками пострадянських республік у СНД, а також об'єктивною потребою аналізу досвіду країн з розвинутою демократичною організацією суспільства та ринковою системою господарювання.

У процесі контактів із представниками владних структур, аналізу власних можливостей інформаційно-аналітичного відділу, наявних у бібліотеці інформаційних фондів на цьому етапі було визначено такі основні напрями роботи:

- щоденна оперативна підготовка анотованих матеріалів на базі публікацій центральних українських газет і журналів, у тому числі періодичних видань основних політичних партій та основних видань СНД за визначеною тематикою, орієнтованих на керівництво вищих владних структур. У цей час розпочалося видання щоденного бюлетеня реферативних матеріалів «Україна: події, факти, коментарі» обсягом 1–1,5 друк. арк.;

- на базі використання систематично й різнобічно поновлюваних у попередні роки фондів монографічної, довідкової літератури створення вузькоспеціальних аналітичних матеріалів з досвіду державного будівництва, важливих питань економічного, політичного розвитку за кордоном. За погодженням із замовниками, особливістю підготовки таких матеріалів було: термін виконання замовлення на будь-яку тему – до 10-ти днів. Матеріал мав розкривати основний зміст проблеми, вказувати на найбільш перспективні шляхи її вирішення, бути широко доповненим посиланнями на джерела, у разі необхідності для швидкого заглиблення в тему спеціалістам-управлінцям;

- надання допомоги вищим владним структурам у законотворчій діяльності. Для цього на базі аналізу спеціальної літератури здійснювався порівняльний аналіз законодавчих актів різних країн світу. Ці матеріали зіставлялися з відповідними проектами

законодавчих актів в Україні. При цьому пропонувалися різні варіанти можливого вирішення проблемних питань у найважливіших проектах законодавчих актів.

Робота інформаційно-аналітичного відділу НБУ уже в цей час значно відрізнялася від реалізації інформаційної функції в бібліотечних закладах до того часу. Істотною відмінністю було те, що раніше бібліотеки в основному інформували читачів про наявні інформаційні ресурси, сприяючи більш продуктивній орієнтації у власних фондах. Нова ж бібліотечна структура з перших своїх кроків почала готувати власні інформаційно-аналітичні продукти, поставляти їх замовникам за межами бібліотек, сприяючи тим самим необхідному на даному етапі забезпеченню користувачів, що само собою мало практичне значення і водночас сприяло більш продуктивному введенню в суспільний обіг важливих для суспільства матеріалів, що перебувають у фондах бібліотек.

Оскільки аналогів інформаційно-аналітичним структурам у бібліотечних закладах в Україні раніше не було, робота цих структур і в НБУ імені В. І. Вернадського, і в Парламентській бібліотеці України, і в галузевих, обласних, таких як Миколаївська, Одеська та інші, удосконалювалася на базі набутого досвіду, а також з урахуванням запитів на створювані бібліотеками інформаційно-аналітичні продукти та еволюцію потреб на таку продукцію у зв'язку з розвитком суспільних інститутів.

Наступний етап у роботі інформаційно-аналітичного відділу, пізніше – Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського був зумовлений завданнями, пов'язаними з утвердженням молодого Українського держави на міжнародній арені, активізацією міжнародних контактів на найвищому рівні, формуванням ГУАМ, процесом формування інформаційних механізмів для забезпечення діяльності владних структур усіх рівнів, вивчення особливостей розвитку демократичних процесів в українському суспільстві. У цей період своєї діяльності інформаційно-аналітична структура НБУВ адаптує для підвищення продуктивності своєї діяльності комп'ютерні технології обробки та доставки в електронному вигляді своїх продуктів замовникам за межами бібліотеки, мережа яких швидко збільшується. Водночас Служба виступає як само-

стійний науковий підрозділ, предметом дослідження якого стали електронні інформаційні технології в бібліотечній сфері.

Робота інформаційно-аналітичної структури НБУВ у цей період окреслюється такими основними напрямками:

1. Надання допомоги вищим владним структурам у підготовці довідково-інформаційних матеріалів для забезпечення роботи делегацій у ряді зарубіжних країн. На базі використання фондів Національної бібліотеки України відповідні аналітичні записки були підготовлені для високих державних делегацій, що відвідували Південну Корею, Туреччину, Францію, Македонію, Грецію, Швецію та інші країни.

2. Служба налагодила співробітництво з державними інформаційно-аналітичними структурами в країнах, що ввійшли до об'єднання ГУАМ. Особливо таке співробітництво було плідним з азербайджанськими та молдовськими інформаційними структурами. СІАЗ співпрацював також з однотипними структурами в Москві, серед яких найпродуктивнішим можна назвати співробітництво з Центром політичної кон'юнктури Росії (ЦПКР).

У роботі з зарубіжними колегами Служба відпрацьовувала обмін матеріалами, забезпечення об'єктивної інформації про перебіг подій, хід суспільних перетворень в Україні. Натомість Служба отримувала матеріали, що становили інтерес для українських користувачів, допомагала розвитку взаєморозуміння між новими верствами в СНД.

На цей період припадає налагодження співробітництва Служби з підрозділами МЗС, налагодження інформаційного забезпечення Службою ряду українських посольств за кордоном: у Болгарії, Македонії, Польщі та ін. У всій цій роботі Службі допомагало активне співробітництво з інформаційним підрозділом Верховної Ради України та структурними підрозділами Кабінету Міністрів. Це співробітництво було зафіксоване договірними відносинами між НАН України та Президією Верховної Ради України, а також регламентувалося листом Кабінету Міністрів України від 12.12.1995 р. На базі цих документів було прийнято Постанову бюро президії НАН України № 334-Б від 14.12.1995 р. «Про створення Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади в Національній науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського

НАН України на базі існуючого відділу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади». Головними завданнями Служби було визначено:

- аналіз політичних, соціально-економічних процесів під час ринкових перетворень в Україні;
- аналіз ставлення до громадського життя в Україні державних структур, громадської думки країн СНД та далекого зарубіжжя;
- вивчення державотворчого, законодавчого процесів у зарубіжних країнах і зіставлення їх із законотворчою практикою в Україні;
- узагальнення досвіду роботи інформаційно-аналітичних структур у системі бібліотек з ефективного використання фондів, активного введення в обіг наукової та іншої інформації, необхідної для підвищення ефективності діяльності органів державної влади.

Важливим напрямом роботи Служби протягом другого етапу її становлення був перехід до систематичного вивчення політичної, економічної, соціальної ситуації в регіонах. З цією метою здійснювався щоденний аналіз регіональної періодичної преси і відгуків центральної про події в регіонах, оперативно готувалися й передавалися замовникам інформаційні огляди та аналітика.

У серіях оглядових матеріалів працівники Служби на базі використання матеріалів періодичної преси здійснювали аналіз демократичних процесів в українському суспільстві, його політичної структуризації, формування загальнодержавного й регіональних та місцевих виборчих механізмів. На такі матеріали був досить високий попит і в законодавчій, і у виконавчій гілках влади. Ця тематика була, власне, тим спільним сектором інформаційних запитів, в якому поєднувалися інтереси всіх владних структур, незважаючи на існуючі на той час розбіжності в поглядах на вирішення проблем державного управління між представниками різних гілок влади.

У продукції СІАЗ цього періоду знайшла своє відображення й економічна проблематика. В оглядових матеріалах працівники Служби узагальнювали погляди експертів, спеціалістів на актуальні питання функціонування енергетичної галузі, розвитку банківської системи, досвіду вирішення важливих економічних проблем у регіонах, розвитку міжнародного економічного співробітництва тощо.

Протягом досить тривалого часу, пов'язаного з намаганням законотворців, органів державної законодавчої влади впровадити Податковий кодекс у країні, працівники СІАЗ відстежували суспільний резонанс на цей процес, відгуки на ефективність дії нових законів та необхідних підзаконних актів, побажання, пропозиції, критичні зауваження.

Варто зазначити, що під кінець другого етапу розвитку інформаційно-аналітичної роботи Служби, деь до середини 90-х років минулого століття, стала помітною проблема, пов'язана з необхідністю подальшого збільшення оперативності реагування на події в країні і за кордоном, необхідністю обробки дедалі більших масивів інформації. При цьому інформація на папері, раніше основному носії в інформаційних ресурсах бібліотек, ставала менш ефективною в комунікативній сфері. У бібліотечній діяльності у зв'язку з цим, незважаючи на матеріальну скруту, упроваджувалися комп'ютерні технології. Поступово вони входили і в практику СІАЗ.

Наступний, третій етап у розвитку Служби, якраз і пов'язаний із широким використанням електронних інформаційних технологій. Приводом для цього став розвиток в Україні, а також за її межами, але орієнтованих на українського користувача, українсько- і російськомовних джерел оперативної електронної інформації. Найбільш політичними і широко використовуваними в суспільній циркуляції інформації стали електронні періодичні видання, інформація на сайтах і порталах економічних, політичних структур, дещо пізніше – органів державної влади, електронних версій газет, журналів, програм радіо та телебачення. Важливою складовою суспільного ресурсу інформації стали аналітичні розробки суспільних інформаційно-аналітичних центрів, створених в Україні за типом західних «фабрик думки». Ці структури, власне, започаткували процес формування українського сегмента інформаційного ринку у сфері суспільствознавства.

Уся ця джерельна база дала можливість:

- прискорити обробку й використання великих обсягів оперативної інформації;
- розширити географію використання джерел інформації та їх кількість;

– забезпечувати оперативну доставку замовнику інформаційно-аналітичних продуктів, зміцнювати зворотний зв'язок;

– за рахунок розширення й урізноманітнення джерельної бази підвищити точність, достовірність підготовлюваної інформаційно-аналітичної продукції.

У цей період було налагоджено більш тісні ділові зв'язки Служби з вищими органами державної влади, визначено більш точно нішу СІАЗ у структурі інформаційного співробітництва, відносини набули договірного характеру.

У 2001 р. Служба розширила свою діяльність з інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади до рівнів обласних, міських, районних державних адміністрацій. Відповідно до Указу Президента України «Про вдосконалення діяльності органів виконавчої влади з питань інформування населення» № 101/2001 від 17 лютого 2001 р. Службою було створено інформаційно-аналітичний журнал «Україна: події, факти, коментарі», в якому містилася актуальна суспільно значуща інформація, огляди ЗМІ, аналітика, що відображала актуальні події в житті України та навколо неї, оціночні та прогностичні матеріали, а також довідкова інформація, орієнтована на управлінські структури. Для оперативного доведення до користувачів у регіони (в обласні, міські, регіональні адміністрації) журнал надсилався в електронному вигляді. У м. Київ – за бажанням користувачів: на папері або в електронному вигляді. Після завершення періоду становлення цього видання спільним листом заступників глав Адміністрації Президента України – керівників головних управлінь з питань внутрішньої політики та організації кадрової роботи і взаємодії з регіонами № 12 – 9/148 на адресу голів Ради міністрів АРК, голів обласних Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій його матеріали було рекомендовано постійно використовувати в інформуванні населення.

Таким чином, до користувачів інформаційно-аналітичною продукції СІАЗ підключилася переважна більшість регіональних і місцевих владних структур. Відповідно до запитів різних категорій замовників Служба розробляла необхідні їм інформаційно-аналітичні продукти. Серед них – бюлетень оглядових матеріалів на базі публікацій ЗМІ, «Економічне життя України», «Преса про

економічні злочини та правопорушення», «Фінанси: бізнес, безпека, розвиток», «Суспільно-політичне життя України».

Починаючи з 1996 р., Служба запровадила випуск щоденного інформаційного бюлетеня «Вісті з регіонів», в якому відображалися найважливіші події в житті кожної з областей України згідно з рубрикатором:

- відгуки про діяльність центральних і місцевих органів державної влади;
- відгуки на соціально-політичну й економічну ситуацію в країні;
- проблеми економічного життя регіонів (приватизація, фінансово-кредитна система, бюджетна дисципліна тощо);
- соціальна політика, зайнятість;
- оборона й безпека.

Третій період у розвитку СІАЗ пов'язаний з розширенням застосування електронних інформаційних технологій, підвищенням їх значення до рівня основних під час підготовки інформаційно-аналітичної продукції. До того ж інформація на паперових носіях залишалася важливим джерелом у роботі Служби. Вона й сьогодні цінується як більш точна, логічно структурована і, що дуже важливо, виготовлена відповідно до багатовікових традицій фіксації інформації, об'єднана попередніми напрацюваннями у сфері накопичення інформації відповідною внутрішньою логікою. Для переважної більшості сучасних інформаційних працівників вона і нині є базовою під час підготовки аналітичних матеріалів, особливо вузькопрофільних.

Разом з тим зростаюча роль електронних інформаційних технологій зумовлена різким збільшенням обсягів інформації в суспільстві, зростаючою швидкістю її циркуляції, пов'язаною зі стрімким прискоренням темпів громадського життя. Для забезпечення відповідних запитів своїх замовників Служба інформаційно-аналітичного забезпечення об'єктивно зобов'язана була забезпечити оперативність інформаційного обслуговування, аналіз великих обсягів нової інформації, дедалі більшою мірою використовуючи комп'ютерні технології.

На початку нового століття СІАЗ запропонував своїм замовникам ще один інформаційний продукт – бюлетень матеріалів,

підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань «Резонанс».

Електронні інформаційні технології дали можливість розширити спектр завдань, які стали посилюватися для Служби. Спеціалісти СІАЗ створили карту діючих джерел електронної інформації на території кожної з областей України. Це дало змогу значно збагатити інформаційними матеріалами бюлетень та журналі «Україна: події, факти, коментарі», «Вісті з регіонів», допомогтися більшої точності, достовірності оглядових матеріалів. Відповідно до запитів користувачів розширювалася тематика матеріалів, з'являлися нові видання. Серед них ті, що відображають розвиток демократичного процесу в Україні: «Політичні партії і громадські об'єднання», «Політичні технологи і технології», «Відгуки про діяльність владних структур». Нові напрями в роботі Служби були пов'язані з розробкою важливих питань правової сфери: адміністративного судочинства в Україні, наданням допомоги владним структурам у правових консультаціях відповідно до звернень громадян. Останнє пов'язано зі співпрацею з Управлінням у зв'язках із громадськістю Кабінету Міністрів України. Регулярне видання правових консультативних матеріалів нині широко використовується в регіонах у вигляді окремих бюлетенів правової інформації на папері. Ці матеріали виставляються на сайтах владних структур, використовуються спеціалістами-правовиками. Серед нових продуктів Служби – бюлетень «Національна безпека: геополітичні, соціально-економічні та інші фактори».

Характерною особливістю цього періоду діяльності СІАЗ, як це згадувалося вище, є входження в договірні відносини з основними замовниками, що є формальним визнанням рівноправного співробітництва. Нові можливості в обробці інформації дали змогу Службі підключатися до вирішення масштабних інформаційних завдань загальнодержавного значення: аналізу виконання урядових програм, систематизації у підготовці оглядових інформаційно-аналітичних продуктів, пов'язаних із широким суспільним обговоренням проблем реформування наукової сфери тощо.

Набуття практичного досвіду інформаційно-аналітичної діяльності, підвищення науково-інформаційного рівня працівників

Служби дало можливість СІАЗ включитись як самостійному виконавцеві до науково-дослідної роботи і виконати дослідження за темами: «Інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади з вивчення соціально-політичної, економічної ситуації в регіонах України» та «Інформаційно-аналітичне забезпечення управління процесами реформування українського суспільства».

Нині Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ підходить у своїй роботі до нового етапу. Він пов'язаний з формуванням нових вимог суспільства до інформаційної сфери, що створюються під впливом посилення глобальних процесів, зростаючого значення інформації, знання в суспільному обігу, зростаючого значення бібліотечних закладів як інформаційних центрів суспільства, що швидко трансформуються під впливом нових, уже постіндустріальних факторів. Цей період і для інформаційно-аналітичного підрозділу НБУВ, і для подібних структур в інших бібліотечних установах диктує необхідність вирішення нових завдань, пов'язаних з необхідністю введення в суспільний обіг потрібно-го для подальшого розвитку знання, вироблення і впровадження методик ефективного використання в інтересах українського суспільства інформаційних продуктів із глобального інформаційного простору, удосконалення співробітництва з усіма категоріями користувачів, постійного вдосконалення відповідних інформаційно-аналітичних продуктів, з активною участю у формуванні в країні ефективних ринкових відносин в інформаційній сфері. Успішна робота у вирішенні цих та інших, які готує нам майбутнє, завдань і є важливим фактором, що має забезпечити поступ українського суспільства в майбутнє.

Таким чином, СІАЗ, як і інші подібні українські інформаційно-аналітичні структури в процесі виходу у сферу дистанційного інформаційно-аналітичного обслуговування суспільних інститутів вирішує поряд із практичними ряд специфічних теоретичних та методичних проблем. Їх зміст, зокрема, пов'язаний з переосмисленням акцентів реалізації функцій сучасних бібліотечних закладів, виходячи з підвищення в них значення, у першу чергу, функції інформаційної і трансформації її в інформаційно-аналітичну. Актуалізується також потреба

освоєння технологій, що забезпечують можливість розширення доступу до бібліотечних фондів та електронних потоків інформації разом із традиційними читачами дистанційним користувачам, створення інформаційно-аналітичних продуктів на замовлення цих користувачів на базі існуючих бібліотечних фондів. Це має сприяти включенню якомога більшої частини інформаційного ресурсу бібліотек у суспільний обіг і розвитку, таким чином, інформаційної інфраструктури.

Паралельно з підготовкою кадрів, які б відповідали вимогам роботи в нових умовах, шляхом перекваліфікації бібліотечних спеціалістів, Служба, як і інші однотипні структури, повинна вирішувати також специфічні методичні проблеми: відпрацювання прийомів оперативного керування великими масивами інформації, у тому числі й записаної на традиційних носіях, формування баз даних з найважливіших напрямів суспільної діяльності, досягнення певного рівня універсалізації в роботі аналітиків, пошук оптимальних для замовників форм подачі матеріалу, вироблення усталених жанрів електронної інформаційно-аналітичної продукції тощо.

Торкаючись роботи СІАЗ, варто зазначити, що в процесі співробітництва з управлінськими структурами визначилося найбільш продуктивне місце Служби в системі джерел їх інформування. При цьому повністю виключений паралелізм у співробітництві з відомчими інформаційними структурами, існує взаємодоповнення підвищує ефективність роботи в цілому.

Аналіз роботи СІАЗ та інших однотипних інформаційно-аналітичних структур протягом останніх років дає підстави зробити висновки, що деякі позитивні зміни, які відбуваються безпосередньо в самому суспільстві, можуть бути підґрунтям для певного оптимізму щодо потенціальних можливостей України успішно рухатися в напрямі до інформаційного етапу розвитку суспільства.

Припинення спаду у виробництві, певна стабілізація в усіх інших сферах життя справляє позитивний вплив на розвиток інформатизації України. Останнім часом почала зростати роль бібліотечних закладів як важливих документально-інформаційних, аналітичних центрів та їх соціальна

перспектива на шляху до інформаційного суспільства. Формування зацікавленого і кваліфікованого споживача інформаційного продукту відбувається в приватному секторі виробництва, що пов'язано з конкуренцією, рекламою, формуванням іміджу, а також – з прямим впливом ділового світу зарубіжних країн. До того ж характерною особливістю замовника стає більш досконале комп'ютерне оснащення, високоефективне програмне забезпечення, продуктивні методи засвоєння та використання інформаційних продуктів, що має мобілізуюче значення і для їх виробництв.

Наявні здобутки в державотворчому процесі, стабілізація економічного життя ставлять на порядок денний питання стратегії, реалізації довгострокових програм суспільного розвитку. В Україні, таким чином, об'єктивно зростає потреба в інформації, інформаційно-аналітичних продуктах, формується відповідний суспільний попит. Цей процес зумовлює необхідність використання передових технологій, технічного оснащення, що обіцяє певні перспективи.

Осмислюючи досвід функціонування Служби разом з досвідом діяльності інших інформаційно-аналітичних центрів, що виникли приблизно в той самий період в умовах становлення суверенної Української держави, зіставляючи її діяльність з відповідними потребами суспільства, слід констатувати, що за певного задоволення цих потреб структури, що формують інформаційне середовище українського суспільства, все ж відстають від запитів часу. З одного боку, планку вимог піднімає процес активнішого входження України в міжнародне співтовариство, у суспільство, інформатизоване порівняно з Україною на значно вищому рівні. Будь-яке співробітництво з ним може відбуватися або ж під час вирівнювання інформаційного потенціалу, або ж під час поглинання сильним слабого, фіксації нерівноправних відносин.

З іншого боку, на ситуацію впливають внутрішні фактори, пов'язані зі зростанням економіки країни, інтересу до зовнішніх ринків з боку успішних у своїй діяльності вітчизняних суб'єктів економіки, розвитком міждержавних економічних проєктів, з організацією вільних економічних зон, підвищенням ефективності

інвестиційної політики та ін. Таким чином, перед СІАЗ, як і перед іншими інформаційно-аналітичними структурами найбільших громадських інформаційних баз у країні, якими є великі бібліотеки, активізується завдання подальшого вдосконалення діяльності, виведення її на більш високий рівень.

Однак вирішення цього питання наражається на традиційні для України проблеми матеріально-технічної бази, підготовки відповідних кадрів, вивчення й адаптації з урахуванням наших умов передового досвіду у сфері інформаційних технологій. До цього можна додати наявний негативний момент інтеграції в міжнародний інформаційний простір, пов'язаний зі слабким розвитком мережевих технологій «створення віртуальних співтовариств фабрик думки», характерних для зарубіжжя. В Україні ще не вирішені проблеми створення доступу до Інтернету всієї суспільно-активної частини населення. Слабке знання іноземних мов, характерне для людей середнього і старшого віку, обмеження доступу до новинок зарубіжної літератури (з тих самих причин) ускладнюють аналітичну роботу українського дослідника.

Серйозним, обтяженим багатьма проблемами, є на сьогодні питання переведення наявного вітчизняного інформаційного ресурсу в міжнародні стандарти оформлення. Водночас його вирішення могло б спростити доступ до багатих і цікавих для зарубіжного користувача фондів та сприяло б поглибленню співробітництва. Достатньо вагомим внеском у вдосконалення роботи вітчизняних інформаційно-аналітичних структур, у тому числі й Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ, може бути також і розвиток інших напрямів їх діяльності, наприклад розвиток вертикальної й горизонтальної кооперації, розвиток маркетингової служби тощо. Наявність усіх цих не вирішених, проте багатих на перспективу в разі вирішення проблем є свідченням потенційної життєздатності таких підрозділів у структурі бібліотек і в майбутньому.

5.3. Інформаційно-аналітична діяльність сучасної бібліотеки

Інформаційно-аналітичні структури починають стрімко розвиватися у високорозвинутих країнах світу в 50-х роках ХХ ст., що стає реакцією на колосальне зростання розмірів світового інформаційного ресурсу, необхідність забезпечення ефективного керування дієвого використання в інтересах суспільства. На кінець 80-х – середину 90-х років щорічний світовий інформаційний потік перевищив 10 млн назв наукової та іншої інформаційної продукції, що в перерахунку на одного споживача – інженера, наукового співробітника, спеціаліста – становило 1500 сторінок щодня. Навіть у найбільш технічно розвинутих країнах втрачалася можливість керування масивом інформації, генерованої суспільством. За деякими даними, кожна десята науково-дослідна робота США виконувалася марно, оскільки була вже десь виконана. У Німеччині понад 15 % національного доходу витрачалося на дублювання наукових досліджень. У колишньому СРСР, за оцінками економістів, понад 10 % валового національного прибутку витрачалося неефективно саме через непоінформованість наукового й промислового секторів ⁵.

Наведена статистика демонструвала тривожний факт випереджального характеру зростання потоку генерованої людством інформації порівняно з традиційними можливостями стосовно її обробки, засвоєння і використання. І це пов'язано не лише з марно витраченими коштами. Неспроможність уведення в обіг істотної частини генерованої інформації стосовно навколишнього світу і процесів, що відбуваються в українському суспільстві, зумовлювала викривлене уявлення про дійсність, а за умови розвитку цієї тенденції – зростаючу неадекватну реакцію суспільства на навколишнє середовище.

Різко зростаючі обсяги продукрованої людством інформації значною мірою були спричинені розвитком НТР. Хоча науково-технічна революція охоплювала найбільш розвинуті країни світу, напрацьовані на її базі інформаційні масиви мали глобальне значення. Проникнення значних обсягів нової інформації дедалі глибше в соціальну структуру суспільства певний час вносило деструктивний момент у розвиток ситуації. Слабо

контрольовані наповнення інформаційних баз цією інформацією погіршували якісні показники функціонування баз, невикористання загрожувало відставанням, маргіналізацією.

Технологічно розвинуті держави швидко знайшли вирішення проблеми у вдосконаленні механізмів керування інформаційними потоками, упровадженям в інформаційну сферу електронних технологій, розвитком соціальних інформаційних комунікацій. Таким чином, було вдосконалено процес збагачення всієї структури соціальних інформаційних баз потрібною інформацією і значно зросла ефективність використання нових інформаційних масивів, інформаційного ресурсу суспільства в цілому.

Зростаючі обсяги продукованої суспільством інформації, удосконалення інструментів керування інформаційними потоками, щодалі глибше проникнення нової інформації в соціальну структуру суспільства і розширення доступу до неї дедалі більшої кількості людей відкрили нові можливості в реалізації продуктивних сил суспільства. У сукупності всі ці фактори окреслювали процес переходу до постіндустріального етапу інформаційного суспільства, а якщо говорити про ще більш віддалену перспективу – суспільства знань.

Безпосереднє забезпечення доступу дедалі більшої кількості людей до інформаційних ресурсів суспільства є однією з найважливіших ознак переходу до інформаційного суспільства. Сьогодні цей процес знайшов відображення в реалізації цілого ряду супутніх завдань, вирішення яких зумовлює розвиток інформатизації суспільства.

Технічний аспект реалізації проблеми пов'язаний з постійною роботою над удосконаленням комп'ютерної техніки з метою збільшення надійності та швидкодійності (до десятків мільярдів операцій у секунду найближчим часом) ⁶, а також наближення до користувача, до його запитів. Паралельно вдосконалюються технології розвитку засобів зв'язку, від наземних до супутникових, підвищується їх надійність і пропускну здатність. Удосконалюється програмне забезпечення, робота найновішої комп'ютерної техніки набуває характеристик, сумірних з інтелектуальними. В єдиному процесі також організується підготовка працівників, спеціалістів значно оновленої сфери суспільної діяльності

– інформаційної. Як зазначає Л. Г. Мельник, «з формуванням основ інформаційного суспільства, тотальною комп'ютеризацією населення і розвитком всесвітньої мережі Інтернету дедалі більш відчутно проступає нова гуманітарно-комп'ютерна реальність: виникає біоквантовий генетичний симбіоз людини (біологічної істоти) і комп'ютера...» ⁷. Високотехнологічні держави сучасності – США, Японія, Німеччина та інші протягом кількох десятиріч реалізують ґрунтовні освітні програми, удосконалюють підготовку відповідних наукових кадрів. Одним з результатів цього процесу є те, що на сьогодні наукові працівники у США генерують 35 % усіх наукових публікацій світу. Водночас серед проблем інформатизації серйозна увага приділяється також і наданню необхідної підготовки користувачам електронної інформації, у навчальних закладах та з використанням інших форм надання комп'ютерної освіти.

Електронні технології прийшли також у бібліотечні заклади – традиційні центри суспільного збереження і використання інформації. З одного боку, вони дали відчутний поштовх усім напрямкам бібліотечної справи, пов'язаним з удосконаленням обслуговування читачів безпосередньо в бібліотеках. З іншого – дали змогу розширити коло користувачів за межами бібліотеки, з допомогою електронних засобів зв'язку. Посилення попиту на інформацію за межами традиційного читачького кола бібліотек у середовищі бізнесу, політики, владних структур, у процесі активізації всієї системи соціальних структур у межах розвитку громадянського суспільства помітно змінює акценти в діяльності бібліотечних закладів. Вони дедалі більше набувають ознак загальносуспільних інформаційних центрів широкого призначення. Дедалі більшою мірою їх працівники стають інформаційними працівниками. Саме ця категорія працівників сьогодні займається структуруванням сучасних електронних масивів інформації, її відбором і підготовкою у зручній для користувачів формі, що значно підвищує ефективність творчої праці замовників, ефективність використання інформації.

Б. Є. Патон справедливо назвав бібліотеки передовою базовою ланкою інформатизації, підкреслюючи, що «рух в інформаційне суспільство починається від мережі бібліотек, бо вони є володарями всієї досі накопиченої й оприлюдненої інформації» ⁸.

Сучасна дійсність, пов'язана з необхідністю опрацювання значних масивів інформації для вирішення актуальних суспільно значущих питань, зумовила виникнення спеціальних структур для аналітичного їх опрацювання. Найчастіше вони створювалися при великих бібліотеках або ж самостійно, з використанням послуг інформаційних центрів.

У США, разом з формуванням спеціальних аналітичних, дослідницьких структур при великих бібліотечних закладах, помітним явищем стали «фабрики думки» – наукові центри з обробки та аналізу інформації, визнані в усьому світі ефективні аналітичні структури і суб'єкти інформаційного ринку.

У дослідженнях з цього приводу зазначається, що виникнення «фабрик думки» пояснюється ситуацією, коли державні інститути, громадські організації, бізнесові структури в жодному разі не можуть самостійно впоратися, з одного боку, з величезним потоком інформації, зі зростаючими проблемами суспільної значущості, з іншого – у суспільстві збільшується кількість людей з вищим освітнім рівнем, і саме «фабрики думки» дають змогу долучитися до вирішення складних загальносуспільних проблем людям, яких з тих чи інших причин не влаштовує робота в традиційних державних, наукових чи політичних структурах, де відсутні умови для повного їх самовираження. Як зазначає з цього приводу І. Л. Шейдіна, «надзвичайно високий темп змін у світі, продиктований соціальними і науково-технічними революціями, комплексний характер проблем, що виникають перед тими, хто приймає відповідальні рішення, зумовлював необхідність залучення експертів-консультантів як джерела відсутніх в американського уряду чи монополій професійних знань»⁹. «Фабрики думки», або ж мозкові центри, на сьогодні є незалежними дослідницькими організаціями, що зосереджують свою діяльність на розробці суспільно значущих проблем, сприянні здійсненню практичної політики, упровадженні результатів наукового пошуку, розробці програм, формулюванні цілей. Здійснюючи соціальні проекти у сфері публічної політики, налагоджуючи комунікації з метою просування соціально важливих проектів, вони стають центрами тяжіння для інтелектуалів, об'єднуючи навколо себе інколи набагато більше мислячих людей, ніж перебуває власне всередині структури самого центру¹⁰.

«Фабрики думки» – називають ще вогнищами зростання, «що створюються за рахунок застосування безперервного між-дисциплінарного наукового мислення до глибинного вдосконалення процесу формування політики як головної сполучної ланки між владою і знанням»¹¹. У США, пізніше й в інших країнах, вони найефективніше виявляють себе у сфері реалізації соціально значущих ідей публічної політики. Це зумовлюється й соціальним замовленням, пов'язаним з необхідністю постійного вдосконалення суспільного організму, сформованого на демократичних засадах, і наявністю значної кількості високоосвічених людей, які мають відповідний творчий потенціал для розвитку суспільствознавчих досліджень. Вони стали ефективним джерелом наповнення соціальних інформаційних баз суспільства.

Через властиву їм мобільність інформаційно-аналітичні структури можуть, коли виникає така необхідність, активно переключатися на нові важливі теми досліджень, мобілізувати не залучений ще дослідницький потенціал суспільства на вирішення найбільш актуальних завдань.

Варто зазначити, що для України, як і для багатьох інших нових держав Східної Європи, залучення до процесу інформатизації пов'язане (порівняно з розвинутими країнами Заходу) з додатковими труднощами. Серед них – не лише технічне, технологічне відставання. Створення інформаційних структур нового суспільства в Україні вже з перших кроків мало бути, виходячи з практичних міркувань, пов'язаним з гострою необхідністю отримання негайних результатів: потребою в інформаційно-аналітичному забезпеченні процесу становлення нової держави, економічних змін у напрямі формування ринкової економіки, відповідного супроводу демократичних перетворень, нових умов функціонування нації, культури тощо. Уся ця інформаційна інфраструктура, разом зі своєю технологічною й організаційною відсталістю від практики зарубіжних країн, мала ще один істотний недолік: вона була зорієнтована на обслуговування потреб радянського суспільства, відмінного від сучасного.

За нових умов істотно змінювалася роль держави в процесі інформатизації суспільства. Хоча при переході до ринкової економіки різко зменшуються потоки командної інформації, що йде

«зверху вниз», і повідомлень «знизу вгору», водночас зростає значення евристичних впливів держави на економічні структури всіх рівнів (попереджувальних, коригувальних), що потребує відбору й аналізу інформації стосовно функціонування й взаємовідносин суб'єктів ринку. Тому поряд з реорганізацією держапарату в процесі розбудови нової держави реорганізовувалися і створювалися інформаційні, інформаційно-аналітичні структури, завданням яких стало формування інформаційного середовища нового суспільства.

Однак на цьому стартовому етапі ще не можна було вести розмову щодо можливості формування повноцінних «фабрик думки» – продукту повноцінного демократичного суспільства, інформаційно-аналітичних структур, що успішно співробітничать з ефективними, зацікавленими державними структурами й громадськими організаціями.

Протягом тривалого часу для розбудови нашої держави були актуальними висновки, нещодавно зроблені дослідниками, стосовно того, що в Україні розбудова держави явно випереджає розбудову суспільства – і тому інститути влади часто немовби зависають над порожнечою: їм не зовсім зрозуміло, які цінності та інтереси суспільства вони мають обстоювати та захищати... У нас належною мірою не сформувався «середній клас» – основний носій суспільних цінностей та природний стабілізатор влади.

Попри певний ідеалізм уявлень стосовно процесу формування «середнього класу» в безпосередній залежності від повноцінного інституту приватної власності та міцних партійних структур, з позицій сьогодення можна вже досить точно сформулювати ситуацію, в якій існували і розвивалися інформаційно-аналітичні структури України. Поряд зі своєю технологічною й організаційною відсталістю від сучасної практики зарубіжжя важливою обставиною було також і те, що інформаційна структура, яка дісталася в спадок нинішньому суспільству, була раніше орієнтована на обслуговування потреб неіснуючого на сьогодні радянського суспільства. Значною мірою ця інфраструктура розвалювалася із системою і фактично була малопридатною для вирішення завдань в умовах нового суспільства, суверенної держави, зростаючого значення особистісного фактора, необхід-

ності прийняття на всіх рівнях управління свідомих самостійних рішень. Повільному процесу формування попиту на актуальну аналітичну інформацію як у владних структурах, так і в інших суспільних інститутах на початковому етапі становлення суверенної України відповідав і процес формування інформаційно-аналітичних структур. В умовах матеріальної скрути, низької суспільної затребуваності й інформаційні підрозділи переважної більшості бібліотечних закладів, навіть великих, і створені ще в СРСР республіканські структури наукової та технічної інформації, і структурні підрозділи республіканської академії наук з об'єктивних причин не могли виконувати роль аналогічну «фабрикам думки».

Певний час в Україні складалася досить дивна, не зовсім логічна ситуація: під час вирішення фундаментальних проблем державного будівництва, коли, здавалося б, владним структурам особливо потрібна інформація, аналітичні розробки, що, у свою чергу, зумовлювало б створення умов для розвитку інформаційно-аналітичних служб, усі гілки державної влади дуже повільно усвідомлювали доцільність послуг цих структур і неохоче користувалися ними. Винятком із цього правила був хіба що СІАЗ – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади ЦНБ Академії наук України, а пізніше Національної бібліотеки України. Ця винятковість була зумовлена специфікою академічного, політичного нейтрального статусу інформаційної структури, її фінансування через Академію наук як академічного (у НБУВ) підрозділу, наявність спеціалістів відповідної кваліфікації, звичний і зрозумілий більшості замовників стиль інформаційно-аналітичної роботи. Це й визначило той факт, що Служба з часу свого заснування майже півтора десятиріч про-дуктивно працює зі своїми основними замовниками – владними структурами, надаючи допомогу в інформаційно-аналітичному супроводі їх діяльності.

СІАЗ був структурою першої хвилі у створенні нового інформаційного середовища поряд з розвитком такого ж напрямку діяльності в Національній парламентській бібліотеці України, Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській та інших обласних, а також деяких галузевих бібліотечних закладах, що мали більш-менш прийнятну матеріально-технічну базу та відповідні кадри.

Водночас чимало бібліотек не змогли пристосуватися до нових умов. Це демонструє значне скорочення цих закладів в Україні протягом останніх років. Серед них насамперед ті, що не змогли чи не зуміли довести свою необхідність не лише як книгозбірень, але й як корисних наявним громадянським інститутам інформаційних центрів.

Протягом тривалого часу СІАЗ й інші однотипні структури на базі бібліотечних закладів змушені були вирішувати проблему активізації хоча й зацікавленого, проте малоініціативного замовника. Його поведінка зумовлювалася нерідко вищезгаданим «зависанням» деяких новостворених суспільних інститутів над суспільством без тісного зв'язку з його інтересами, домінуванням сьогоденності, миттєвості в їх роботі над вирішенням глибинних, стратегічних проблем. Певною мірою це пояснюється тим, що в період тривалого спаду в економіці, дезорганізації суспільного життя деяким чиновникам могло бути достатнім і прийняття вольових рішень за принципом «що вийде».

Додаткові труднощі зумовила та обставина, що СІАЗ, як й інші національні інформаційні структури, не міг опиратися на серйозну основу для оперативної роботи у вигляді електронних баз даних хоча б на основних напрямках діяльності з кількарічними обсягами матеріалу. Раніше їх створення з цілого ряду причин не входило у сферу діяльності бібліотечних закладів, за винятком деяких галузевих. Нова Українська держава не одержала їх у спадок ні від минулого республіканського керівництва, ні від союзного центру. Україна, на жаль, не могла реально використовувати ресурси сформованої загальними зусиллями радянських республік колишньої союзної системи науково-технічної інформації для вироблення ефективних рішень у внутрішній і зовнішній політиці держави.

Таким чином, на відміну від практики високорозвинутих держав Заходу, країн із традиційною, давно вже розвинутою системою соціальних комунікацій, тісно ув'язаних з механізмами державного управління, у нових державах СНД, в Україні проблема інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади характеризується цілим рядом додаткових ускладнень.

По-перше, структури, що розпочинали свою діяльність у період становлення суверенної української держави, стикалися, особливо

в перші роки свого існування, із широким колом проблем, пов'язаних з освоєнням методик оперативного вивчення і введення в обіг з відповідною адаптацією зарубіжного досвіду, з виробленням прийомів аналізу специфіки власних суспільних, економічних, політичних, культурних процесів, з пошуком свого місця в підтримці державотворчого процесу.

По-друге, створювані інформаційно-аналітичні центри, орієнтовані на задоволення запитів державних органів, у своїй роботі не могли опиратися на відповідну інформаційну інфраструктуру загальносуспільного призначення через фактичну її відсутність у суспільстві, що формувалося.

По-третє, ще одна несприятлива обставина, серед тих, що помітно ускладнювали діяльність інформаційно-аналітичних структур у нових державах, була пов'язана з несприятливою економічною ситуацією перехідного періоду. Слабка їх матеріально-технічна база у зв'язку з цим не давала здебільшого можливості впровадження нових, сучасних технологій обробки та аналізу потоків інформації.

На формування аналітичних центрів впливала також і ситуація із «середнім класом», що є стійким середовищем формування «фабрик думки» на Заході. Стрімко біднішала колишня радянська інтелігенція; своєрідний «середній клас» радянського періоду в першій половині 90-х років втрачав свої позиції у суспільстві.

Поряд з цим важливою виявилася ще одна обставина. На Заході середовищем широкого використання «мозкових центрів» були сфери публічної політики. Однак в українському політикумі лише в останні роки виявився практичний інтерес залучення широких мас до активної участі в політичному процесі. Це пояснювалося не лише алергією більшості населення на декларативне марнослів'я ідеологів так званої «перебудови», а й політичною невиразністю більшості існуючих сьогодні партій усіх напрямів, слабким теоретичним обґрунтуванням їх програм, відривом від реальності сьогодення й згадуваною розмитістю загальносуспільних ідеалів.

Цей фактор теж не сприяв появі структур типу «фабрик думки» у сфері політичного життя українського суспільства. І українські інформаційно-аналітичні структури в бібліотечних закладах розвивалися, виходячи з реальної ситуації в країні.

5.4. Бібліотеки як джерело наповнення соціальних інформаційних комунікацій сучасності

Ускладнення проблем, що постають перед сучасним суспільством, зумовлює, по-перше, розвиток його соціальної структури, по-друге, прискорення темпів розвитку, інтенсифікацію його еволюційних процесів в умовах швидкоплинних змін навколишньої дійсності. Обидві ці тенденції реалізуються на базі науково-технічного прогресу, зростаючого значення високопродуктивного виробництва нової й ефективного використання існуючої суспільно значущої інформації.

У зв'язку з цим в інтересах розвитку інформатизації в переважній більшості країн світу протягом останніх десятиріч здійснюється перерозподіл ресурсів у сфері праці, реалізуються програми розширення доступу до актуальної інформації широким верствам населення. При цьому йдеться насамперед про найбільш соціально активну його частину, що залучена до реалізації завдань сьогодення. До того ж особливо актуальним питанням є створення умов для оволодіння сучасними інформаційними технологіями новими поколіннями, молоддю, що буде забезпечувати життєздатність нашої цивілізації у вимірах завтрашнього дня.

Необхідно також підкреслити, що в сучасних умовах набуває дедалі більшого значення й реалізація проблеми загальносуспільної інформатизації, створення якісно нового ареалу інформаційних обмінів усередині суспільства. До того ж на базі розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій створюються умови для вдосконалення його соціальної структури, продуктивного розвитку її складових, її об'єднаної самоідентифікації та ефективного функціонування в умовах активізації глобальних процесів у сучасному світі. Усе це є характерними особливостями переходу до нового, інформаційного етапу розвитку українського суспільства.

Повертаючись до думки про перерозподіл трудових ресурсів під час переходу через поріг нового інформаційного етапу розвитку суспільства, варто зауважити, що, незважаючи на техніко-технологічну відсталість в інформаційній сфері, більшість країн постсоціалістичної групи фактично залишаються лідерами щодо кількості інформаційних працівників, зосереджених у бібліотеч-

них, архівних та інших установах, пов'язаних з інформаційним обслуговуванням різних категорій населення. Значною мірою у цих країнах, до яких належить й Українська держава, збереглася також і структура бібліотечних установ, вибудована до початку 90-х років минулого століття, коли фонди постійно поповнювалися літературою, техзасобами, упроваджувалися методики залучення до користування бібліотечними ресурсами, до активної участі в масових бібліотечних заходах, спрямованих на пропаганду книги, різних категорій населення.

Для ефективного забезпечення читачів необхідною літературою, виходячи з їхніх запитів, у системі цих установ протягом 80-ти років минулого століття організовувалися різноманітні форми бібліотечної кооперації, починаючи з міжреспубліканської і до створення відповідних об'єднань на місцях: ЦБС – централізованих бібліотечних систем, ЦБК – централізованих бібліотечних комплексів, у межах масштабних територіально-культурних комплексів, що поєднували в собі цілу систему культурно-освітніх установ. При цьому створювалися спеціалізовані комунікації руху книги в бібліотечному середовищі, відпрацьовувалися основні критерії їх ефективності: оперативність, надійність, запобігання втратам тощо.

Однак надалі ефективність таких складових у системі соціальних комунікацій, як й інформаційна значущість бібліотечних закладів у постсоціалістичних країнах значною мірою знизилася. Це пояснювалося цілим рядом причин, зумовлених докорінною перебудовою суспільного життя, унаслідок якої відбулися серйозні зміни в запитах на інформаційні ресурси, на систему інформаційних комунікацій.

В Україні цей процес припав на період розвитку електронних інформаційних технологій – як прояв загальноцивілізаційної закономірності одночасно з серйозними економічними проблемами. Перше вимагало впровадження нових технологій бібліотечної діяльності на базі комп'ютеризації. Друге виключало таку можливість, оскільки було пов'язане з різким зубожінням усього процесу розвитку соціальної сфери життя суспільства, утратою протягом досить тривалого періоду соціальної затребуваності в діяльності бібліотечних установ і, відповідно, різким зменшенням

фінансування цієї діяльності. Усе це не дало можливості своєчасно комп'ютеризувати бібліотеки, зміцнити їх матеріальну базу відповідно до потреб нових користувачів і особливо тієї зростаючої їх частини, що опановувала електронні інформаційні технології. Це стало істотною причиною відставання бібліотечної галузі від інформаційних потреб сьогодення.

Зростаюче значення інформатизації для прогресу українського суспільства, однак, породжує надії на можливість відновлення значення наявної системи бібліотечних закладів як мережі сучасних інформаційних центрів, що сприятимуть ефективному наповненню соціальних комунікацій необхідною інформацією. І це буде сприяти розвитку соціальної структури суспільства. Зважаючи на існуючу на сьогодні неоднорідність інформатизації на території країни, розвиток такого процесу насамперед у великих містах (що є його істотним недоліком), активізація наявної мережі бібліотечних закладів, використання їх кадрового, матеріально-технічного потенціалу видається особливо важливим у регіонах, і чи не найважливіше – у сільській місцевості. При цьому необхідним є відродження, оновлення всієї системи бібліотечних комунікацій, долучення до перетворень, що відбуваються в суспільстві найменш залучених до цього процесу верств населення.

З урахуванням тенденцій розвитку сучасного суспільства можна впевнено прогнозувати, що система бібліотечних інформаційних комунікацій у загальній системі соціальних комунікацій у недалекому майбутньому буде набуватиме дедалі більшого значення.

Що ж стосується загальних тенденцій розвитку соціальних інформаційних комунікацій у сучасному українському суспільстві, то сьогодні цей процес розвивається насамперед у двох основних напрямках: підвищення якості та інтенсивності циркуляції інформації вже існуючими каналами, а також у зв'язку з постійним ускладненням структури суспільства, множенням, удосконаленням існуючих каналів у процесі організації доступу до інформації користувачів, для обслуговування нових соціальних структур, що створюються в процесі суспільної еволюції.

Паралельно в суспільній свідомості відбувається осмислення процесу розвитку соціальних комунікацій, їх ролі й значення в

еволюції суспільства. Таке осмислення як тема для самостійного наукового пошуку набуло актуальності лише тоді, коли в суспільстві зросла необхідність:

- стійких, інтенсивних інформаційних обмінів між соціальними структурами, у тому числі територіально розділених значними відстанями, а пізніше – і в загальноцивілізаційному масштабі, що, власне, і стало основою формування глобального інформаційного простору;

- зростаючої суспільної важливості достовірної передачі інформації без істотних втрат, негативного впливу технологічних шумів, що спотворюють інформацію;

- задоволення суспільних потреб у постійному розширенні доступу до наявних значущих обсягів інформації, пов'язаних з розвитком, ускладненням соціальної структури в процесі її постійного розвитку і забезпечення зворотного зв'язку з центрами накопичення інформації та структурами, пов'язаними з її виробництвом.

Тісно пов'язаною з цими питаннями є проблема ефективного використання нагромаджених у процесі історичного розвитку людства знань, інформаційних ресурсів, що зберігаються в бібліотечних та інших установах на різних, у тому числі складних для використання в системі сучасних комунікацій, носіях. Водночас введення в суспільний обіг цієї інформації в обсягах, сумірних з обсягами виробництва нової інформації, є принципово важливим для суспільства, оскільки має забезпечувати відповідний орієнтир, спадкоємність наукових, моральних, у широкому значенні культурних традицій розвитку суспільства, що дуже важливо в умовах активізації світових глобальних процесів. Вирішення цієї проблеми сьогодні неможливе без переосмислення ролі системи бібліотечних установ у сучасних умовах, введення важливих складових цих установ до системи сучасних інформаційних комунікацій, які забезпечують життєздатність і розвиток суспільства.

Прискорене і дедалі менш контрольоване суспільними інститутами виробництво інформації, наростання кризи керування інформаційними процесами і лише часткове її вирішення на шляхах комп'ютеризації сьогодні дедалі більше привертає увагу саме до проблеми вдосконалення каналів інформування, організації ефективної циркуляції інформації в сучасному суспільстві.

Другим важливим фактором зростання значення соціальних комунікацій у суспільній свідомості стали зростаюча однотипність, а далі й спільність завдань, що постають перед людьми, часто на значних відстанях між ними. Це обґрунтовувало раціональність, і дедалі частіше – доцільність інформаційних обмінів для вирішення актуальних суспільних проблем. Обмінів на тривалих відстанях або в масштабі всієї цивілізації (прикладом є досвід спільної більш-менш успішної боротьби з інфекційними хворобами сучасності, засухами, паводками катастрофічних масштабів, негативний вплив яких часто перевищує можливості протидії в масштабах країни, регіону і на які дедалі частіше змушене реагувати людство як єдине ціле).

На базі досвіду спільної ліквідації проблем, що постають перед міжнародним співтовариством, розвиваються загальноцивілізаційні інформаційні мережі, оформлені в усталені системи соціальних комунікацій, з допомогою яких відповідні наднаціональні інститути намагаються реагувати на суспільно значущі події, починаючи від погодних катаклізмів до питань колективної безпеки, глобальних аспектів економічного й соціального розвитку. Удосконалення системи загальноцивілізаційних інформаційних обмінів за допомогою організації різних форм соціальних комунікацій у процесі глобальної еволюції при цьому набуває дедалі більшого значення. Відповідно зростаюче значення для суспільства має усвідомлення їх характеристик і потенційних можливостей.

Ускладнення структури суспільства зумовлює стрімкий розвиток різноманітних інформаційних обмінів з використанням наявної в розпорядженні суспільства інформації, сконцентрованої насамперед у бібліотечних установах, та організацію продукування нових ресурсів, розвиток своєрідної сигнальної системи реагування на зміни в середовищі існування сучасної людини. Цей інформаційний механізм у своїй сукупності становить дедалі складнішу, багаторівневу систему, яка сприяє зміцненню соціальної єдності суспільства і є важливим фактором розвитку можливостей його подальшого розвитку.

Характерне для нашого часу технологічне ускладнення всіх аспектів людської діяльності зумовлює необхідність постійного вдосконалення кваліфікації дедалі більшої частини працездатного

населення, удосконалення системи навчання і професійної перепідготовки. У зв'язку з цим у структурі інформаційних потоків відбувається постійне вдосконалення тієї її частини, що забезпечує навчальний процес, доступ до знань для дедалі більшої кількості користувачів. Саме в цій сфері поки що найбільш успішно активізуються сучасні бібліотеки.

У процесі демократизації суспільного життя, розвитку технічної бази засобів масової інформації зростає їх вплив у суспільстві і, відповідно, поглиблюється осмислення змісту масових комунікацій як інструменту соціокультурної взаємодії в масштабах суспільства, одного з фундаментальних чинників його розвитку. «Через циркуляцію в соціумі знань, цінностей, норм, соціальних сенсів, вирішених у знаковій формі, ними символічно охоплюється складна структура соціального простору, доступного для сприймання масовою, нормативною, індивідуальною свідомістю»¹².

Розвиток інформаційних процесів сучасного суспільства, організований через систему соціальних інформаційних комунікацій у другій половині XX ст. у різних сферах інформаційної діяльності, зумовлює формування специфічних особливостей їх функціонування. Ці особливості проявляються:

- у специфіці підготовки відповідних інформаційних ресурсів (наприклад, спеціальні і для широкого використання);

- в організації згідно з поставленою метою каналів передачі інформації (наприклад, друковані видання книжково-журнальної форми, поширення інформації з допомогою технічних можливостей ЗМІ тощо);

- в організації механізмів зворотного зв'язку, оцінки ефективності соціальних комунікацій (наприклад, прямі контакти із замовником, матеріали соціологічних досліджень, аналіз поведінки, діяльності користувачів у сфері, що стосується відповідного інформаційного забезпечення тощо). Така спеціалізація набуває дедалі більш сталого характеру, диференціюючись, у свою чергу, в основному в тих, що вже набули певних специфічних самостійних рис, напрямках. На сьогодні вже сприймаються як відносно самостійні інформаційні потоки управлінської сфери, масиви наукової інформації, політичної, що певною мірою, але не повністю накладаються на систему засобів масової комунікації та ін.

Така спеціалізація, наявність досить чітко сформованого соціального запиту на ту чи іншу тематичну інформацію стали важливим чинником перебудови також і бібліотечної роботи, розвитком, зокрема, її інформаційно-аналітичного аспекту, що сприяє активному розкриттю фондів перед користувачами, ефективному використанню інформаційних ресурсів.

У другій половині 90-х років минулого століття, коли в Україні розпочався період певного економічного поживавлення, що дало поштовх до активізації всіх напрямів суспільного розвитку, набули додаткової актуальності суспільні запити на необхідні для цього інформаційні ресурси. Особливо це стало характерним для управлінських, а також економічних, вітчизняних і зарубіжних, структур. У зв'язку з цим інформаційна сфера, у тому числі і бібліотечна, одержала певне фінансування, що стало матеріальною базою для її оновлення, для впровадження сучасних електронних інформаційних технологій, технологій, що здійснили значний вплив на розвиток системи соціальних комунікацій.

У цілому ж, узагальнюючи сучасні уявлення про інформаційні комунікації, можна констатувати, що:

- вони базуються на виробничих відносинах і залежать як від їх рівня розвитку, так і від розвитку відповідних продуктивних сил;
- метою їх функціонування є об'єднання необхідних для існування суспільства видів діяльності, координація в його інтересах цілеспрямованої діяльності наявних соціальних інститутів, окремих членів суспільства, забезпечення сприяння необхідному внутрішньосуспільному обміну результатами матеріального та духовного виробництва;
- універсальна схема соціальних інформаційних комунікацій містить у собі, крім об'єкта, що передається, два або більше суб'єкти, кожен з яких може у свою чергу містити окрему людину, групу людей аж до суспільства в цілому. У соціальних інформаційних комунікаціях об'єктом є соціальна інформація – та інформація, що функціонує в суспільстві;
- засобами передачі соціальної інформації в комунікаціях можуть бути будь-які з відомих на сьогодні матеріальних носіїв (до носіїв електронної інформації включно), а також технічні та інші пристрої, що забезпечують доставку інформації на тих чи інших носіях;

– формами передачі інформації є всі вироблені практикою соціального інформування жанри електронної інформації, друкованого слова, мови, науки, усіх видів мистецтв символіки, народної творчості тощо.

Варто підкреслити, що з розвитком засобів вираження змісту інформаційних ресурсів, форм передачі соціально значущої інформації зростає їх діалектична єдність зі специфікою розвитку відповідних каналів системи соціальних комунікацій та особливостями розвитку відповідної джерельної бази – насамперед бібліотечних установ.

На сьогодні в українському суспільстві організоване усталене інформаційне забезпечення на загальносуспільному, регіональному і місцевому рівнях. Як приклад може бути інформаційна вертикаль центральних органів державної влади з обласними, міськими, районними держадміністраціями, інформаційні зв'язки політичних партій загальнонаціонального значення зі своїми регіональними та місцевими організаціями, інші соціальні структури загальносуспільного значення з філіалами на місцях.

За специфікою використання ресурсів соціальні інформаційні комунікації можуть бути загальнонаціональними, спеціальними галузевими чи такими, що відображають за своїм наповненням інтереси певних груп користувачів. За рівнем узагальнення пізнавальної діяльності – наукові, художні, релігійні тощо. Варто зауважити, що процес ускладнення соціальної структури сучасного суспільства зумовлює постійний розвиток системи інформаційних комунікацій з наповненням орієнтованою на спеціального користувача інформацією.

Інформація, що циркулює в сучасних комунікаціях, у певних пропорціях є як новою, так і створеною в суспільстві раніше періоду нинішньої затребуваності. Вона може повністю відповідати сучасним запитам, відповідати частково і потрапити в комунікацію випадково, наприклад, за зовнішніми ознаками при застосуванні пошукових комп'ютерних систем невисокої якості. І, нарешті, інформація, одержувана соціальними структурами суспільства через систему інформаційних комунікацій, може бути актуальною і запізною. Достовірною повністю, частково, або ж недостовірною зовсім (хибною). Частково недостовірна та хибна інформація може бути результатом реалізації цілого ряду причин і установок,

що призводять до неякісного продукування нової інформації, або ж бути результатом навмисної дезінформації. Остання з розвитком інформаційних електронних технологій може розвиватися в багатоходові комбінації, відомі під загальною назвою інформаційних воєн.

На сьогодні, у зв'язку з недоліками пошукових систем, до системи соціальних інформаційних комунікацій зі зростаючих масивів нової інформації потрапляє чимало надлишкової, зайвої інформації. Ця інформація поряд із прямим технологічним браком утруднює використання корисних інформаційних ресурсів і, таким чином, є теж шкідливою. Розвиток системи соціальних інформаційних комунікацій і структура їх наповнення, таким чином, демонструють об'єктивну перспективу зростання суспільної затребуваності в еволюції традиційних бібліотечних установ (книгозбірень) у сучасні інформаційні та науково-інформаційні центри. Такі центри з відповідним технічним оснащенням дедалі ширше використовуються не лише для формування фондів книжкової продукції та створення умов для користування книгою в читальних залах, а й як джерела наповнення різноманітних сучасних інформаційних комунікацій суспільства, розвивають дистантні форми роботи, стають активними суб'єктами розвитку інформаційного ринку в Українській державі.

Така перспектива бібліотечних закладів в умовах переходу суспільства до інформаційного етапу його розвитку ґрунтується на зростаючому значенні цілого ряду потреб, що зумовлюють нинішнє інформаційне наповнення соціальних комунікацій. Так, лише з використанням бібліотечних фондів, масивів інформації, що відображають досвід, генеровані людством знання, перевірені практикою і корисні для його існування і розвитку традиції, духовні цінності та все те, що становить реальну інформаційну основу існування цивілізації, гарантується ефективне використання змісту нової інформації в соціальних комунікаціях в умовах нинішнього прискорення темпів суспільного життя. За допомогою бібліотечних установ – сучасних інформаційних центрів:

– знаходяться відповідні пропорції між змістовним наповненням комунікацій новою інформацією, що узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, продукованою попередніми поколіннями.

нями, що може бути дороговказом, орієнтиром користувачам під час оперування новими ресурсами;

- може бути підвищена ефективність використання спеціальної інформації. Для цього бібліотечні установи мають удосконалити з урахуванням вимог сьогодення стратегії комплектування інформаційними ресурсами, удосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві і використання їх у практичній діяльності тощо);

- може здійснюватися робота щодо первинної організації тематичних ресурсів для їх ефективного використання в практичній діяльності соціальних структур суспільства. Для цього необхідне налагодження і підтримка широкого спектра дистантних зв'язків, у тому числі орієнтованих на тривалу перспективу;

- в умовах розвитку глобальних процесів, зростаючого впливу глобального інформаційного простору на мережу інформаційних комунікацій українського суспільства може бути зміцнено процес національної самоідентифікації, духовно-ціннісних орієнтирів українського суспільства;

- на основі ефективного використання національних інформаційних ресурсів може вдосконалюватися система національної інформаційної безпеки.

Варто також зазначити, що помітна вже сьогодні тенденція до об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек та інших інформаційних структур обіцяє нові можливості поряд із вдосконаленням технологій інформаційного виробництва як для розвитку соціальних структур українського суспільства, так і для продуктивного співробітництва із зарубіжжям. Особливою, консолідуючою в цьому процесі, має стати, очевидно, роль головних бібліотек нашої країни, що одержали статус національних. Під їх методичним керівництвом, на їх прикладі бібліотечна система України має утвердитися як необхідний та ефективний елемент соціальних інформаційних комунікацій сучасної України.

Бібліографічні примітки до глави 5

¹ *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. – К.: НБУВ, 2005. – С. 143.

² *Литвиненко О. В., Бінько І. Ф., Потіха В. М.* Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. – К.: ІМВКУ ім. Т. Г. Шевченка, 1998; *Зерницька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999.

³ *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – М.: ВЛАДОС, 1994. – С. 316.

⁴ *Литвин В. М.* Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 2001. – С. 175.

⁵ *Свириденко С. С.* Информационные технологии в интеллектуальной деятельности. – М., МНЭПУ, 1995. – С. 26.

⁶ *Винарик Л. С.* Экономический и социальный прогноз создания информационного общества в Украине. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. – С. 17–20.

⁷ *Мельник Л. Г.* На пороге информационного общества // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 10–14.

⁸ З виступу Президента НАН України, академіка НАН України Б. Є. Патона на засіданні президії НАН України при обговоренні питання «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 8.

⁹ *Шейдина И. Л.* США: «фабрики мысли» на службе стратегии. – М.: Наука, 1973. – С. 47.

¹⁰ *Грановский В.* Современные фабрики мысли: аналитический доклад; Агентство гуманитарных технологий / С. Дацюк (ред.). – К., 1999. – С. 4.

¹¹ Там само.

¹² Соціологія: короткий енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. центр духов. культури, 1998. – С. 244.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА, ЙОГО ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ І КОМУНІКАЦІЙ

6.1. Специфіка позиціювання України в системі глобальних інформаційних комунікацій

Розгляд найпомітніших зовнішніх, постійно діючих впливів на сучасну Україну ще раз підтверджує аргументовану точку зору І. Валлерстайна, згідно з якою глобалізм не є чимось новим, характерним лише для останніх десятиріч. Тією чи іншою мірою відповідні фактори його тиску протягом тривалого періоду людської історії впливають на життя народів і держав. Особливо наочно ці процеси проявляються при розгляді двох часових рамок: перша – з 1945 р. до сьогоднішнього дня, друга – приблизно з 1450 р. дотепер¹. При цьому перша з цих часових рамок відображає етап інтенсифікації глобальних впливів, пов'язаний з реалізацією Ялтинської угоди між Сполученими Штатами Америки та єдиною сумірною з ними за військовою могутністю силою – Радянським Союзом. Друга «відображає життєвий цикл капіталістичної світової економіки, що мала свої періоди виникнення розвитку і тепер вступила в період остаточної кризи»².

Такий погляд на хронологічні межі активної глобалізації дає підстави з дещо іншої точки зору підійти до оцінки інтеграційного потенціалу України у процесі входження в інформаційне суспільство навіть на основі її теперішньої перехідної економіки. З урахуванням розгорнутих хронологічних меж глобалізаційних впливів у світі привертає увагу притаманна Україні практично

унікальна стійкість до цих впливів в умовах відсутності протягом століть власного формального об'єднуючого начала – повноцінної державності. Навіть за нинішньої несприятливої економічної ситуації наявність цього імунітету стосовно зовнішніх викликів є підставою для певного оптимізму щодо майбутнього нашого суспільства, є важливою соціально-психологічною обставиною входження українського суспільства в нову ієрархію загальноцивілізаційних суспільних утворень інформаційної епохи. Процес цього входження найяскравіше простежується в системі економічних викликів і протистоянь, характерних для складного періоду сучасного нерівномірного входження в інформаційну епоху. Для України цей процес ускладнений внутрішніми проблемами перехідної економіки і зовнішніми, пов'язаними зі взаємодією на міжнародній арені із суб'єктами рівня індустріального розвитку і новими – із системою вже постіндустріальних проявів і взаємодій.

Таким чином, сьогодні на міжнародній арені відстоюють свої економічні інтереси (а отже, тією чи іншою мірою впливають на Україну) національні економічні структури більшості держав. Об'єднуючись у національні корпорації, такі економічні структури отримують можливості здійснювати помітний у загальнодержавному масштабі вплив, дедалі частіше діють з урахуванням закономірностей функціонування міжнародних ринків, втягуючи внутрішні економічні ринки, фактично, у систему глобальних економічних відносин. Процес швидкого перетворення національних корпорацій у ТНК, у глобальні корпорації посилює глобальні впливи з усім спектром позитивних і негативних їх проявів у житті кожного народу, кожної держави.

Економічний глобалізм ХХ ст. у його останній чверті внаслідок закономірного технологічного стрибка перетворив інформаційну індустрію, що обслуговує процес економічного розвитку, на особливу, якісно нову галузь у загальній структурі економіки, що стала плацдармом, з якого, власне, почалася нова, інформаційна епоха. Розпочалося продукування товару нового типу, глобального товару з новими економічними властивостями, необмеженого відтворення й накопичення багаторазового використання – інформації³.

Масове входження в ринковий обіг нового товару, заснованого на інформаційних технологіях виробництва і реалізації останнім ча-

сом дедалі відчутніше позначається на характері зовнішніх впливів на українське суспільство. У впливі зарубіжних ринків, що в сукупності сприймаються як дія глобального ринку в Україні, акцент зміщується щодалі більше саме в інформаційну сферу. Це зумовлюється насамперед зазначеними вище структурними особливостями сучасного товару. При цьому важливою є та обставина, що втілений у цьому товарі інтелектуальний потенціал, нагромадження знання виробника стають порівняно з впливом товарів предметної сфери і фактором масового переливання капіталів на завершальному етапі індустріальної епохи розвитку несумірно більш відчутними й дієвими. Вплив цього продукту на свідомість членів суспільства позначається на духовній його сфері, роз'їдаючи традиційні межі національної самобутності, самоідентифікації, своєрідності всієї системи інформаційних баз українського суспільства.

Вплив інтелектуального змісту продуктів сучасного виробництва під час його просування на українські ринки є важливою, проте не єдиною формою впливу на духовний світ українського суспільства в його теперішньому відкритому статусі. Ідеться також не лише про зростаючу могутність рекламної індустрії з величезними на сьогодні фінансово-технічними можливостями налагодження рекламного супроводу економічної діяльності. На прикладах діяльності нинішніх найбільших державно-корпоративних економічних структур простежується тенденція до створення оптимального соціально-культурного, соціально-економічного середовища в глобальних масштабах для здійснення їх економічних і політичних намірів загальноцивілізаційного масштабу.

Уже сьогодні в діяльності цих структур в Україні, нерідко підтримуваних міжнародними економічними організаціями, бачимо чітку політику відстоювання інтересів, що забезпечують вирівнювання економічних, соціально-політичних показників у сформованому вже колі країн-лідерів, а також ТНК за рахунок української та інших держав, слабших за основними сучасними показниками життєздатності. Така узгоджена політика дає можливість лідерам глобалізації поки що не входити в антагоністичні суперечності між собою, вирішуючи проблеми розвитку, пов'язані з переходом в інформаційну епоху, за рахунок третіх країн.

Прикладом може слугувати і фактичне блокування на міжнародних ринках української високотехнологічної продукції: ракетної техніки, найновіших зразків авіатехніки, обмеження ринків високорозвинутих країн для продукції української металургії, експансія масової культури, особливостей способу життя тощо.

Практика проведення ринкових реформ в Україні демонструє фактичне нав'язування Україні, як й іншим країнам, що не входять до «золотого мільярда», ідеології в усіх сферах суспільного життя, виробленої саме в процесі еволюції націй-лідерів, що спричиняє втрату національних традицій господарювання, орієнтації громадського життя на зарубіжні стандарти і тощо.

На прикладі України, що була на початок 90-х років минулого століття однією з найрозвинутіших республік союзнаї держави, ці механічні, неадаптовані зовнішні впливи особливо помітні. Про них можна говорити й аналізуючи практику економічних перетворень на селі, що призвела до масового зубожіння населення, і проведену приватизацію, і демократизацію з утворенням сотні карликових маловпливових партій, і формування олігархічних структур із забезпеченням відповідного рівня демократизації суспільства. Таким чином, слабке суспільне самоуправління, економіка, що не може ефективно діяти на світових ринках, відсутність загально-визнаної національної системи цінностей, навколо якої могло б гуртуватися суспільство, якраз і створює сприятливі умови для утвердження впливу зарубіжних лідерів-глобалізаторів. Проте останні зацікавлені не в розвалі господарства в країнах за межами «золотого мільярда», а лише в збереженні та збільшенні дистанції з країнами-лідерами в процесі розвитку. Це дає змогу дієвого контролю основних суспільних процесів у країнах-асистентах для подальшого розвитку лідерів. Асистенти ж поступово втрачають умови для національного розвитку, опори на національні традиції у всіх сферах суспільного життя.

Ставши однією з таких країн, Україна хоча й матиме можливість для певного економічного розвитку у сфері хліборобства, сировинних галузях і галузях, насамперед пов'язаних зі шкідливим виробництвом, але поступово втрачатиме і втратить провідні позиції у фундаментальних науках, розробці високоінтелектуальних технологій і виробництві продукції на базі таких технологій. Перебу-

вання серед країн-асистентів розвитку «золотого мільярда», таким чином, звузить можливості для входження в глобальний інформаційний простір з важливим суспільно значущим інтелектуальним продуктом.

І хоча з початку існування сучасної незалежної Української держави виявлено чимало ознак негативних тенденцій в еволюції нашого суспільства (це було пов'язано з малоефективним керівництвом суспільними механізмами, слабкістю економіки, залишковим фінансуванням академічної науки й освіти, не-ефективною приватизацією, повільним формуванням єдиного суспільного організму тощо), однак вона має ще серйозні аргументи для достойного входження у світову спільноту. І важливо їх якомога ефективніше використати. Необхідно підкреслити, що це використання не можливе без сучасного в технологічному сенсі, стратегічно вивіреного і спланованого професійного інформаційного супроводу, подання цього супроводу в глобальному інформаційному просторі.

Одним з таких аргументів є сприятливе географічне положення України, що є потенційною можливістю для розвитку соціальних комунікацій усіх видів. Крім наявних ще корисних копалин, високопродуктивних чорноземів, сприятливого помірного клімату, саме розташування Української держави пов'язане з розміщенням важливих євразійських та системи Північ – Південь, різноманітних і дуже важливих для світової економіки транспортних магістралей. Україна розташована в самому центрі міжцивілізаційних контактів. Залежно від ефективності використання цього фактора, він може бути або ж підмогою для економіки країни, або ж перетворитися на додаткову загрозу для України у зв'язку зі зростаючими міграційними процесами, зіткненням економічних, політичних інтересів могутніх сусідів тощо.

Значення географічного положення України посилюється фактором відкритості її суспільства. Це може бути і додатковою аргументацією для закріплення серед впливових держав у світі і водночас спричинити зростаючі проблеми, пов'язані з негативними впливами глобалізації (Україна вже відчула ці впливи насамперед у важкоконтрольованих міграційних процесах, проблемах поширення наркоманії, СНІДу, інших епідемічних захворювань тощо).

Серед транспортних можливостей України для її економіки і для зміцнення її позицій у світі за умілого господарювання істотне значення мають магістральні газо- і нафтопроводи, що є на сьогодні дуже важливими артеріями забезпечення паливними ресурсами (насамперед газом) країн європейської спільноти. Ураховуючи стратегічну тенденцію збільшення потреби Західної Європи в енергоресурсах, незважаючи на будівництво альтернативних шляхів газопостачання через Туреччину і обхідний газотранспортний маршрут поза Україною через Білорусь, на будівництво балтійських транспортних артерій, центральноазійський газ і нафта (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан, певною мірою Азербайджан), газо- і нафтопродукти Росії в основних своїх обсягах ще тривалий час будуть транспортуватися в Європу через Україну.

Прояв глобальних впливів у цій сфері сьогодні спостерігається у вдалих і невдалих спробах організації міжнародних консорціумів з використання цих магістралей. І якою мірою глибоким буде цей вплив залежатиме від того, наскільки вміло під час проведення відповідних переговорів Україна зуміє відстояти свої інтереси.

Це ж стосується залізничного і водного транспорту, портової інфраструктури, будівництва і експлуатації автомагістралей на рівні світових стандартів насамперед згідно із системою міжнародних маршрутів автоперевезень та комбінованих транспортних маршрутів, розвитку системи авіаперевезень.

Контроль над національною транспортною інфраструктурою, участь у керуванні транснаціональними магістралями щодо переміщення енергоносіїв, інших товарів, людей є суттєвою економічною базою для активного входження України також і у відповідний сектор глобального інформаційного простору, утвердження як рівноправного партнера.

Розвиток транспортних можливостей зумовлює переміщення дедалі більшої кількості людей, що також стає помітним фактором впливу на Україну. Особливу небезпеку при цьому становить неконтрольована міграція.

Крім криміногенних, медичних, економічних проблем, ця категорія людей, зі збільшенням її питомої ваги в українському суспільстві, здійснює неконтрольований ідеологічний

світоглядний вплив, що далеко не завжди позитивно співвідноситься з традиційним способом життя українців.

Для України міграційна проблема має ще один негативний аспект: стихійний експорт власної робочої сили, у тому числі висококваліфікованої. На жаль, держава донині не змогла організувати допомогу своїм громадянам у пошуку прийнятної роботи за кордоном на законних підставах, чим користуються для власного збагачення нерідко сумнівні, або ж навіть кримінальні, приватні структури.

У результаті працевлаштування українців за кордоном нерідко відбувається за межами правового поля. Вискокваліфіковані працівники дискваліфікуються, займаючись виконанням низькокваліфікованої, випадкової роботи. Вони нерідко позбавлені елементарних прав, умов для роботи і життя, одержують несправедливо низький заробіток. Такий стан справ негативно впливає на імідж України.

Некваліфікований, без участі й підтримки держави експорт української робочої сили, особливо кваліфікованої, є збитковим для українського суспільства. І навпаки – упорядкування цього процесу, державна підтримка, у тому числі інформаційна, може сприяти піднесенню іміджу українців і стати дієвим каналом внесення позитивної інформації про Україну і світ.

Однією з контрольованих форм переміщення людей, що здійснює певний вплив на населення України, є різні види туризму. При належній організації туризм є високорентабельною галуззю господарювання. Однак в Україні, незважаючи на сприятливі природні можливості, історично-культурне багатство, відомі в усьому світі регіони з великим оздоровчим потенціалом (Крим, Карпати, Поділля, Наддніпров'я тощо) туристична оздоровча галузь розвинута слабо і ще не реалізує свого потенціалу в масштабах країни. Туристична сфера на сьогодні практично не використовується для донесення інформації про Україну за допомогою найактивнішої частини населення іноземних країн, що відвідує Україну. Слабкою є організація рекламної діяльності, орієнтованої на зарубіжжя, інформації про нашу країну, її історію, культуру, народ. Низька ефективність цього каналу інформації про Україну відчутно шкодить реалізації потенційних можливостей.

Можна наводити й інші приклади неефективного використання Україною реально діючих каналів входження в глобальний інформаційний простір. Серед них практично незначним є використання того фактора, що, за даними голови Держкомітету України у справах національних меншин і міграції, за кордоном нині проживає від 20 до 25 млн українців. На сьогодні вони не можуть бути ефективним джерелом інформації про сучасну Україну, оскільки мають слабкий зв'язок з батьківщиною, не відчують її підтримки як на державному, так і на громадянському рівні, не мають каналів постійної інформації про її життя, допомоги у формуванні національного іміджу українця як повноправного члена міжнародної спільноти.

Дещо краще використовується як канал введення в глобальний інформаційний простір позитивної інформації про Україну факт участі Збройних сил України в міжнародному військовому співробітництві (спільні військові навчання з підрозділами армій країн НАТО, країн басейну Чорного моря, участь в організації спільних військових спеціальних підрозділів із країнами-сусідами, миротворчі місії в Африці, Югославії і найбільша – в Іраці), а також діяльність України на міжнародному ринку озброєнь. Однак і тут використовуються далеко не всі, у тому числі й деколи дуже сприятливі можливості. Особливо в тих ситуаціях, коли в цьому зацікавлені інші учасники спільних міжнародних акцій, як, наприклад, під час формування стабілізаційних сил в Іраці, антитерористичної операції в Афганістані та ін.

Узагалі, усі сфери міжнародної діяльності сьогодні, а в перспективі всі сфери суспільної діяльності не лише дають можливість, а в процесі переходу до інформаційного суспільства обумовлюють необхідність введення в глобальний інформаційний простір інформації як про зміст, характер цієї діяльності, так і про її авторів, суб'єктів суспільно значущих процесів. Із входженням у нову епоху від інтенсивності інформаційних обмінів, від розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій залежатиме успіх будь-якої діяльності. Важливим нюансом при цьому стане та обставина, що прогресивний розвиток зумовлюватиметься дедалі більшою мірою саме рівноправними обмінами.

Як уже підкреслювалося, ринкова економіка внаслідок дії механізмів її функціонування стала в усіх країнах могутнім поштовхом

до інформатизації всіх сторін суспільного життя і передумовою входження в інформаційне суспільство. У передових країнах Заходу цей процес тривав багато десятків років. Порівняно з ними впровадження сучасних технологій ринкового господарювання у постсоціалістичних країнах колишнього СРСР здійснювалося практично блискавично. У максимально відкритому суспільстві теперішньої України ці технології можуть бути сучасними або ж наближеними до сучасних, оскільки вони дедалі більше інтегруються в систему сучасних економічних відносин.

Від початку цього процесу економічні (а також і всі інші) перетворення в суверенній Україні не мали відповідної вітчизняної інформаційної підтримки, а також спеціалістів, що могли б її ефективно використовувати. Відсутність належного рівня інформатизації суспільства стала істотним гальмом ринкових перетворень, однією з основних причин допущених помилок у приватизації, формуванні «тонких» ринкових структур, після приватизаційної діяльності підприємств і, що особливо важливо, у процесі виходу на міжнародну арену самостійних суб'єктів ринку.

Цей процес обумовлений тією обставиною, що ринкові відносини – якісно інший тип життя, зі зростаючим значенням процесів саморегуляції, проявом ініціативи значно більшої частини суспільства ніж у минулому, охоплення цими процесами не лише економічного, а й усіх інших форм життя. Ринкові відносини потребують від дедалі більшої кількості членів суспільства постійного прийняття власних рішень, точнішого вибору їх у багатоваріантних ситуаціях, для чого потрібні достатні обсяги якісної інформації. В умовах розбудови суверенної України всі ці процеси ускладнювалися стислими часовими межами перехідного періоду, коли співіснували настанови, елементи системи ціннісних орієнтирів соціалістичної, адміністративно-командної моделі управління, напрацьований власний досвід в умовах перехідного періоду, рецепти, схеми організації економічного, соціально-політичного життя, упроваджені за активного сприяння зарубіжжя.

З удосконаленням дії ринкових механізмів в Україні функціонування і розвиток дедалі більшої кількості суспільних структур, і не лише економічних, залежить від якості управління саме цими структурами, від якості аналізу ситуації, в

яких вони діють, прогнозу, ініціативи тощо. Усе це потребує кваліфікованого користування різноманітними джерелами інформації, і не лише спеціальної. Так, скажімо, для керівника сучасної бізнес-структури при прийнятті рішень корисною є не лише специфічна біржова інформація, рекламні матеріали, аналітика з аналізом динаміки й розвитку тих чи інших ринків тощо, а й інформація про правову базу, в якій будуть здійснюватися ті чи інші операції, політологічна інформація з характеристикою розвитку політичних процесів, розстановки політичних сил, з урахуванням якої можна спрогнозувати можливі тенденції в економічному розвитку суспільства. Певні запити задовольняє наукова й навчальна інформація. Свої корисні функції виконує інформація розважальна.

Таким чином, з реорганізацією українського суспільства на ринкових засадах у ньому поступово формується власний інформаційний ринок, власна інформаційна інфраструктура. Розвиток її елементів визначають не лише внутрішні закономірності інформаційного середовища ринку, а й значною мірою механізми розвитку суспільства в цілому. Унаслідок інтенсифікації інформаційних обмінів усередині української системи інформаційних баз їх поповнення здійснюється за рахунок широкого потоку вже готової для використання в умовах ринкових відносин іноземної інформації та продукції вітчизняних інформаційних структур, що поступово пристосовувалися до сучасних суспільних запитів.

Відкритість українського суспільства створила умови, за яких на внутрішньому інформаційному ринку разом з українськими виробниками інформаційної продукції (газет, журналів, книг, технічної літератури та документації, рекламної продукції, комп'ютерних видань, сайтів, баз, пошукових систем, програмного забезпечення, радіо- і телепрограм, аудіо- та відеокасет, компакт-дисків, інформації на інших носіях, засобів тиражування інформації, зберігання й розповсюдження) успішно конкурують зарубіжні виробники інформації.

Водночас сьогоденне українське суспільство не виконує дуже важливої умови входження в інформаційну епоху. Воно користується, як правило, пропонованою йому ззовні інформацією

(не стільки потрібною, скільки пропонуваною!) і генерує дуже мало власної інформації про свої ринки, про свої можливості в глобальний інформаційний простір. Воно ще не стало діючим гравцем на глобальних інформаційних ринках.

Варто зауважити, що в сучасних умовах у цьому процесі дуже важливим є фактор часу. Сьогодні ринкові відносини у сфері інформації вже динамічно розвиваються. Конкурентні механізми постійно стимулюють удосконалення діяльності всіх суб'єктів виробничого процесу, удосконалення продукції і системи послуг, реклами своїх можливостей, просування свого продукту в нові сегменти глобального інформаційного простору, поглиблюють проникнення у дедалі нові й нові сфери життя різних країн і народів, готуючи умови для економічної і всіх інших видів експансії.

Водночас загальноновизнана точка зору про те, що відповідне інформаційне забезпечення має сьогодні не лише супроводжувати, підтримувати будь-яку економічну і взагалі суспільну діяльність, а й випереджати її на обраних напрямках, готувати відповідний ґрунт для реалізації задуманих проєктів, знайшла своє підтвердження на прикладах невдалої діяльності з просування українських товарів на ринки не лише високо-розвинутих країн Заходу, але й на азійських, латиноамериканських, африканських ринках. При цьому маються на увазі і ринки озброєнь, і машинобудування, і сільськогосподарської продукції, й інші, на яких Україна об'єктивно може виступати з високоякісною, конкурентоспроможною продукцією. На жаль, протягом усього часу ринкових перетворень в Україні саме незадовільна інформаційно-аналітична діяльність дуже часто стає причиною слабкого, нерішучого входження українських товарів і послуг на зовнішні ринки, особливо на ті, що є новими для нас.

Утім, аналізуючи технологічний рівень української інформаційної сфери порівняно із застосуванням зарубіжних інформаційних технологій, можна зробити не вигідне для них порівняння і під час розгляду рекламно-інформаційної роботи на наших власних ринках, у впливах на наше власне суспільство.

Як показує реальність, відставання від західних країн в інформаційній сфері протягом останнього десятиріччя не зменшилося,

а, навпаки, зросло. До того ж Україна істотно втратила вплив на формування національного інформаційного простору.

Оскільки інформаційний ринок розвивається з певним ви-передженням еволюції структури відносин ринкового су-спільства, його інфраструктура розвивається також від-повідно до потреб ринкових інститутів. Як зауважує О. Г. Білорус, у методології досліджень глобалізму і глоба-лізації останнім часом перемагає саме комплексний систе-мний підхід до аналізу інформаційного прояву глобалізації з економічним, геополітичним, соціальним, екологічним, соці-ально-культурним факторами ⁴. Значення комунікацій глоба-лізму як локомотивного фактора суспільного розвитку вичер-пно пояснює М. Кастельс, зауважуючи, «що при цьому роз-глядаються технології для впливу на інформацію, а не просто інформація, призначена для впливу на технологію, як було у випадку попередніх технологічних революцій», і, оскільки «ін-формація є інтегральною частиною будь-якої людської діяль-ності, усі процеси нашого індивідуального і колективного іс-нування безпосередньо формуються (хоча, зрозуміло, не де-термінуються) новим технологічним способом» ⁵. Саме цим спричинена та обставина, що процеси інформатизації зі сфери економіки активно проникають у всі сфери життя суспільства в усіх країнах. Водночас найпродуктивніший напрям розвитку інформаційних технологій пов'язаний з формуванням соціаль-них інформаційних структур та інфраструктури, що забезпе-чує їх функціонування. Вітчизняні дослідники констатують у зв'язку з цим, що в умовах постіндустріальної економіки ви-робництво і використання знань стає найбільшим пріорите-том національних економічних стратегій високорозвинутих країн світу ще з початку 70-х років минулого століття. І сьо-годні Україна, як і більшість інших країн СНД, відстала від США і Японії в питаннях фінансування розвитку науки приби-лизно на 50–60 років.

Ця обставина зумовила особливе відставання у формуванні та розвитку аналітичних структур, структур створення інформації на базі інформації і структур подальшого порядку узагальнення й аналізу. Оскільки сьогодні такі структури (на Заході – «фаб-

рики думки») використовуються з метою підготовки інформації й напрацювання необхідних рекомендацій для прийняття особливо важливих рішень у найважливіших сферах суспільної діяльності (в обороні, бізнесі, політичній діяльності, насамперед на міжнародному рівні), їх діяльність з тих чи інших міркувань має, як правило, конфіденційний характер і особливо не рекламується. Проте діяльність таких структур, враховуючи зростаючу складність процесів суспільного життя, зростаючі обсяги генерованої людством інформації, набуває дедалі більшого значення і зростаючих перспектив для розвитку. Для України у зв'язку зі слабким розвитком усієї інформаційної інфраструктури, з недостатньо розвинутим попитом на інформаційну продукцію, у свою чергу пов'язаним з недостатньою кваліфікацією значної частини управлінських кадрів, бізнесменів та керівництва громадськими організаціями, відставання у створенні аналітичних, інформаційно-аналітичних структур на сьогодні не є особливо відчутним. Проте варто зауважити, що наявне відставання є відставанням, відкладеним у майбутнє.

Вже сьогодні Україна належить до тих країн, на які здійснюється масований вплив інформаційної інфраструктури глобального інформаційного простору. Цей вплив можна назвати першою хвилею глобальної дії на суспільство, структуроване переважно за законами індустріальної доби, що відходить у минуле. Через це основним інформаційним продуктом глобальної дії є «інформація для всіх», фактологічна, розважальна та інша, інтерпретована згідно з позицією її виробника, його інтересами.

Нині основні інформаційні структури (підприємства), що забезпечують глобальне висвітлення новин у світі, – це Reuters (Великобританія), AFP (Agence France Press, Франція) і AP (Associated Press, США). Конкуруючи між собою на тактичному рівні, вони намагаються утримувати стратегічний контроль над задоволенням запитів основної маси споживачів фактологічної інформації⁶. Звертає на себе увагу така обставина: з 70-х років ці агентства поступово стали також глобальними агентствами з фінансової, історичної, торговельної та іншої інформації⁷. І цим було розпочато перехід до постачання на ринок інформації нових продуктів, з вищим рівнем аналітичного узагальнення фактів,

орієнтованих на спеціальні категорії споживачів у глобальному інформаційному просторі. Очевидно, саме з цього періоду можна говорити про прояв нової глобальної структуризації суспільства, формування загальносуспільних однотипних інформаційних баз.

Серед інших інформаційних агентств глобального впливу потрібно згадати російське «ИТАР-ТАСС», що також входить до п'ятірки найбільших агентств світу, а також РІА-Новости. Дослідження демонструють, що, «відповідно до загальносвітової тенденції зростання частки аналітичної роботи в процесі інформаційного забезпечення, в Росії збільшилася кількість організацій, що займаються обробкою інформації. Разом з державними аналітичними центрами, що існують практично в усіх державних установах з розгалуженою системою академічних інститутів, що разом з фундаментальними розробками здійснюють і прикладний аналіз, виникає нове явище – незалежні інформаційні центри»⁸.

Крім того, досить широку аудиторію в глобальному інформаційному просторі мають регіональні і міжрегіональні агентства, які з певними застереженнями можна віднести до категорії глобально демократичних. Вони орієнтовані на аудиторію в країнах, що належать до Руху неприєднання, у країнах, що розвиваються. Серед них, наприклад, The Pan African News Agency – Панафриканське агентство новин.

Система інформаційних агентств стала основним джерелом загальносуспільних новин і – через специфіку їх уведення в інформаційний простір – засобом політичного та ідеологічного впливу. Перетворення інформаційної діяльності на різновид економічної діяльності дало змогу глобальним інформагентствам стати могутніми економічними структурами (з мільярдними оборотами в доларах США), що поширюють свою діяльність у споріднені інформаційні та комунікаційні галузі, відіграють вирішальну роль у міжнародному телевізійному потоці новин, у забезпеченні оперативною інформацією усієї системи ЗМІ, у тому числі електронних.

У той же час інформаційні агентства України, крім хіба що Укрінформ, Інтерфакс-Україна та УНІАН, у глобальному інформаційному просторі майже непомітні, мають слабку технічну

базу, орієнтовані на сегмент внутрішнього інформаційного ринку з участю насамперед регіональних ЗМІ, певною мірою владних структур і бізнесу.

Дослідження показують невирішеність на даному етапі проблеми забезпечення державної інформаційної вертикалі засобами ЗМІ, поширення об'єктивної інформації про Україну за допомогою телебачення і радіо в глобальному інформаційному просторі, вплив значної частини спеціалістів зі слабозабезпечуваних державних у комерційні структури ⁹.

Сьогодні українські вчені доходять висновку про «відсутність у багатьох сегментах вітчизняного медіа-ринку об'єктивних умов для функціонування економічно незалежних засобів масової інформації», констатують «майже повну несформованість повноцінного ринкового конкурентного середовища ЗМІ» ¹⁰.

Водночас динамічний розвиток інфраструктури глобального інформаційного простору на прикладі розвитку лише технологій поширення першого рівня інформаційних продуктів, фактологічної інформації порівняно з ситуацією в Україні дає підстави для серйозного занепокоєння. Необхідно зауважити, що донедавна українське суспільство відчувало порівняно невеликий інформаційний тиск зарубіжжя. Період кардинальних соціально-економічних змін (що супроводжувався високим рівнем невизначеності, у тому числі у правовій сфері, а також мовні бар'єри, настороженість частини населення внаслідок тривалого проживання в закритому суспільстві) зумовив вичікувальну позицію за кордоном стосовно України, що призвело до тривалого очікування початку повномасштабної інформаційної агресії.

Однак цей час минає. Унаслідок входження України в міжнародну спільноту, зростаючої відкритості її суспільства і водночас слабкості власної інформаційної структури ставить перед українським суспільством у період входження цивілізації в інформаційну епоху надзвичайно складні проблеми. І ці проблеми особливо відчула вітчизняна інформаційна інфраструктура в період загострення кризових явищ у світовій економіці.

Варто розглянути одну дуже красномовну обставину з іншого боку: переважна більшість складових вітчизняної інформаційної структури працює сьогодні без опори на серйозні інформаційні

бази, інформаційні центри. Вони користуються лише оперативними, новими потоками інформації. Відповідно, інформаційні продукти створюються «для домашнього вжитку», у більшості є легкодумними, такими, що не в змозі представити Україну в глобальному інформаційному просторі достойно і корисно. Усе це демонструє, що вирішення проблеми підвищення ефективності інформаційного виробництва в Україні має пройти через загальнонаціональне усвідомлення цієї проблеми, суспільну солідарність у практичних кроках вирішення не так незрілої, як перезрілої вже проблеми, підтриманої збалансованою, системною іміджевою програмою загальнодержавного рівня.

6.2. Особливості розвитку електронного ресурсу бібліотек у системі наповнення інформаційних комунікацій

Формування фондів бібліотеки як громадських інформаційних центрів, постійне джерело поповнення соціальних інформаційних баз усіх рівнів є важливим елементом прояву безперервного культурного процесу, починаючи з часів перших спроб письмової фіксації усвідомлених фактів життя людиною. З розвитком писемних технологій і механізмів поповнення письмовими матеріалами відповідних суспільно значущих центрів значення того виду діяльності, яке сьогодні називають комплектуванням, для розвитку культури на базі духовної – у найширшому розумінні цього слова – спадщини попередніх поколінь зростає.

Під впливом загальноцивілізаційної тенденції до прискореного розвитку суспільства, якісних перетворень в усіх його структурах і зростаючих потреб, пов'язаних з реалізацією цієї тенденції, у виробництві нової та підвищенні ефективності використання наявної інформації насамперед на базі електронних технологій у нинішній і, особливо, пов'язаний із ним період прогнозованого майбутнього саме електронний спосіб фіксації інформації, очевидно, має бути визначальним у характеристиці нинішнього етапу в історії формування фондів бібліотек.

На користь такого твердження вже сьогодні ми маємо ряд аргументів. Значна їх частина переконливо підтверджена практикою інформатизації в нашій країні, роботою щодо забезпечення доступу до сучасних інформаційних ресурсів дедалі ширших верств населення, практичним використанням їх в інтересах розвитку українського суспільства, активізацією дедалі більшої кількості соціальних структур, усіх категорій громадян під впливом необхідної для всебічного розвитку інформації. Із впровадженням у широку суспільну практику електронних інформаційних технологій такий доступ надає користувачам нові, незрівнянно більші можливості для подальшого розвитку, ніж вони мали у своєму розпорядженні ще якихось два десятиріччя тому.

По-перше, електронні технології дають можливість наймасштабнішого доступу до інформації, до обсягів, які не співставні з фондами найбільших бібліотек світу на всіх доелектронних носіях.

По-друге, електронний доступ до вітчизняних і зарубіжних документальних ресурсів із використанням наявних уже комп'ютерних пошукових систем прискорюється навіть у процесі здійснення бібліотеками лише першого кроку до комп'ютеризації — створення електронних каталогів документного фонду. Він може стати практично миттєвим у процесі переведення документної основи в електронну форму.

По-третє, електронний доступ до системи даних про наявні документальні фонди розкриває додаткові можливості використання їх інформаційного потенціалу на стиках різних наук, різних напрямів інформаційного виробництва в їх синтезі.

Вирішальною стає роль електронних технологій у процесі розширеного виробництва інформації й підвищення ефективності керування наявними інформаційними ресурсами.

Комп'ютерна техніка розкриває досі небачені можливості щодо фіксації явищ навколишньої дійсності, систематизації одержаних результатів, виведення закономірностей і одержання таким чином приросту нового знання.

У зв'язку з застосуванням електронних технологій у процесі виробництва інформації за рахунок одержаних можливостей залучається до нього дедалі більша кількість соціальних структур, людей, що в суспільному розподілі занять знаходять свою нішу саме

в даній сфері. При цьому якісні показники діяльності зростаючої кількості структур, що продукують нову суспільно значущу інформацію, зменшення помилкової, нераціональної затрати сил значною мірою зумовлюється опорою на наявну вже суспільну практику, досвід попередніх поколінь, акумульований в існуючому вже інформаційному ресурсі суспільства. Таким чином, посилення роботи щодо введення в суспільний обіг інформаційних ресурсів бібліотек в електронному вигляді сприяє розширенню доступу до нього найбільш зацікавленої частини суспільства, пов'язаної з виробництвом інформації, і в результаті – значному приросту інформаційного потенціалу суспільства. Електронні технології в інформаційній сфері забезпечують уже сьогодні зростаючу ефективність використання цього потенціалу в забезпеченні потреб, пов'язаних з необхідністю вдосконалення управлінської роботи, діяльності громадських організацій, бізнесу, науки, культури. Відповідно до викликів сьогодення всі ці структури потребують оперативного, якісного і вичерпного інформаційного забезпечення.

На базі електронних технологій сьогодні ґрунтується вся система вертикальних і горизонтальних зв'язків у процесі розвитку інформатизації суспільства. Упровадження вискоєфективних космічних, кабельних систем зв'язку дедалі більше сприяє вдосконаленню комплектування бібліотечних фондів. За допомогою сучасних ліній зв'язку створюються можливості різкого збільшення інформаційного потенціалу сучасних бібліотечних закладів шляхом кооперації їх фондів. Таким чином, створюються передумови для покращення циркуляції інформації в масштабах загальнонаціональної інформаційної бази, удосконалюється відповідний системоорганізуючий механізм загальнонаціональної інформаційної бази. У цих умовах, залишаючись основними центрами зберігання інформаційних ресурсів, бібліотечні установи – що красномовно демонструє уже практика сьогодення – будуть розвиватися також як активні оператори інформаційними масивами в інтересах суспільних інститутів, в інтересах суспільства. Вони, очевидно, мають ставати своєрідними методичними центрами з керування інформаційними потоками і ефективного використання інформаційних ресурсів. Ці питання набувати-

муть дедалі більшої актуальності для широкого користувача в процесі входження суспільства в його постіндустріальний, інформаційний етап розвитку. І тому, очевидно, у комплектуванні всіх бібліотечних установ значна увага буде приділятися інформації, пов'язаній із впровадженням пошукових програмних систем, програм відбору і структуризації інформації за тематичною ознакою, документальної бази, що стосується розвитку процесу управління інформацією в цілому.

Поряд з комплектуванням системи бібліотечних установ інформацією, виготовленою вітчизняним виробником, електронні технології дають змогу успішно комплектувати фонди бібліотек інформацією глобального інформаційного простору, доступ до якої здійснюється через Інтернет.

Узагалі користування цією інформацією в українському суспільстві значно поширюється. І бібліотечні установи помітно відстають у цьому процесі. Відсутність належної технічної бази сьогодні не дає їм змоги підписатися на використання систематизованих платних інформаційних масивів. У зв'язку з цим при масовому використанні інтернет-технологій переважна більшість українських користувачів має справу з безоплатними інформаційними ресурсами невисокої якості, що виставляються в Інтернеті з рекламними або ж іншими неінформаційними цілями, або ж із випадковими, несистематизованими інформаційними матеріалами. І це також знижує загальну цінність використовуваних продуктів. Водночас інтеграція України в систему міжнародних економічних, політичних, культурних зв'язків вимагає активного входження її в глобальний інформаційний простір, ефективного використання його потенціалу для свого розвитку.

Уже сьогодні існує чітко виражена суспільна потреба в комплектуванні бібліотечних закладів Української держави високоякісною, сучасною інформацією з інформаційних масивів Інтернету. Можна прогнозувати з переконливою імовірністю, що для її задоволення буде розвиватися процес формування відповідної правової бази такого роду діяльності і узгодження її з відповідними міжнародними правовими документами, будуть вирішуватися технічні проблеми, пов'язані з необхідністю

збереження і ефективного керування великими обсягами електронної інформації, будуть викристалізовуватися також критерії підготовки нової категорії інформаційних працівників – спеціалістів з використання інформаційних масивів Інтернету. До того ж будуть розроблятися питання стратегії комплектування бібліотек інтернет-інформацією, критерії адаптації зарубіжних інформаційних ресурсів до використання в Україні, вирішуватиметься мовна проблема для користувачів як через інтенсифікацію перекладацької діяльності з мов, найбільш поширених в Інтернеті, так і шляхом оволодіння цими мовами користувачами.

Таким чином, навіть на базі наведених аргументів можна зробити висновок, що значення електронних інформаційних технологій у забезпеченні інформаційних запитів суспільства вже сьогодні є дуже важливим і завтра набуватиме рис визначальних. Саме з урахуванням цієї обставини має визначатися теперішній стан документопостачання бібліотек. Сучасні бібліотекознавчі дослідження дають можливість уточнити датування цього періоду (і, відповідно, завершення попереднього). У 1955–1980 рр., як зазначає А. А. Соляник, «спеціальні наукові та технічні бібліотеки підприємств почали опановувати комп'ютерні технології, у їх фондах дедалі більшу питому вагу займало машинопрочитування документів. Серед джерел документопостачання бібліотек цих типів важливе місце посіли органи науково-технічної інформації»¹¹. Ці роки, очевидно, і можуть вважатися початком третього етапу документопостачання.

Варто також зазначити, що культурологічне значення електронних інформаційних ресурсів як засобу фіксації на електронних носіях здобутків людської культури в широкому значенні цього терміна в процесі глобалізації формування глобального інформаційного простору, орієнтації в загальноцивілізаційному вимірі на розвиток у напрямі до суспільства знань стрімко зростає. Порівняно з дією всіх інших форм фіксації культурних надбань людства постійно збільшується рівень їх впливу на суспільну свідомість. Усі дослідження вказують на те, що вплив електронних джерел інформації на дедалі більшу кількість людей зростає в часовому вимірі, стає регулярним. Про його наслідки свідчить навіть певна тривога соціальних психологів

стосовно зростаючої комп'ютерної залежності постійних користувачів Інтернетом.

Зростаюче значення електронних ресурсів у задоволенні інформаційних запитів суспільства зумовлює вироблення сучасної стратегії комплектування цими ресурсами фондів бібліотек. Ця стратегія має як передбачити врахування конкретних запитів користувачів, так і бути відображенням загальнокультурного процесу розвитку суспільства. У тактичному плані у процесі комплектування бібліотек електронною інформацією один з основних підходів має враховувати конкретні запити користувачів, що пов'язані з вирішуваними ними проблемами в економічній, політичній, соціальній сферах, а також задовольняти всі інші можливі потреби. Бібліотеки мають довести свою спроможність у нинішніх умовах задовольнити такі потреби, довести свою потрібність, необхідність для успішної роботи управлінських структур, бізнесу, наукових установ, громадських організацій, для різних категорій людей з їх сучасними запитами.

У процесі розробки стратегії комплектування бібліотекам необхідно бачити свого користувача, прогнозувати еволюцію його запитів як до змістовної форми обслуговування, так і до форм співробітництва з ним бібліотеки в напрямі якомога більш ефективного використання інформації. У зв'язку з цим після періоду бурхливих суспільних перетворень бібліотечні заклади для осучаснення своєї діяльності мають спиратися на постійно діючий процес соціологічних досліджень та наукового прогнозування. Стратегія комплектування сучасних бібліотек має враховувати також загальну тенденцію до збільшення кількості дистантних користувачів і значного урізноманітнення їхніх запитів. Тому вона має передбачати наявність кооперативних зв'язків з іншими бібліотеками і враховувати таку кооперацію в плануванні поповнення фондів.

За умови роботи в режимі розподіленої в просторі електронної бібліотеки на базі електронних ресурсів Інтернету потрібно також постійно враховувати необхідність забезпечення логічних зв'язків між її елементами. Як зазначають з цього приводу дослідники, «сполучення елементів має здійснюватися

автоматично, оскільки, по-перше, тільки таким чином можуть бути враховані всі зв'язки і, по-друге, це може дати змогу підтримувати їх в актуальному стані. Це ж стосується і зв'язків, що встановлюються між документами локального електронного фонду»¹². Таке застереження є однією із форм адаптації інформаційних масивів глобального інформаційного простору до фондів бібліотечних закладів. Стратегія комплектування має враховувати також й інші застереження, пов'язані з вимогами інформаційної безпеки, створення умов для національного культурного розвитку тощо¹³.

Крім того, потрібно ще підкреслити, що стратегія комплектування фондів бібліотечних закладів не повинна зводитися лише до задоволення сьогодишніх запитів різних суспільних інститутів, різних користувачів. Якщо бібліотечні заклади обмежаться лише цим, їх фонди відображатимуть лише певні фрагменти, хоча, можливо, і дуже важливі в загальному культурному процесі. Водночас за браком суспільної уваги (через фінансові та інші проблеми) деякі напрями суспільної діяльності, наприклад у науці – фундаментальні дослідження, у культурі – деякі напрями культурно-освітньої роботи, втрачають темпи свого розвитку і підтримку інформаційного ресурсу бібліотек при орієнтації лише на наявні запити для інформаційного забезпечення.

Нерівномірність розвитку в різних сферах суспільної діяльності і, відповідно, нерівномірний приріст суспільно значущої інформації, незбалансоване формування фондів бібліотек є не лише негативним проявом у загальнокультурній сфері сьогодення. Нерівномірне відповідно до основних напрямів суспільної діяльності наповнення інформаційних баз стане ненадійним стартовим майданчиком для подальшого розвитку суспільства, для його культурного поступу. У зв'язку з цим саме електронні інформаційні ресурси глобального інформаційного простору з урахуванням зазначених вище застережень і можуть стати ефективним джерелом поповнення фондів – новою оперативною інформацією в тих їх розділах, де вітчизняної інформації для рівномірного наповнення не досить. Оскільки, як відомо, «комплектуватися всім» у сфері електронної інформації неможливо, стратегія формування фондів має передбачати набутий практикою досвід –

інформаційне забезпечення системи спеціалізованих, кооперованих своїми фондами бібліотек.

Зростає суспільне значення бібліотек, що має найближчим часом проявитися у зв'язку з орієнтацією Української держави на розвиток шляхом інформатизації, зумовлює важливу роль цих громадських інформаційних центрів у реалізації громадянського завдання, а саме: утвердження духовно-ціннісних орієнтирів, сучасних духовних цінностей нашого народу через комплектування і надання суспільним інститутам необхідної вітчизняної інформації та інформації глобального значення. І ця тема також має бути передбачена стратегією комплектування фондів електронною інформацією.

У глобальному вимірі підходи до цього аспекту комплектування мають визначатися, виходячи з того, що сучасне міжнародне співробітництво має ґрунтуватися на переконаннях у необхідності поваги до спільних духовних цінностей і переконань, що базуються на сформованих уже елементах глобальної етики. До неї сьогодні входять п'ять основних елементів: рівність, права і відповідальність людини, демократія, захист меншин, мирне врегулювання конфліктів і справедливі переговори¹⁴. Предметом уваги комплектувальників мають бути також матеріали, що відображають зміст і утверджують загальнодержавні, національні духовно-ціннісні орієнтири. Це особливо важливо в умовах глобальних інформаційних та й не лише інформаційних впливів.

У процесі комплектування бібліотечних фондів електронною інформацією варто звернути увагу на таку її особливість, як висока керованість. У зв'язку з цим значно розширюються можливості її використання. Вона дає змогу розвиватися фантазії автора (оператора), ефективно використовується під час вирішення проблем на стиках науки, піддається автоматизованому групуванню в процесі використання різномірних джерел, вирішення завдань надгалузевого масштабу, у гуманітарній сфері. Очевидно, усі ці особливості електронної інформації мають враховуватися під час зіставлення інформаційних ресурсів на різних носіях для визначення оптимальної форми використання.

6.3. Розвиток джерельної бази вітчизняного інформаційного середовища і перспективи розвитку інформаційних комунікацій

Розвиток інформаційної бази українського суспільства здійснюється, по-перше, шляхом нового інфотворення та переведення в сучасний формат вітчизняних інформаційних ресурсів, що містяться на всіх видах носіїв, удосконалення структури керування ними і введення в обіг у зв'язку зі зростаючими потребами суспільства; по-друге, відбором необхідних ресурсів із глобального інформаційного простору.

Зміцнення інформаційної бази українського суспільства також пов'язане із впливами як внутрішніх, економічних, політичних та інших, так і зарубіжних чинників, як позитивних, так і негативних. Відповідно до перебігу подій суспільного життя, активізації зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на наше суспільство, ті чи інші складові цього впливу набувають особливої важливості.

В умовах нинішньої кризи наша національна економіка опинилася якщо не в центрі, то, безсумнівно, на передовій не лише економічних, а й інформаційних протистоянь. І можна констатувати, що в драматичний період входження в кризу, різкого спаду виробництва, загострення соціальних проблем тощо Україна програла інформаційні протистояння, інформаційні атаки на національну економіку, на весь зміст державної політики в цей дуже відповідальний період життя нашого суспільства.

Моніторингова діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) НБУВ демонструє, що, починаючи з жовтня – листопада 2009 р., різко зростає критична тональність переважної більшості ЗМІ, що діють в українському інформаційному просторі і навколо нього. Вона спрямовується на утвердження в громадській думці вигідної зарубіжним економічним конкурентам точки зору про безперспективність української економіки як у період найбільш активної фази кризи, так і в післякризовий період. До того ж використовується різноманітна аргументація, що підводить користувачів ЗМІ до таких висновків:

- українська металургійна, хімічна промисловість, машинобудування тощо надмірно енергозатратні, технічно відсталі і не мають перспектив успішної модернізації (як переконливий

аргумент навіть наводився «витік» інформації з таємних рекомендацій російських аналітиків власникам ТНК, в яких обґрунтовується недоцільність через наведені вище аргументи реалізації планів поглинання провідних підприємств української металургії і т. д.);

- НАК «Нафтогаз України» – ненадійний партнер у поставках газу європейським споживачам;

- українці ментально ненадійні партнери («два українці – три гетьмани»), не можуть вжити ефективних заходів проти корупції і рейдерства;

- інвестиції в Україну дуже ризикові через неефективну законодавчу базу і політичну нестабільність тощо.

Варто зауважити, що дієвість цієї кампанії значною мірою посилюється нескоординованістю та розбіжністю офіційної інформації владних структур України та надмірною різкістю (уже традиційною) в оцінках ситуації в Україні багатьма українськими коментаторами й експертами вітчизняних ЗМІ. У нинішній, нелегкий для країни період, вони повною мірою використовують право на свободу слова для формування на резонансних, скандальних матеріалах власного іміджу з прицілом на майбутнє, на майбутні виборчі кампанії.

Сформована надкритична громадська думка стосовно ситуації в Україні – як усередині держави, так і за її межами – була одним з вагомих факторів відтоку фінансів з української економіки в дуже болісний для неї період спаду, сприяла тому, що цей спад став найбільшим у Європі. Однак неприсмні наслідки негативної пропаганди на цьому не закінчуються. Після переходу через кризовий екватор розпочнеться надто небезпечний для нашої економіки етап виходу з кризи, пов'язаний із жорсткою конкуренцією на міжнародних ринках, поглинанням і знищенням конкурентів. Технологічна база нашої промисловості дуже вразлива для цих процесів. Водночас негативний імідж стосовно української економіки на виході з кризи:

- негативно впливатиме на конкурентоспроможність українських підприємств на зарубіжних ринках;

- фактично блокуватиме залучення вигідних кредитів для післякризового розвитку;

– сприятиме зниженню капіталізації українських економічних структур і підвищуватиме ймовірність їх поглинань.

Усе це не лише надто негативно позначається на рейтингу України як держави із серйозними економічними можливостями, але – і це дуже важливо – негативно відбивається на процесі формування системи загальноукраїнських духовних цінностей, об'єднавчих тенденцій, виховання патріотизму в нових поколіннях.

Перебіг кризових явищ та об'єктивна потреба активного відстоювання національних інтересів в усіх сферах суспільного життя і сьогодні, і в післякризовий період вимагає ефективних дій в інформаційній сфері, створення сприятливих для подальшого розвитку умов в інформаційному просторі навколо України. І, крім заходів щодо послаблення впливу негативної пропаганди, варто звернути увагу також і на інші істотні недоліки, що мають місце в інформаційній діяльності відповідних вітчизняних структур.

Незважаючи на наявність на території України близько 40 діючих інформаційно-аналітичних структур, значну кількість вітчизняних ЗМІ, у механізмах впливу на громадську думку в нас майже відсутнє оперативне реагування на події, не працюють методи передбачення і нейтралізації можливих негативних впливів на упередження.

У нас не прийнято зі здоровою агресивністю діяти, відстоювати національні інтереси в інформаційних сегментах глобального інформаційного простору, орієнтованих на громадську думку наших опонентів, діяти на їхній території.

Надто серйозним недоліком залишається втрачене вміння бачити, аналізувати позитив у суспільному житті і, відповідно, пропагувати його в країні і за її межами. Звичайно, в атмосфері всеосяжної критики і критиканства, що переважає сьогодні в наших ЗМІ, пропаганда передових здобутків українського суспільства не є високореєтинговою. Можна говорити також про те, що в атмосфері постійних політичних протистоянь і протиборства складно знаходити позитивні загальносуспільні тенденції і не всім вигідно їх пропагувати.

Однак існує загальнодержавний, національний інтерес. Він полягає в тому, що ми не маємо права більше програвати інформаційні протистояння. У складних кризових умовах цей інтерес

вимагає поступливості щохвилинними вигодами всіх громадян Української держави, яким не байдуже майбутнє України і які мають можливість сьогодні зробити свій внесок у вдосконалення нашої інформаційної діяльності.

Сьогодні в Україні вже є достатня кількість сайтів, порталів електронної інформації, значна кількість ЗМІ, що при певній координації можуть реально представити Україну, її потенційні можливості в усіх сферах суспільного життя, сприяючи цим менш болісному виходу з кризи. Для цього потрібні лише певні координаційні зусилля, а також термінове вдосконалення правової бази для сприяння пропаганді позитивних здобутків, досвіду міжнародної співпраці і потенціальних можливостей України в справі розвитку ефективного міжнародного співробітництва. Інтереси донесення цієї інформації зарубіжним адресатам вимагають також використання основних мов міжнародного спілкування.

Необхідно підкреслити також те, що при всіх політичних суперечностях лише позитивні здобутки нашого суспільства були і є базою розвитку української державності і вони мають стати основним українським аргументом в інформаційному протистоянні в складний кризовий період розвитку українського суспільства. Значення використання позитивних аргументів в інформаційній діяльності є навіть глибшим. Воно може бути – при існуванні всіх політичних протистоянь у нашому суспільстві – важливим об'єднуючим фактором, джерелом забезпечення загальноукраїнських духовно ціннісних орієнтирів, патріотичного виховання нових поколінь нашого народу.

Процес розвитку соціальних інформаційних баз у найближчому майбутньому залежатиме від ряду факторів, вибудувати які за ієрархією важливості на сьогодні ніяк неможливо через їх значну взаємозалежність, а також через вплив зовнішніх чинників, що відбиваються на цій взаємозалежності і самі по собі залежать від напряму й реалізації темпів соціального розвитку.

Одним з таких факторів на сьогодні є технічний, технологічний прогрес. Розвиток соціальних інформаційних баз стимулюватиметься поширенням нових, високопродуктивних індивідуальних засобів долучення членів різноманітних людських спільностей до сучасних інформаційних масивів (персональних комп'ютерів,

стільникового зв'язку, розвитку інтернет-послуг тощо). Тут система ЗМІ, послугами якої користується сьогодні більшість людей, у загальному обсязі використовуваної інформації відіграватиме лише певну, чітко окреслену роль. Індивідуальні технічні засоби створюватимуть можливості дедалі більш вільного доступу до потрібних масивів інформації, відбору до використання необхідної певному представнику соціальної спільності інформації для використання її в інтересах цієї спільності, а також розвитку відповідної бази.

Технічний розвиток цих засобів у цілому спрямований на спрощення доступу до інформації членів соціальних груп людей, підвищує якісні параметри самого доступу, сприяє входженню інформаційних технологій у нові й нові сфери життя людей.

Українські дослідники звертають особливу увагу на сказане Х. Р. Веріаном (США) про те, що «персональний комп'ютер виявляється особливо затребуваним у тих формах організації, де передбачається порівняно невеликий набір стандартизованих компонентів... Існує й безліч інших прикладів інновацій у виробництві, поштовх яким дали інформаційні технології. Кількість таких прикладів у майбутньому буде лише зростати»¹⁵, що забезпечуватиме продукування нової інформації. Це явище має важливе значення з точки зору розвитку соціальних інформаційних баз, оскільки в даній ситуації звужується сфера досвідного методу продукування нової інформації^{16, 17, 18}, здійснюється вплив на якісні характеристики інформації в процесі наповнення баз, а отже, на якість базової інформації в цілому. Водночас і сам факт розширення використання інформаційних технологій у різних аспектах соціальної сфери життя людей зумовлює додаткові можливості подальшого збагачення соціальних інформаційних баз через повсякденну соціальну практику на більш високому технологічному й інтелектуальному рівні.

Розвиток інформаційних технологій з використанням постійно вдосконалюваних індивідуальних засобів оперування інформацією розвивається паралельно зі збільшенням кількості користувачів цими засобами. З точки зору розгляду перспективи еволюції баз даних процес здійснює істотний вплив на структуру інфотворчого, інфосистематизуючого середовища. На всіх рів-

нях інфотворення, відбору інформації для конкретних інформаційних баз із загального ресурсу існуючої інформації розширене застосування інформаційних технологій з використанням індивідуальних засобів роботи в інформаційній сфері сприяє систематизації інформаційних процесів за законами функціонування цих технологій. З іншого боку, створена чи оброблена таким чином інформація є більш функціональною у використанні і, отже, підвищує дієвість баз у загально-суспільних процесах.

Удосконалення індивідуальних технічних засобів і впровадження їх у масову експлуатацію сприяє включенню в роботу з інформацією дедалі більшої кількості людей. Оскільки вже доведено практикою, що робота з інформацією – найбільш високопродуктивний вид діяльності, сьогодні прослідковується тенденція включення в цю діяльність дедалі більшої кількості людей. Така тенденція набуває розвитку. Крім того, з одного боку, структуровані тематичні масиви інформації в базах сприяють підвищенню ефективності інформаційної діяльності, з іншого – члени соціальних спільностей, підвищуючи продуктивність праці за рахунок ефективного використання інформаційних ресурсів, сприяють розвитку баз, зростанню їх інформаційного потенціалу.

Удосконалення індивідуальних технічних засобів роботи з інформацією сприятиме також зміцненню внутрішньобазових зв'язків, консолідації членів соціальних груп на базі певних інтересів, на базі розвитку цих інтересів. Така консолідація, спільна діяльність, спрямована на досягнення конкретної мети, стає ще одним джерелом підвищення продуктивності використання інформаційних ресурсів.

Значно більше розширення доступу до індивідуальних засобів роботи з інформацією створює умови для формування й розвитку нових соціально значущих інтересів, самоорганізації нових людських спільностей, творення нових інформаційних баз, тобто розвитку процесів подальшого ускладнення соціальної структури суспільства у відповідь на нові виклики дійсності.

І, нарешті, індивідуальні технічні засоби роботи з інформацією сприяють якісному розвитку всього інфотворчого середовища соціальних баз: дають практично безмежні можливості для

знайомства з багатствами культури людства в широкому значенні цього слова, створюють можливості для постійного загальноосвітнього й професійного зростання, інтелектуального самовдосконалення. Вони також створюють сприятливі умови для реалізації потенційних здібностей, вивільнення творчого потенціалу людини, що, очевидно, дедалі більшою мірою сприятиме її перетворенню у більш розвинену соціальну істоту зі зростаючою творчою реакцією на навколишню дійсність.

У зв'язку з цим є слушним твердження про те, що «технологічна революція на інформаційно-комп'ютерній основі в соціально-економічному середовищі призводить до того, що електронна культура забезпечує загальне залучення та причетність до соціальних просторово-тимчасових структур»¹⁹.

Розвиток потужної комп'ютерної техніки зумовлюється зростаючими масивами інформації, яка є в розпорядженні суспільства, зростаючими його потребами в інформації та у швидкості її обробки, а також для виробництва нової інформації на базі існуючої з високим рівнем аналітичного осмислення. До того ж розвиток потужної комп'ютерної техніки помітно впливатиме на систему соціальних інформаційних баз.

По-перше, нові технічні засоби дадуть змогу концентрувати великі обсяги інформації загальносуспільного значення. Ці масиви інформації невитримують порівняння з масивами на інших існуючих носіях у найбільших сучасних бібліотеках. Така концентрація добре структурованої, керованої інформації даватиме можливість вирішення дедалі складніших проблем, що постають перед суспільством. Це особливо важливо в ієрархії соціальних інформаційних баз на рівнях загальнонаціональному, загальнодержавному, галузевому, на рівні, де відбувається вирішення загальносуспільних проблем науковими колективами Національної академії наук України тощо.

Ці бази у своїй сукупності дають можливість практично підійти до вирішення авангардних проблем цілісного пізнання, дискутованих у літературі, що мають вивести дослідника на якісно вищий щабель методики дослідження, пов'язаний із використанням не точкових характеристик предмета дослідження, а загальних характеристик, «характеристик полів»²⁰.

По-друге, потужні комп'ютерні системи сприятимуть збагаченню соціальних інформаційних баз новою відбіраною, структурованою тематичною інформацією. Ідеться про вдосконалення керування потоками постійно продукованої суспільством інформації, підготовку її для багаторазового використання в різних суспільних інтересах.

По-третє, високоефективні комп'ютерні системи – це інструмент наповнення соціальних інформаційних баз новою інформацією найскладнішого рівня продукування на найважливіших напрямках освоєння навколишньої дійсності.

По-четверте, розвиток інформаційних технологій на базі використання високоефективної техніки сприятиме вирішенню надважливої для процесу подальшого пізнання світу й найактуальшої в сучасній соціальній сфері проблеми – введення в суспільний обіг на електронних носіях інформації, що є на сьогодні в системі соціальних баз, у сучасних бібліотечних, архівних, музейних та інших закладах, наукових інформаційних центрах та інших центрах збереження інформації на паперових, магнітних та інших носіях.

По-п'яте, високоефективна, потужна комп'ютерна техніка дасть змогу прискорити створення системи загальносуспільних інформаційних центрів – банків інформації для всієї системи соціальних інформаційних баз, центрів збереження рознесеної частини інформації цих баз. Не виключено, що із суспільним усвідомленням необхідності таких центрів, із забезпеченням надійності та якості їх функціонування, з розвитком системи програмних продуктів, необхідних для високоякісного керування їх інформаційними масивами, наявна система соціальних інформаційних баз значною мірою може втратити необхідність створювати власні запаси інформації як такої. Досить буде мати вичерпні дані про місцезнаходження втих чи інших загальносуспільних інформаційних центрів цієї потрібної інформації, мати у своєму розпорядженні ефективні програмні продукти для її відбору з масивів центрів і надійні лінії зв'язку для одержання такої інформації.

Що ж стосується розвитку системи зв'язку, від космічного до кабельного, технічний прогрес у цій сфері сприятиме

розвитку ефективної циркуляції інформації. З розвитком технічного прогресу у сфері зв'язку, очевидно, знижуватимуться втрати інформації під час передавання, зменшуватиметься рівень інформаційних шумів, зростатиме швидкість доступу до потрібної інформації²¹. Усе це сприятиме розвитку корпоративних зв'язків між базами, підвищуватиме ефективність використання інформації та робитиме відчутнішою тенденцію формування єдиного загальносуспільного інформаційного організму.

Зовнішні чинники впливу на перспективи розвитку соціальних інформаційних баз у зв'язку з технічним прогресом у сфері комп'ютеризації та розвитку інформаційних технологій пов'язані насамперед з відставанням рівня розвитку матеріально-технічної бази вітчизняної інформаційно-технологічної сфери від рівня провідних зарубіжних країн. Технічна база української інформатизації на сьогодні будується, фактично, на зарубіжній комп'ютерній основі, значною мірою – на зарубіжному програмному забезпеченні з використанням зарубіжних ліній зв'язку, методик у сфері інформаційної діяльності. З розвитком комп'ютеризації українського суспільства цей чинник набуватиме дедалі більше небажаних проявів.

Використання зарубіжної комп'ютерної техніки та слабо адаптованих технологій сприятиме розвитку процесів надлишкової уніфікації української інформаційної сфери під впливом зарубіжної. Це буде зумовлено навіть не зовсім свідомим втручанням зарубіжних інформаційних технологів в українській інформаційний суверенітет. Справа в тому, що в кожній країні, в її суспільстві органічно вибудовується власний, своєрідний інформаційний простір. У цьому просторі розвиваються відповідні інформаційні технології, відповідна технічна база. Механічне, без належної адаптації, їх перенесення в інший інформаційний простір, що відбувається сьогодні в Україні, не лише зумовлює зниження ефективності використання зарубіжної техніки і технологій в умовах іншого інформаційного середовища порівняно з країною-виробником. Цей процес призводить до гальмування перспективних напрямів наукових досліджень, застою у високо-технологічних і раніше перспективних галузях вітчизняного

виробництва, що впливає також і на розвиток системи вітчизняних інформаційних баз. Така тенденція негативно впливає і на проблему збереження інтелектуальної власності, проблему національної безпеки, національного розвитку умов глобалізації.

До проблем розвитку соціальних інформаційних баз в умовах науково-технічного прогресу можна також віднести недосконалість діючого правового поля, в якому розвивається процес інформатизації в Україні, надмірну політизацію інформаційної сфери, наявну все ще психологічну інертність певної частини суспільства, у тому числі досить впливової (у сфері бізнесу, політичної діяльності, управлінських структур), стосовно розвитку інформаційних технологій, упровадження їх у соціальну сферу.

Ще одним вагомим фактором, що істотно впливатиме на розвиток соціальних інформаційних баз, є організаційний, заснований на внутрішньосуспільній організації інформаційної діяльності. Вище вже зазначалося, що така організація природно є самобутньою, оригінальною для будь-якого суспільства з більш-менш тривалою історією розвитку та стійкістю стосовно зовнішніх впливів. У наш час процеси загальноцивілізаційної глобалізації вимагають певної технічної, технологічної сумісності для налагодження інформаційної циркуляції між базами, насамперед найбільшими, на рівні національних, загальнодержавних, галузевих, баз великих політичних, економічних об'єднань тощо. Проте це ні якою мірою не свідчить на користь неминучої уніфікації в інформаційній діяльності. Навпаки, розмаїття технічних, технологічних, організаційних рішень в інформаційних процесах збагачує асортимент можливостей, додає гнучкості в пізнанні навколишньої дійсності, сприяє оптимізації внутрішньосуспільних процесів.

Традиційно вже відкладаючи на певний час проблеми формування потужної матеріально-технічної бази інформатизації українського суспільства, варто зазначити, що реалізація організаційного фактора впливу на розвиток інформаційних баз у українському суспільстві має перспективу насамперед у використанні з максимальною ефективністю

через осучаснення, модернізацію наявного вже ресурсу. Ідеться про певну реорганізацію, перебудову діяльності розгалуженої і значною мірою занепалої протягом останніх 15 років системи культурно-освітніх закладів, насамперед бібліотечних, архівних, музейних, клубних. Основні масиви інформації, основні технології використання її, особливо в сільській місцевості, аж ніяк не відповідають вимогам сьогодення і втратили актуальність для основних користувачів інформації, витіснені телебаченням, паростками нової організації інформаційної діяльності (наприклад, інтернет-кафе-клуби та інші подібні заклади), що, однак, не витримують порівняння з масштабами охоплення населення, які може забезпечити існуюча мережа культурно-освітніх закладів.

У зв'язку з цим є певні підстави прогнозувати, що комп'ютеризація бібліотечних та інших культурно-освітніх установ, перші нерішучі спроби якої здійснюються в останні роки, з підключенням їх до мережі Інтернет може різко поліпшити доступ населення до інформації, інформації сучасної, актуальної і – що дуже важливо – з можливістю вибору, практично безмежного задоволення запитів користувачів. Реалізація цього напряму комп'ютеризації сприятиме швидкому розвитку системи соціальних інформаційних баз, сприятиме процесу зміцнення внутрішньо-суспільної єдності, розкриватиме нові можливості культурного розвитку кожної особистості.

Очевидно, на розвиток системи соціальних інформаційних баз суспільства здійснюватимуть вплив процеси суспільної демократизації, зростаючої політичної активності членів суспільства. Ця діяльність позитивно впливає на зростання активності інформаторського середовища, на зростання кількості зацікавлених користувачів інформацією соціальних баз.

У процесі розвитку інформаційної діяльності зростання її ролі в житті суспільства, в усвідомленні дедалі більшої частини суспільства набуватиме значно більшої самостійної цінності.

Реальний шанс швидкого входження в сучасні інформаційні технологічні процеси для культурно-освітніх закладів України вбачається в їх корпоратизації, об'єднанні базових інформаційних ресурсів, технічних і матеріальних можливостей, що дають

змогу швидко надолужити існуюче відставання. Уже сьогодні можна передбачити основні види такого об'єднання, скажімо, у бібліотечній сфері.

Так, публічні бібліотеки можуть бути згрупованими за територіальним принципом у загальносуспільні інформаційні центри загального призначення. Вони мають задовольняти на сучасному рівні запити основної маси населення в сучасному інформаційному забезпеченні культурно-освітнього спрямування.

В окремі інформаційні центри з урахуванням специфіки користувачів можуть бути об'єднані спеціальні бібліотечні заклади: дитячі, юнацькі, художні та ін. Об'єднання такого роду закладів створить додаткові можливості для впровадження спеціальних інформаційних технологій, придбання спеціальної інформації, спеціальних консультацій кваліфікованих інформаційних працівників тощо.

Перспективним видається, зокрема, для ефективного інформаційного супроводу управлінської діяльності об'єднання ресурсів галузевих бібліотек. Таким чином, будуть не лише ліквідовані традиційні міжгалузеві інформаційні бар'єри, а й створені можливості для цілеспрямованого відбору інформації з глобального інформаційного простору в інтересах реалізації цільових державних програм суспільного розвитку, а також в інтересах зовнішньоекономічної та іншої діяльності України в близькому і далекому зарубіжжі.

Значні перспективи інформаційного, інформаційно-аналітичного забезпечення наукової діяльності можуть бути відкриті завдяки зміцненню кооперації наукових бібліотек, перетворенню їх на єдиний національний науково-інформаційний центр з об'єднаним ресурсом, інформаційними спеціалістами високого класу, озброєними сучасними технологіями відбору і систематизації, збереження і доставки користувачам в оптимальній формі організованої інформації, що має сприяти підвищенню ефективності роботи у вітчизняних наукових центрах.

У цілому корпоратизація бібліотечної сфери, як і сфери всіх інших культурно-освітніх закладів, розширює доступ до наявних інформаційних масивів, сприяє введенню їх у загальносуспільний обіг, створює умови для наповнення соціальних інформаційних

баз традиційною, насамперед вітчизняною інформацією. Це важливо для зміцнення процесів самоідентифікації та ідентифікації традиційних соціальних спільностей в умовах посилення глобальних процесів. У науковій сфері це дуже важливо в нинішній період і особливо – у період подальшого входження в постіндустріальний інформаційний етап розвитку суспільства, у процесі еволюції його до передбачуваного в середовищі дослідників суспільства знань^{22, 23}, чи колективного розуму²⁴.

Говорячи про вплив організаційних факторів на розвиток соціальних інформаційних баз, обов'язково необхідно згадати процеси, пов'язані з розвитком інформаційних ринків – якісно новим етапом в утвердженні інформатизації. Діяльність у межах інформаційного ринку є специфічною формою циркуляції інформації з гарантованим її впливом на користувачів. Розвиток цього процесу накладатиме істотний відбиток на еволюцію інформаційних баз. В їх наповненні зростатиме частина інформації, призначеної не для забезпечення власних інтересів певної людської спільності, а для покупця.

Основні ресурси бази також певною мірою використовуватимуться для виготовлення інформаційних продуктів, призначених для ринку. Відбуватиметься структурування інформації відповідно до запитів ринку, удосконалюватиметься маркетингова діяльність²⁵. Інформаційні продукти набуватимуть усталеної форми, очевидно за аналогією з жанрами періодичних видань. У розвитку інформаційних баз дедалі більшою мірою набуватиме ефекту присутності раніше малозначущий економічний інтерес.

Можна прогнозувати, що істотним джерелом впливу на розвиток інформаційних баз лишатимуться зміни, пов'язані з людським фактором як основним фактором розвитку інфотворчого середовища. Людина ж, очевидно, поступово адаптується до існування в умовах постійного бурхливого науково-технічного розвитку. У минуле відійдуть панічні прогнози, подібні до тих, якими характеризували період так званого «інформаційного вибуху». Люди адаптуються до нових темпів сучасного життя, звикнуть до нового сприйняття навколишньої дійсності, різко підсилюваного тими можливостями, які забезпечує науково-

технічний прогрес. Вони навчаються органічно сприймати, фіксувати нову інформацію з урахуванням специфіки відповідних електронних засобів, систематизувати її, використовуючи комп'ютерну техніку.

Процес удосконалення діяльності людей сучасного інформативного середовища розвитку соціальних інформаційних баз дедалі більшою мірою базуватиметься на включенні аналітичного мислення. Це мислення не може ефективно розвиватися в тривалому відриві від загальнокультурного розвитку особи.

У зв'язку з цим усебічний розвиток членів суспільства інформаційного періоду видається обов'язковою умовою прогресу цивілізації. Якраз загальнокультурний розвиток, засвоєння загальнокультурної спадщини минулих поколінь і є тією єдиною системою координат, в якій можливий прогрес людства у всій його національно-культурній багатогранності перед глобальними викликами дійсності.

Звичайно, на нинішньому етапі, етапі входження в пост-індустріальний інформаційний період розвитку, можна лише в загальних рисах окреслити ті вимоги, які ставитиме перед людиною нова епоха. Ми лише перед першими сходинками крутого шляху пізнання, на яких почергово накреслено девіз: «Пізнаю – знаю – творю».

Суспільство, засноване на знаннях, на раціональних засадах освоєння дійсності, поставить нові вимоги до своїх сучасників. Наступний крок, пов'язаний з творчим використанням інформаційних ресурсів, – найпродуктивніша з відомих на сьогодні технологій роботи з інформацією, – ставитиме нові вимоги, нові рубежі. Якраз у цьому – реальна закономірність й оптимізм майбуття.

6.4. Інформаційний суверенітет і розвиток вітчизняного інформаційного простору

Розглядаючи процес забезпечення інформаційного суверенітету українського суспільства, доцільно особливу увагу приділити визначенню найбільш істотних факторів, що впливають на три основні аспекти проблеми:

- верховенство інститутів українського суспільства над процесом національного виробництва і використання інформаційних ресурсів;

- забезпечення незалежності, умов для рівноправного міжнародного співробітництва в інформаційній сфері;

- забезпечення перспектив:

- а) розвитку вітчизняного інформаційного виробництва, широкого використання глобальних інформаційних масивів для задоволення потреб українських користувачів;

- б) прискореного підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів, забезпечення зростання творчого потенціалу українського суспільства у використанні інформаційних ресурсів, у вдосконаленні інформатизації суспільства.

Сучасний національний інформаційний простір як сфера інформаційних обмінів національного значення включає в себе розгалужену систему структур, що забезпечують виробництво нової інформації, зберігання наявної на різних видах носіїв, а також організацію її використання за допомогою мережі соціальних комунікацій усередині суспільства і на міжнародній арені. Цей комплекс інформаційних структур становить національний інформаційний ресурс – інформаційний потенціал суспільства. Від рівня цього потенціалу в сьогоденному світі значною мірою залежить збереження розвитку національної інформаційної бази – інформаційної основи розвитку нашого суспільства, внесок українського народу в загальноцивілізаційний розвиток.

Забезпечення належного рівня цього потенціалу прямо пов'язане із заходами щодо захисту національних інформаційних ресурсів, процесів інформатизації – забезпечення належного рівня інформаційного суверенітету.

Сучасна тенденція еволюції інформаційного простору залежить від ряду внутрішніх і зовнішніх факторів, пов'язаних, у свою

чергу, з усіма іншими характерними особливостями життя суспільства. Серед внутрішньосупільних факторів на розвиток вітчизняного інформаційного простору насамперед впливає якість формування та ступінь усвідомлення усією системою соціальних складових суспільства основних засад і цілей його розвитку, об'єднання навколо них основного загальносупільного інтересу, розвиток демократизації, ефективного державного управління, техніко-технологічний, освітній розвиток, організація супільних стимулів для ефективного, творчого використання наявних і створення нових супільних ресурсів, включення вітчизняного інформаційного виробництва в статусі рівноправного в систему міжнародного виробництва і використання інформації.

До зовнішніх факторів впливу на розвиток вітчизняного інформаційного простору належить зростаючий тиск глобального інформаційного простору, а також уся глобалізована на сьогодні предметно-комунікативна сфера впливів на громадян нашого суспільства, що в процесі розвитку ринкових відносин стає дедалі відчутнішою, сприяє формуванню відповідних стереотипів та уявлень, впливаючи, таким чином, на супільну свідомість.

Серед актуальних напрямів удосконалення діяльності з розвитку національного інформаційного простору, ефективної інформатизації суспільства в сучасних умовах першочергового значення набуває сфера виробництва інформації.

Організація приросту наукового знання в умовах реалізації національного пріоритету – інноваційного розвитку суспільства – є головним напрямом виробництва нової інформації в сучасній Україні. У зв'язку з цим особливої ваги набуває організація наукової діяльності з урахуванням необхідного науково-інформаційного супроводу реалізації державних програм національного розвитку, інтеграція в структуру міжнародної наукової діяльності, забезпечення українського внеску в цю діяльність, відродження на цих засадах позицій вітчизняної науки на міжнародній арені і в Україні, розвиток науково-прикладних досліджень, пов'язаних з інтересами вітчизняних економічних структур та з їх участю, налагодження співробітництва, виходячи із національних інтересів, із зарубіжними суб'єктами економічної діяльності на внутрішніх і зарубіжних ринках і особливо – у процесі реалізації спільних

проектів, створення спільних підприємств з вітчизняними економічними структурами. Необхідно підкреслити, що перспектива вдосконалення наукової підтримки в реалізації масштабних планів загальнонаціонального значення вітчизняною наукою в довготривалій перспективі можлива лише за відновлення й розвитку фундаментальних наукових досліджень у контексті актуальних проблем сучасності.

До того ж особливо актуальною стає проблема більш тісного наближення процесу продукування наукової інформації до потреб, пов'язаних з розвитком суспільства, розвиток прогностичних підходів під час планування наукових досліджень з метою постановки завдань на випередження, що даватимуть відповіді на суспільні проблеми, характерні для суспільства в перспективі (наприклад, суспільні проблеми періоду виходу із всесвітньої кризи, післякризового періоду, проблеми техногенних катастроф унаслідок технічної зношеності устаткування, прогресуючої технологічної відсталості, проблеми інформаційного етапу розвитку суспільства тощо), потребує серйозної уваги організація маркетингу у сфері представлення наукових ресурсів на внутрішньому й зарубіжному інформаційних ринках.

У процесі розвитку українського суспільства набуває актуальності проблема поглиблення наукового аналізу специфіки розвитку внутрішньосуспільних процесів у сучасній Україні, об'єктивного виявлення характерних особливостей, закономірностей цього розвитку, проблем національного розвитку в умовах глобалізації, впливів активізації глобальних процесів на розвиток нашого суспільства, на забезпечення належного інформаційного суверенітету держави і суспільства.

Заслуговує на увагу думка експертів про те, що нині в Україні є малоефективним загальнодержавний (національний) фонд НТІ з найважливішої для соціально-економічного розвитку держави проблематики, досить недосконалим є технологічний цикл від створення до використання наявного ресурсу науково-технічної інформації. Система збору, обробки, збереження та поширення НТІ регулюється відомчими нормативними документами, в яких за результатами дослідницької чи практичної діяльності існують суперечливі погляди певних установ на використання НТІ. Через відсутність належного інформування відчуваються труднощі під

час визначення науковими установами об'єктивної потреби у створенні й визначенні необхідних обсягів виробництва асортименту НТІ на внутрішньому ринку, а також потреби у репрезентації на зовнішньому ринку.

Зростаючі обсяги інформаційних потоків уже тепер потребують від користувачів, у тому числі в науковій сфері, дедалі більше специфічних професійних якостей, пов'язаних із використанням систем пошуку, комп'ютерної обробки, аналізу інформаційних масивів. Спеціалісти інформаційної сфери сьогодні вже мають справу зі складними процесами, що вимагають високоінтелектуального реагування на швидкоплинні, складні процеси розвитку інформаційного простору. Втручання в цю сферу неспеціалістів, навіть кваліфікованих учених, що вирішують конкретні проблеми тієї чи іншої галузі науки, з кожним днем стає дедалі менш ефективним, наближається до низькопробного аматорства. Водночас використання кваліфікованих, підготовлених до роботи в сучасних умовах бібліотечних працівників як повноправних учасників конкретних наукових досліджень у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення, супроводу наукового пошуку сприяє підвищенню ефективності цих досліджень, дає змогу знизити гостроту ряду супутніх проблем.

Найперша з цих проблем пов'язана з необхідністю досягнення обсягів наявної в розпорядженні суспільства інформації під особливим кутом зору: наукового аналізу, можливості використання як базису для нових наукових досліджень.

Сам факт прискореного зростання цих обсягів потребує адекватної реакції: оновлення, удосконалення методів її обробки й аналізу. Комп'ютеризація у сфері обробки інформації підвищила продуктивність роботи в трудомістких операціях, пов'язаних з її структуризацією, зберіганням і розповсюдженням, однак, як уже зазначалося, не позбавила впливу людського фактора.

Крім того, можна вказати на ще одну проблему в системі інформаційного забезпечення наукової діяльності і ширше – суспільного розвитку в цілому. Вона пов'язана з особливістю нинішнього періоду наукової діяльності в Україні, яка характеризується, як правило, веденням вузькоспеціальних наукових досліджень.

Неповне використання наукового потенціалу країни зумовлене насамперед економічними та деякими іншими причинами. Однак

важливою є також та обставина, що такі дослідження хоча й «підтягують» певною мірою розвиток інформаційного базису науки до сучасного рівня, але лише певною мірою. І проблему різко вираженої нерівномірності розвитку інформаційного забезпечення науки можна кваліфікувати не лише як суттєву на сьогодні, але й як таку, що може призвести до неприємних наслідків у недалекому майбутньому.

Адже, по-перше, унаслідок складних економічних реалій в Україні є небагато напрямів наукових досліджень, що розвиваються, сприяючи зростанню масивів супроводжуючої інформації. У цілому такі масиви не впливають відчутно на зростання загального інформаційного базису науки, суспільства.

Водночас інформаційний базис є основою розвитку, за визначенням академіка О. С. Онищенка, стратегічним ресурсом держави. Він стає основним показником самоідентифікації суспільства в умовах розвитку глобального інформаційного простору. Відставання в його розвитку – це шлях у небуття, випадання з переліку розвинутих країн.

Крім того, відставання в розвитку нині слабо розроблюваного інформаційного базису наукових досліджень за розширення тематики цих досліджень ставитиме вітчизняних учених у явно нерівноправне становище з конкуруючими колегами за кордоном, послаблюватиме суверенні, визнані у світі позиції української науки.

По-друге, надто нерівномірний на сьогодні розвиток інформаційного базису наукових досліджень із провалами в тих секторах, що не мають нині фінансування, негативно впливає на розвиток науки в цілому, оскільки за таких умов не розвиваються, а інколи й просто руйнуються внутрішні зв'язки в глибинній структурі інформаційного базису вітчизняної наукової діяльності. У процесі трансформацій цей негативний фактор бумерангом відбиватиметься на якості інформаційного забезпечення нових, перспективних досліджень.

По-третє, з ряду причин (мовних, технологічних, часових, матеріальних тощо) сучасні наукові дослідження ґрунтуються переважно на новій інформації з недостатнім використанням напрацювань минулих поколінь, що зберігаються в основному в друкованій формі. І поза науковим обігом залишаються значні пласти науко-

вої інформації, набуті попередніми поколіннями і розміщені в бібліотечних фондах. Поза науковим обігом вони не можуть сприяти розвитку науки, продовженню розвитку національних традицій наукової діяльності, зіставлення нових результатів наукового пошуку з перевіреними практикою результатами раніше досягнутих здобутків.

У процесі вдосконалення українського державотворення протягом двох останніх десятиріч набули якісно нового змісту процеси продукування ресурсів для обслуговування інформаційної вертикалі органів державної влади та місцевого самоврядування. Налагоджується розвиток механізмів своєчасного, якісного інформування значною частиною владних структур усіх рівнів громадян про зміст своєї діяльності, організація системи зворотного зв'язку з оцінками цієї діяльності, залучення до співпраці в інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності вітчизняних інформаційно-аналітичних центрів, сприяння розвитку творчої ініціативи громадян у сфері вдосконалення суспільного поступу шляхом реалізації проектів типу «електронний уряд» та ін., розробка концепції функціонування державних ЗМІ в сучасних умовах як основи розвитку українського сегмента глобального інформаційного простору, удосконалення правової основи функціонування всіх видів ЗМІ та книговидавництва, інших джерел суспільного інформування, забезпечення принципу рівноправності діяльності цих джерел відповідно до чинного законодавства, державна підтримка (політична, фінансова, правова) діяльності національних ЗМІ за кордоном, удосконалення правової бази щодо інформаційної діяльності національних політичних та інших громадських організацій, а також зарубіжних інформаційних структур в Україні.

Сьогодні в Україні вдосконалюється організація продукування суспільно значущої інформації на всіх рівнях соціальної структури. Важливою умовою розвитку інформаційної діяльності є вдосконалення державної політики у сфері засобів масової інформації, спрямованої на осучаснення нормативно-правової бази з питань діяльності засобів масової інформації, пріоритетність підтримки вітчизняного виробника інформаційного продукту в цілому і впровадження системи заходів, спрямованих на підтримку розвитку україномовних засобів масової інформації, створення

сприятливих умов для залучення інвестицій, кредитів на придбання передових технологій та обладнання для інформаційного виробництва на підприємствах, в установах, організаціях інформаційної сфери, посилення ролі українських ЗМІ в утвердженні позитивного іміджу України в глобальному інформаційному просторі, для розвитку телерадіоінформаційної структури тощо.

Джерелами поповнення соціальних інформаційних комунікацій у процесі свого розвитку стають навчальні заклади, розвиваючи дистанційні методи навчання та консультування студентів, інших категорій громадян, що бажають підвищувати свій культурно-освітній рівень. Поступово усвідомлюючи необхідність ведення постійної, а не від виборів до виборів, політичної діяльності, удосконалюють свою інформаційну, пропагандистську роботу, використовуючи електронні інформаційні технології, політичні та інші громадські об'єднання.

З розвитком соціальної структури суспільства, посиленням запитів на потрібну інформацію, а також у руслі розвитку процесів національної самоідентифікації активізується робота над введенням у суспільний обіг матеріалів національних інформаційних фондів. Бібліотечні, архівні, музейні та інші центри збереження інформації вдосконалюють роботу, пов'язану з введенням в обіг дедалі ширших пластів своїх інформаційних фондів у середовище потенційних користувачів, започатковують різноманітні форми реферативної продукції, інформаційно-аналітичну продукцію в режимі «інформація на базі інформації», аналітичні дослідження на актуальну суспільно значущу тематику, що базуються на ефективному використанні широких інформаційних масивів наявних фондів.

Важливим є також формування, зберігання та використання відомчих електронних інформаційних ресурсів за місцем їх створення в тих органах державної влади, органах місцевого самоврядування, які відповідають за ведення таких ресурсів з одночасною передачею їх для зберігання та використання іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними підприємствами та установами у сфері їх керування до централізованої системи баз даних як елемента загальнонаціонального об'єднання електронних інформаційних ресурсів. Дана тенденція обумовлює також необхідність нових підходів до проблеми збере-

ження електронних інформаційних ресурсів, забезпечення суверенітету над ними.

Останнім часом привертає увагу ще одна нова і водночас така, що набуває значної суспільної ваги, проблема. У зв'язку з розвитком комп'ютеризації, масовим упровадженням стільникового зв'язку, зростаючим доступом до вітчизняних і зарубіжних інформаційних ресурсів окремих верств населення, у зв'язку з досягнутими вже результатами інформатизації українського суспільства актуалізується необхідність розробки концепції певного раціонального використання сучасного неконтрольованого процесу в середовищі неорганізованого інфотворення для орієнтації його в напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності. У зв'язку з цим видається за доцільне узагальнити наявний досвід організації певної виробничої діяльності в Інтернеті, розробити напрями і форми стимулювання цього виду діяльності (обробка масивів інформаційних ресурсів, конкурси щодо вирішення певних технічних та інших проблем тощо). Розробка відповідних методик дасть змогу включити до процесу суспільно необхідного інформаційного виробництва невикористовуваний творчий потенціал активної частини населення, сприяти зростанню громадянської активності, солідарності, а також зниженню рівня циркуляції непрофесійно створеної, неякісної інформації – інформаційних шумів у соціальних інформаційних комунікаціях.

Особливістю ринкових перетворень в Україні став розвиток рекламної справи. Рекламна інформація є також істотним джерелом наповнення соціальних інформаційних баз. Від її розвитку значною мірою в сучасних умовах залежить просування виробленої в Україні продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках, її конкурентоспроможність. Протягом останнього десятиріччя Українській державі довелося вжити цілу систему заходів для створення національних засобів виробництва реклами фактично з нуля. Було організовано процес формування відповідної правової бази, кадрів, елементів методики використання реклами в засобах масової інформації та інших напрямів рекламної діяльності.

При зростаючому впливі глобального інформаційного простору на національний життєздатність останнього забезпечується зростаючою якістю виробництва власної інформації з

урахуванням національної традиції в цій сфері діяльності, логіки розвитку, активного використання необхідних зовнішніх інформаційних зв'язків, забезпечення оптимального рівня організації внутрішніх ресурсів і захисту від несанкціонованого зовнішнього проникнення, наявністю можливостей для генерування інформації вищого рівня – аналітичної, найефективнішого продукту на сучасному ринку інформації.

Для ефективного використання національних інформаційних ресурсів необхідне вдосконалення відповідних методик згідно зі специфікою сьогодення. Серед основних напрямів цієї діяльності – уніфікація інформаційних ресурсів за формою їх вираження, згідно з вимогами сучасності – оцифрування інформаційних масивів на всіх наявних видах носіїв, розвиток кооперації інформаційних фондів, баз даних, удосконалення методів управління цими масивами, налагодження суспільно доступної інформації про їх зміст, підготовка інформаційними працівниками відповідних ресурсів для найбільш зручного використання замовником, удосконалення дистантних форм обслуговування користувачів як перспективний шлях розвитку й організації використання інформації, удосконалення діяльності електронних бібліотек та інших форм відкритого доступу до інформаційних ресурсів, удосконалення системи правового забезпечення використання вітчизняних інформаційних ресурсів України і в глобальному інформаційному просторі.

Сьогодні зросла потреба в користуванні інформацією всіх рівнів складності в управлінських структурах, від яких у нових умовах вимагалось прийняття самостійних, точних й ефективних рішень. Нової організації інформаційного забезпечення потребували ринкові перетворення. У зв'язку з демократичними перетвореннями в суспільстві, швидкою розбудовою численних політичних партій, появою значної кількості інших громадських організацій, зростають їх інформаційні запити, формуються інформаційні бази цих структур і, відповідно, розвивається інформаційний ринок.

Привертає увагу той факт, що цей ринок в Україні в процесі свого становлення не зміг не набути певних негативних тенденцій. Вони характеризуються відсутністю стабільності за умови пріоритету на ньому інформаційного ринку зарубіжного виробника, неоднорідності в регіонах країни, слабого розвитку сфери особис-

того споживання і, відповідно, індустрії послуг, орієнтованої на задоволення потреб населення. Сьогодні держава на цьому ринку виступає як головний споживач, тобто формує ринок, і лише незначною мірою виступає на ньому як виробник. Такий стан справ мав бути виправлений у результаті розробки кількох варіантів концепції національної інформаційної політики, що мали охопити всі сфери життєдіяльності українського суспільства і збалансувати відповідні інформаційні процеси. На жаль, на сьогодні ці документи надто складно знаходять шляхи для практичної реалізації в суспільстві. У свідомості значної частини користувачів під впливом Інтернету розвинулись погляди, що сприяють уніфікації в інформаційній сфері, що послаблює уявлення про національні інтереси в даній сфері діяльності.

Зі зростанням запитів на інформацію в період переходу до пост-індустріального інформаційного суспільства, у міру долучення до неї дедалі ширшого кола людей зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, у тому числі архівних, бібліотечних та інших, у залученні до роботи в них кваліфікованих інформаційних працівників. Такі заклади мають стати посередниками між виробниками і користувачами інформації, між наявним у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується.

Концентрованою формою утвердження електронних технологій у бібліотечній сфері стали електронні бібліотеки, що є, як правило, структурною складовою великих бібліотечних закладів. Це структури, що дають можливість керувати ресурсами за допомогою комп'ютера, а працівникам – бути посередниками в електронній взаємодії; це набір електронних ресурсів і супутніх технічних можливостей для створення, пошуку і використання інформації; це база даних, яка вміщує цифрові інформаційні об'єкти в різних формах і надає безпосередній доступ користувачам; це складові системи інформації, які допомагають задовольняти інформаційні потреби користувачів, надавати інформаційні послуги, організовувати інформацію у зручній для користувача формі, керувати місцезнаходженням інформації тощо.

Активізація електронних бібліотек, як і взагалі усіх бібліотечних закладів, у роботі з користувачами є вимогою сьогодення.

У зв'язку з цим абсолютно правомірною є думка спеціалістів про необхідність розширення спектра послуг цих установ як у сфері інформації, так і у сфері дозвілля з наданням користувачам доступу до сучасних видів документів і при цьому укорінювання в інформаційний бізнес, залучаючи, таким чином, для свого розвитку фінансові ресурси з комерційної сфери, кошти підприємств і організацій та особисті кошти громадян.

Практика сьогодення демонструє, що цей шлях є поза всяким сумнівом продуктивним, незважаючи на дуже серйозні правові, організаційні, матеріальні проблеми для такого роду діяльності.

На інформаційному етапі розвитку людства обсяги виробництва якісної суспільно значущої інформації, обсяги реалізації її на міжнародних інформаційних ринках стають важливим показником життєздатності кожної сучасної держави, нації. У зв'язку з цим назріла необхідність розробки стратегії репрезентації національних інформаційних ресурсів у глобальному інформаційному просторі, включення в процеси міжнародної торгівлі інформатизацією, а також організація рекламної діяльності для вдосконалення рівня позиціонування України на міжнародній арені. Виходячи з потреб національних інтересів України, така концепція має бути розроблена під керівництвом уряду, реалізовуватися за активної участі державних структур, української науки, великих економічних та громадських організацій. Її реалізація має забезпечити у світі уявлення про державу Україну, про національну історію та культуру, демократичні перетворення, про здобутки і потенціальні можливості економіки, науки, перспективи технологічного переоснащення, інформатизацію, про можливості для розвитку співробітництва, враховуючи географічні, кліматичні та інші особливості, про успішний досвід міжнародного співробітництва українських економічних та інших структур.

Використання наявного інформаційного потенціалу України для розвитку українського суспільства, необхідність утвердження його в глобальному інформаційному просторі як активного сегмента цього простору зумовлює залучення в цю сферу суспільної діяльності зростаючих обсягів матеріальних ресурсів. Оскільки в нинішніх умовах Україна не може конкурувати у фінансуванні інформатизації з провідними країнами світу, забезпечити

собі прийнятне місце в новій світовій ієрархії, що формується як інформаційна, вона має зосередитися на кількох основних напрямках розвитку. Це, по-перше, концентрація матеріальних ресурсів на розвитку тих напрямів інформаційної діяльності, що є найбільш перспективними для України, можуть відповідати умовам міжнародної спеціалізації у виробництві і використанні інформації. По-друге, розвиток власної інформатизації на базі передових технологій. І, по-третє, кооперація наявних у країні інформаційних ресурсів в об'єднану систему для виходу в глобальний інформаційний простір потужною, багатфункціональною системою.

Відбір актуальної інформації глобального інформаційного простору в інтересах розвитку національної науки, економіки, інших сфер суспільної діяльності в сучасних умовах набуває особливої актуальності. Водночас, зважаючи на зростаючі обсяги глобальних ресурсів, проводити якісний відбір інформації стає дедалі більш проблемним. У зв'язку з цим набуває гостроти проблема вироблення ефективних методик використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах різних груп вітчизняних користувачів: владних структур, наукових центрів, суб'єктів економічної діяльності, політичних об'єднань тощо.

Сьогодні, як ніколи, необхідне вироблення чіткої стратегії відбору ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах нашого, національного користувача бібліотечних установ. Це зумовлено рядом причин.

По-перше, комплектування всіма наявними інформаційними ресурсами вже неможливе і з економічної, і з фізичної, і навіть із суто прикладної точки зору: вирішуючи будь-яку проблему, ефективніше оперувати лише потрібною інформацією, без включення в процес обробки непотрібних інформаційних обсягів (інформаційного шуму).

По-друге, комплектуючи національну систему інформаційних баз, потрібно враховувати наявність у глобальному інформаційному просторі масивів інформації, створених у відмінному від українського культурному середовищі, що можуть негативно вплинути на національний культурний розвиток, на його самобутність і унікальність. Сьогодні це наочно видно на процесах поширення масової культури, новітніх релігійних течій, культу сили

на телеекрані тощо. За твердженням дослідників, «народження нового світового порядку базується не так на економічних трансформаціях, як на радикальних зсувах у духовній сфері». Ці зсуви базуються на цілому комплексі проблем, нерідко досить далеких від безпосередньо інформаційних процесів, однак вони обов'язково відображаються в цих процесах і в цілому при некритичному сприйнятті можуть створювати небезпеку для українського національного розвитку.

По-третє, глобальний інформаційний простір, зі зростанням обсягів наявної в ньому готової до використання інформації, дедалі більше впливає на спонукальні мотиви для виробництва нової інформації, і не лише позитивно. Наочно видно це на прикладі наукової діяльності. Ще два десятиліття тому конкуруючі наукові школи Сходу (насамперед радянські) і Заходу забезпечували багатоваріантність у вирішенні багатьох загальноцивілізаційних проблем, що сприяло ефективності наукового пошуку й розвитку національних механізмів виробництва наукової інформації. Різкий спад у наукових дослідженнях на Сході і швидке зростання інформаційних технологій на Заході сприяли фактичному диктату західної наукової інформації в науково-практичній сфері в багатьох галузях суспільного життя. Говорячи про виробничу сферу, можна зазначити, що на сьогодні Україна – у минулому визнаний лідер у дослідженні кібернетичних систем – користується в основному зарубіжним програмним забезпеченням, комп'ютерною технікою, технологіями комп'ютерного виробництва тощо. Інформаційне витіснення українських досягнень у літакобудуванні, ракетній техніці, інших сферах науково-прикладної реалізації здобутків українських учених, інженерної думки, крім наявних фактів економічної дискримінації, зумовлене й недостатнім просуванням на відповідні ринки вітчизняної реклами, особливо з огляду на великі обсяги наукової, рекламної інформації конкуруючих західних наукових центрів. На сьогодні це одна з причин слабкої конкурентоспроможності українських проектів на світовому ринку, що, у свою чергу, обертається фінансовими проблемами, звуженням можливостей для розвитку української науки. І хоча зі зростанням економічної могутності Китаю, Індії, ряду

інших країн, у них виникають нові наукові школи, нові центри виробництва наукової інформації, доки вони не будуть у змозі спиратися на власну наукову традицію, вирізнитися самобутністю, оригінальністю підходів, доти в загальноцивілізаційному вимірі не зможуть відігравати в більшості напрямів інформаційного виробництва провідних ролей.

По-четверте, глобальні масиви інформації незалежно від бажання своїх творців несуть відомості про досвід суспільних перетворень у їхньому середовищі, про їхній соціально-економічний, політичний, культурний розвиток. Некритичне сприйняття такої інформації також може негативно вплинути на торування власного шляху національного розвитку і, відповідно, розвитку системи інформаційних баз.

Ще один вид інформаційного тиску на національний інформаційний простір зумовлений свідомою інформаційною діяльністю, спрямованою на реалізацію власниками могутніх інформаційних арсеналів технологічних, економічних, політичних та інших завдань, пов'язаних з головною метою – досягати домінування в глобальному масштабі. Сьогодні цей вид інформаційного тиску посилюється зі зростанням влади ТНК над державами, націями, цілими регіонами сучасного суспільства. На рівні інформаційному він виявляється в інформаційній експансії в систему інформаційних баз, що сприяє реалізації спочатку економічних, а потім політичних та інших цілей. Таким чином послаблення позицій у сфері інформаційного суверенітету веде до безпосередніх втрат у суверенітеті національному.

Практика останніх десятиріч демонструє дедалі відчутніше значення інформаційних операцій, інформаційних війн, що передують силовим діям у відносинах між державами, або ж інколи, певною мірою, замінюють їх, стаючи успішними з точки зору отримання кінцевого результату. На інформаційному рівні йдеться про чітко спрямовані операції, що мають на меті вплив на свідомість населення і зміст тієї частини інформаційних баз, яка перебуває постійно в суспільному обігу, у тому числі – бібліотечних.

До того ж треба мати на увазі також й інші, у наш час ще малопомітні в суспільній практиці фактори можливого зовнішнього інформаційного тиску на систему загальнодержавних,

національних і тощо баз. Вони пов'язані із зафіксованою на сьогодні «невивченою, невизначеною і невираженою» стратегією розвитку інформації в сучасному суспільстві. Як зауважується у вітчизняних дослідженнях, «непрогнозований характер реальної інформаційної політики у світі викликає певну стурбованість, адже вирішення проблем сучасної інформатизації нерозривно пов'язане з гуманітарними проблемами, із психікою і станом моральності людей».

Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для нашої країни, як і для всіх інших, в умовах глобалізації потребує розробки і впровадження системи організаційно-правових заходів для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів ззовні та забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації, входження України в систему міжнародних інформаційних зв'язків ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню та розвитку, сприяти захисту економічного, політичного та інформаційного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення.

Одним з основних шляхів послаблення зовнішніх інформаційних загроз є розвиток власної інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення потреб патріотичного виховання громадян власної держави, усіх категорій населення. Комплектування вітчизняних бібліотек саме цією продукцією – дуже важливе на нинішньому етапі розвитку. Сприяння всіх суспільних інститутів процесу виробництва інформації в руслі загальнодержавних, загальнонаціональних духовних цінностей, донесення її як до всієї системи інформаційних баз суспільства, так і безпосередньо до людей, користувачів існуючої і творців нової інформації, – це заповідь нової перспективи нашого суспільства. У загальнонаціональному масштабі для забезпечення стійкості від зовнішніх впливів, зміцнення внутрішньої консолідації українського суспільства важливим є введення в загальносуспільний обіг наявної в системі бібліотечних закладів інформації, спрямованої на утверджен-

ня толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, суспільної солідарності. Переконливість такої інформації зумовлюється спадкоємністю духовних традицій народу. Вона ув'язує вироблені попередніми поколіннями духовно-ціннісні орієнтири з актуальними проблемами сьогодення.

Враховуючи здійснювані в процесі сучасних інформаційних війн свідомі атаки на інформаційні бази сторін, що піддаються впливу в процесі таких протистоянь, а також факти інформаційно-диверсійної діяльності терористичних організацій, груп, окремих осіб з метою дестабілізації суспільного життя в тих чи інших країнах та завдання шкоди громадянам, державі, введення в систему інформаційних ресурсів спеціально організованої, неправдивої інформації, заходи інформаційної безпеки мають передбачати надійне збереження інформаційних баз від умисних негативних зовнішніх впливів, а також вироблення механізмів, своєрідних фільтрів для безпечного введення нової інформації в структуру баз.

З розвитком впливу глобального інформаційного простору на наше суспільство зростає актуальність удосконалення правової основи інформаційної діяльності в Україні, починаючи з питань інтелектуальної власності, у тому числі у сфері використання електронних технологій, організації інформаційної безпеки всіх видів суспільної діяльності, закінчуючи правовими формами запобігання різноманітним проявам протиправної, ворожої діяльності в інформаційній сфері.

В інтересах прискореного суспільного розвитку необхідне вдосконалення інформаційної інфраструктури, упровадження новітніх інформаційних технологій, модернізація та реформування державних засобів масової інформації, зокрема, реформування комунальних і державних друкованих засобів масової інформації як державного інформаційного базису в інформаційній діяльності серед громадян, удосконалення електронних інформаційних комунікацій органів державної влади та місцевого самоврядування. Для розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій в українському суспільстві, надійного доступу до необхідних інформаційних ресурсів науковим та навчальним установам, суб'єктам економічної діяльності, політичним та іншим громадським об'єднанням, усім видам

користувачів з урахуванням швидкоплинного розвитку національного інформаційного простору необхідно сприяти фундаментальним та прикладним науковим дослідженням у галузі інформаційної діяльності, нових інформаційно-комунікаційних технологій, удосконаленню нормативно-правового регулювання питань користування каналами мовлення, ретрансляції програм, використанню частотних діапазонів, стандартів діяльності телерадіоорганізацій, розвитку супутникового та кабельного телерадіомовлення, використанню широкосмугових телекомунікаційних мереж з високою пропускнуою здатністю для забезпечення інтернет-мовлення, використання всіх інших можливостей для збагачення наявної системи соціальних інформаційних комунікацій.

Також варто зазначити, що недостатньо керований розвиток вітчизняних телекомунікаційних систем і мереж призводить до небажаних тенденцій впливу на інформаційний суверенітет, що позначаються на стратегічних інтересах держави. Разом з цим необхідно згадати про те, що комп'ютерні інформаційні системи стратегічного загальнодержавного значення базуються на телекомунікаційних засобах, на які держава має обмежений вплив і які можуть не відповідати вимогам інформаційної безпеки. Безпосередньо телекомунікаційне середовище на сьогодні є набором окремих телекомунікаційних систем, технологічно неконтрольованих державою. Це впливає на загальну надійність і життєстійкість телекомунікаційної системи, не дає можливості контролю рівня запроваджуваних тарифів за інформаційні послуги. Інформаційні послуги, ресурси й програмні продукти поширені на території України нерівномірно, не враховують достатньою мірою потреб населення й органів управління.

Труднощі з розвитком інтернет-послуг в Україні пояснюються також недостатнім рівнем розвитку ринкових відносин у більшості секторів економіки, що не стимулює впровадження прогресивних високоефективних інформаційних технологій; відсутністю достатнього обсягу вільних фінансових засобів у вітчизняних підприємств та фінансових установ, а також низькою платоспроможністю населення; низьким рівнем використання інформаційних технологій на підприємствах, організаціях та в органах державної влади, недостатньою нормативно-правовою базою в питаннях

розвитку Інтернету, інформаційних ресурсів та інтелектуальної власності. Актуальним є також питання надання статусу ЗМІ веб-ресурсам вітчизняного сегмента Інтернету.

Важливим питанням розвитку вітчизняного інформаційного простору є організація ефективного використання наявної техніко-технологічної бази для виробництва й організації використання необхідних суспільству інформаційних ресурсів. Україна вже має досвід формування комп'ютерної інфраструктури на основі GRID та інших перспективних технологій. У НАН створено 21 суперкомп'ютерний кластер. На сьогодні актуальним є завдання створення загальнодержавного інтегрованого комунікаційного середовища.

Видається за необхідне також створення програмно-апаратного комплексу, що забезпечив би функціонування централізованих систем баз даних з метою збереження та ефективного використання електронних інформаційних ресурсів в інформаційному обміні між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і для надання електронних інформаційних та адміністративних послуг юридичним і фізичним особам.

Варто зазначити також, що серед операційних систем, що використовуються в Україні, домінують продукти сімейства MS Windows. Доцільною в такій ситуації є реалізація загальнодержавної програми зменшення монопольного впливу цієї корпорації в комп'ютерному забезпеченні, поступовий перехід на програмне забезпечення з відкритими кодами.

Очевидно, слушним має стати впровадження здобутків національної науки. Так, Україна має успіхи у сфері комп'ютерної лінгвістики та створення систем інтелектуальної обробки текстів. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на факультеті кібернетики та в Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій та систем здійснено розробку та програмну реалізацію нових ефективних лінгвістичних алгоритмів, які базуються на онтологічному аналізі текстів на природній мові із застосуванням семантичних онтологічних баз знань, створення алгоритмів семантичного контекстного аналізу текстів, розробляються системи смислової тематичної рубрикації, кластеризації, якісного моніторингу та семантичного аналізу текстових документів.

Видається також слушною обговорювана і в державних органах, і в колах спеціалістів, практичних користувачів інформаційними технологіями потреба стосовно необхідності визначення й реалізації оптимальних форм об'єднання електронних інформаційних ресурсів України, досягнення необхідного рівня інформаційної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування в цій справі, чим можна буде забезпечити надання якісних інформаційних та інших послуг юридичним і фізичним особам, сприяти вдосконаленню правового регулювання, зміцнення інформаційної основи розвитку нашого суспільства.

Бібліографічні примітки до глави 6

¹ *Wallerstein I.* Globalization or The Age of Transition? // *International Sociology.* – 2000. – Vol. 15. – No. 2. – P. 249–265.

² Там само.

³ *Давидова І. О.* Інформаційний ринок: організація, маркетинг, управління: навч. посіб. – Х.: ХДАК. – 2001. – 136 с.

⁴ *Білорус О. Г.* Економічна система глобалізму. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 103.

⁵ *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ Высшая школа экономики, 2000. – С. 77.

⁶ *Виарто М.* Международные информационные агентства: впереди новые горизонты // *Укр. медіа-бюл.* – 1999. – № 3–4. – С. 3–4.

⁷ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. – К.: Освіта, 1999. – С. 161.

⁸ *Литвиненко О. В., Бінько І. Ф., Потіха В. М.* Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. – К.: Чорнобильінтерінформ. – С. 21.

⁹ *Литвин В. М.* Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 2001. – С. 466–467.

¹⁰ Стратегії розвитку України: теорія і практика / О. С. Власюк (ред.). – К.: НІСД, 2002. – С. 634.

¹¹ *Соляник А. А.* Системи документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку: монографія / Харк. держ. акад. культури. – Х.: ХДАК, 2005. – С. 104–105.

¹² *Глухов В. А., Лаврик О. Л.* Подход к созданию распределенной электронной библиотеки // *Первая Всероссийская научная конференция «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллизии».* – СПб., 1999. – С. 144–145.

¹³ *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. – К.: НБУВ, 2005. – С. 148–154.

¹⁴ *Чаднова И. В.* Культурологические аспекты глобализации // *Вестник Библиотечной ассамблеи Евразии.* – 2005. – № 2. – С. 32.

¹⁵ Социально-экономические проблемы информационного общества / Л. Г. Мельник (ред.). – Сумы: Университетская книга, 2005. – С. 227.

¹⁶ *Щавелев С. П.* Практическое познание: философско-методологические очерки. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – С. 35–41.

¹⁷ Познание в социальном контексте / В. А. Лекторский, И. Т. Касавин (отв. ред.) / РАН; Институт философии (Москва). – М., 1994. – С. 16–17.

¹⁸ Бичко І. В. Досвідно-практичні джерела пізнання. Логіко-дискурсивний та інтуїтивний рівні пізнавального процесу / І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, Г. І. Горак [та ін.] // Філософія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1993. – С. 455–456.

¹⁹ Юрженко Л. В. Соціальна структура суспільства: навч. посіб. для студ. гуманітарних ф-тів вищ. навч. закладів / Академія праці і соціальних відносин, Кафедра профспілок України. – К.: Акад. праці і соц. відносин, 2005. – С. 277.

²⁰ Петлін В. М. Методи і критерії пізнання в енергоінформаційних науках / Західний центр енергоінформаційних наук. – Л.: Каменяр, 2004. – С. 63.

²¹ Сергієнко І. В. Інформатика та комп'ютерні технології. – К.: Наук. думка, 2004. – С. 365–374.

²² Геец В. М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: Университетская книга, 2005. – С. 16–34.

²³ Гиляревский Р. С., Цветкова А. В., Яшукова С. П. Информационные ресурсы. Интеграция. Технологии. (По материалам конференции «НТИ-97») // НТИ. – Сер. 1. – 1998. – № 2.

²⁴ Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество. – М.: Устойчивый мир, 2001, – С. 181–183.

²⁵ Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві: монографія – Х.: ХДАК, 2005. – С. 26.

ПІСЛЯМОВА

Недавнім схваленням Кабінетом Міністрів України Концепції Державної цільової програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» було виокремлено важливий етап розвитку бібліотечної діяльності в Україні, характерною особливістю якого стало масове впровадження в практичну діяльність сучасних бібліотек електронних інформаційних технологій. Упровадження цих технологій відбувалося на тлі комп'ютеризації найважливіших сфер суспільного життя, розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій, забезпечення доступу до вітчизняних і зарубіжних інформаційних ресурсів значної частини громадян України.

Нові технології дають змогу вирішити два важливих завдання, затребуваних сучасним суспільством: істотно вдосконалити якість обслуговування читачів у бібліотеці й розширити сферу інформаційного обслуговування користувачів за межами бібліотек.

Безпосередньо в бібліотечній установі комп'ютеризація значно прискорює обслуговування читачів, підвищує якість інформування про наявні інформаційні ресурси, сприяє доступу до електронної інформації, що вже стала складовою бібліотечних фондів, значно вдосконалює консультативно-методологічну та культурно-освітню роботу.

Дистантні форми бібліотечної роботи набувають якісного вдосконалення, розвиваються і в недалекій перспективі мають стати, очевидно, провідними в інформаційному забезпеченні користувачів. На сьогодні вони розвиваються у двох основних напрямках. Перший пов'язаний з розвитком традиційних форм дистантного обслуговування на базі поступового заміщення інформації на паперових та інших традиційних носіях електронними: формування електронних каталогів, довідкової інформації на сайтах бібліотек, поступовий перехід міжбібліотечних інформаційних обмінів з книжкової форми обігу,

мікрофільмування тощо на обмін в інтересах користувачів електронною інформацією, надання в їхнє розпорядження наявних масивів електронної інформації, структурованої в базах та в електронних бібліотеках.

Другий напрям дистантного обслуговування користувачів пов'язаний з організацією власного інформаційного виробництва бібліотеками, виготовленням інформаційно-аналітичних продуктів у режимі «інформація на базі інформації»; ефективно розкриває наявні бібліотечні фонди на рівні занурення в змістовну глибину видань, розгляду основних ідей, висновків, прогнозів, що сприяє ефективному донесенню матеріалу зацікавленому користувачу; сприяє продуктивному використанню бібліотечних ресурсів у роботі щодо реалізації народногосподарських програм, з розробки наукових тем, соціальних та інших проблем, що виникають у процесі розвитку суспільства. Цей напрям діяльності бібліотечних установ перебуває в процесі становлення. На сьогодні в ньому відбувається розгалуження щонайменше на два напрями: виробництво інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних продуктів, орієнтованих на масового користувача, і продуктів, що замовляються сферою корпоративних користувачів, вузькотематичного призначення. Виробництво останньої категорії продуктів є важливим напрямом входження бібліотечної системи в інформаційні ринкові відносини.

Наявний досвід показує, що впровадження електронних інформаційних технологій у бібліотечну сферу стає переконливим аргументом на користь бібліотек у дискусії про їх значення для сучасного суспільства в умовах наявності Інтернету, зниження їхнього суспільного авторитету, зменшення кількості відвідувачів у бібліотеках.

Другим аргументом, який демонструє практика співпраці великих бібліотек з різними категоріями користувачів, є, власне, проблема ефективного використання інформаційних ресурсів того ж таки Інтернету. Варто зазначити, що протягом останнього десятиріччя в його ресурсах з'явилося багато високоякісної інформації, що значною мірою нівелює критичне ставлення до неї і потребує серйозної організації його використання. Крім того, по-перше, масиви цієї інформації стають надзвичайно об'єм-

ними, по-друге, корисна інформація прихована величезними обсягами низькоякісної або ж і просто шкідливої інформації. Сучасний користувач, як правило, відчуваючи дефіцит часу, з допомогою пошукових систем «знаходить щось», що здебільшого лише певною мірою задовольняє запити. Таким чином, у більшості випадків можна говорити про невисоку ефективність використання інформаційних ресурсів.

Сучасні бібліотеки якраз і можуть стати ефективною ланкою між глобальними масивами електронної інформації і сучасним користувачем. З урахуванням його запитів вони можуть відшукувати суспільно значущу інформацію, комплектувати нею свої фонди, готувати її до ефективного використання й успішно задовольняти існуючі запити. Таким чином, професіонали – інформаційні працівники – успішно працюватимуть з масивами електронної інформації, а професіонали в економічних структурах, органах державної влади, у науці тощо зможуть продуктивно використовувати найновішу інформацію.

Нарешті третій аргумент на користь бібліотек пов'язаний з необхідністю вдосконалення вітчизняного інформаційного виробництва. Підвищення інтенсивності глобальних інформаційних впливів створює серйозну загрозу уніфікації в інформаційному виробництві, може бути умовою втрати національної своєрідності в цьому процесі. Водночас вітчизняна бібліотечна система у своїх фондах зберігає той ресурс культурних, духовно-ціннісних надбань попередніх поколінь нашого народу, який має стати надійним дороговказом у вітчизняному інформаційному виробництві, в утвердженні суспільних ідеалів, консолідації українського суспільства. І цей ресурс потребує активного введення в обіг через оцифрування ресурсів на паперових носіях, досконалого інформування, сучасних методик поширення інформації.

Таким чином, наведені аргументи, сформульовані на базі аналізу практики сучасної інформаційної діяльності бібліотек, демонструють зростаючі перспективи цієї діяльності в українському суспільстві, суспільстві, що виходить на інформаційний етап свого розвитку.

Практика показує, що еволюція бібліотечних установ у напрямі до перетворення в сучасні інформаційні центри дає

можливість розглядати їх ресурси як інформацію для змістовного наповнення множини соціальних інформаційних баз, що забезпечують існування й розвиток системи соціальних структур суспільства. Об'єднання цих ресурсів, що у своїй сукупності створюють фонди бібліотек, відповідне структурування наявних інформаційних масивів дає можливість їх використання при потребі, частково чи повністю в інтересах соціальних структур, окремих їх представників, а також категорій користувачів, схильних за своїми інформаційними запитами до входження в ті чи інші соціальні структури або ж таких, що зацікавлені їх проблематикою.

Збагачення фондів бібліотек новою інформацією в сучасних умовах є найбільш ефективним тоді, коли інформаційні працівники бібліотек координують цей процес з інтересами корпоративних користувачів або ж діють за їхньою ініціативою і знаходять можливості для спеціалізації в інтегрованих бібліотечних об'єднаннях.

Нові форми взаємовідносин сучасної бібліотеки й обслуговуваних нею соціальних структур уже сьогодні активно проявляються у відносинах провідних бібліотечних установ з управлінськими структурами, політичними організаціями, сферою бізнесу, науки тощо. Наявний на сьогодні досвід у цій справі має бути поширеним на інші сфери суспільного життя.

Розгляд сучасних бібліотек під кутом зору їх використання насамперед як консолідованих центрів інформаційного забезпечення, соціальних інформаційних баз зумовлює необхідність певних методологічних висновків:

- по-перше, від бібліотечних працівників у сучасних умовах дедалі більшою мірою вимагається вивчення не лише запитів читачького контингенту, а й корпоративних замовників на інформаційні ресурси бібліотек, формування реального уявлення про базові масиви необхідної для їхньої діяльності інформації, відповідне її комплектування і, по змозі, підготовка до продуктивного її використання;

- по-друге, зростаючі високими темпами масиви продукуваної людством інформації зумовлюють необхідність організації їх ефективного освоєння через кооперацію бібліотечних установ, що сприятиме поповненню фондів новим якісним ресурсом, інформа-

ційній насиченості баз – забезпеченню можливостей комплектування й обслуговування усіх категорій користувачів, у тому числі дистантних;

– по-третє, реалії сьогодення вимагають активізації бібліотечних працівників у відносинах із замовниками: розвитку дистантних форм обслуговування, удосконалення асортименту інших послуг у сфері інформаційного забезпечення, розвитку реклами сучасних бібліотечних можливостей, набуття всіх необхідних якостей для роботи в умовах становлення вітчизняного ринку інформації.

Таким чином, майбутнє бібліотеки значною мірою пов'язане з необхідністю соціальної активізації її працівників, утвердження в новій ролі, що відповідає запитам сьогодення. Варто при цьому підкреслити, що перспективи трансформації бібліотечної сфери в систему сучасних інформаційних центрів, суспільних структур, життєво необхідних на етапі виходу з глибокої суспільної кризи, забезпечення прискореного розвитку України як повноправного партнера всіх інших успішних суб'єктів міжнародної діяльності в період їх утвердження на інформаційному етапі розвитку цивілізації можуть бути реальними лише за умови ефективного розвитку системи соціальних інформаційних комунікацій.

Розвиток системи соціальних інформаційних комунікацій є обов'язковою умовою вдосконалення соціальної структури суспільства, що, у свою чергу, забезпечує його життєздатність у швидкоплинній зміні умов навколишнього середовища та гарантує необхідний якісний розвиток у перспективі. Освоєння бібліотечними установами електронних інформаційних технологій, комп'ютеризація бібліотечної системи дає змогу ввести в суспільну практику найефективніші на сьогодні електронні комунікації. Потенційно вони дають найбільшу можливість з усіх відомих у суспільній практиці людства для доступу до інформаційних ресурсів прикладного значення, мають можливість забезпечення ефективного зворотного зв'язку між інформаційними центрами й соціальними структурами, які вони обслуговують.

Широкий доступ до інформаційних ресурсів створює нові можливості для розвитку демократичних процесів у суспільстві, удосконалення керування суспільством, забезпечення таким чином необхідної системи протидії у його політичній й економічній

структурі, механізмів внутрішнього самоконтролю розвитку суспільства й держави.

Відповідна сучасним запитам система соціальних інформаційних комунікацій дає змогу кожному члену суспільства знайти себе в системі його соціальних структур, створює можливості для реалізації творчого потенціалу членів суспільства, пов'язаного з використанням його інформаційного ресурсу, що є найбільш продуктивним способом використання інформації з відомих у суспільній практиці.

Розвиток соціальних інформаційних комунікацій і нерозривно пов'язаних з ними соціальних інформаційних баз сучасного суспільства створює нові, якісно вищі від усіх відомих на сьогодні людству умови для суспільної консолідації, досягнення взаєморозуміння в Україні, створює можливості для успішної її діяльності в системі міжнародного співробітництва.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ГЛАВА 1. СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ І СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ	7
1.1. Соціальні комунікації як засіб соціального інформування	7
1.2. Розвиток соціальної структури суспільства як умова його прогресу	25
1.3. Сучасні соціальні інформаційні комунікації.....	41
ГЛАВА 2. ІНФОРМАЦІЯ В СУЧАСНИХ КОМУНІКАЦІЯХ	56
2.1. Соціальна інформація в сучасному вимірі.....	56
2.2. Особливості організації сучасного інформаційного виробництва	87
2.3. Нове і традиційне в задоволенні запитів сучасних користувачів інформації.....	107
ГЛАВА 3. СОЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ БАЗИ В ІНФРАСТРУКТУРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	123
3.1. Соціальні інформаційні бази сучасності.....	123
3. 2. Організаційні основи творення інформаційних баз соціальних структур.....	140
3.3. Електронні ресурси в інформаційних базах сучасності	155
3.4. Глобальний фактор розвитку сучасних інформаційних баз	169
ГЛАВА 4. БІБЛІОТЕКИ ЯК СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ БАЗИ	201
4.1. Інформаційний ресурс суспільства у фондах сучасних бібліотек.....	201
4.2. Розвиток соціальних комунікацій як фактор активізації сучасних бібліотек в інформатизації суспільства.....	218
4.3. Соціальні інформаційні комунікації бібліотек у розвитку джерельної бази інформаційного ринку.....	228

ГЛАВА 5. БІБЛІОТЕКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ	243
5.1. Оновлення бібліотек як фактор підвищення ефективності інформаційних ресурсів.....	243
5.2. Розвиток структури інформаційного забезпечення бібліотек як фактор підвищення ефективності соціальних інформаційних комунікацій	252
5.3. Інформаційно-аналітична діяльність сучасної бібліотеки	267
5.4. Бібліотеки як джерело наповнення соціальних інформаційних комунікацій сучасності.....	276
ГЛАВА 6. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА, ЙОГО ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ І КОМУНІКАЦІЙ	287
6.1. Специфіка позиціювання України в системі глобальних інформаційних комунікацій	287
6.2. Особливості розвитку електронного ресурсу бібліотек у системі наповнення інформаційних комунікацій	302
6.3. Розвиток джерельної бази вітчизняного інформаційного середовища і перспективи розвитку інформаційних комунікацій.....	310
6.4. Інформаційний суверенітет і розвиток вітчизняного інформаційного простору.....	324
ПІСЛЯМОВА	345

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	3
ГЛАВА 1. СОЦИАЛЬНЫЕ СТРУКТУРЫ И СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ	7
1.1. Социальные коммуникации как средство социального информирования	7
1.2. Развитие социальной структуры общества как условие его прогресса	25
1.3. Современные социальные информационные коммуникации	41
ГЛАВА 2. ИНФОРМАЦИЯ В СОВРЕМЕННЫХ КОММУНИКАЦИЯХ	56
2.1. Социальная информация в современном измерении	56
2.2. Особенности организации современного информационного производства	87
2.3. Новое и традиционное в удовлетворении запросов современных пользователей информации	107
ГЛАВА 3. СОЦИАЛЬНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ БАЗЫ В ИНФРАСТРУКТУРЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ КОММУНИКАЦИЙ	123
3.1. Социальные информационные базы современности	123
3.2. Организационные основы создания информационных баз социальных структур	140
3.3. Электронные ресурсы в информационных базах современности	155
3.4. Глобальный фактор развития современных информационных баз	169
ГЛАВА 4. БИБЛИОТЕКИ КАК СОВРЕМЕННЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ БАЗЫ	201
4.1. Информационный ресурс общества в фондах современных библиотек	201
4.2. Развитие социальных коммуникаций как фактор активизации современных библиотек в информатизации общества	218
4.3. Социальные информационные коммуникации библиотек в развитии базы источников информационного рынка	228

ГЛАВА 5. БИБЛИОТЕКИ КАК ИСТОЧНИК ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ КОММУНИКАЦИЙ	243
5.1. Обновление библиотек как фактор повышения эффективности информационных ресурсов.....	243
5.2. Развитие структуры информационного обеспечения библиотек как фактор повышения эффективности социальных информационных коммуникаций	252
5.3. Информационно-аналитическая деятельность современной библиотеки.....	267
5.4. Библиотеки как источник наполнения социальных информационных коммуникаций современности.....	276
ГЛАВА 6. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА, ЕГО ИНФОРМАЦИОННЫХ БАЗ И КОММУНИКАЦИЙ.....	287
6.1. Специфика позиционирования Украины в системе глобальных информационных коммуникаций	287
6.2. Особенности развития электронного ресурса библиотек в системе наполнения информационных коммуникаций	302
6.3. Развитие источниковой базы отечественной информационной среды и перспективы развития информационных коммуникаций.....	310
6.4. Информационный суверенитет и развитие отечественного информационного пространства	324
ПОСЛЕСЛОВИЕ	345

CONTENT

INTRODUCTION	3
CHAPTER 1. SOCIAL STRUCTURES AND SOCIAL COMMUNICATIONS.....	7
1.1. Social communications as instrument of social information.....	7
1.2. Development of social structure of a society as condition of its progress	25
1.3. Modern social information communications.....	41
CHAPTER 2. INFORMATION IN MODERN COMMUNICATIONS	56
2.1. Social information in modern dimension	56
2.2. Peculiarities of organization of modern informational production.....	87
2.3. Innovations and traditions in demand of modern users and information	107
CHAPTER 3. SOCIAL INFORMATIONAL BASES IN INFRASTRUCTURE FUNCTIONING OF MODERN INFORMATIONAL COMMUNICATIONS	123
3.1. Social informational bases of nowadays	123
3.2. Organizational goals for foundation of informational bases of social structures	140
3.3. Electronic resources in informational bases of nowadays.....	155
3.4. Global factor of development of modern informational bases	169
CHAPTER 4. LIBRARIES AS MODERN SOCIAL INFORMATIONAL BASES.....	201
4.1. Informational resources of a society within funds of modern libraries	201
4.2. Development of social communications as a factor of modern libraries activization in informatization of a society.....	218
4.3. Social informational communications of libraries in development of a source base of informational market.....	228

CHAPTER 5. LIBRARIES AS A SOURCE OF EFFECTIVE GROWING OF SOCIAL INFORMATIONAL COMMUNICATIONS	243
5.1. Renewing of libraries as factor of effectiveness growing of informational resources	243
5.2. Development of structure of informational supplying of libraries as a factor of effectiveness growing of social informational communications	252
5.3. Informational and analytical activities of a modern library	267
5.4. Libraries as a source of enriching of social informational communications in nowadays	276
CHAPTER 6. PERSPECTIVES OF SOCIETY DEVELOPMENT, ITS INFORMATIONAL BASES AND COMMUNICATIONS.....	287
6.1. Specific positioning of Ukraine in a system of global informational communications	287
6.2. Peculiarities of development of a library electronic resource in a system of enriching of informational communications	302
6.3. Development of a source base of a home informational environment and perspectives for informational communication development.....	310
6.4. Informational sovereignty and development of a home informational space	324
AFTERWORD	345

Наукове видання

Валерій ГОРОВИЙ

**СОЦІАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ КОМУНІКАЦІЇ,
ЇХ НАПОВНЕННЯ І РЕСУРС**

Редактори *Н. Автономова, Т. Дубас, Л. Степченко, Ю. Шлапак*

Технічні редактори *Н. Автономова, Т. Дубас*

Коректори *Т. Касаткіна, Л. Маценко, О. Пригорницька, О. Чебан*

Комп'ютерна верстка *Г. Булахова, Т. Касаткіна*

Підп. до друку 26.07.10. Формат 60х84/¹⁶. Папір офс. Друк офс. Обл.-вид.
арк. 18,75. Ум. друк. арк. 20,9. Наклад 300 пр. Зам. № 14

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Горовий В.

Г–70 Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 2010. – 360 с.

ISBN 978-966-02-5689-7

У монографії розглядаються соціальні інформаційні комунікації, їх зміст, особливості розвитку в процесі еволюції суспільства. Досліджується джерельна база їх функціонування, як система соціальних інформаційних баз та інфотворчих структур українського суспільства. Розглядаються перспективи розвитку даної соціальної інформаційної системи.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, що цікавляться даною проблемою.

УДК 316.77:303.436.2
ББК С5*333.4+Ч730.002

